959.303
ป453ก
ร.3

การปกครองของไทยที่มีต่อเมืองพวนและชาวพวนในราชอาณาจักรไทย ระหว่าง พ.ศ.2322-2436

19 พ.ค. 2543

ปริญญานิพนธ์
ของ
ปรารถนา แซ่อึ้ง

เสนอต่อบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต วิชาเอกประวัติศาสตร์
มีนาคม 2543
ลิขสิทธิ์เป็นของ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

13600

ปริญญานิพนธ์
เรื่อง

การปกครองของไทยที่มีต่อเมืองพวนและชาวพวนในราชอาณาจักรไทย
ระหว่าง พ.ศ.2322-2436

ของ
นางสาวปรารถนา แซ่อึ้ง

ได้รับอนุมัติจากบัณฑิตวิทยาลัยให้นับเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร
ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต วิชาเอกประวัติศาสตร์
ของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

..... คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย
(ศาสตราจารย์ ดร.เสริมศักดิ์ วิศาลาภรณ์)
วันที่ 1 เดือน มีนาคม พ.ศ. 2543

คณะกรรมการสอบปริญญานิพนธ์

..... ประธาน
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ชมพูนุท นาคีรักษ์)

..... กรรมการ
(อาจารย์ ณัฏฐภัทร จันทวิช)

..... กรรมการที่แต่งตั้งเพิ่มเติม
(ดร. วงเดือน นาราสัจจ์)

..... กรรมการที่แต่งตั้งเพิ่มเติม
(รองศาสตราจารย์ ถนอม อานามวัฒน์)

ประกาศคุณูปการ

ปริญญานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลงได้เนื่องจากผู้เขียนได้รับความช่วยเหลืออย่างดียิ่งจากผู้ช่วยศาสตราจารย์ชมพูนุท นาดีรักษ์ หัวหน้าภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร และอาจารย์ณัฏฐภัทร จันทวิช แห่งสำนักโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ กรมศิลปากร ที่ให้ความกรุณาช่วยเหลือและแนะแนวทางในการศึกษาจนปริญญานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลงด้วยดี

ขอขอบคุณ ดร. วงเดือน นาราสัจจ์ และ รศ. ถนอม อานามวัฒน์ ที่กรุณามาเป็นกรรมการเพิ่มเติม ซึ่งได้ให้ข้อคิดเห็นรวมทั้งคำแนะนำที่มีประโยชน์อย่างยิ่งต่อผู้เขียน

ขอขอบคุณอาจารย์วิกัลย์ พงศ์พนิตานนท์ แห่งหอจดหมายเหตุ ศิริราชพยาบาล และคุณอรวรรณ ศรีอุดม ที่คอยให้คำปรึกษาและคำแนะนำที่มีประโยชน์อย่างยิ่ง ตลอดจนให้ความเอื้อเฟื้อแก่ผู้เขียนได้หยิบยืมหนังสือ

ขอขอบคุณเจ้าหน้าที่หอสมุดแห่งชาติ และเจ้าหน้าที่กองจดหมายเหตุแห่งชาติทุกท่าน ที่ให้ความช่วยเหลือ และอำนวยความสะดวกแก่ผู้เขียนในการค้นคว้าตลอดจนการอ่านเอกสารชั้นต้น

ขอขอบคุณชาวพวนอำเภอบ้านหมี่ จังหวัดลพบุรีทุกท่านที่กรุณาให้ความรู้แก่ผู้เขียนในเรื่องการดำเนินชีวิต และวัฒนธรรมประเพณีต่างๆของชาวพวน ขอบคุณคุณไพบูลย์ นพวงศ์ แห่งชมรมไทยพวนผู้ล่วงลับ ที่เคยให้ความรู้และให้หนังสือที่เป็นประโยชน์แก่ผู้เขียนหลายเล่ม

ขอขอบคุณอาจารย์แห่งภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตรทุกท่าน ที่ให้ความรู้ แนวคิด ตลอดจนคำแนะนำซึ่งไม่เฉพาะแต่จะเป็นประโยชน์ต่อการทำปริญญานิพนธ์ฉบับนี้เท่านั้น แต่ยังมีคุณค่าและเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตของผู้เขียนต่อไปในวันข้างหน้าอีกด้วย

ขอขอบคุณความอดทน คำปรึกษา และกำลังใจที่มีค่าที่สุดจากอาปาและคุณแม่ ขอบคุณคุณสันทัด นาควะรี ที่เป็นกำลังใจและอำนวยความสะดวกในการเดินทางแก่ผู้เขียนตลอดระยะเวลาของการทำปริญญานิพนธ์ ขอบคุณกำลังใจจากพี่ๆ เพื่อนๆ และกำลังใจของใครอีกหลายๆคนที่ไม่ได้เอ่ยนามไว้ ณ ที่นี้ ขอบคุณ ขอบคุณ ขอบคุณ

ปรารถนา แซ่อึ้ง

สารบัญ

บทที่		หน้า
	บทนำ	ก
1	ลักษณะโดยทั่วไปของเมืองพวน	2
	สภาพภูมิประเทศ	2
	ลักษณะทางสังคมและความเป็นอยู่ของพลเมือง	4
	ชาวพวน	4
	ข่า	5
	ชาวเขา	5
	ประวัติความเป็นมาของเมืองพวน	6
	ลักษณะการปกครอง	8
2	สาเหตุการเข้าไปปกครองเมืองพวนสมัยกรุงธนบุรี	10
	สภาพโดยทั่วไปของหัวเมืองลาวในสมัยกรุงธนบุรี	10
	กบฏท้าวกู่แก้ว	10
	กบฏพระวอพระตา	11
	สงครามระหว่างกรุงธนบุรีกับหัวเมืองลาว	13
	สาเหตุของสงคราม	13
	วิธีการดำเนินสงครามกับหัวเมืองลาว	16
	สงครามกับแคว้นจำปาศักดิ์	16
	สงครามกับแคว้นหลวงพระบาง	17
	สงครามกับแคว้นเวียงจันทน์	17
	การยึดครองเมืองพวนสมัยกรุงธนบุรี	18
	ผลจากการทำสงครามกับหัวเมืองลาว	18
3	การปกครองเมืองพวนในสมัยรัตนโกสินทร์	22
	สภาพของหัวเมืองลาวในสมัยรัตนโกสินทร์	22
	การปกครองเมืองพวนในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก	23
	การปกครองเมืองพวนในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว	27
	กบฏเจ้าอนุวงศ์	27
	การปกครองเมืองพวนในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว	35

สารบัญ (ต่อ)

บทที่		หน้า
3(ต่อ)	การปกครองเมืองพวนในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว	38
	ปัญหาที่เกิดจากพวกฮ่อ	38
	ประเภทของฮ่อ	38
	สาเหตุการอพยพของฮ่อ	39
	การปราบฮ่อในเมืองพวน	39
	ปัญหาที่เกิดจากฝรั่งเศส	43
	การปฏิรูปการปกครองภายในเมืองพวนและหัวเมืองลาว	47
4	นโยบายการปกครองของไทยที่มีต่อชาวพวนในไทย	55
	การตั้งถิ่นฐานของชาวพวนในราชอาณาจักรไทย	55
	นโยบายการปกครองของรัฐบาลไทยที่มีต่อชาวพวนที่ถูกกวาดต้อนเข้ามาในราชอาณาจักรไทย	56
	มูลนาย	56
	ไพร่	59
	บทบาทของชาวพวนในราชอาณาจักรไทย	61
	บทบาททางการเมือง	61
	บทบาททางเศรษฐกิจ	62
	บทบาทด้านศิลปะวัฒนธรรม	64
	บทบาททางสังคม	67
	บทสรุปและวิเคราะห์	71
	บรรณานุกรม	76
	ภาคผนวก ก	92
	ภาคผนวก ข	100

บัญชีภาพประกอบ

ภาพประกอบ		หน้า
1	แผนที่แสดงที่ตั้งเมืองพวน	1
2	แผนที่สยามและเมืองขึ้นด้านลาวพ.ศ.2367	20
3	แผนที่สยามและเมืองประเทศราชใน พ.ศ.2394	21
4	แผนที่สยามและอินโดจีนของฝรั่งเศส	46
5	แผนที่แสดงเส้นทางการกวาดต้อนชาวพวนเข้าสู่ราชอาณาจักรไทย	54
6	แผนที่แสดงที่ตั้งของชาวพวนในราชอาณาจักรไทย	55
7	ภาพถ่ายเมืองพวนในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว	120
8	ที่ราบสูงเชียงขวาง	120
9	ภาพถ่ายเจ้าขันตี	121
10	หลวงพ่อพระแสน	122
11	ภาพจิตรกรรมใต้เพดานศาลาการเปรียญวัดอุตตะมะพิชัย เมืองพรหมบุรี	123
12	บ้านเรือนของชาวพวน	124
13	กี่ทอผ้า	124
14	การทอผ้าซิ่นตีนจกของชาวพวน	125
15	ผ้าลายสิบสองดอก	125
16	ผ้าลายเบี้ยง	126
17	ผ้าลายตะขอ	126
18	ผ้าลายซุ้มปราสาท	127
19	ผ้าขาวม้าลายไส้ปลาไหล	127
20	ผ้าห่อคัมภีร์ลายขิด	128
21	ผ้าห่อคัมภีร์ลายเครือเถา	128
22	การแต่งกายของผู้เฒ่าผู้แก่ชาวพวน	129
23	การแต่งกายของสาวชาวพวน	129
24	การแต่งกายของเด็กชาวพวน	130
25	เครื่องมือจับสัตว์น้ำของชาวพวน	130
26	เครื่องใช้ในครัวของชาวพวน	131
27	ซ้าแฮ	131
28	ภาพชาวพวนหาบซ้าแฮไปวัด	132
29	ประเพณีกำฟ้าของชาวพวนเมืองลพบุรี	132
30	ประเพณีใส่กระจาด	133
31	ประเพณีลงข่วงของชาวพวนเมืองลพบุรี	133

บทนำ

เมืองพวน ตั้งอยู่ริมลำน้ำพวนทางฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงบริเวณตอนเหนือของลาว ทิศเหนือของเมืองพวนจรดกับเมืองหลวงพระบางโดยมีน้ำคานเป็นเส้นกั้นอาณาเขต ส่วนทิศใต้จรดเมืองเวียงจันทน์ ทิศตะวันออกจรดเมืองวินห์ของญวน ทิศตะวันตกจรดหลวงพระบางและเวียงจันทน์ ทิศตะวันออกเฉียงเหนือจรดหัวพันห้าทั้งหก ส่วนทิศตะวันออกเฉียงใต้จรดเมืองงาน เมืองพวนในที่นี้หมายถึงกลุ่มเมืองที่ประกอบด้วยศูนย์กลางคือเมืองพวนและมีเมืองบริวารขนาดเล็กอีกประมาณ 9 เมือง[1] โดยมีประชากรกลุ่มใหญ่ คือ ชาวพวน*

เมืองพวนมีประวัติความเป็นมาที่เก่าแก่เมืองหนึ่ง ตามตำนานการสร้างเมืองพวนกล่าวว่าเมืองพวนได้ถูกสร้างขึ้นใน พ.ศ. 1241 ก่อนที่ขุนลอปฐมกษัตริย์แห่งราชอาณาจักรล้านช้างจะสถาปนาเมืองเชา หรือ ชวา (ต่อมาเรียกว่า หลวงพระบาง) ขึ้นเป็นราชธานีใน พ.ศ. 1300[2] เมืองพวนมีเจ้าเมืองปกครองสืบเชื้อสายติดต่อกันมาเป็นระยะเวลายาวนานแต่ไม่ค่อยมีอิสระ ส่วนใหญ่จะมีฐานะเป็นเมืองขึ้นของเมืองใกล้เคียงมาโดยตลอดโดยเฉพาะล้านช้าง ดังปรากฏหลักฐานว่าพระเจ้าฟ้างุ้มซึ่งปกครองอาณาจักรล้านช้างหลวงพระบางในช่วง พ.ศ. 1896 - 1914 ได้เสด็จยกทัพไปตีเมืองพวนมาเป็นเมืองขึ้น[3] ต่อมาเมืองพวนก็ได้ตกเป็นเมืองขึ้นของเวียงจันทน์ในสมัยพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชซึ่งย้ายราชธานีจากหลวงพระบางมาอยู่ที่เวียงจันทน์[4]

ความสัมพันธ์ระหว่างเมืองพวนกับไทยเริ่มปรากฏหลักฐานขึ้นเป็นครั้งแรกในสมัยกรุงธนบุรี เนื่องจากสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงมีพระราชประสงค์จะรวบรวมดินแดนที่เคยอยู่ภายใต้อำนาจการปกครองของกรุงศรีอยุธยาให้กลับคืนมาเป็นของไทยอีกครั้ง[5] ด้วยเหตุนี้ไทยจึงขยายอิทธิพลเข้าครอบครองลาวซึ่งในขณะนั้นแยกเป็นสามแคว้นใหญ่ไม่ขึ้นแก่กัน ได้แก่ หลวงพระบางทางตอนเหนือ เวียงจันทน์อยู่บริเวณตอนกลาง และจำปาศักดิ์ซึ่งอยู่ทางตอนใต้ โดยไทยตีจำปาศักดิ์ได้ใน พ.ศ. 2319 และตีได้เวียงจันทน์ใน พ.ศ. 2322 หลังจากนั้นหลวงพระบางได้ยอมอ่อนน้อมเป็นเมืองขึ้นของไทย กองทัพไทยได้ยกทัพต่อขึ้นไปจนถึงเมืองพวนและสามารถยึดเมืองพวนมาเป็นของไทยได้ในปีเดียวกันนั่นเอง แต่เนื่องจากเกือบตลอดทั้งสมัยกรุงธนบุรีไทยต้องเผชิญกับภาวะการศึกสงคราม ดังนั้นนโยบายการปกครองของไทยที่มีต่อเมืองพวนในสมัยนี้จึงยังไม่ชัดเจนนัก และค่อนข้างหละหลวมเพราะยังยินยอมให้เมืองพวนบริหารกิจการภายในของตนอย่างอิสระ อาจเป็นเพราะเมืองพวนในขณะนั้นยังไม่มีบทบาทต่อความมั่นคงทางยุทธศาสตร์ของไทย

---

[1] คำหมั้น วงกตรัตนะ. (2495). *พงศาวดารเมืองพวน*. หน้า 15. ลักษณะของเมืองพวนดังกล่าวเป็นลักษณะของความเป็น แคว้น แต่ในที่นี้จะขอเรียกว่า เมืองพวน เพื่อให้สอดคล้องกับเอกสารต่าง ๆที่ใช้ศึกษาค้นคว้า

* ชาวพวน คือ พลเมืองที่อาศัยอยู่ในเมืองพวนซึ่งจะมีลักษณะแตกต่างจากลาวกลุ่มอื่นตรงที่ชาวพวนจะมีผิวที่ขาวกว่าและมีวัฒนธรรมรวมทั้งการแต่งกายตลอดจนภาษาที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะของตน

[2] *แหล่งเดิม*. หน้า 1.

[3] *แหล่งเดิม*. หน้า 3.

[4] *แหล่งเดิม*. หน้า 5.

[5] เมื่อไทยเสียกรุงแก่พม่าใน พ.ศ. 2310 เป็นผลให้เมืองขึ้นต่าง ๆ ของไทยเป็นอิสระ หรือมิฉะนั้นก็ไปขึ้นอยู่กับพม่าบ้าง ญวนบ้าง สำหรับลาวได้ตกเป็นเมืองขึ้นของพม่า

ต่อมาในสมัยรัตนโกสินทร์ เมืองพวนก็ยังคงอยู่ในฐานะเมืองขึ้นของไทยและมีหน้าที่ส่งเครื่องราชบรรณาการให้แก่ไทยเป็นประจำทุกสามปีโดยนำมาถวายพร้อมกับเครื่องราชบรรณาการจากเมืองเวียงจันทน์[1] อย่างไรก็ตามแม้ว่าเมืองพวนจะมีฐานะเป็นเมืองขึ้นของไทย แต่เนื่องจากนโยบายการปกครองของไทยที่มีต่อเมืองพวนนั้นมิได้เข้มงวดเท่าใดนักจนดูเสมือนว่าไทยเป็นผู้ปกครองเมืองพวนแต่เพียงในนาม จึงเท่ากับเป็นการเปิดโอกาสให้ญวนซึ่งมีอาณาเขตติดต่อกับเมืองพวนทางทิศตะวันออกขยายอิทธิพลเข้ามาในเมืองพวนอยู่เสมอ ทั้งนี้เพราะญวนต้องการใช้เมืองพวนเป็นเส้นทางผ่านเข้าไปขยายอิทธิพลในลาว[2] รวมทั้งใช้ประโยชน์ด้านเสบียงอาหารและกำลังคน ขณะเดียวกันเมืองพวนไม่มีกำลังเพียงพอที่จะต่อต้านได้จึงจำต้องสวามิภักดิ์ต่อญวน และยอมส่งเครื่องราชบรรณาการให้แก่พระมหากษัตริย์ญวนเช่นเดียวกันกับที่ได้ปฏิบัติต่อไทย ซึ่งเอกสารไทยในชั้นหลังเรียกนโยบายเช่นนี้ว่า **เมืองสองฝ่ายฟ้า**[3]

การที่เมืองพวนต้องส่งบรรณาการให้ทั้งไทยและญวนเช่นนี้ได้สร้างความขัดเคืองพระทัยแก่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชเป็นอย่างมาก ดังนั้นพระองค์จึงใช้วิธีการปกครองเมืองพวนโดยทรงมอบหมายให้กษัตริย์เวียงจันทน์ทำหน้าที่ควบคุมดูแลเมืองพวนแทนไทย[4] และเมื่อใดที่เมืองพวนเอาใจออกห่างไปขึ้นกับญวน เวียงจันทน์ก็จะต้องยกทัพไปปราบพร้อมกับกวาดต้อนชาวพวนเข้ามาในราชอาณาจักรไทย ปรากฏว่าในสมัยนี้มีการกวาดต้อนชาวพวนส่งเข้ามาในราชอาณาจักรไทยถึงสองครั้งด้วยกันคือในพ.ศ.2325 และ พ.ศ.2335 ชาวพวนที่ถูกกวาดต้อนเข้ามาเหล่านี้ได้ตั้งหลักแหล่งอยู่ริมพระนครด้านตะวันออก บริเวณโรงภาพยนตร์เฉลิมกรุงในปัจจุบัน[5]

อย่างไรก็ตามการมอบหมายให้เวียงจันทน์ควบคุมปกครองเมืองพวนต่างพระเนตรพระกรรณเช่นนี้จะบังเกิดผลดีได้เฉพาะกรณีที่เวียงจันทน์ยังคงจงรักภักดีต่อไทย แต่ถ้าเวียงจันทน์เอาใจออกห่างก็จะก่อให้เกิดปัญหากระทบกระเทือนต่ออำนาจการปกครองของไทยเหนือเมืองพวน ดังเช่นกรณีเจ้าอนุวงศ์กษัตริย์เวียงจันทน์ได้ก่อการกบฏขึ้นใน พ.ศ.2369 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กรมพระราชวังบวรมหาศักดิพลเสพเป็นแม่ทัพใหญ่ยกไปปราบกบฏเจ้าอนุวงศ์เมื่อทราบว่าไทยยกกองทัพมาจึงหลบหนีไปพึ่งญวนและยกเมืองพวนให้แก่ญวนอย่างเป็นทางการเพื่อเป็นข้อแลกเปลี่ยนกับการขอความช่วยเหลือจากญวน[6] ภายหลังเมื่อเหตุการณ์คลี่คลายลงเจ้าอนุวงศ์ได้กลับเข้ามาและทำการรวบรวมไพร่พลเพื่อบุกเข้าโจมตีกองทัพไทยซึ่งตั้งมั่นอยู่ที่เวียงจันทน์เพื่อยึดอำนาจกลับคืน พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาราชสุภาวดียกทัพไปปราบปรามจนกระทั่งสามารถยึดเมืองเวียงจันทน์เอาไว้ได้ ส่วนเจ้าอนุวงศ์ได้หนีไปหลบซ่อนอยู่ในเขตแดนเมืองพวน แต่ในที่สุดเจ้าน้อยเจ้าเมืองพวนก็ได้ให้ความร่วมมือกับกองทัพไทยติดตามจับตัวเจ้าอนุวงศ์นำส่งลงมากรุงเทพฯ

---

[1] *ศุภอักษรพระเจ้าเวียงจันทน์.* (หนังสือสมุดไทยดำ). (จ.ศ. 1144). เส้นขาว. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 7/ก, หมวดจดหมายเหตุ กท.ร.1.

[2] จิระนันท์ พิตรปรีชา . (2529, กรกฎคม). "หัวพันห้าทั้งหก : ชนชาติและความขัดแย้งในประวัติศาสตร์ลาว-ไทย," *ศิลปวัฒนธรรม.* 7(9) : 111.

[3] *สำเนาตราพระราชสีห์น้อยมาถึงพระยาราชวรานุกูล.* (จ.ศ.1246). กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. หน้า 479. สมุดพิเศษเล่ม 12, เอกสารรัชกาลที่ 5.

[4] พรรษา สินสวัสดิ์. (2521). *ความสัมพันธ์ระหว่างกรุงเทพฯ กับเมืองเวียงจันทน์ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ.2367-2370.* หน้า 60-61.

[5] บังอร ปิยะพันธ์. (2529). *ประวัติศาสตร์ของชุมชนชาวลาวในหัวเมืองชั้นในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น.* หน้า 41.

[6] *คำให้การเพี้ยเทียมช้ายเมืองพวนเกี่ยวกับเรื่องเจ้าอนุเวียงจันทน์เป็นขบถ.* (หนังสือสมุดไทยดำ).(จ.ศ.1208). เส้นขาว. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 28, หมวดจดหมายเหตุ กท.ร.3.

ในระหว่างที่เจ้าอนุวงศ์ก่อการกบฏ เมืองพวนได้ตกไปอยู่ใต้การปกครองของญวนระยะหนึ่ง ดังนั้นหลังจากที่ไทยได้ปราบกบฏเจ้าอนุวงศ์เสร็จสิ้นลงแล้ว ใน พ.ศ. 2376 ไทยจึงได้ยกทัพไปตีเมืองพวน เพื่อที่จะยึดกลับคืนมาเป็นของไทยตามเดิม สงครามครั้งนี้ยืดเยื้อมาจนกระทั่ง พ.ศ. 2378 กองทัพไทยจึงสามารถยึดเมืองพวนกลับมาได้อีกครั้ง และมอบอำนาจในการควบคุมดูแลเมืองพวนให้แก่หลวงพระบาง หลังจากนั้นพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีรับสั่งให้กวาดต้อนชาวพวนเข้ามาในราชอาณาจักรไทยให้หมดเพื่อมิให้เหลือตกค้างอยู่เป็นกำลังแก่ญวน[1]

จะเห็นได้ว่านโยบายการปกครองของไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เล็งเห็นถึงความสำคัญของเมืองพวนในฐานะเมืองยุทธศาสตร์อันมีผลต่อเสถียรภาพและอำนาจการปกครองของไทยเหนือดินแดนหัวเมืองลาวทั้งปวง แต่เมื่อไทยไม่สามารถเข้าไปควบคุมเมืองพวนได้โดยตลอดดังนั้นจึงจำเป็นต้องอพยพผู้คนจากเมืองพวนเข้ามาในราชอาณาจักรไทยเพื่อไม่ให้เหลือไว้เป็นกำลังแก่ฝ่ายศัตรู ด้วยเหตุนี้ชาวพวนจึงถูกกวาดต้อนเข้ามาในราชอาณาจักรไทยเป็นจำนวนมากและถูกส่งไปตั้งถิ่นฐานทั้งที่กรุงเทพฯ และเมืองต่างๆ ในเขตหัวเมืองชั้นในที่มีชาวพวนที่ถูกกวาดต้อนเข้ามาก่อนหน้านี้ตั้งถิ่นฐานอยู่ก่อนแล้ว ได้แก่ เมืองลพบุรี เมืองสุพรรณบุรี เมืองนครนายก และเมืองฉะเชิงเทรา เป็นต้น[2] แต่ก็ยังคงมีชาวพวนเหลือตกค้างอยู่ที่เมืองพวนอีกจำนวนหนึ่ง[3]

รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ชาวจีนกลุ่มหนึ่งซึ่งรู้จักกันในนามว่า "ฮ่อ"[4] ได้เข้ามารุกรานและทำการปล้นสะดมอยู่ในบริเวณตอนเหนือของลาวรวมทั้งเขตเมืองพวนซึ่งยังคงมีสถานภาพเป็นเมืองขึ้นของไทย ไทยจึงยกทัพไปช่วยเมืองพวนปราบฮ่อใน พ.ศ. 2418 ผลจากการปราบฮ่อทำให้ไทยมีอำนาจในเมืองพวนแต่เพียงผู้เดียว[5] ภายหลังการปราบฮ่อไทยได้กวาดต้อนชาวพวนเข้ามาในราชอาณาจักรไทยอีกเป็นจำนวนมาก ขณะเดียวกันไทยยังได้จัดระเบียบการปกครองในเมืองพวนเสียใหม่เพื่อให้สามารถควบคุมดูแลได้ใกล้ชิดยิ่งขึ้น เนื่องจากในขณะนั้นมหาอำนาจตะวันตกโดยเฉพาะอังกฤษและฝรั่งเศสกำลังเร่งขยายอิทธิพลเข้ามาในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และที่สำคัญคือญวนซึ่งมีอาณาเขตติดต่อกับเมืองพวนก็ได้ตกไปเป็นอาณานิคมของฝรั่งเศส ดังนั้นไทยจึงต้องเตรียมป้องกันเมืองพวนซึ่งมีฐานะเป็นเมืองขึ้นของไทยเพื่อไม่ให้ตกไปอยู่ภายใต้อำนาจของฝรั่งเศสด้วย แต่เนื่องจากนโยบายการปกครองเมืองขึ้นของไทยต่างจากของชาติตะวันตก คือ นโยบายการปกครองของไทยต้องการกำลังคนมากกว่าพื้นที่ แต่นโยบายของชาติตะวันตกต้องการทั้งพื้นที่ ทรัพยากร และกำลังคน ดังนั้นในเวลาต่อมาเมื่อฝรั่งเศสปรารถนาจะเข้ามามีอิทธิพลในเมืองพวนเพื่อใช้เป็นเส้นทางขยายอิทธิพลเข้าครอบครองลาวตลอดจนลุ่มแม่น้ำโขง ฝรั่งเศสจึงได้พยายามหาหลักฐานเพื่ออ้างสิทธิครอบครองเมืองพวนแทนญวน โดยเฉพาะกรณีที่เมืองพวนเคยตกเป็นเมืองขึ้นของญวน เช่น เจ้าเมืองพวนได้รับการแต่งตั้งจากญวน เมืองพวนต้องส่งบรรณาการให้ญวนทุกปี และขุนนางญวนต้องมาเก็บภาษีในเมืองพวนทุกปี กรณีการอ้างสิทธิเหนือเมืองพวนก่อให้เกิดข้อขัดแย้งอันยาวนานระหว่างไทยและฝรั่งเศส จนที่สุดหลังจากกรณีวิกฤตการณ์

---

[1] *ร่างสารตราถึงข้าหลวงเมืองหนองคายเรื่องเกลี้ยกล่อมครัวเมืองพวน.* (กระดาษฝรั่ง). (จ.ศ.1196). เส้นหมึก. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 58, หมวดจดหมายเหตุ กท.ร.3.

[2] บังอร ปิยะพันธ์. (2529). *เล่มเดิม.* หน้า 5.

[3] *ร่างสารตราถึงข้าหลวงเมืองหนองคายเรื่องเกลี้ยกล่อมครัวเมืองพวน.* (กระดาษฝรั่ง). (จ.ศ.1196). เส้นหมึก. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 58, หมวดจดหมายเหตุ กท.ร.3.

[4] ฮ่อ เป็นชื่อของโจรพวกหนึ่งซึ่งทำการปล้นสะดมอยู่ชายพระราชอาณาเขตเมื่อต้นพุทธศตวรรษที่25

[5] นิธิ เอียวศรีวงศ์. (2509). *การปราบฮ่อและการเสียดินแดน พ.ศ.2431.* หน้า 38.

ร.ศ. 112 เมืองพวนจึงตกเป็นเมืองขึ้นของฝรั่งเศสตามสนธิสัญญาฝรั่งเศส - สยาม ฉบับวันที่ 3 ตุลาคม พ.ศ. 2436

กล่าวได้ว่าเมืองพวนเป็นดินแดนที่มีความสำคัญในเชิงยุทธศาสตร์ต่อไทยเป็นอย่างยิ่ง เนื่องจากเป็นดินแดนที่อยู่ปลายพระราชอาณาเขตซึ่งมักจะถูกอำนาจจากภายนอก คือ ญวน ฮ่อ และฝรั่งเศสเข้าแทรกแซงอยู่ตลอดเวลา ที่เป็นเช่นนี้เพราะนโยบายการปกครองของไทยที่มีต่อเมืองพวนนั้นค่อนข้างหละหลวมเนื่องมาจากสาเหตุสำคัญสองประการ

ประการแรก เป็นเพราะระยะทางระหว่างกรุงเทพฯ กับเมืองพวนมีความห่างไกลกันมาก ทำให้ไทยไม่สามารถทำการควบคุมดูแลเมืองพวนได้อย่างใกล้ชิดเท่าที่ควรจะเป็น

ประการที่สอง ไทยมีนโยบายให้อิสระทางด้านการปกครองแก่เมืองประเทศราชอย่างเต็มที่ เมืองพวนจึงมีอิสระในการปกครองและบริหารกิจการภายในของตน เป็นต้นว่า สามารถแต่งตั้งเจ้าเมืองของตนเองได้โดยไม่จำเป็นต้องได้รับความเห็นชอบจากพระมหากษัตริย์ไทย[1]

นโยบายเช่นนี้ก่อให้เกิดปัญหาที่กระทบกระเทือนต่ออำนาจการปกครองของไทยอย่างยิ่ง ที่สุดเมื่อไทยตระหนักดีว่าตนไม่มีกำลังเพียงพอที่จะทำการควบคุมดินแดนแห่งนี้ไว้ได้ ดังนั้นจึงใช้นโยบายกวาดต้อนและเกลี้ยกล่อมผู้คนจากเมืองพวนเข้ามาในราชอาณาจักรไทยเพราะไม่ต้องการเหลือทิ้งไว้ให้เป็นกำลังแก่ฝ่ายศัตรู การดำเนินนโยบายการปกครองของไทยเช่นนี้ได้ส่งผลให้ชาวพวนเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งในสังคมไทย ซึ่งไทยจะต้องจัดระเบียบการปกครองเพื่อควบคุมให้ชาวพวนที่ถูกกวาดต้อนมาเหล่านี้อยู่ร่วมกันในผืนแผ่นดินไทยด้วยความเป็นระเบียบเรียบร้อยต่อไป

เรื่องการปกครองของไทยที่มีต่อเมืองพวนเป็นเรื่องที่มีความสำคัญมาก แต่กลับปรากฏว่าเอกสารและงานวิจัยที่กล่าวถึงเรื่องนี้มีอยู่น้อยมาก ด้วยเหตุนี้ผู้เขียนจึงสนใจที่จะทำการศึกษาค้นคว้าเรื่องการปกครองของไทยที่มีต่อเมืองพวนโดยละเอียด เพื่อให้นโยบายการปกครองของไทยในเมืองพวนปรากฏแจ่มชัดยิ่งขึ้น

---

[1] นิธิ เอียวศรีวงศ์. (2509). *เล่มเดิม*. หน้า 39.

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาเรื่องนโยบายการปกครองของไทยที่มีต่อเมืองพวนและชาวพวนในราชอาณาจักรไทยปัจจุบันยังไม่มีผู้ใดทำการศึกษาค้นคว้า แต่อย่างไรก็ตาม ยังคงมีเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องซึ่งผู้เขียนสามารถนำมาใช้เป็นส่วนประกอบในการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ได้ดังต่อไปนี้

จิราภรณ์ สถาปนะวรรธนะ. (2516). *วิกฤตการณ์สยาม ร.ศ.112.* ปริญญานิพนธ์ กศ.ม. (ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ : วิทยาลัยวิชาการศึกษาประสานมิตร. ได้ศึกษาถึงปัญหาความขัดแย้งระหว่างไทยกับฝรั่งเศสอันนำมาซึ่งการเกิดวิกฤตการณ์ ร.ศ.112 เป็นผลให้ไทยต้องสูญเสียดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงแก่ฝรั่งเศส

ปริญญานิพนธ์ฉบับนี้กล่าวถึงการเข้ามาแทรกแซงของฝรั่งเศสในดินแดนพวนเฉพาะกรณีที่เกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ ร.ศ.112 เท่านั้น มิได้ศึกษาถึงนโยบายการปกครองของไทยที่มีต่อเมืองพวนแต่อย่างใด

นิธิ เอียวศรีวงศ์. (2509). *การปราบฮ่อและการเสียดินแดน พ.ศ.2431.* วิทยานิพนธ์ อ.ม.(ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ได้ศึกษาถึงเรื่องราวของฮ่อตั้งแต่ต้นกำเนิดจนถึงสมัยที่มารุกรานปล้นสะดมเขตแดนของไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และการปราบฮ่อของไทย รวมถึงเรื่องราวที่ไทยต้องสูญเสียดินแดนซึ่งในขณะนั้นเรียกว่าสิบสองจุไท ตลอดจนวิธีการที่ฝรั่งเศสดำเนินนโยบายทั้งทางการทูตและการทหารเพื่อช่วงชิงเอาแคว้นนั้นไปจากไทย

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ได้กล่าวถึงเมืองพวนอยู่บ้าง เนื่องจากเมืองพวนเป็นเมืองหนึ่งในเขตลาวตอนเหนือที่ถูกพวกฮ่อรุกราน แต่จะกล่าวถึงเฉพาะการรุกรานของฮ่อ และการปราบฮ่อในเมืองพวนในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเท่านั้น มิได้กล่าวถึงการปกครองของไทยที่มีต่อเมืองพวน

บังอร ปิยะพันธ์. (2529). *ประวัติศาสตร์ของชุมชนชาวลาวในหัวเมืองชั้นในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น.* วิทยานิพนธ์ อ.ม. (ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร. ได้ศึกษาถึงการย้ายถิ่นของชาวลาว ทั้งจากหัวเมืองล้านนา จากบริเวณภาคอีสานของไทย และจากประเทศลาวที่เข้ามาตั้งชุมชนในหัวเมืองชั้นในของไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ได้กล่าวถึงการย้ายถิ่นของชาวพวนเข้ามาตั้งชุมชนอยู่ในเขตหัวเมืองชั้นในของไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นอยู่บ้าง แต่เนื้อหาที่เกี่ยวกับชาวพวนนั้นมีอยู่น้อยมากเนื่องจากวิทยานิพนธ์ฉบับนี้จะศึกษาถึงการย้ายถิ่นของชาวลาวทั้งหมด ไม่ได้มุ่งเน้นที่จะศึกษาถึงการย้ายถิ่นของชาวพวนโดยเฉพาะ

พรรษา สินสวัสดิ์. (2521). *ความสัมพันธ์ระหว่างกรุงเทพฯ กับเมืองเวียงจันทน์ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ.2367-2370.* วิทยานิพนธ์ อ.ม. (ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร. ได้ศึกษาถึงความสัมพันธ์ระหว่างกรุงเทพฯกับเมืองเวียงจันทน์ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวระหว่าง พ.ศ.2367-2370 ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่เจ้าอนุวงศ์เจ้าเมืองเวียงจันทน์ได้ก่อการกบฏ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ทำให้เข้าใจถึงลักษณะการปกครองของไทยที่มีต่อเมืองเวียงจันทน์และทำให้มองเห็นภาพความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับเวียงจันทน์ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ชัดเจนยิ่งขึ้น แต่วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ก็ไม่ได้กล่าวถึงเมืองพวนซึ่งในขณะนั้นอยู่ในความควบคุมของเวียงจันทน์

เสาวภา ภาระพฤติ. (2521). *ปัญหาการปกครองของไทยในประเทศราชหลวงพระบางและหัวเมืองลาวระหว่างปี พ.ศ.2431-2446.* ปริญญานิพนธ์ ศศ.ม. (ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร. ได้ศึกษาถึงการปกครองของไทยในประเทศราชหลวงพระบางและหัวเมืองลาวตอนใต้ ได้แก่ จำปาศักดิ์ คำทองใหญ่ สาละวัน อัตปือ ศรีทันดอน แสนบาง เชียงแตง ตลอดจนหัวเมืองขึ้นอื่นๆ ที่อยู่ทางชายแดนติดต่อกับอาณาเขตของหัวเมืองดังกล่าวนี้ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ปริญญานิพนธ์ฉบับนี้ทำให้ทราบถึงลักษณะการปกครอง ตลอดจนปัญหาการปกครองของไทยในประเทศราชหลวงพระบางและหัวเมืองลาวตอนใต้ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่เนื้อหาของปริญญานิพนธ์จำกัดขอบเขตการศึกษาเฉพาะการปกครองของไทยในหลวงพระบางและหัวเมืองลาวตอนใต้เท่านั้น ไม่ได้กล่าวถึงเมืองพวนซึ่งในขณะนั้นไทยได้มอบให้อยู่ในความควบคุมดูแลของหลวงพระบางแต่อย่างใด

จุดมุ่งหมายของการศึกษาค้นคว้า

1. เพื่อศึกษาถึงที่มาของนโยบายการปกครองของไทยที่มีต่อเมืองพวนในระหว่าง พ.ศ.2322-2436
2. เพื่อศึกษาถึงการดำเนินนโยบายการปกครองของไทยที่มีต่อเมืองพวนในระหว่าง พ.ศ.2322-2436
3. เพื่อศึกษาถึงปัญหาที่เกิดจากการปกครองของไทยในเมืองพวนและวิธีการแก้ไขปัญหาดังกล่าว
4. เพื่อศึกษาถึงนโยบายและผลจากการปกครองของไทยที่มีต่อชาวพวนในราชอาณาจักรไทย

ความสำคัญของการศึกษาค้นคว้า

1. ทำให้ทราบถึงที่มาของนโยบายการปกครองของไทยที่มีต่อเมืองพวนในระหว่าง พ.ศ.2322-2436
2. ทำให้ทราบถึงการดำเนินนโยบายการปกครองของไทยที่มีต่อเมืองพวนในระหว่าง พ.ศ.2322-2436
3. ทำให้ทราบถึงปัญหาที่เกิดจากการปกครองของไทยในเมืองพวนและวิธีการแก้ไขปัญหาดังกล่าว
4. ทำให้ทราบถึงนโยบายและผลจากการปกครองของไทยที่มีต่อชาวพวนในราชอาณาจักรไทย

ขอบเขตของการศึกษาค้นคว้า

การศึกษาค้นคว้าในครั้งนี้เริ่มต้นตั้งแต่สมัยกรุงธนบุรีที่ไทยได้ขยายอำนาจเข้ายึดครองเมืองพวนมาเป็นเมืองขึ้นใน พ.ศ. 2322 จนกระทั่งถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวใน พ.ศ. 2436 เนื่องจากดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงได้ตกไปอยู่ภายใต้อิทธิพลของฝรั่งเศสตามสนธิสัญญาฝรั่งเศส-สยาม ฉบับ พ.ศ.2436 เป็นผลให้อำนาจการปกครองของไทยในเมืองพวนสิ้นสุดลง

วิธีการศึกษาค้นคว้า

การศึกษาค้นคว้าในครั้งนี้ผู้เขียนได้ทำการศึกษาค้นคว้าโดยยึดเอกสารชั้นต้น (Primary Sources) เช่น พระราชสาส์น ศุภอักษร ใบบอก คำให้การ ท้องตรา สารตรา และจดหมาย เป็นหลัก นอกจากนี้ผู้เขียนยังได้ใช้เอกสารชั้นรอง (Secondary Sources) ได้แก่ หนังสือ งานวิจัย วิทยานิพนธ์ และวารสาร รวมทั้งข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ (Oral History) เป็นส่วนประกอบ หลังจากนั้นผู้เขียนได้นำข้อมูลที่ได้ทั้งหมดมาศึกษาและวิเคราะห์โดยใช้วิธีการทางประวัติศาสตร์ (Historical Approach) แล้วจึงเสนอรายงานแบบพรรณนาวิเคราะห์ (Analytical Description) เป็นสำคัญ

แหล่งศึกษาค้นคว้า

1. หอสมุดแห่งชาติ ท่าวาสุกรี
2. กองจดหมายเหตุแห่งชาติ
3. หอสมุดมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร
4. หอสมุดมหาวิทยาลัยศิลปากร วังท่าพระ
5. หอสมุดมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
6. สถาบันวิทยบริการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
7. ชมรมไทยพวน กรุงเทพฯ
8. ศูนย์ศิลปวัฒนธรรมไทยพวน จังหวัดลพบุรี
9. ศูนย์ศิลปวัฒนธรรม สถาบันราชภัฏเทพสตรี จังหวัดลพบุรี

ภาพประกอบ 1 แผนที่แสดงที่ตั้งเมืองพวน

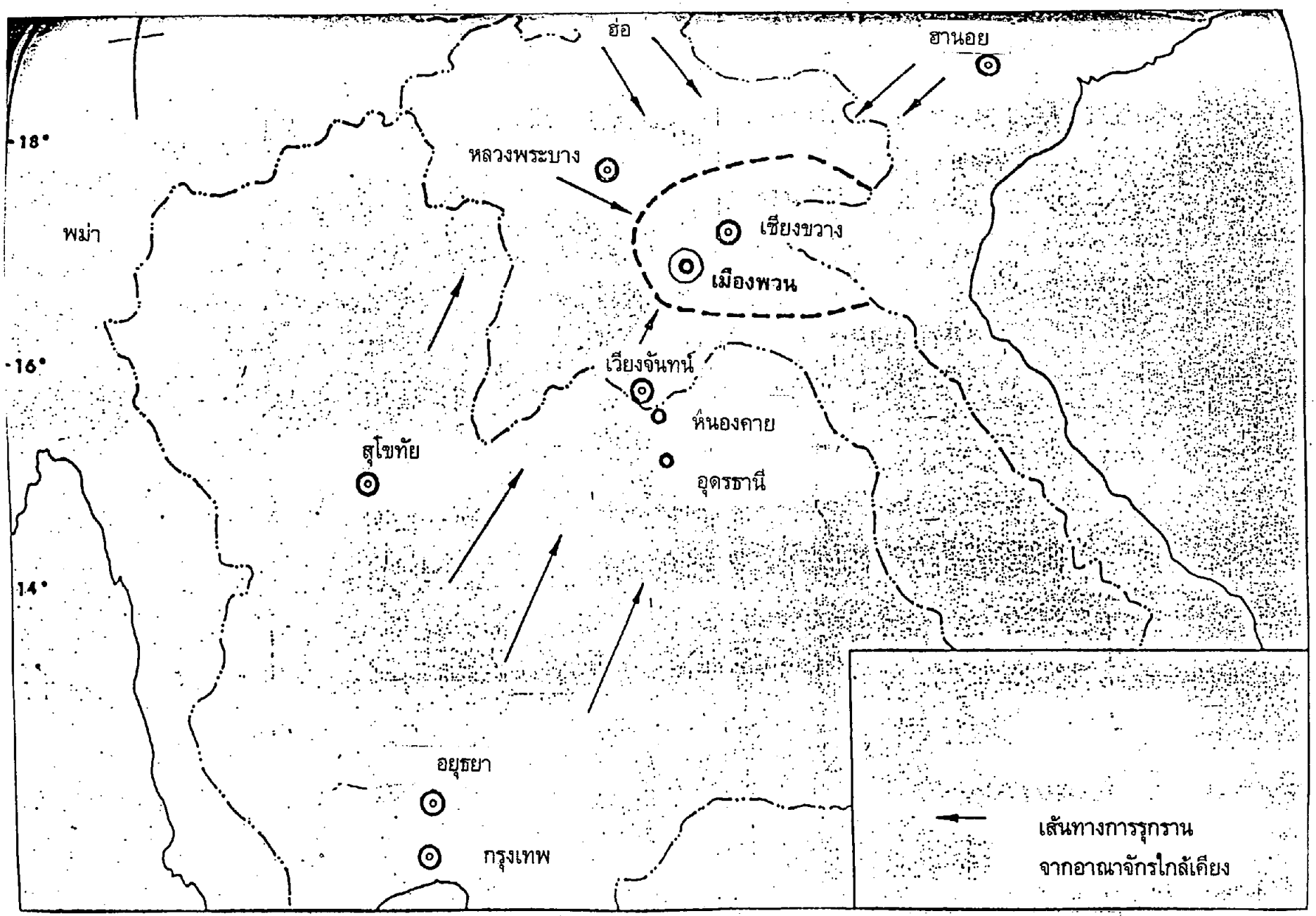

ดัดแปลงจาก Snit Smuckam. (1972). *Peasantry and Modernization : A Study of the Phueun in*

บทที่ 1
ลักษณะโดยทั่วไปของเมืองพวน

สภาพภูมิประเทศ

เมืองพวนตั้งอยู่ทางตอนเหนือของลาวซึ่งเป็นบริเวณที่เต็มไปด้วยป่าไม้และภูเขาใหญ่น้อยซับซ้อนมากมายกว่าบริเวณอื่น ดังนั้นลักษณะทางภูมิศาสตร์ของเมืองพวนจึงเป็นที่สูงเป็นส่วนใหญ่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในบริเวณตอนกลางของเมืองจะมีภูเขาสูงสลับซับซ้อนเป็นจำนวนมาก อาทิเช่น ภูเบี้ยซึ่งมีความสูงถึง 2,850 ฟุต และจัดว่าเป็นภูเขาที่สูงที่สุดในลาว นอกจากนั้นยังมีภูเมืองทม ภูแสน และภูหมอกซึ่งเป็นภูเขาที่กั้นเขตแดนระหว่างเมืองพวนกับญวน[1]

ส่วนทางด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือและทิศตะวันตกเฉียงใต้ของเมืองพวนมีลักษณะเป็นที่ราบที่ราบที่รู้จักกันดีคือบริเวณที่เรียกว่า **ทุ่งเชียงคำ** ซึ่งในปัจจุบันเรียกว่า **ทุ่งไหหิน** (Plain of Jars) ทั้งนี้เนื่องจากในบริเวณดังกล่าวมีหินทรงกลมภายในเป็นรูกลวง ขนาดสูงประมาณ 1-2 เมตร ตั้งเรียงรายกระจายอยู่ทั่วไป หินเหล่านี้เชื่อกันว่าเป็นไหที่ขุนเจืองสั่งทำขึ้นสำหรับใส่เหล้าเลี้ยงไพร่พลของพระองค์เมื่อคราวที่รบชนะแกวและสามารถตีเอาเมืองปะกัน (เชียงขวาง) ได้[2] แต่จากการศึกษาทางโบราณคดี นักโบราณคดีได้ลงความเห็นว่าไหหินเหล่านี้แท้ที่จริงก็คือโกศหินขนาดใหญ่ที่ทำขึ้นเพื่อใช้ในพิธีศพของคนยุคโลหะเมื่อประมาณ 3,000 ปีมาแล้ว เนื่องจากได้มีการขุดค้นพบเศษเถ้าอัฐิและเครื่องมือเครื่องใช้อื่นๆที่มักใช้ในพิธีศพบรรจุอยู่ในไหหิน

นักโบราณคดีชาวฝรั่งเศสที่เข้ามาทำการสำรวจไหหินในบริเวณทุ่งไหหินพบว่าภายในของไหหินเหล่านี้มีเถ้าถ่านซึ่งสันนิษฐานว่าคงเป็นกระดูกมนุษย์และสิ่งของอื่นๆ เช่น ขวานหินขัด ลูกปัดแก้ว เครื่องปั้นดินเผา เครื่องประดับทำด้วยสำริด และเครื่องมือเหล็กบรรจุอยู่ บนฝาไหบางใบมีการจำหลักลวดลายเป็นรูปคนและรูปสัตว์อย่างหยาบๆ เช่น รูปแมว หรือรูปสัตว์เลื้อยคลาน บางทีก็พบหม้อหรือไหดินเผาบรรจุกระดูกมนุษย์ฝังไว้ใกล้ๆไหหินด้วย คาดว่าไหหินหรือโกศหินนั้นอาจใช้บรรจุอัฐิของบุคคลสำคัญหรือเจ้านาย สำหรับบุคคลธรรมดาสามัญอาจใช้ไหดินเผาบรรจุอัฐิก็เป็นได้[3]

เจมส์ แมคคาธีย์ (James McCarthy) หัวหน้าคณะนักสำรวจดินแดนชาวอังกฤษซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแต่งตั้งให้เป็นพระวิภาคภูวดลเจ้ากรมแผนที่คนแรกของไทย ได้เคยเดินทางผ่านมาในบริเวณทุ่งไหหินระหว่างการสำรวจดินแดนเพื่อทำแผนที่ราชอาณาจักรไทยเมื่อพ.ศ.2427 (ค.ศ.1884) พระวิภาคภูวดลได้บันทึกไว้ว่า

> ...เมื่อเรามองมาจากระยะไกล เราก็ต้องประหลาดใจเมื่อพบกับวัตถุที่มีลักษณะคล้ายกับเต็นท์ แต่เมื่อใช้กล้องส่องทางไกลส่องดูเราจึงรู้ว่าสิ่งที่มีลักษณะคล้ายเต็นท์ที่เราเห็นนั้นแท้ที่จริงก็คือหินซึ่งโผล่ขึ้น

---

[1] บุญช่วย ศรีสวัสดิ์. (2503). *ราชอาณาจักรลาว*. หน้า 171.

[2] กรมศิลปากร. (2486). *ท้าวฮุ่งหรือเจือง*. หน้า 202-203.

[3] สงวน รอดบุญ. (2526). *พุทธศิลปลาว*. หน้า 3.

มาจากพื้นดิน และเมื่อเราเดินเข้าไปสำรวจใกล้ๆ เราก็ต้องพบกับความอัศจรรย์ใจซ้ำขึ้นอีกเป็นครั้งที่สองเมื่อเรามาพบเข้ากับไหหินขนาดมหึมาจำนวนมาก ไหหินบางใบก็ตั้งตรง บางใบก็ตะแคง บางใบก็แตกเป็นชิ้นเล็กชิ้นน้อย และในบริเวณรอบๆนั้นเห็นได้ชัดว่ามีร่องรอยของการขุดค้น เราได้ทำการขุดไหหินใบหนึ่งและพบว่าด้านในของไหหินใบนั้นมีร่องรอยของการเผา นอกจากนั้นเรายังพบกำไลข้อเท้าที่ทำด้วยเหล็กขึ้นสนิมอีกหนึ่งอัน...[1]

ต่อมาใน พ.ศ.2436 (ค.ศ.1893) พระวิภาคภูวดลได้เดินทางกลับเข้ามาทำการสำรวจในบริเวณดังกล่าวอีกครั้งหนึ่ง และได้บันทึกไว้ว่า

...มีไหหินขนาดใหญ่อยู่จำนวนหนึ่ง แต่ขนาดไม่ใหญ่และไม่สมบูรณ์เท่ากลุ่มอื่นๆ ในหุบเขามีไหหินขนาดใหญ่อยู่จำนวนหนึ่ง ไหหินเหล่านี้มีรอยแตกทำให้เราสามารถมองเห็นปุ่มควอทซ์ซึ่งฝังอยู่ในเนื้อของหิน ตามเนินเขามีก้อนหินก้อนเล็กๆระเกะระกะอยู่มากมาย สันนิษฐานว่าไหหินทั้งหลายนั้นคงจะทำมาจากหินก้อนเล็กๆเหล่านี้นี่เอง

เราขุดสำรวจด้านในของไหหินใบหนึ่งซึ่งดูเหมือนว่าไหหินเหล่านี้จะเคยถูกทำการขุดสำรวจมาก่อนแล้วทุกใบ และนี่ก็คงจะเป็นสาเหตุที่ทำให้พวกมันมีลักษณะเอียง เราพบไหหินฝีมือหยาบใบหนึ่งซึ่งภายในเต็มไปด้วยดินเหนียวและลูกปัดอำพันจำนวนมาก ส่วนไหหินอีกใบหนึ่งบรรจุโกศสีขาวฝีมือดี มันมีรอยแตก นั่นแสดงให้เห็นว่าได้เคยมีการขุดค้นมาก่อนแล้ว นอกจากนั้นยังพบเหล็กท่อนหนึ่งซึ่งคาดว่าคงจะเป็นเครื่องมือของนักขุดค้นคนก่อน...[2]

เมืองพวนนอกจากจะมีทุ่งไหหินซึ่งเป็นที่รู้จักกันอย่างแพร่หลายแล้ว เมืองพวนยังเป็นต้นกำเนิดของแม่น้ำสายสำคัญหลายสายที่ไหลลงสู่แม่น้ำโขง ได้แก่ น้ำงึม น้ำเนียบ และน้ำซัน และเนื่องจากเมืองพวนเป็นเมืองที่เต็มไปด้วยภูเขาสูงและป่าไม้จึงทำให้เมืองพวนมีสภาพภูมิอากาศที่หนาวเย็นเกือบตลอดทั้งปี

---

[1] James McCarthy. (1900). *Surveying and Exploring in Siam.* p. 48.

[2] *Ibid.* p. 187.

อาณาเขต เมืองพวนมีอาณาเขตติดต่อกับเมืองต่างๆดังต่อไปนี้

ทิศเหนือ จรดเมืองหลวงพระบางโดยมีน้ำคานเป็นเส้นกั้นอาณาเขต

ทิศใต้ จรดเมืองเวียงจันทน์

ทิศตะวันออก จรดเมืองวินห์ของญวน

ทิศตะวันตก จรดเมืองหลวงพระบางและเวียงจันทน์

ทิศตะวันออกเฉียงเหนือ จรดหัวพันห้าทั้งหก

ทิศตะวันออกเฉียงใต้ จรดเมืองงาน

ทรัพยากร เมืองพวนเป็นเมืองที่อุดมไปด้วยทรัพยากรต่างๆเป็นจำนวนมาก ส่วนใหญ่เป็นสินค้าเศรษฐกิจซึ่งทำรายได้ให้แก่เมืองพวนเป็นอย่างดี ที่สำคัญ ได้แก่ ป่าไม้ ซึ่งมีไม้มีค่าหลายชนิดโดยเฉพาะอย่างยิ่ง ไม้สักและไม้สน นอกจากนั้นยังมีของป่าและสัตว์ป่าอีกเป็นจำนวนมาก ได้แก่ ช้าง เสือ หมี แรด วัวกระทิง เลียงผา และกวาง เป็นต้น

นอกจากป่าไม้ ของป่า และสัตว์ป่าแล้ว เมืองพวนยังมีแร่ธาตุมีค่าบางชนิด ได้แก่ เหล็ก ตะกั่ว และทองคำ ตลอดจนพืชทางเศรษฐกิจที่สำคัญ ได้แก่ ข้าว ข้าวโพดซึ่งมักปลูกอยู่ตามบริเวณไหล่เขา ฝ้าย ยาสูบ ละหุ่ง มะพร้าว และฝิ่น

ลักษณะทางสังคมและความเป็นอยู่ของพลเมือง

ประชาชนของเมืองพวนประกอบไปด้วยกลุ่มชนหลายเชื้อชาติ ได้แก่ ชาวพวน (Puan) ข่า และชาวเขา

ชาวพวน หรือที่ฝรั่งเศสเรียกว่า ผู้เอิน (Pou-Eune) เป็นพลเมืองส่วนใหญ่ของเมืองพวน ลักษณะโดยทั่วไปของชาวพวนจะคล้ายคลึงกับลาวพวกอื่นๆ แต่จะมีลักษณะเด่นตรงที่มีผิวที่ขาวกว่า ชาวพวนนิยมแต่งกายด้วยผ้าทอซึ่งมีลวดลายที่เป็นเอกลักษณ์โดยเฉพาะ ได้แก่ ลายเบี้ยง ลายตะขอ และลายซุ้มปราสาท เป็นต้น นอกจากนี้ชาวพวนยังมีขนบธรรมเนียมประเพณีตลอดจนภาษาพูดที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะตน ซึ่งจะมีสำเนียงที่แตกต่างจากภาษาพูดของลาวกลุ่มอื่นเล็กน้อย

ชาวพวนส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทำนาเป็นหลัก ดังจะเห็นได้จากบันทึกของนายเจมส์ แมคคาธีย์ ซึ่งได้ทำการสำรวจดินแดนทางฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขงในระหว่าง พ.ศ.2424-2436 กล่าวว่า

> ...คณะของเราได้เดินทางผ่านมาตามหุบเขาแคบๆ เมื่อข้ามพ้นแนวป่า
> เราก็มาถึงหุบเขาของเชียงขวางเมืองหลวงของดินแดนที่สวยงามแห่งนี้
> หุบเขานี้อยู่สูงกว่าระดับน้ำทะเล 3,000 ฟุต บริเวณโดยรอบเต็มไปด้วย
> ภูเขาซึ่งมีความสูงในระดับเดียวกัน ส่วนทางด้านใต้เป็นป่าไม้ ทั่วทั้งหุบเขา
> แห่งนี้เหมาะสำหรับการปลูกข้าว... เราได้พบกับเจ้าเมืองเชียงขวางซึ่งต้อนรับ
> เราด้วยข้าว พวกเขาแนะนำให้เราเดินทางตัดผ่านทุ่งนาซึ่งกำลังมีน้ำเจิ่งนอง
> เพื่อเตรียมไว้สำหรับหว่านเมล็ดข้าว และพวกเราก็ชอบที่จะค่อยๆเดินข้าม

ทุ่งนาที่เต็มไปด้วยน้ำมากกว่าเดินไปตามถนน...[1]

แมคคาธีย์ยังได้กล่าวถึงชาวพวนไว้ว่า "คนพวกนี้มีความประณีตละเอียดอ่อนเป็นอย่างมาก ความประณีตของพวกเขานั้นเห็นได้จากสิ่งก่อสร้าง (วัด,เจดีย์) ที่พวกเขาได้สร้างขึ้น... นอกจากนั้นพวกเขายังมีความมานะพยายามเป็นอย่างยิ่งอีกด้วย"[2]

ข่า เป็นชนพื้นเมืองดั้งเดิมของลาวและเป็นเจ้าของดินแดนลาวทั้งหมดมาก่อน สันนิษฐานว่าแต่เดิมพวกข่าคงตั้งถิ่นฐานอยู่ในบริเวณเมืองพวนอย่างหนาแน่น เนื่องจากในอดีตเมืองพวนเคยมีชื่อว่า **เมืองข่าปทุม**[3] แต่เนื่องจากข่าเป็นชนชาติที่มีการอพยพเคลื่อนย้ายแหล่งที่อยู่อาศัยอยู่เสมอ ดังนั้นในระยะต่อมาพวกข่าในเมืองพวนจึงลดจำนวนลง ดังปรากฏในรายงานของกัปตันริวิแยร์ (Le Capitaine Riviere) เจ้าหน้าที่ในคณะสำรวจของปาวีซึ่งเดินทางสำรวจเมืองพวนว่า "ข้าพเจ้าได้พบหมู่บ้านของพวกข่าเพียงแห่งเดียวคือที่ บ้านภูหาม"[4]

ถึงแม้ว่าพวกข่าจะเคยครอบครองดินแดนลาวมาก่อน แต่เนื่องจากด้อยความเจริญกว่าชาวลาว ดังนั้นข่าจึงกลายมาเป็นทาสของลาว ไทย และญวนในที่สุด ชาวลาวเรียกพวกข่าว่า ลาวเทิง หมายถึงคนที่อยู่ในที่สูง[5] ชนชาติข่าในลาวนั้นมีอยู่หลายกลุ่มหลายพวกด้วยกัน แต่สำหรับกลุ่มที่อาศัยอยู่ทางตอนเหนือของลาว ได้แก่ ข่าขะมุ (ข่าหมุ) ข่าเม็ต ข่าจ้า และข่าแจะ ซึ่งอาศัยอยู่ในเขตเมืองหลวงพระบาง หัวพันห้าทั้งหก สิบสองจุไทย และเมืองพวน ในบรรดากลุ่มข่าทั้งหมดที่อาศัยอยู่ทางตอนเหนือของลาว ข่าแจะ จัดว่าเป็นพวกที่มีบทบาทสำคัญต่อความมั่นคงภายในลาวมากที่สุด เนื่องจากเป็นกลุ่มที่มีกำลังคนมากและเข้มแข็งที่สุด[6] สำหรับเมืองพวนนั้นกลุ่มข่าที่อาศัยอยู่หนาแน่นที่สุด คือ ข่าขะมุ ซึ่งถือว่าเป็นชนพื้นเมืองดั้งเดิมของเมืองพวน[7]

ชาวเขา นอกจากพวกข่าแล้ว เมืองพวนยังมีพวกชาวเขา ซึ่งได้แก่ ชาวแม้ว ชาวเย้า อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่ ชาวเขาเหล่านี้เดิมมีภูมิลำเนาอยู่ทางตอนใต้ของจีน ต่อมาได้อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่ตามยอดเขาและไหล่เขาบริเวณเมืองพวน หลวงพระบาง หัวพันห้าทั้งหก และสิบสองจุไท โดยชาวลาวจะเรียกพวกชาวเขาเหล่านี้ว่า ลาวสูง[8]

---

[1] James McCarthy. (1900). *op.cit.* p. 50-51.

[2] *Ibid.* p. 51-52.

[3] *Ibid.* p. 50-51.

[4] Auguste Pavie. (1902). *Mission Pavie Indo-Chine 1879-1895 Vol. IV.* p. 251.

[5] จิตร ภูมิศักดิ์. (2535). *ความเป็นมาของคำสยาม ไทย ลาว และชอม และลักษณะทางสังคมของชื่อชนชาติ.* หน้า 328.

[6] บุญช่วย ศรีสวัสดิ์. (2503). *เล่มเดิม.* หน้า 138.

[7] James McCarthy. (1900). *op.cit.* p. 51.

[8] จิตร ภูมิศักดิ์. (2535). *เล่มเดิม.* หน้า 328.

ประวัติความเป็นมาของเมืองพวน

เมืองพวนเป็นกลุ่มเมืองขนาดเล็ก ตั้งอยู่ริมลำน้ำพวนทางตอนเหนือของลาว ถึงแม้เมืองพวนจะเป็นเพียงเมืองเล็กแต่ก็มีความสำคัญ และมีประวัติความเป็นมาที่เก่าแก่ที่สุดเมืองหนึ่งของลาว สิ่งที่ยืนยันความเก่าแก่ของเมืองพวนได้เป็นอย่างดีก็คือซากโบราณสถาน อาทิเช่น วัด และเจดีย์ที่ปรากฏอยู่ทั่วไปตามภูเขาโดยรอบของเมืองแห่งนี้นั่นเอง[1]

ประวัติความเป็นมาของเมืองพวนได้อาศัยเค้าโครงจาก **ตำนานเมืองพวน** ซึ่งปรากฏอยู่ในประชุมพงศาวดารเล่ม 44 เรื่องเมืองนครจำปาศักดิ์ (ต่อ) พงศาวดารละแวก ตำนานเมืองพวนได้กล่าวถึงประวัติความเป็นมาของเมืองพวนไว้ว่า ขุนบัลลินนัวกษัตริย์พระองค์แรกในแผ่นดินลาวทรงมีโอรสอยู่ 5 พระองค์ โอรสพระองค์แรกเป็นเจ้าเมืองหลวงพระบาง องค์ที่สองเป็นเจ้าเมืองเวียงจันทน์ องค์ที่สามเป็นเจ้าเมืองพวน องค์ที่สี่เป็นเจ้าเมืองเชียงใหม่ และองค์ที่ห้าเป็นเจ้าเมืองเขมร

เจ้าเมืองพวนพระองค์แรกเท่าที่ปรากฏอยู่ในตำนานเมืองพวนนั้นมีพระนามว่า เจ้าหลวง เมื่อเจ้าหลวงสิ้นพระชนม์เจ้าชมภูพระโอรสของเจ้าหลวงจึงขึ้นครองราชสมบัติแทน ในสมัยนี้เมืองพวนได้ตกเป็นเมืองขึ้นของหลวงพระบางและต้องส่งเครื่องราชบรรณาการดอกไม้เงินดอกไม้ทองจำนวนสองตำลึงให้แก่หลวงพระบางเป็นประจำทุกปี[2] ต่อมาเจ้านันทเสนเจ้าเมืองเวียงจันทน์ได้ยกทัพมาตีเมืองพวนและมีรับสั่งให้นำตัวเจ้าชมภูเจ้าเมืองพวนไปประหารชีวิต แต่ในขณะที่จะทำการประหารก็ได้เกิดเหตุปาฏิหาริย์ขึ้น เจ้านันทเสนเห็นดังนั้นจึงมีรับสั่งให้ปล่อยตัวเจ้าชมภูกลับไปปกครองเมืองพวนตามเดิม แต่ทรงมีข้อแม้ว่าเมืองพวนจะต้องส่งเครื่องราชบรรณาการให้แก่เวียงจันทน์เช่นเดียวกับที่ส่งให้แก่หลวงพระบาง

เมื่อเจ้าชมภูสิ้นพระชนม์ เจ้าเสียงพระโอรสของเจ้าชมภูจึงขึ้นครองราชย์แทน ต่อมาเมื่อเจ้าเสียงสิ้นพระชนม์เจ้าน้อยพระโอรสของเจ้าเสียงจึงขึ้นครองราชย์ เจ้าน้อยทรงมีพระโอรสอยู่ด้วยกัน 5 พระองค์ คือ เจ้าโพ เจ้าทัพ เจ้าพรหมมา เจ้าอุง และเจ้าก่ำ แต่พระโอรสทั้งสี่พระองค์แรกนั้นได้สิ้นพระชนม์ลงจนหมด คงเหลือแต่เจ้าก่ำอยู่เพียงพระองค์เดียวที่ได้ขึ้นครองราชย์เป็นเจ้าเมืองพวนต่อจากพระบิดา

ส่วน **พงศาวดารเมืองพวน** กล่าวถึงประวัติความเป็นมาของเมืองพวนไว้ว่า เมืองพวนถูกสร้างขึ้นในราว พ.ศ.1214 ก่อนที่ขุนลอปฐมกษัตริย์แห่งราชอาณาจักรล้านช้างจะสถาปนาเมืองเชา หรือ ชวา (ต่อมาเรียกว่า หลวงพระบาง) ขึ้นเป็นราชธานี ผู้สร้างเมืองพวนนั้นมีนามว่า เจ็ดเจือง ซึ่งต่อมาได้สถาปนาตัวเองขึ้นเป็นเจ้าเมืองพวนพระองค์แรก และหลังจากนั้นเมืองพวนได้มีเจ้าเมืองสืบเชื้อสายปกครองติดต่อกันมาหลายพระองค์ จนกระทั่งถึง พ.ศ.1832 ซึ่งตรงกับรัชสมัยของเจ้าคำผงปกครองเมืองพวน เมืองพวนก็ได้ตกเป็นเมืองขึ้นของญวน ต่อมาพระเจ้าฟ้างุ้มกษัตริย์หลวงพระบางได้ยกทัพมาตีเมืองพวนไปเป็นเมืองขึ้นใน พ.ศ.1895 ซึ่งตรงกับรัชสมัยของเจ้าเชี้ยวคำยอปกครองเมืองพวน ใน พ.ศ.2193 เจ้าคำสั้นเจ้าเมืองพวนเกิดมีเหตุขัดแย้งกับเวียงจันทน์ เจ้าสุริยวงษากษัตริย์เวียงจันทน์จึงยกทัพมาตีเมืองพวนไปเป็นเมืองขึ้น พร้อมทั้งกวาดต้อนชาวพวนไปเวียงจันทน์เป็นจำนวนมาก ต่อมาใน พ.ศ.2322 ซึ่งตรงกับรัชสมัยของเจ้าองค์สีพรหมปกครองเมืองพวน สมเด็จเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกและเจ้าพระยาสุรสีห์ได้ยกทัพไปตีเมืองพวนมาเป็นเมืองขึ้นของไทย จนในที่สุดเมื่อ พ.ศ.2436 ซึ่งตรงกับรัชสมัยของเจ้าคำโง่นปกครองเมืองพวน เมืองพวนก็ได้ตกไปเป็นเมืองขึ้นของฝรั่งเศส

---

[1] James McCarthy. (1900). *op.cit.* p. 51.

[2] *ประชุมพงศาวดารเล่ม 44 เรื่องเมืองนครจำปาศักดิ์ (ต่อ) พงศาวดารละแวก.* (2521). หน้า 115.

พงศาวดารล้านช้าง ได้กล่าวถึงการสร้างเมืองพวนไว้ว่า ขุนบรมกษัตริย์เมืองแถงมีพระโอรสอยู่ด้วยกันทั้งหมด 7 พระองค์ เมื่อพระโอรสทั้ง 7 พระองค์เจริญวัยขุนบรมจึงได้แบ่งทรัพย์สมบัติให้แก่พระโอรสทั้ง 7 และรับสั่งให้พระโอรสทั้ง 7 พระองค์แยกย้ายกันไปสร้างบ้านแปงเมือง ดังต่อไปนี้

พระโอรสองค์ที่1 พระนามว่า ขุนลอ เสด็จไปสร้างเมืองชวา (หลวงพระบาง)
พระโอรสองค์ที่2 พระนามว่า ยี่ผาลาน เสด็จไปสร้างเมืองหอแต (หนองแส)
พระโอรสองค์ที่3 พระนามว่า สามจูสง เสด็จไปสร้างเมืองแกวช่องบัว(อานามประกัน)
พระโอรสองค์ที่4 พระนามว่า ไสผง เสด็จไปสร้างเมืองยวนโยนก (ล้านนา)
พระโอรสองค์ที่5 พระนามว่า งัวอิน เสด็จไปสร้างเมืองอโยทธยา (สยาม)
พระโอรสองค์ที่6 พระนามว่า ลกกลม เสด็จไปสร้างเมืองเชียงคม (คำเกิด)
พระโอรสองค์ที่7 พระนามว่า เจ็ดเจือง เสด็จไปสร้างเมืองพวน

เรื่องราวการสร้างเมืองต่างๆดังกล่าวปรากฏอยู่ในพงศาวดารล้านช้าง ที่ว่า

> ...ครั้นว่าขุนบูลมราชาแบ่งปันของแก่ลูกชายทั้งหลาย 7 คนนี้แล้ว จึงบอกชี้ที่บ้านเมืองให้แก่เขาพี่น้องว่าขุนลอให้ไปสร้างเมืองชวา เป็นท้าวเป็นพระยาแก่คนทั้งหลายเทอญ ยี่ผาลานให้ไปสร้างเมือง หัวแตสามจูสงให้ไปสร้างเมืองแกวช่องบัว ไสผงให้ไปสร้างเมือง ยวนโยนก งัวอินไปสร้างเมืองชาวใต้อโยทธยา ลกกลมให้ไปสร้าง เมืองเชียงคม ยอสามเจ็ดเจิงให้ไปสร้างเมืองพวน...[1]

ก่อนที่พระโอรสทั้ง 7 จะเสด็จออกจากเมืองแถงเพื่อไปสร้างบ้านแปงเมือง ขุนบรมได้ให้พระโอรสทั้ง 7 พระองค์สาบานต่อกันว่าจะไม่รบราฆ่าฟันแย่งชิงดินแดนกัน หากผู้ใดผิดคำสาบานขอให้พบกับความวิบัติ ดังนี้

> ...ภายหน้าผู้ใดอย่าโลภตัณหาอิจฉามักมาก และเอารี้พลช้างม้าไปตกแดน เอาหอกดาบเขนแพนไปตกทุ่ง แล้วรบเลวเอาบ้านเมืองกันดังนั้น ให้ผู้นั้น วินาศฉิบหาย ทำอันใดอย่าให้เป็น เข็นอันใดอย่าให้ได้ ปลูกไม้อย่าทันตาย ปลูกหวายอย่าทันล่อน ข้อม่อนอย่าให้รี ปีมันอย่าให้กว้าง เที่ยวทางให้ ฟ้าผ่า เมือป่าให้เสือกิน ไปทางน้ำให้เงือกท่อเรือฉก ไปทางบกให้เสือท่อ ม้ากินมันแล...[2]

---

[1] กรมศิลปากร. (2506). *ประชุมพงศาวดารฉบับหอสมุดแห่งชาติเล่ม 1 พงศาวดารล้านช้าง.* หน้า 398.

[2] *แหล่งเดิม.* หน้า 399.

จากพงศาวดารล้านช้างทำให้ทราบว่าผู้ที่ก่อตั้งเมืองพวนขึ้นมานั้นมีนามว่า เจ็ดเจือง ซึ่งตรงกับข้อความในพงศาวดารเมืองพวน ที่ว่า ขุนเจ็ดเจืองเป็นเจ้าเมืองพระองค์แรกของเมืองพวน[1] หลังจากขุนเจ็ดเจืองสร้างเมืองพวนแล้ว ขุนลอซึ่งไปสร้างเมืองหลวงพระบางก็ได้ชักชวนขุนเจ็ดเจืองมาทำการปักปันเขตแดนระหว่างเมืองพวนกับหลวงพระบาง และสาบานต่อกันว่าจะไม่รบราแย่งชิงดินแดนซึ่งกันและกัน หากผู้ใดผิดคำสาบานขอให้ผู้นั้นพบกับความวินาศ[2] ต่อมาในปีศักราช 1542 เจ้าสุวรรณบัลลังก์ขึ้นครองเมืองหลวงพระบาง พระองค์ได้ทรงแบ่งดินแดนบางส่วนของหลวงพระบางเพิ่มให้แก่เมืองพวน ครั้นถึงศักราช 1560 เจ้าเชฐวังโตเจ้าเมืองหลวงพระบางก็ทรงยกดินแดนบางส่วนของหลวงพระบางเพิ่มเติมให้แก่เมืองพวนอีก ประกอบกับในศักราช 945 เจ้าเมืองคำเกิดได้กระทำความผิดต่อเจ้าเมืองพวน เจ้าเมืองพวนจึงปรับไหมเจ้าเมืองคำเกิดเป็นเงินร้อยเจ็ดสิบหกชั่งสี่สิบบาท กับทองคำหนักร้อยสี่สิบเจ็ดชั่งสิบเก้าตำลึงสองบาทกับสลึงเฟื้อง เจ้าเมืองคำเกิดไม่มีเงินทองพอที่จะเสียค่าปรับไหมจึงยกดินแดนเมืองคำเกิดทั้งหมดให้แก่เจ้าเมืองพวนเพื่อชดใช้แทนเงินค่าปรับไหมความผิดที่ได้กระทำไว้[3] ดังนั้นเมืองพวนจึงมีอาณาเขตกว้างใหญ่ขยายลงมาจนจรดกับทางตอนเหนือของเวียงจันทน์

ลักษณะการปกครอง

เมืองพวนประกอบด้วยเมืองสำคัญต่างๆ ได้แก่ เมืองคำ เมืองกาง เมืองสูย เมืองแสน เมืองหมอก เมืองเนี้ยม เมืองขุน เมืองบริขัณฑ์ เมืองโอม เมืองห่ม และเมืองเชียงขวาง[4] ในบรรดาเมืองทั้งหมดนี้เชียงขวางเป็นเมืองที่มีความสำคัญที่สุด คือมีฐานะเป็นเมืองหลวงของเมืองพวน

เชียงขวางตั้งอยู่บนที่ราบสูงบริเวณตอนกลางของเมืองพวน ที่ราบสูงดังกล่าวสูงกว่าระดับน้ำทะเล 3,770 ฟุต และตั้งอยู่บนเนินเขาที่มีชื่อว่า ภูเขียว พระวิภาคภูวดลได้เคยทำการสัมภาษณ์ผู้เฒ่าผู้แก่ชาวพื้นเมือง ทำให้ทราบว่า ในช่วงเวลาที่เจริญที่สุด เชียงขวางก็เป็นแค่เพียงหมู่บ้านเรือนฝากระดานเท่านั้น เมื่อข้ามน้ำเนี้ยแล้วอ้อมไปตามทิวเขาจะมองเห็นที่ราบซึ่งยังมีซากของเมืองเชียงขวางเก่าหลงเหลืออยู่ เมืองเก่านี้สร้างขึ้นเมื่อตอนที่เจ้าอนุวงศ์ถูกจับตัวส่งไปยังกรุงเทพฯ[5]

ตำนานได้กล่าวถึงที่มาของชื่อ เชียงขวาง ว่า เมื่อขุนเจ็ดเจืองพระโอรสองค์ที่เจ็ดของขุนบรมกษัตริย์แห่งเมืองแถงแยกย้ายกับพระเชษฐาทั้งหกเพื่อออกไปสร้างบ้านแปงเมืองนั้นขุนเจ็ดเจืองพร้อมด้วยบรรดาไพร่พลของพระองค์ได้เดินทางมาจนกระทั่งถึงบริเวณที่เป็นเมืองเชียงขวางในปัจจุบัน ทันใดนั้นช้างสองเชือกที่อยู่ในขบวนเสด็จของพระองค์ก็กลับหยุดเดิน และไม่ว่าจะทำอย่างไรช้างสองเชือกนี้ก็ไม่ยอมออกเดินทางต่อ แต่กลับหยุดยืนขวางทางอยู่อย่างนั้น เมื่อเหตุการณ์เป็นเช่นนี้ขุนเจ็ดเจืองจึงเห็นว่านี่เป็นนิมิต

---

[1] คำหมั้น วงกตรัตนะ. (2495). *พงศาวดารเมืองพวน*. หน้า 1.

[2] *ประชุมพงศาวดารเล่ม 44 เรื่องเมืองนครจำปาศักดิ์ (ต่อ) พงศาวดารละแวก*. (2512). หน้า 122-125.

[3] *แหล่งเดิม*. หน้า 127-129.

[4] นิธิ เอียวศรีวงศ์. (2509). *การปราบฮ่อและการเสียดินแดน พ.ศ.2431*. หน้า 39.

[5] James McCarthy. (1900). *op.cit.* p. 51.

หมายที่ดีที่พระองค์จะทำการสร้างเมืองขึ้นในบริเวณดังกล่าว และเมื่อสร้างเมืองเสร็จพระองค์ก็ทรงตั้งชื่อเมืองแห่งนี้ว่า เมืองช้างขวาง ต่อมาจึงเรียกเพี้ยนมาเป็น เมืองเชียงขวาง ในที่สุด[1]

เมืองพวน หรือที่ในเอกสารบางแห่ง เรียกว่า เมืองเชียงขวางนั้นมีเจ้าเมืองเป็นผู้นำในการปกครอง การแต่งตั้งเจ้าเมืองพวนหรือเจ้าเมืองเชียงขวางจะใช้ระบบการสืบราชสันตติวงศ์โดยการสืบสายตรงจากพ่อไปสู่ลูกเป็นส่วนใหญ่ อย่างไรก็ตามแม้ว่าเมืองพวนจะมีเจ้าเมืองสืบเชื้อสายปกครองติดต่อกันมาเป็นระยะเวลาที่ยาวนาน แต่เมืองพวนกลับมีฐานะเป็นเพียงเมืองขึ้นของอาณาจักรใกล้เคียงมาโดยตลอด นับตั้งแต่สมัยเจ้าคำผงซึ่งปกครองเมืองพวนในช่วง พ.ศ.1832-1895 เมืองพวนได้ตกเป็นเมืองขึ้นของญวน ซึ่งญวนเรียกเมืองพวนว่า **ตรานนินห์** (Tranninh) และในสมัยนี้ญวนได้ทำการแบ่งเมืองพวนออกเป็น 7 เมือง เรียกกันตามภาษาสามัญว่า **บอน มาน** (Bon Man) ต่อมาในสมัยของพระเจ้าเชียงคำยอ พระเจ้าฟ้างุ้มกษัตริย์แห่งอาณาจักรล้านช้างหลวงพระบางได้ยกทัพมาตีเมืองพวนจนกระทั่งเมืองพวนตกเป็นเมืองขึ้นของหลวงพระบางใน พ.ศ.1896 และด้วยเหตุนี้เมืองพวนจึงต้องส่งเครื่องราชบรรณาการให้แก่ทั้งญวนและหลวงพระบางจนกระทั่งเกิดเป็นคำพูดที่ว่า "พวนนี้หัวส่วยแกวแอวส่วยลาว"[2]

ครั้นถึงรัชสมัยของเจ้าคำสั้น เมืองพวนก็ตกเป็นเมืองขึ้นของเวียงจันทน์ สาเหตุนั้นเนื่องมาจากใน พ.ศ.2193 พระเจ้าสุริยวงษากษัตริย์แห่งล้านช้างเวียงจันทน์มีพระราชประสงค์ต้องการตัวเจ้านางแก่นจันพระราชธิดาของเจ้าคำสั้นไปเป็นมเหสี แต่เจ้าคำสั้นไม่ยอมยกให้ พระเจ้าสุริยวงษาจึงยกทัพไปตีเมืองพวนจับเอาตัวเจ้านางแก่นจันพร้อมทั้งกวาดต้อนชาวพวนจำนวน 400 ครัวไปเวียงจันทน์ ด้วยเหตุนี้ในเวียงจันทน์จึงมีชาวพวนตั้งถิ่นฐานอยู่เป็นจำนวนมาก ชาวพวนเหล่านี้ต่อมาถูกเรียกว่า **พวนเดิม**[3] ส่วนเมืองพวนก็ตกเป็นเมืองขึ้นของเวียงจันทน์นับตั้งแต่นั้น

อย่างไรก็ตาม ถึงแม้ว่าเมืองพวนจะมีฐานะเป็นเมืองขึ้นของญวน หลวงพระบาง หรือเวียงจันทน์และแม้แต่เป็นเมืองขึ้นของไทยในเวลาต่อมา แต่เมืองพวนก็ยังคงมีอิสระในการปกครองตนเองและมีอำนาจในกิจการภายในของตนอย่างเต็มที่ อาทิเช่น การแต่งตั้งเจ้าเมืองพวน ไม่ว่าญวน หลวงพระบาง เวียงจันทน์หรือไทยล้วนแล้วแต่ไม่มีอำนาจในการแต่งตั้งเจ้าเมืองพวนแต่อย่างใด เมืองเจ้าประเทศราชเหล่านี้ได้ให้อิสระในการปกครองแก่เมืองพวนอย่างเต็มที่ โดยขอแต่เพียงให้เมืองพวนส่งเครื่องราชบรรณาการมาให้ตนพอเป็นธรรมเนียมเท่านั้น

---

[1] Manich Jumsai. (1971). *History of Laos.* p. 39.

[2] คำหมั้น วงกตรัตนะ. (2495). *เล่มเดิม.* หน้า 27.

[3] *แหล่งเดิม.* หน้า 5.

บทที่ 2
สาเหตุการเข้าไปปกครองเมืองพวนสมัยกรุงธนบุรี

ไทยได้เริ่มเข้าไปมีบทบาทในเมืองพวนเป็นครั้งแรกในสมัยกรุงธนบุรี สืบเนื่องมาจากการที่สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯให้สมเด็จเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกและเจ้าพระยาสุรสีห์ยกทัพไปตีเวียงจันทน์ในปลาย พ.ศ.2321 จนกระทั่งสามารถยึดเวียงจันทน์ได้สำเร็จใน พ.ศ.2322 หลังจากนั้นกองทัพไทยได้ยกทัพต่อขึ้นไปจนถึงเมืองพวนและสามารถยึดเมืองพวนมาเป็นเมืองขึ้นของไทยได้ในปีเดียวกันนั่นเอง

สภาพโดยทั่วไปของหัวเมืองลาวในสมัยกรุงธนบุรี

เมื่อสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีได้สถาปนากรุงธนบุรีขึ้นเป็นราชธานีใน พ.ศ.2310 หัวเมืองลาวในขณะนั้นได้แบ่งแยกออกเป็นสามแคว้นใหญ่ไม่ขึ้นแก่กัน ได้แก่ หลวงพระบาง เวียงจันทน์ และจำปาศักดิ์ ขอบเขตของแคว้นทั้งสามมีดังนี้ คือ ดินแดนตั้งแต่ปากน้ำเหืองเหนือเมืองเชียงคานขึ้นไปทางเหนือเป็นอาณาเขตของหลวงพระบาง ดินแดนตั้งแต่ปากน้ำเหืองลงมาทางตอนใต้ถึงเมืองนครพนมเป็นอาณาเขตของเมืองเวียงจันทน์ ส่วนดินแดนทางตอนใต้ตั้งแต่เมืองนครพนมลงมาจนจรดแก่งลี่ผีเป็นอาณาเขตของเมืองจำปาศักดิ์[1]

ในขณะนั้นพม่าซึ่งปกครองโดยราชวงศ์อลองพญามีกำลังเข้มแข็งมาก ได้แผ่ขยายอิทธิพลเข้ามาในหัวเมืองลาวจนกระทั่งสามารถยึดเวียงจันทน์ไว้เป็นเมืองขึ้นของตนได้ ระยะนั้นหลวงพระบางและเวียงจันทน์กำลังเกิดความขัดแย้งกันอย่างรุนแรง เนื่องมาจากเจ้าสุริยวงศ์กษัตริย์หลวงพระบางต้องการแก้แค้นที่เวียงจันทน์เคยลอบส่งสาส์นไปขอให้พม่ายกทัพมาตีหลวงพระบาง ดังนั้นพระองค์จึงมีรับสั่งให้เกณฑ์กำลังพลยกทัพไปตีเวียงจันทน์เพื่อเป็นการตอบแทน หลวงพระบางและเวียงจันทน์ทำศึกกันอยู่นานถึงสองเดือน เจ้าศิริบุญสารกษัตริย์เวียงจันทน์เกรงว่าฝ่ายตนจะพลาดท่าต่อหลวงพระบางจึงลอบส่งสาส์นไปขอความช่วยเหลือจากพม่า ในขณะนั้นเชียงใหม่ได้ตกเป็นเมืองขึ้นของพม่าแล้ว ดังนั้นพม่าจึงส่งกองกำลังของตนซึ่งตั้งมั่นอยู่ที่เมืองเชียงใหม่ลงมาช่วยเวียงจันทน์โจมตีหลวงพระบาง จนกระทั่งในที่สุดหลวงพระบางก็ตกเป็นเมืองขึ้นของพม่า[2]ใน พ.ศ.2315 ส่วนจำปาศักดิ์ยังคงเป็นอิสระอยู่

ส่วนทางเวียงจันทน์การเมืองภายในในช่วงเวลานี้ค่อนข้างสับสนวุ่นวาย เพราะเกิดเหตุการณ์กบฏขึ้นบ่อยครั้ง จนเป็นเหตุให้เสียเอกราชแก่ไทยในที่สุด กบฏที่สำคัญได้แก่ กบฏท้าวกู่แก้ว และกบฏพระวอพระตา

1. กบฏท้าวกู่แก้ว ท้าวกู่แก้วเป็นบุตรของพระบรมราชาเจ้าเมืองนครพนม ใน พ.ศ.2252 ซึ่งตรงกับรัชสมัยของเจ้าไชยองเว้ หรือ เจ้าไชยเชษฐาธิราชที่ 2 แห่งเวียงจันทน์ พระบรมราชาได้ก่อการกบฏขึ้นโดยยกทัพไปตีเขตแดนเวียงจันทน์ แต่ถูกกองทหารของเวียงจันทน์ตีจนแตกทัพหนีกลับไป เมื่อพระบรมราชาถึงแก่อนิจ

---

[1] *ประชุมพงศาวดารเล่ม 4. (2506). หน้า 336.*

[2] เติม วิภาคย์พจนกิจ. (2540). *ประวัติศาสตร์ลาว.* หน้า 87.

กรรม เจ้าไชยองเวจึงได้นครพนมเป็นเมืองขึ้นแล้วตั้งท้าวคำสิงห์เขยของพระบรมราชาเป็นเจ้าเมือง ส่วนท้าวกู่แก้วนั้นได้หลบหนีไปอยู่แคว้นจำปาศักดิ์[1]

ต่อมาเมื่อท้าวกู่แก้วซึ่งหลบซ่อนตัวอยู่ที่จำปาศักดิ์ทราบข่าวว่าพี่เขยของตนได้ขึ้นเป็นเจ้าเมืองก็ไม่พอใจ จึงรวบรวมสมัครพรรคพวกได้เป็นจำนวนมากตั้งตนแข็งข้อต่อเมืองนครพนม ท้าวคำสิงห์เจ้าเมืองนครพนมยกทัพไปปราบแต่ไม่สำเร็จ ท้าวคำสิงห์แต่งทูตนำเครื่องราชบรรณาการซึ่งประกอบด้วย ช้างพลาย 2 เชือก นอแรด 2 นอ และเงิน 2 แหนัน ไปถวายกษัตริย์แกว(ญวน)เพื่อขอทหารมาช่วยปราบปรามกบฏท้าวกู่แก้ว กษัตริย์แกวได้ส่งกำลังทหารมาช่วยเหลือตามคำขอของท้าวคำสิงห์ แต่ในระหว่างทางทหารแกวกลับถูกกลอุบายของท้าวกู่แก้วลวงเอาไปเป็นพวก แล้วยกกำลังบุกเข้าตีเมืองนครพนมจนกระทั่งท้าวคำสิงห์ต้องหลบหนีไป ต่อมาท้าวคำสิงห์ได้ส่งทหารไปกราบทูลเหตุการณ์ทั้งหมดต่อเจ้าศิริบุญสารกษัตริย์เวียงจันทน์ เจ้าศิริบุญสารจึงทรงแต่งตั้งให้พระยาเชียงสาเป็นแม่ทัพยกไปปราบปรามกบฏท้าวกู่แก้วจนเหตุการณ์สงบลง[2]

2. กบฏพระวอพระตา พระวอพระตา*เป็นขุนนางแคว้นเวียงจันทน์ ต่อมาเกิดมีเหตุขัดแย้งกับเจ้าศิริบุญสารแต่จะด้วยสาเหตุใดนั้นยังไม่แน่ชัด เนื่องจากเอกสารที่กล่าวถึงเรื่องนี้ไว้มีหลายมูลเหตุ เช่นบางแห่งกล่าวว่าเจ้าศิริบุญสารทรงสร้างความเดือดร้อนให้แก่ราษฎรด้วยการขี่ม้าเหยียบย่ำข้าวในนาของราษฎร พระวอพระตาได้พยายามทัดทานในฐานะที่เคยอุปการะเจ้าศิริบุญสารมาจนกระทั่งได้เป็นกษัตริย์แต่เจ้าศิริบุญสารกลับไม่เชื่อฟัง แต่บางเรื่องกล่าวว่าเจ้าศิริบุญสารทรงบีบบังคับเอาบุตรีของพระวอพระตาไปเป็นนางห้าม หรือมิฉะนั้นก็ว่าพระวอพระตามีใจฝักใฝ่ต่อหลวงพระบาง รวมทั้งว่าพระวอพระตาต้องการตำแหน่งอุปราชแต่เจ้าศิริบุญสารไม่ยอมยกให้พระวอพระตาจึงเกิดความเคียดแค้น[3]

เมื่อเกิดความขัดแย้งกับเจ้าศิริบุญสาร พระวอพระตาจึงทำการรวบรวมสมัครพรรคพวกของตนแล้วอพยพจากเวียงจันทน์ไปอยู่เมืองหนองบัวลำภู แม้เจ้าศิริบุญสารจะพยายามส่งกองทัพไปตีเมืองหนองบัวลำภูอยู่หลายครั้งแต่ก็ไม่สำเร็จ ในที่สุดเจ้าศิริบุญสารได้ขอความช่วยเหลือไปยังพระยานครราชสีมาให้ยกทัพมาช่วยจนกระทั่งสามารถตีเมืองหนองบัวลำภูได้ ส่วนพระวอพระตาได้พาพรรคพวกพร้อมทั้งครอบครัวของตนอพยพหนีลงไปทางใต้จนถึงเมืองร้อยเอ็ดซึ่งเป็นเมืองร้างจึงตั้งหลักแหล่งอยู่ที่นั่นระยะหนึ่ง แล้วจึงอพยพต่อไปยังแคว้นจำปาศักดิ์เพื่อขอพึ่งพระบรมโพธิสมภารเจ้าไชยกุมารกษัตริย์จำปาศักดิ์[4]

---

[1] สิลา วีระวงส์. (2539). *ประวัติศาสตร์ลาว*. หน้า 138.

[2] *แหล่งเดิม*. หน้า 140.

*เรื่องพระวอพระตานี้ได้มีความคิดเห็นแตกแยกออกเป็นสองฝ่าย ดังนี้คือ

ฝ่ายแรก เชื่อว่าพระวอและพระตาเป็นบุคคลคนเดียวกัน โดยชื่อพระวอนั้นมาจากตำแหน่ง **พระวรราชภักดี** ส่วนชื่อพระตามาจากตำแหน่ง **พระวรปิตา** ซึ่งหมายถึงพ่อเลี้ยง หรือ พ่อตาของพระเจ้าแผ่นดิน เนื่องจากเดิมนั้นพระวอพระตาเป็นนายกองอยู่บ้านดินโงม (อยู่ในเขตเมืองหนองบัวลำภู ปัจจุบันอยู่ในเขตท้องที่อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย) และได้เคยอุปการะเจ้าศิริบุญสารจนได้เป็นกษัตริย์ อีกทั้งยังมีศักดิ์เป็นพ่อตาของเจ้าศิริบุญสารด้วย

ฝ่ายที่สอง เชื่อว่าพระวอและพระตาไม่ใช่บุคคลคนเดียวกัน แต่ทั้งคู่เป็นขุนนางแคว้นเวียงจันทน์ด้วยกัน ต่อมาพระตาได้สิ้นชีวิตลงในคราวสู้รบกับกองทัพเมืองเวียงจันทน์ที่หนองบัวลำภู

[3] เติม วิภาคย์พจนกิจ. (2540). *เล่มเดิม*. หน้า 88.

[4] สิลา วีระวงส์. (2539). *เล่มเดิม*. หน้า 142.

เจ้าศิริบุญสารเมื่อทรงทราบว่าพระวอพระตาได้เข้าไปตั้งถิ่นฐานอยู่ในเขตแดวันจำปาศักดิ์จึงแต่งทหารยกทัพไปตีพระวอพระตาอีก เจ้าไชยกุมารเมื่อทรงทราบเหตุการณ์ดังนั้นจึงได้ส่งพระราชสาส์นไปยังเวียงจันทน์เพื่อขอเจริญสัมพันธไมตรี และพร้อมกันนั้นก็ได้ทูลขอให้เจ้าศิริบุญสารทรงอภัยโทษให้แก่พระวอพระตาด้วยสักครั้งเนื่องจากพระวอพระตาเคยเป็นผู้ที่มีความชอบมาแต่หนหลัง อีกทั้งเจ้าไชยกุมารยังได้ทรงยืนยันไปในพระราชสาส์นด้วยว่าพระวอพระตาจะไม่กล้าก่อการกำเริบขึ้นอีก ดังนั้นเจ้าศิริบุญสารจึงได้เรียกกองกำลังทหารของพระองค์กลับเวียงจันทน์[1]

ในเวลาต่อมา พระวอพระตาเกิดมีเหตุผิดใจกับเจ้าไชยกุมาร สาเหตุนั้นเนื่องมาจากเจ้าไชยกุมารทรงดำริจะสร้างเมืองใหม่ห่างจากเมืองเก่าไปทางทิศใต้ประมาณ 200 เส้น เมืองใหม่นี้มีชื่อว่า **เมืองจำปาศักดิ์หินรอด** พระวอพระตารู้สึกสำนึกในบุญคุณของเจ้าไชยกุมารที่ให้ที่อยู่อาศัยแก่ตนและพวกพ้องจึงอาสาสร้างกำแพงเมืองถวาย ส่วนพระโพธิสาราชและพระศรีอัคราชเมืองโขงรับอาสาสร้างหอคำถวาย เมื่อสร้างเสร็จเรียบร้อยพระวอพระตาได้ทูลถามขึ้นว่าการที่ตนสร้างกำแพงเมืองถวายกับผู้ที่สร้างหอคำถวายนั้นสิ่งใดดีกว่ากัน เจ้าไชยกุมารทรงตอบว่าหอคำดีกว่า[2] ทำให้พระวอพระตารู้สึกน้อยใจและอับอายเป็นอย่างมากจึงพาครอบครัวรวมทั้งบ่าวไพร่อพยพมาอยู่ที่ดอนมดแดงซึ่งยังเป็นเขตแดวันจำปาศักดิ์ แล้วแต่งคนถือสาส์นและเครื่องราชบรรณาการลงไปเมืองนครราชสีมาเพื่อให้เจ้าเมืองนครราชสีมาพาเข้าเฝ้าสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีขอเป็นข้าขอบขัณฑสีมาต่อไป

เจ้าศิริบุญสารเมื่อทรงทราบว่าพระวอพระตาขัดแย้งกับเจ้าไชยกุมาร เห็นเป็นโอกาสเหมาะจึงทรงโปรดให้พระยาสุโพ* ยกทัพลงมาตีพระวอพระตาที่ดอนมดแดงในพ.ศ.2321 พร้อมกับมีรับสั่งว่าหากจับพระวอพระตาได้ให้ทำการสำเร็จโทษเสีย พระวอพระตาสู้กองกำลังจากเวียงจันทน์ไม่ได้จึงอพยพหนีไปอยู่บ้านคู่บ้านแก (เวียงฆ้องกลอง)[3] และส่งคนไปขอความช่วยเหลือจากเจ้าไชยกุมาร แต่เจ้าไชยกุมารกลับเพิกเฉย พระยาสุโพจึงยกทัพตามมาตีพระวอพระตาถึงที่บ้านคู่บ้านแกและจับพระวอพระตาประหารชีวิต เจ้าก่ำบุตรพระวอพระตาซึ่งหนีรอดมาได้ได้ส่งหนังสือแจ้งเหตุการณ์ทั้งหมดให้เจ้าเมืองนครราชสีมาทราบ พร้อมกันนั้นก็ได้ขอให้กรุงธนบุรีส่งกองทัพมาช่วย สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีเมื่อทรงทราบเหตุการณ์ทั้งหมดก็ทรงพระพิโรธว่าเจ้าศิริบุญสารทำการดูหมิ่นส่งคนมาทำร้ายข้าขอบขัณฑสีมาของพระองค์ จากเหตุการณ์ในครั้งนี้ต่อมาได้ลุกลามจนกระทั่งกลายเป็นชนวนสงครามระหว่างกรุงธนบุรีกับเวียงจันทน์ในที่สุด

---

[1] เติม วิภาคย์พจนกิจ. (2540). *เล่มเดิม.* หน้า 95.

[2] *แหล่งเดิม.* หน้า 95-96.

* พระยาสุโพ เป็นชื่อตำแหน่ง หมายถึงตำแหน่งแม่ทัพใหญ่

[3] บ้านคู่บ้านแก หรือ เวียงฆ้องกลอง ตั้งอยู่ริมทางหลวงสาย16 (พิบูล-ช่องเม็ก) แล้วต่อไปยังเมืองเก่า(ตรงข้ามปากเซ) ริมห้วยพรึงในเขตเมืองโพนทอง แขวงจำปาศักดิ์ปัจจุบัน เติม วิภาคย์พจนกิจ. (2540). *เล่มเดิม.* หน้า 93.

สงครามระหว่างกรุงธนบุรีกับหัวเมืองลาว

เมื่อสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงขจัดอิทธิพลของพม่าให้หมดไปจากอาณาจักรไทยแล้ว พระองค์ทรงมีพระราชประสงค์ที่จะนำหัวเมืองลาวซึ่งในขณะนั้นตกอยู่ภายใต้การปกครองของพม่ากลับมาเป็นของไทยตามเดิม[1] ประกอบกับพระองค์ทรงเล็งเห็นว่าหัวเมืองลาวมีกำลังคน เสบียงอาหาร และช้างม้าสมบูรณ์ดี จึงทรงมีพระราชประสงค์ที่จะได้หัวเมืองลาวไว้เป็นแหล่งสนับสนุนปัจจัยทางยุทธศาสตร์สำหรับใช้ในการทำสงครามกับพม่า เพราะถึงแม้ว่าไทยจะสามารถขับไล่พม่าออกไปแล้วก็ตาม แต่พม่ายังคงพยายามส่งกองทัพเข้ามาตีกรุงธนบุรีและหัวเมืองชายพระราชอาณาเขตอยู่เสมอ สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีจึงทรงมีพระราชประสงค์ที่จะกวาดล้างอิทธิพลของพม่าให้หมดไปโดยสิ้นเชิงอีกทั้งยังทรงมีนโยบายที่จะยกทัพไปตีกรุงอังวะราชธานีของพม่าเป็นการตอบแทนอีกด้วย[2]

1. สาเหตุของสงคราม

เนื่องจากสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงมีพระราชประสงค์ที่จะได้หัวเมืองลาวไว้เป็นแหล่งสนับสนุนปัจจัยทางยุทธศาสตร์สำหรับใช้ในการทำสงครามกับพม่า ดังนั้นภายหลังจากที่ได้สถาปนากรุงธนบุรีขึ้นเป็นราชธานีแล้ว พระองค์จึงทรงดำเนินการฟื้นฟูความสัมพันธ์กับหัวเมืองลาวโดยเร่งด่วน กล่าวคือใน พ.ศ.2314 สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีได้มีพระราชสาส์นไปขอให้เวียงจันทน์ช่วยเหลือกรุงธนบุรีในการทำสงครามกับพม่า ข้อความในพระราชสาส์นมีดังนี้

> ...กรุงศรีอยุธยาได้ถูกภัยรุกรานจากพม่า ทำให้ทางพระราชไมตรีระหว่างกรุงศรีอยุธยากับกรุงศรีสัตนาคนหุตขาดการติดต่อไปชั่วระยะเวลาหนึ่ง ขณะนี้กรุงศรีอยุธยาได้ฟื้นตัวขับไล่พม่าซึ่งเป็นศัตรูสำคัญ กรุงศรีอยุธยาหวังว่ากรุงศรีสัตนาคนหุตจะได้ช่วยอุ้มชูกรุงศรีอยุธยาด้วย...[3]

เจ้าศิริบุญสารกษัตริย์เวียงจันทน์เมื่อได้รับพระราชสาส์นจากสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีแล้วก็ได้ทรงให้ความช่วยเหลือกรุงธนบุรีแต่โดยดี เป็นต้นว่า ทรงจัดส่งช้าง ม้าลงมาให้ตามความประสงค์ของกรุงธนบุรีเป็นครั้ง

---

[1] ลาวมีฐานะเป็นเมืองขึ้นของไทยในรัชสมัยพ่อขุนรามคำแหงแห่งกรุงสุโขทัย ครั้นถึงสมัยกรุงศรีอยุธยาได้ปรากฏหลักฐานว่าลาวตกเป็นเมืองขึ้นของไทยเป็นระยะๆ เช่น ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถประมาณ พ.ศ.2023 และในรัชสมัยสมเด็จพระนเรศวรเมื่อ พ.ศ.2136 ต่อมาเมื่อไทยเสียกรุงให้แก่พม่าใน พ.ศ.2310 ลาวก็ได้ตกอยู่ภายใต้อำนาจการปกครองของพม่าเช่นเดียวกัน

[2] *พระราชสาส์นและคุภอักษรโต้ตอบระหว่างกรุงธนบุรีกับกรุงศรีสัตนาคนหุต.* (หนังสือสมุดไทยดำ). (จ.ศ.1133). เส้นขาว. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 1 ก., หมวดจดหมายเหตุ ธบ.

[3] *แหล่งเดิม.*

คราวเรื่อยมา[1] ส่วนทางกรุงธนบุรีเองก็ได้ให้ความช่วยเหลือแก่เวียงจันทน์เช่นกัน อาทิ ใน พ.ศ.2314 กรุงธนบุรีได้จัดส่งกองทัพเมืองนครราชสีมาไปช่วยเวียงจันทน์ปราบกบฏพระวอพระตาตามที่เจ้าศิริบุญสารทรงขอร้องมา[2] จากการที่กรุงธนบุรีและเวียงจันทน์ต่างให้ความช่วยเหลือซึ่งกันและกันอยู่เสมอเช่นนี้ เป็นผลให้ความสัมพันธ์ระหว่างกรุงธนบุรีกับเวียงจันทน์เจริญรุดหน้าไปอย่างรวดเร็ว จนกระทั่งเมื่อสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงมีพระราชสาส์นซึ่งมีสาระในทำนองขอความช่วยเหลือและชักชวนให้เวียงจันทน์ร่วมกันทำลายล้างอิทธิพลของพม่า จึงทำให้เจ้าศิริบุญสารตกอยู่ในภาวะที่ตัดสินพระทัยลำบากเป็นอย่างยิ่ง เพราะถึงแม้ว่าเวียงจันทน์ในขณะนั้นจะตกอยู่ใต้อำนาจการปกครองของพม่าก็ตาม แต่ดูเสมือนว่าเจ้าศิริบุญสารเองกลับทรงพอพระทัยที่จะให้เวียงจันทน์ตกอยู่ในสภาพเช่นนั้น พระองค์ไม่ได้ทรงคิดที่จะดำเนินการเพื่อให้เวียงจันทน์หลุดพ้นจากอำนาจของพม่า สาเหตุที่เป็นเช่นนี้อาจเป็นเพราะพระองค์ไม่ต้องการให้เวียงจันทน์ต้องเผชิญกับภาวะสงคราม เนื่องจากจุดประสงค์หลักของพระองค์เหนือสิ่งอื่นใดคือการรักษาเวียงจันทน์ให้อยู่รอดปลอดภัยจากการศึกสงคราม เจ้าศิริบุญสารไม่กล้าปฏิเสธเจตนารมย์ของสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีเพราะเกรงว่าจะบาดหมางผิดใจกัน ขณะเดียวกันก็ไม่กล้าตกลงใจร่วมเป็นพันธมิตรกับกรุงธนบุรีอย่างเต็มที่เนื่องจากยังไม่มั่นใจในขีดความสามารถของกองทัพฝ่ายกรุงธนบุรีว่าจะสามารถทำสงครามเอาชนะพม่าได้ ดังนั้นเจ้าศิริบุญสารจึงดำเนินนโยบายเป็นมิตรกับทั้งสองอาณาจักร คือ ทั้งกรุงธนบุรีและพม่าโดยคำนึงถึงความปลอดภัยและผลประโยชน์ของเวียงจันทน์เป็นสำคัญ[3]

ความสัมพันธ์ระหว่างกรุงธนบุรีกับเวียงจันทน์เริ่มสั่นคลอนเมื่อกรุงธนบุรีจับได้ว่าเจ้าศิริบุญสารดำเนินนโยบายแบบตีสองหน้า กล่าวคือใน พ.ศ.2315 เจ้าศิริบุญสารได้ขอกองทัพพม่ามาตีหลวงพระบางซึ่งมีเรื่องบาดหมางกันอยู่ ทั้งๆที่เวียงจันทน์ยังคงแสดงท่าทีเป็นมิตรกับกรุงธนบุรี การกระทำของเวียงจันทน์ในครั้งนั้นแสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่าเวียงจันทน์ยังคงมีความสัมพันธ์กับพม่ามาโดยตลอดและค่อนข้างเชื่อมั่นในแสนยานุภาพของพม่ามากกว่ากรุงธนบุรี ถึงแม้ว่ากรุงธนบุรีจะไม่พอใจต่อการกระทำของเจ้าศิริบุญสารดังกล่าวแต่ก็ไม่ได้แสดงปฏิกิริยาใดๆออกมาในขณะนั้น จนกระทั่งใน พ.ศ.2316 กรุงธนบุรีจับคนส่งสาส์นของพม่าได้ สาส์นฉบับนั้นเป็นสาส์นของโปสุพะลาแม่ทัพพม่าที่มีไปถึงเจ้าศิริบุญสารเพื่อนัดแนะให้เจ้าศิริบุญสารยกทัพลงมาตีกรุงธนบุรี โดยให้ตีลงไปทางเมืองนครราชสีมา ส่วนกองทัพพม่าจะตีกระหนาบลงมาทางหัวเมืองล้านนา[4] และทางด่านเจดีย์สามองค์ สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีเมื่อทรงทราบความก็พิโรธเวียงจันทน์เป็นอย่างมาก เพราะทรงเข้าพระทัยว่าเจ้าศิริบุญสารมีส่วนรู้เห็นในแผนการดังกล่าว จึงทรงโปรดฯให้มีศุภอักษรขึ้นไปต่อว่าเวียงจันทน์ ดังนี้

> ...ด้วยมีพระราชโองการมาพระบัณฑูลสุรสิงหนาท ดำหรัดเหนือเกล้าฯสั่งว่า
> พม่ายกกองทัพมาทำร้ายเมืองตาก บ้านระแหง แขวงเมืองกำแพงเพชร

---

[1] *พระราชสาส์นและศุภอักษรโต้ตอบระหว่างกรุงธนบุรีกับกรุงศรีสัตนาคนหุต.* (หนังสือสมุดไทยดำ). (จ.ศ.1133). เส้นขาว. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 1 ก., หมวดจดหมายเหตุ รบ.

[2] *แหล่งเดิม.*

[3] พรรษา สินสวัสดิ์. (2521). *ความสัมพันธ์ระหว่างกรุงเทพฯกับเมืองเวียงจันทน์ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ.2367-2370.* หน้า 19.

[4] *พระราชสาส์นและศุภอักษรโต้ตอบระหว่างกรุงธนบุรีกับกรุงศรีสัตนาคนหุต.* (หนังสือสมุดไทยดำ). (จ.ศ.1133). เส้นขาว. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 1 ข., หมวดจดหมายเหตุ รบ.

ฝ่ายเหนือทางหนึ่ง ทางลันเตท่าดินแดง แขวงเมืองกาญจนบุรีสีสวัด
ฝ่ายตะวันตกทางหนึ่ง... แต่กรุงศรีสัตนาคนหุตเป็นกัลยานิมิตสนิทเสน่หา
กับกรุงเทพฯมาก่อน แล้วละคลองราชประเพณีเสีย เป็นใจด้วยพม่ากรุงอังวะนั้น
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวไม่เสียทางคลองประเพณีก่อน จึงให้ส่งลาว
กรุงศรีสัตนาคนหุต ซึ่งพม่าเอาไปผูกมัดจองจำขึ้นมาให้อัครมหาเสนา และ
เสนาบดีกรุงศรีสัตนาคนหุตทูลเกล้าฯถวายพระเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุตให้เร่ง
เป็นใจด้วยกรุงอังวะ จงเกณฑ์กองทัพไปช่วยโปสุพะลา โปมะยุหง่วน ณ
เมืองเชียงใหม่ ฝ่ายพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจะขึ้นไปตี ประการหนึ่ง
เร่งตัดท่าทางขนข้าว เสบียงอาหารอย่าให้กองทัพไทยไปถึงกรุงศรีสัตนาคนหุต
ประการหนึ่งจงโอบอ้อม เอาไท ข้าขอบขัณฑเสมาไว้จได้กันกรุงศรีสัตนาคนหุต
เห็นจะรุ่งเรืองเป็นใหญ่ เพราะเป็นใจด้วยพม่าแท้...[1]

เจ้าศิริบุญสารทรงวิตกเรื่องที่กรุงธนบุรีหวาดระแวงเวียงจันทน์ จึงได้มีพระราชสาส์นมาชี้แจงให้สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงทราบว่า ทางพม่านั้นได้มีสาส์นมานัดแนะเวียงจันทน์ให้ยกทัพลงไปตีกรุงธนบุรีจริง แต่เวียงจันทน์ยังเห็นแก่ความสัมพันธ์ระหว่างกรุงธนบุรีกับเวียงจันทน์ จึงไม่ได้ส่งกองทัพมาตีกรุงธนบุรีแต่อย่างใด และเพื่อกระชับความสัมพันธ์ระหว่างกรุงธนบุรีกับเวียงจันทน์ให้แน่นแฟ้นเหมือนก่อน เจ้าศิริบุญสารจึงทูลเกล้าฯถวายพระราชธิดาพระนามว่า นางแก้วยอดฟ้ากัลยาณีศรีกษัตริย์ (นางเขียวค่อม) แก่สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี แต่สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรียังทรงขัดเคืองและระแวงเวียงจันทน์อยู่จึงทรงปฏิเสธไม่ยอมรับ[2] หลังจากนั้นไม่นานกรุงธนบุรีก็มีสาส์นขึ้นไปบีบบังคับให้เวียงจันทน์แสดงตนเป็นฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดให้ชัดเจน และยิ่งไปกว่านั้นในสาส์นดังกล่าวยังระบุด้วยว่าหากเวียงจันทน์เลือกที่จะเข้ากับฝ่ายกรุงธนบุรีก็ให้เตรียมการสนับสนุนกรุงธนบุรีซึ่งจะยกทัพขึ้นไปตีพม่าทางหัวเมืองล้านนาให้เต็มที่[3]

เมื่อได้รับสาส์นจากกรุงธนบุรี เจ้าศิริบุญสารก็ทรงตกอยู่ในภาวะที่วางตัวลำบาก แต่เพื่อไม่ให้เกิดผิดใจกับกรุงธนบุรีจึงยอมให้การสนับสนุนอย่างเสียไม่ได้ ต่อมาเมื่อทางกรุงธนบุรีเร่งรัดให้ร่วมมือกันเพื่อทำสงครามกับพม่าบ่อยเข้า เจ้าศิริบุญสารก็มักอ้างว่าตนนั้นมีความจำเป็น ไม่สามารถตั้งตนเป็นศัตรูกับพม่าได้ เนื่องจากเกรงว่าราชบุตรและราชนัดดาของพระองค์ซึ่งถูกพม่านำไปเป็นตัวประกันที่กรุงอังวะจะได้รับอันตราย นอกจากนั้นเจ้าศิริบุญสารยังทรงแสดงความวิตกอีกว่าหากเกิดสงครามกับพม่าขึ้นเวียงจันทน์อาจไม่สามารถป้องกันตนเองได้ เพราะเวียงจันทน์นั้นชาดแคลนอาวุธปืนและทหารก็ไม่มีความชำนาญในการใช้อาวุธปืนด้วย สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงเห็นว่าเจ้าศิริบุญสารพยายามบ่ายเบี่ยงไม่ยอมร่วมเป็นพันธมิตรกับกรุงธนบุรีทำสงครามกับพม่าจึงทรงพิโรธเวียงจันทน์เป็นอย่างยิ่ง และตัดสินพระทัยที่จะไม่ขอความช่วยเหลือใดๆจากเวียงจันทน์อีกต่อไป ดังข้อ

---

[1] *พระราชสาส์นและศุภอักษรโต้ตอบระหว่างกรุงธนบุรีกับกรุงศรีสัตนาคนหุต.* (หนังสือสมุดไทยดำ). (จ.ศ.1133). เส้นขาว. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 1 ข., หมวดจดหมายเหตุ ธบ.

[2] *แหล่งเดิม.*

[3] *แหล่งเดิม.*

ความที่ปรากฏอยู่ในพระราชสาส์นซึ่งกรุงธนบุรีมีไปถึงเวียงจันทน์เพื่อปฏิเสธการขอรับความช่วยเหลือจากเวียงจันทน์ ดังนี้

> ...เมื่อพิจารณาดูข้อความในศุภอักษรหาคิดอุดหนุนมาโดยการสงครามไม่ ยกเนื้อความแต่พระเจ้าอังวะยกลงมาสู่พระบรมโพธิสมภารจึงงดไว้ เนื้อความข้อนี้เป็นสัพเพสัตตาไม่มั่นไม่เที่ยง... หรือว่าพระเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุต เจ้าเสนาบดีกลัวจะเป็นภัยแก่ราชบุตร ราชนัดดา... นั้น กรุงศรีอยุธยา ขอรับประกันแก้ด้วยวิทยาคม ถ้ากรุงศรีสัตนาคนหุตไม่เชื่อจงยุยงไปให้ พระเจ้าอังวะเร่งยกลงมา ฝ่ายกรุงศรีอยุธยาพิฆาฏให้หักลิ้งในสมรภูมิ... แล ซึ่งกรุงศรีอยุธยาจะแต่งช้าง แลคนขึ้นไปขนข้าวลงมานั้น การศึกขัดสนอยู่ ก็แล้วไปเถิด...[1]

ด้วยเหตุนี้ความสัมพันธ์ระหว่างกรุงธนบุรีกับเวียงจันทน์จึงสิ้นสุดลงนับตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นมา นอกจากนั้นพระยานางรองเจ้าเมืองนางรองซึ่งขึ้นกับเมืองนครราชสีมาได้ก่อการกบฏและไปขอขึ้นกับแคว้นจำปาศักดิ์ เมื่อทางเมืองนครราชสีมาแจ้งข่าวนี้มายังกรุงธนบุรี สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีก็ยิ่งทรงแค้นเคืองเพิ่มมากขึ้นอีก ประกอบกับได้เกิดกรณีพระวอพระตาซึ่งขอมาพึ่งพระบรมโพธิสมภารเป็นข้าขอบขัณฑสีมาของกรุงธนบุรีถูกเวียงจันทน์จับไปประหารชีวิต ก็ยิ่งสร้างความขัดเคืองพระทัยแก่สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีมากยิ่งขึ้น ดังนั้นพระองค์จึงตัดสินพระทัยยกทัพไปตีหัวเมืองลาวในที่สุด

2. วิธีการดำเนินสงครามกับหัวเมืองลาว

2.1 สงครามกับแคว้นจำปาศักดิ์

ในการศึกครั้งนี้สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงมีรับสั่งให้ยกทัพไปตีจำปาศักดิ์เป็นแคว้นแรก ทั้งนี้เพื่อป้องกันไม่ให้จำปาศักดิ์ยกทัพไปช่วยเหลือเวียงจันทน์ กองทัพกรุงธนบุรีที่ยกเข้าตีจำปาศักดิ์ได้จัดแบ่งออกเป็นสองกอง กองทัพที่หนึ่งยกไปทางบกโดยมีสมเด็จเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกเป็นแม่ทัพยกขึ้นไปทางเมืองนครราชสีมา และเกณฑ์ไพร่พลตามหัวเมืองรายทางในเขตเขมรป่าดงเข้าสมทบมีกำลังพลประมาณ 20,000 คน ส่วนกองทัพที่สองยกไปทางเรือโดยมีเจ้าพระยาสุรสีห์เป็นแม่ทัพมีไพร่พลประมาณ 10,000 คน ยกขึ้นไปทางเขมรและหยุดเกณฑ์ไพร่พลรวมทั้งเสบียงอาหารที่เขมรอยู่ระยะหนึ่ง จากนั้นจึงยกทัพขึ้นไปตามลำน้ำโขง[2] กองทัพทั้งสองยกทัพไปบรรจบกันที่แคว้นจำปาศักดิ์แล้วจึงยกกำลังบุกเข้าตีจำปาศักดิ์โดยพร้อมเพรียงกัน จนกระทั่ง

---

[1] *พระราชสาส์นและศุภอักษรโต้ตอบระหว่างกรุงธนบุรีกับกรุงศรีสัตนาคนหุต.* (หนังสือสมุดไทยดำ). (จ.ศ.1137). เส้นขาว. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 1 ค., หมวดจดหมายเหตุ ธบ.

[2] *ประชุมพงศาวดารเล่ม 43.* (2512). หน้า 202.

สามารถยึดแคว้นจำปาศักดิ์ไว้ได้สำเร็จใน พ.ศ.2319 เจ้าไชยกุมารกษัตริย์จำปาศักดิ์ไม่ได้คิดต่อสู้แต่อย่างใด และหนีไปหลบซ่อนตัวอยู่ที่ดอนไชย แม่ทัพฝ่ายกรุงธนบุรีได้ส่งทหารไปนำตัวกลับมา เจ้าไชยกุมารจึงยอมเป็นเมืองขึ้นของกรุงธนบุรีตั้งแต่บัดนั้น

หลังจากที่ยึดแคว้นจำปาศักดิ์ได้แล้ว กองทัพกรุงธนบุรีทั้งสองกองทัพจึงยกขึ้นมาตามลำน้ำโขงเพื่อจะตีแคว้นเวียงจันทน์ต่อไป โดยมีเจ้าก่ำ เจ้าคำผง เจ้าทิดพรหม และเจ้าหน้าซึ่งเป็นบุตรและบุคคลสำคัญในครอบครัวพระวอพระตาอาสาเป็นฝ่ายจัดหาเสบียงอาหารส่งไปเลี้ยงดูกองทัพ กองทัพกรุงธนบุรีสามารถยึดหัวเมืองรายทางตลอดแนวสองฝั่งแม่น้ำโขงไว้ได้ทั้งหมด หัวเมืองเหล่านั้นได้แก่ เมืองดอนโขง เมืองมุกดาหาร เมืองนครพนม เมืองพะโค เมืองเวียงคุก ต่อจากนั้นจึงยกทัพเข้าตีแคว้นเวียงจันทน์[1]

2.2 สงครามกับแคว้นหลวงพระบาง

เจ้าสุริยวงศ์กษัตริย์หลวงพระบางเมื่อทราบข่าวว่ากรุงธนบุรียกทัพขึ้นมาตีเวียงจันทน์ก็ทรงดีพระทัย เนื่องจากพระองค์ทรงมีความแค้นเคืองเจ้าศิริบุญสารที่เคยนำกองทัพพม่ามาตีหลวงพระบาง ดังนั้นใน พ.ศ.2322 เจ้าสุริยวงศ์จึงมีพระราชสาส์นมาถึงสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีขอยอมอ่อนน้อมต่อกรุงธนบุรีและอาสาช่วยกรุงธนบุรีตีเวียงจันทน์โดยหลวงพระบางจะยกทัพตีขนาบลงมาจากทางด้านเหนือ ด้วยเหตุนี้หลวงพระบางจึงมีฐานะเป็นเมืองขึ้นของกรุงธนบุรีเช่นเดียวกันกับจำปาศักดิ์

2.3 สงครามกับแคว้นเวียงจันทน์

สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯให้สมเด็จเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกและเจ้าพระยาสุรสีห์คุมกำลังไปตีเวียงจันทน์ในปลาย พ.ศ.2321 โดยมีทัพหลวงพระบางคอยสมทบให้ความช่วยเหลืออยู่ เจ้านันทเสนโอรสองค์ใหญ่ของเจ้าศิริบุญสารพยายามป้องกันเวียงจันทน์อย่างเต็มความสามารถ แต่ก็ไม่อาจต้านทานกองทัพจากกรุงธนบุรีได้ เจ้าศิริบุญสารทรงตระหนักดีว่าเวียงจันทน์จะต้องพ่ายแพ้แก่กรุงธนบุรีอย่างแน่นอน จึงได้พาพระโอรส คือ เจ้าพรหมวงศ์ พระศรีอัคราช และข้าราชบริพารจำนวนหนึ่งเสด็จหนีไปอยู่เมืองคำเกิด[2]

กองทัพกรุงธนบุรีสามารถยึดเวียงจันทน์ได้สำเร็จในวันจันทร์ เดือน 10 แรม 3 ค่ำ ปีกุน พ.ศ.2322[3] สมเด็จเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกได้สั่งให้ทำลายเสบียงอาหารรวมทั้งเรือกสวนไร่นาภายในแคว้นเวียงจันทน์ให้หมดเพื่อป้องกันไม่ให้เจ้าศิริบุญสารหวนกลับมายึดเวียงจันทน์เป็นที่มั่นได้อีกต่อไป หลังจากนั้นกองทัพกรุงธนบุรีได้เก็บกวาดทรัยพ์สินมีค่าและกวาดต้อนครัวลงมายังกรุงธนบุรี พร้อมกันนั้นก็ได้นำพระโอรสของเจ้าศิริบุญสาร ได้แก่ เจ้านันทเสน เจ้าอินทวงศ์ และเจ้าอนุวงศ์ลงมาไว้เป็นตัวประกันที่กรุงเทพฯ สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯให้เจ้านายของเวียงจันทน์เหล่านี้พำนักอยู่ที่บางยี่ขัน (บริเวณวัดดาวดึงส์ในปัจจุบัน)

---

[1] พรรษา สินสวัสดิ์. (2521). *เล่มเดิม*. หน้า 24.

[2] สิลา วีระวงส์. (2539). *เล่มเดิม*. หน้า 150.

[3] *แหล่งเดิม*. หน้า 151.

สำหรับครัวลาวนั้นให้กวาดต้อนไปรวมกันไว้ที่เมืองสระบุรีและเมืองอื่นๆในเขตหัวเมืองชั้นใน สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพได้ทรงบันทึกเรื่องราวการกวาดต้อนครัวลาวครั้งนี้ไว้ ความว่า

> ...พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก เมื่อยังดำรงพระยศเป็นสมเด็จเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึก เสด็จเป็นจอมพลขึ้นไปครั้งนั้นตีได้เมืองเวียงจันทน์และหัวเมืองขึ้นมาเป็นของไทย พระเจ้าเวียงจันทน์บุญสารหนีไปได้แต่ตัว พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงเชิญพระแก้วมรกต พระบาง และกวาดต้อนผู้คนชาวเมืองเวียงจันทน์มาเป็นอันมาก ให้พวกชาวเวียงจันทน์มาตั้งภูมิลำเนาอยู่ตามหัวเมืองชั้นในที่ถูกพม่ากวาดต้อนเอาราษฎรไปเสียจนร้างอยู่คือ เมืองลพบุรี เมืองสระบุรี เมืองนครนายก และเมืองฉะเชิงเทรา เป็นต้น...[1]

การยึดครองเมืองพวนสมัยกรุงธนบุรี

ภายหลังจากที่กองทัพกรุงธนบุรีภายใต้การนำทัพของสมเด็จเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกและเจ้าพระยาสุรสีห์สามารถยึดเวียงจันทน์เป็นเมืองขึ้นได้สำเร็จใน พ.ศ.2322 แล้ว สมเด็จเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกและเจ้าพระยาสุรสีห์ได้นำทัพยกต่อขึ้นไปจนถึงเมืองพวนและสามารถยึดเมืองพวนมาเป็นเมืองขึ้นของกรุงธนบุรีได้ในปีเดียวกันนั่นเอง[2]

อย่างไรก็ตามถึงแม้ว่าเมืองพวนจะมีฐานะเป็นเมืองขึ้นของกรุงธนบุรี แต่เนื่องจากเกือบตลอดทั้งสมัยของกรุงธนบุรีไทยต้องเผชิญกับภาวะการศึกสงครามแทบมิได้ขาด ดังนั้นนโยบายการปกครองของไทยที่มีต่อเมืองพวนในสมัยนี้จึงยังไม่ชัดเจนนัก และค่อนข้างหละหลวมเพราะยังยินยอมให้เมืองพวนบริหารกิจการภายในของตนได้อย่างอิสระ สาเหตุที่เป็นเช่นนั้นอาจเป็นเพราะเมืองพวนในขณะนั้นยังไม่มีบทบาทสำคัญต่อความมั่นคงทางยุทธศาสตร์ของไทยก็เป็นได้

ผลจากการทำสงครามกับหัวเมืองลาว

จากการที่กรุงธนบุรีได้ส่งกองทัพขึ้นไปตีหัวเมืองลาวนอกจากจะส่งผลกระทบต่อระบบการเมืองการปกครองของหัวเมืองลาว กล่าวคือ ทำให้หัวเมืองลาวซึ่งเดิมเคยมีฐานะทัดเทียมกับกรุงธนบุรีต้องถูกลดฐานะลงมาเป็นเพียงเมืองขึ้นของกรุงธนบุรีแล้ว การสงครามครั้งนี้ยังส่งผลกระทบต่อระบบเศรษฐกิจ และสังคมของหัวเมืองลาวด้วย เนื่องจากกองทัพกรุงธนบุรีทำการกวาดต้อนครัวลาวไปเป็นจำนวนมากจึงเท่ากับเป็นการทำลายระบบเศรษฐกิจของหัวเมืองลาวทางหนึ่ง เพราะประชากรถือว่าเป็นทรัพยากรที่มีค่าสิ่งหนึ่งของหัวเมืองลาว ดังปรากฏ

---

[1] สมเด็จฯเจ้าฟ้า กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และสมเด็จฯกรมพระยาดำรงราชานุภาพ. (2505). *สาส์นสมเด็จเล่ม 6.* หน้า 245.

[2] คำหมั้น วงกตรัตนะ. (2495). *พงศาวดารเมืองพวน.* หน้า 7.

ว่าภายหลังจากที่กองทัพกรุงธนบุรีกวาดต้อนครัวลาวลงไปแล้ว ชุมชนบางแห่งในหัวเมืองลาวได้กลายเป็นชุมชนร้าง ไร่นาไม่มีคนทำ เป็นผลให้รัฐไม่สามารถเก็บส่วยหรือเกณฑ์แรงงานได้อย่างเต็มเม็ดเต็มหน่วย[1]

[1] พรรษา สินสวัสดิ์. (2521). *เล่มเดิม*. หน้า 26.

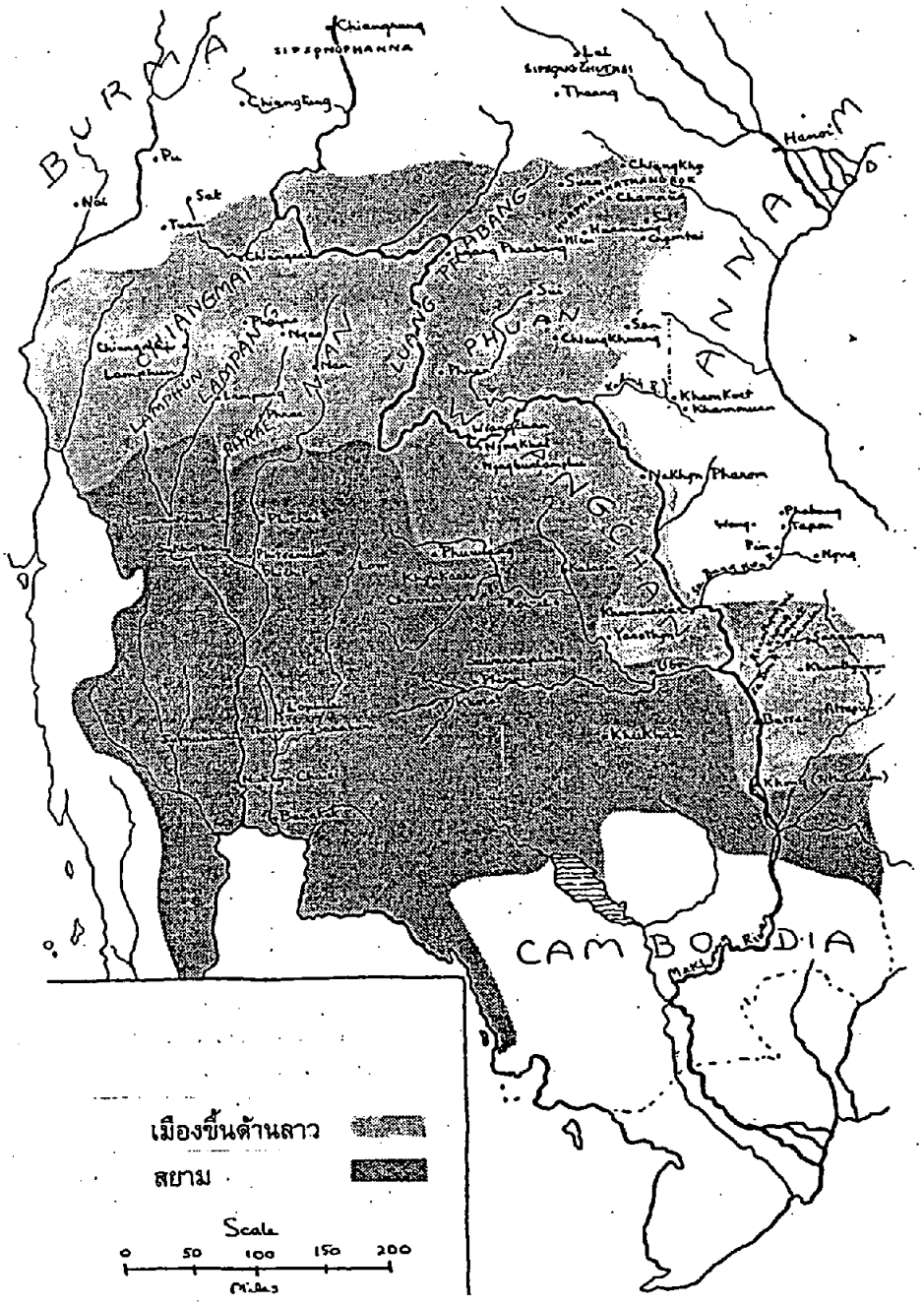

ภาพประกอบ 2 แผนที่สยามและเมืองขึ้นด้านลาว พ.ศ.2367

จาก Walter Francis Vella. (1954). *History of Siam during the reign of Rama III 1824-1851.*

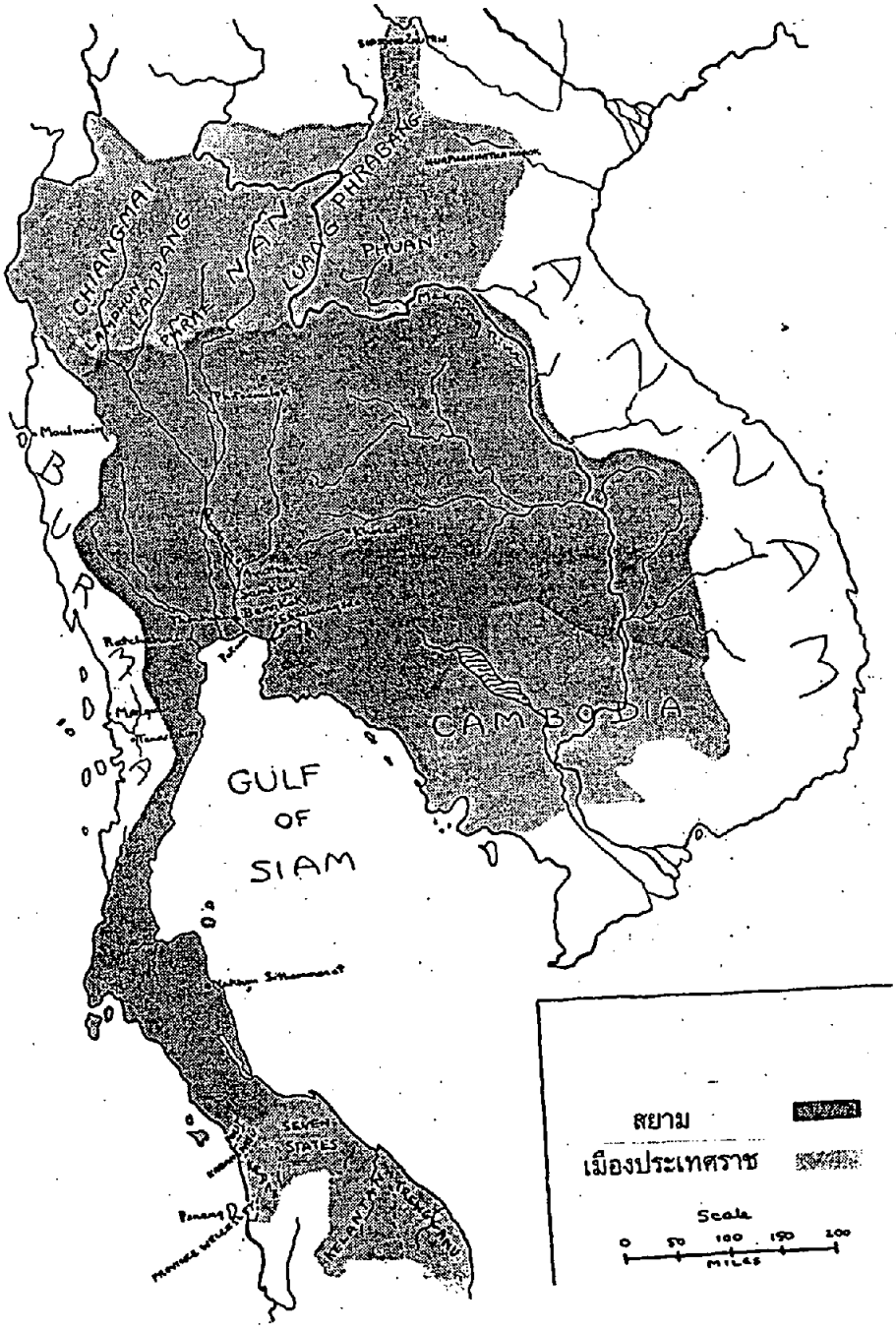

ภาพประกอบ 3 แผนที่สยามและเมืองประเทศราชใน พ.ศ.2394

จาก Walter Francis Vella. (1954). *History of Siam during the reign of Rama III 1824-1851.*

บทที่ 3
การปกครองเมืองพวนในสมัยรัตนโกสินทร์

สภาพของหัวเมืองลาวในสมัยรัตนโกสินทร์

ในสมัยนี้อำนาจของไทยเหนือหัวเมืองลาวยังคงมั่นคงอยู่ แม้ว่าเวียงจันทน์จะสามารถตั้งตนเป็นบ้านเมืองได้อีกครั้งหนึ่งใน พ.ศ.2323 ซึ่งเป็นช่วงปลายรัชสมัยของสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี เจ้าศิริบุญสาร ซึ่งลี้ภัยอยู่ในเมืองคำเกิดได้นำไพร่พลกลับเข้ามายึดแดวันเวียงจันทน์จากเพี้ยเมืองจันทน์ผู้ซึ่งสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงแต่งตั้งให้รักษาแดวันเวียงจันทน์อยู่ในขณะนั้น แต่ทางกรุงธนบุรียังไม่ทันได้จัดการอะไรลงไป เนื่องจากเกิดเหตุการณ์จราจลภายในจนสิ้นรัชกาลและมีการเปลี่ยนราชวงศ์ใหม่

ต่อมาใน พ.ศ.2325 เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกขึ้นครองราชย์เป็นปฐมกษัตริย์แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ พระองค์ทรงจัดการปกครองควบคุมเวียงจันทน์เสียใหม่โดยไม่ให้เจ้าศิริบุญสารได้เป็นกษัตริย์ปกครองเวียงจันทน์ เพราะหากปล่อยให้เจ้าศิริบุญสารเป็นกษัตริย์เวียงจันทน์ต่อไปแล้วก็เท่ากับว่าทางกรุงเทพฯยอมรับการกระทำและรับรองการเป็นเอกราชของเวียงจันทน์ แต่พระองค์ก็ไม่ได้ทรงใช้วิธีรุนแรง เช่น การปราบปรามหรือแต่งตั้งเจ้าราชวงศ์อื่นไปครอง เพราะการทำเช่นนั้นอาจทำให้เกิดเหตุการณ์วุ่นวายขึ้น เนื่องจาก ชาวเมืองเวียงจันทน์และหัวเมืองลาวทั้งหลายที่ยังมีความเคารพต่อราชวงศ์เจ้าศิริบุญสารอาจไม่ยอมรับนโยบายเช่นนี้ นโยบายของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกคือประกาศพระบรมราชโองการแต่งตั้งให้เจ้านันทเสนโอรสองค์โตของเจ้าศิริบุญสารที่นำมาไว้เป็นตัวประกันตั้งแต่สมัยกรุงธนบุรีให้ไปเป็นกษัตริย์ปกครองเวียงจันทน์ โดยมีเหตุผลว่าเจ้านันทเสนคุ้นเคยกับทางราชสำนักที่กรุงเทพฯ พอที่จะไว้ใจได้มากกว่าผู้อื่น และประกอบกับเจ้านันทเสนเป็นเชื้อสายของราชวงศ์ผู้ครองเวียงจันทน์คือเป็นโอรสของเจ้าศิริบุญสาร ฉะนั้นการแต่งตั้งให้เป็นกษัตริย์องค์ต่อไปย่อมเป็นการถูกต้องตามกฎเกณฑ์การสืบราชสมบัติ ดังที่ได้มีพระราชสาส์นถึงญวน ความว่า

> ...ความข้อนี้ถึงกรุงพระมหานครศรีอยุธยา ยกไปตีได้ เมืองเวียงจันทน์ เมืองพวน และเมืองลาวทั้งปวงมาเป็นข้าขอบขัณเฑเสมา พระเจ้าเวียงจันทน์องค์เก่าถึงแก่พิราลัยแล้ว กรุงพระมหานครศรีอยุธยามีความเมตตากรุณา มิให้เสียราชประเพณีทำนุบำรุงปลูกเลี้ยงตั้งเจ้านันทเสนผู้เป็นราชบุตรให้คืนมาครองเมืองเวียงจันทบุรี สืบตระกูลสุริยวงษ์ต่อไป...[1]

ปรากฏว่าทุกสิ่งเป็นไปตามที่ทรงคาดการณ์ ดังนั้นเจ้านันทเสนจึงได้เป็นกษัตริย์เวียงจันทน์อย่างเป็นทางการใน พ.ศ.2325[2] ทำให้อำนาจของกรุงเทพฯยังคงมีอยู่เหนือหัวเมืองลาวทั้งปวงต่อไปตามเดิม หัวเมืองลาวมีหน้าที่ปฏิบัติตามนโยบายที่ทางกรุงเทพฯสั่งไป

---

[1] *พระราชสาส์นถึงญวนว่าด้วยการเมืองเวียงจันทน์.* (หนังสือสมุดไทยดำ). (จ.ศ.1156). เส้นขาว. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 2, หมวดจดหมายเหตุ กท.ร.1.

[2] *พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ฉบับหอสมุดแห่งชาติ เล่ม 1.* (2505). หน้า 45.

การปกครองเมืองพวนในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก เมืองพวนยังคงอยู่ภายใต้อำนาจการปกครองของไทย แต่เนื่องจากระยะทางระหว่างกรุงเทพฯกับเมืองพวนมีความห่างไกลกันมาก[1] ทำให้ไทยไม่สามารถเข้าไปควบคุมดูแลเมืองพวนได้อย่างใกล้ชิดเท่าที่ควรจะเป็น การปกครองของไทยในเมืองพวนจึงเริ่มเกิดปัญหา เนื่องจากญวนซึ่งมีอาณาเขตติดต่อกับเมืองพวนทางทิศตะวันออกมักฉวยโอกาสขยายอิทธิพลเข้ามาในเมืองพวนอยู่เสมอ ทั้งนี้เพราะญวนต้องการใช้เมืองพวนเป็นเส้นทางผ่านเข้าไปขยายอิทธิพลในลาว[2] รวมทั้งใช้ประโยชน์ด้านเสบียงอาหารและกำลังคน ขณะเดียวกันเมืองพวนไม่มีกำลังเพียงพอที่จะต่อต้านได้จึงจำต้องสวามิภักดิ์ต่อญวน การที่เมืองพวนยอมเป็นเมืองขึ้นทั้งของไทยและญวนในเวลาเดียวกันเช่นนี้ เอกสารฝ่ายไทยในชั้นหลังเรียกเมืองที่มีลักษณะเช่นนี้ว่า **เมืองสองฝ่ายฟ้า**[3]

การที่เมืองพวนมีลักษณะเป็นเมืองสองฝ่ายฟ้าได้สร้างความขัดเคืองต่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมาโดยตลอด แต่ก็ไม่สามารถดำเนินการต่อเมืองพวนได้อย่างเด็ดขาด เนื่องจากอยู่ห่างไกลเกินไป ประกอบกับเมืองพวนเคยอยู่ในอำนาจของเวียงจันทน์มาก่อน หากไทยจะด่วนดำเนินการใดๆลงไปเกรงว่าจะเป็นการไม่เหมาะสม เพราะการส่งกองทัพผ่านดินแดนของเวียงจันทน์เข้าไปเพื่อปราบเมืองพวนนั้นอาจก่อให้เกิดความขัดแย้งกับเวียงจันทน์ขึ้นได้ ดังนั้นเพื่อที่จะขจัดปัญหาดังกล่าวข้างต้นไทยจึงจำเป็นที่จะต้องให้การสนับสนุนหัวเมืองลาวเมืองใดเมืองหนึ่งซึ่งอยู่ในบริเวณฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงขึ้นมามีบทบาทควบคุมเมืองพวนเพื่อไม่ให้เอาใจออกห่างไปขึ้นกับญวนได้ และหัวเมืองที่มีคุณสมบัติเหมาะสมพอที่จะควบคุมเมืองพวนไว้ได้ก็คือ เวียงจันทน์[4]

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงมอบหมายให้เวียงจันทน์ทำหน้าที่ควบคุมเมืองพวนมาตั้งแต่ในรัชสมัยของเจ้านันทเสนปกครองเวียงจันทน์ โดยเวียงจันทน์จะต้องคอยสอดส่องดูแลเมืองพวนไม่ให้เอาใจออกห่างไปขึ้นกับญวน หากเมื่อใดพบว่าเมืองพวนมีพฤติกรรมที่ส่อไปในทางที่ไม่จงรักภักดีต่อไทย เช่น หันไปสวามิภักดิ์ต่อญวน ก็ให้เวียงจันทน์ทำการกวาดต้อนชาวพวนเข้ามาในราชอาณาจักรไทยทันที ทั้งนี้เพราะไม่ต้องการเหลือชาวพวนไว้ให้เป็นกำลังแก่ฝ่ายญวน การกวาดต้อนถือเป็นนโยบายที่สำคัญประการหนึ่งของไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ ทั้งนี้สืบเนื่องมาจากเมื่อคราวเสียกรุงใน พ.ศ.2310 ผู้คนล้มตายจากการศึกสงคราม บ้างก็ถูกกวาดต้อนไปเป็นเชลย เป็นเหตุให้ไทยต้องสูญเสียประชากรไปเป็นจำนวนมิใช่น้อย ต่อมาในสมัยกรุงธนบุรี ไทยก็ยังคงติดพันอยู่กับการทำศึกสงครามเกือบตลอดทั้งสมัย ทำให้ต้องสูญเสียกำลังคนไปเป็นจำนวนมาก ด้วยเหตุนี้เมื่อถึงสมัยรัตนโกสินทร์ กำลังคนจึงเป็นสิ่งที่มีค่าเป็นอย่างยิ่ง เพราะเป็นปัจจัยสำคัญต่อการขยายอิทธิพลเพื่อความเป็นมหาอำนาจต่อไปในวันข้างหน้า ส่วนทางด้านญวน

---

[1] ระยะทางจากกรุงเทพฯไปถึงเมืองพวนใช้เวลาเดินทางถึง 40 วัน ขณะเดียวกันระยะทางจากญวนไปเมืองพวนใช้เวลาเพียง 15 วันเท่านั้น

[2] จิระนันท์ พิตรปรีชา. (2529, กรกฎาคม). "หัวพันห้าทั้งหก : ชนชาติและความขัดแย้งในประวัติศาสตร์ลาว-ไทย," *ศิลปวัฒนธรรม.* 7(9) : 111.

[3] *คำนานราพระราชสีห์น้อยมาถึงพระยาราชวรานุกูล.* (จ.ศ.1246). กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. หน้า 479. สมุดพิเศษเล่ม 12, เอกสารรัชกาลที่ 5.

[4] พรรษา สินสวัสดิ์. (2521). *ความสัมพันธ์ระหว่างกรุงเทพฯกับเมืองเวียงจันทน์ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ.2367-2370.* หน้า 61.

ซึ่งในขณะนั้นอยู่ในภาวะแย่งชิงอำนาจกันระหว่างพวกไตเซินและราชวงศ์เหงียน ดังนั้นกำลังคนรวมทั้งเสบียงอาหารจึงเป็นสิ่งจำเป็นเช่นกัน

นอกจากเวียงจันทน์จะต้องทำหน้าที่ต่างพระเนตรพระกรรณในการควบคุมดูแลเมืองพวนไม่ให้ฝักใฝ่ต่อญวนแล้ว เวียงจันทน์ยังมีหน้าที่เก็บรวบรวมเครื่องราชบรรณาการจากเมืองพวนส่งลงมายังกรุงเทพฯด้วย เมืองพวนมีหน้าที่ส่งเครื่องราชบรรณาการให้แก่ไทยเป็นประจำทุกสามปี เครื่องราชบรรณาการส่วนใหญ่ที่ไทยได้รับจากเมืองพวน คือ ทองคำลิ่ม เงินลิ่ม และเหล็ก ทั้งนี้เนื่องจากภายในอาณาเขตที่เต็มไปด้วยเทือกเขาใหญ่น้อยสลับซับซ้อนของเมืองพวน ล้วนแต่อุดมไปด้วยทรัพยากรมีค่าทั้งสามชนิดนี้ เครื่องราชบรรณาการดังกล่าวจะถูกนำมาถวายพร้อมกับเครื่องราชบรรณาการจากเมืองเวียงจันทน์[1]

เจ้านันทเสนได้พยายามทำหน้าที่ที่ได้รับมอบหมายจากทางกรุงเทพฯอย่างเต็มความสามารถ โดยใน พ.ศ.2325 เจ้านันทเสนได้ส่งขุนนางไปเกลี้ยกล่อมเมืองพวนตลอดจนหัวเมืองลาวอื่น ๆที่อยู่ไกลออกไปจนเกือบติดกับชายแดนญวนให้มาสวามิภักดิ์ต่อไทย มีผลให้เมืองพวน เมืองคำเกิด เมืองลครมาสวามิภักดิ์ เจ้านันทเสนได้แต่งคนนำเครื่องราชบรรณาการของหัวเมืองเหล่านี้ลงมาถวาย พร้อมทั้งมีศุภอักษรลงมาถึงกรุงเทพฯ ความว่า

> ...ข้าพเจ้าได้แต่งแสนท้าวพระยาลาวมีชื่อถือหนังสือลงไปเกลี้ยกล่อม หัวบ้านหัวเมืองฝ่ายใต้ฝ่ายเหนือทั้งปวงพร้อมกันกับเจ้าอุปราชฝ่ายหน้าได้ลงไปด้วยกัน และผู้มีชื่อถือหนังสือลงไปครั้งนั้นก็กลับขึ้นมาแล้ว ได้ข้อราชการเนื้อความขึ้นมาทุกประการว่าทางเมืองพวนว่าจะแต่งเครื่องราชบรรณาการให้เพี้ยง้าว เพี้ยดาบชายดุมมา จะให้ถึงในเดือนเก้าว่าดังนี้ ข่าวทางเมืองคำเกิดก็แต่งดอกไม้คันทวนและบรรณาการนอระมาดงาช้างให้หมื่นลูกท้าว...นำขึ้นมาครบแล้วในเดือน 7 ทางเมืองลดอรพระบรมและพระปทุมจะมาทางน้ำ และพระยาจันทศรีสรราช ท้าวพระยาหัวเมืองทั้งปวงจะมาทางบก จะขึ้นมาพร้อมกัน ณ จันทบุรีในเดือน 11 ครั้นถึงเดือน 12 ข้าพเจ้าจะจัดแจงเก็บเอาเครื่องบรรณาการหัวเมืองเหล่านี้ลงไปทูลเกล้าถวายสนองพระคุณแทบพระบาทพระเจ้าปราสาททองพระองค์ผู้ทรงพระธรรมคุณอันประเสริฐ จะขอรับเอาพระญาติวงศ์และครอบครัวข้าไพร่คืนมาใส่สถานบ้านเมืองอย่างเก่าให้ได้อยู่เย็นเป็นสุขดังแต่ก่อน...[2]

จากข้อความในศุภอักษรดังกล่าวข้างต้น จะเห็นได้ว่าการที่เจ้านันทเสนพยายามทำดีต่อกรุงเทพฯ เนื่องจากเจ้านันทเสนหวังที่จะได้ครัวลาวซึ่งถูกกวาดต้อนเข้ามาในราชอาณาจักรไทยเมื่อสมัยกรุงธนบุรีจำนวนหลายหมื่นคนกลับไปไว้ที่เวียงจันทน์ตามเดิม เพราะการสูญเสียประชากรย่อมก่อให้เกิดผลเสียต่อระบบเศรษฐกิจและความมั่นคงของเวียงจันทน์ด้วย

---

[1] *ศุภอักษรพระเจ้าเวียงจันทน์.* (หนังสือสมุดไทยดำ). (จ.ศ.1144). เส้นขาว. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 7/ก, หมวดจดหมายเหตุ กท.ร.1.

[2] *แหล่งเดิม.*

ต่อมาใน พ.ศ.2335 เจ้าชมพูเจ้าเมืองพวนมีความคิดต้องการเป็นอิสระจากไทยจึงหันไปสวามิภักดิ์ต่อญวนเพราะหวังพึ่งอำนาจญวนเป็นเกราะคุ้มกันภัย[1] เมื่อเจ้านันทเสนทราบข่าวจึงยกทัพมาตีเมืองพวนแล้วเลยไปตีเมืองแถง พร้อมทั้งกวาดต้อนชาวพวนและลาวทรงดำลงมาถวายที่กรุงเทพฯจำนวนรวมกันประมาณ 4,000 เศษ[2] พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯให้ชาวพวนที่ถูกกวาดต้อนเข้ามาเหล่านี้ตั้งหลักแหล่งอยู่ที่กรุงเทพฯ[3] บริเวณที่เป็นที่ตั้งของโรงภาพยนตร์เฉลิมกรุงในปัจจุบันเรียกถนนบริเวณนั้นว่า **ถนนบ้านลาว** มีศาลาโรงธรรมเรียกว่า **ศาลาบ้านลาว**[4]

เมื่อคราวที่เจ้านันทเสนยกทัพไปตีเมืองพวนใน พ.ศ.2335 นอกจากเจ้านันทเสนจะกวาดต้อนชาวพวนเข้ามาในราชอาณาจักรไทยแล้ว เจ้านันทเสนยังได้จับเจ้าชมพูเจ้าเมืองพวนมาขังไว้ที่เวียงจันทน์ด้วย เจ้าเชียงซึ่งเป็นน้องของเจ้าชมพูจึงส่งสาส์นไปขอความช่วยเหลือจากญวน ญวนจึงได้ยกทัพมาตีเวียงจันทน์ เจ้านันทเสนเกรงว่าเหตุการณ์จะลุกลามกลายเป็นสงครามใหญ่โตจึงปล่อยตัวเจ้าชมพูให้กลับไปปกครองเมืองพวนตามเดิม แต่มีข้อแม้ว่าเมืองพวนจะต้องส่งบรรณาการให้แก่เวียงจันทน์เพื่อให้เวียงจันทน์นำลงมาทูลเกล้าฯถวายที่กรุงเทพฯต่อไปตามเดิม[5] เป็นเหตุให้เมืองพวนในรัชสมัยของเจ้าชมพูจะต้องทำหน้าที่ส่งเครื่องราชบรรณาการให้แก่ทั้งไทยและญวนในเวลาเดียวกัน

หลังรัชสมัยเจ้าชมพู เจ้ากลางซึ่งเป็นผู้สำเร็จราชการเมืองพวนจึงได้ส่งเครื่องราชบรรณาการพร้อมทั้งพระราชสาส์นลงมาขอพึ่งพระบรมโพธิสมภารพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก พระราชสาส์นที่เมืองพวนมีมาถึงไทยนั้นมีใจความ ดังนี้

> ...วจนะกถาข้าพเจ้าเจ้ากลางผู้ว่าราชการ ณ เมืองพวน ขอปรนนิบัติรมายังฯพณฯอัครมหาเสนาธิบดินทรนรินทรามาตย์...พระบาทสมเด็จพระเอกาทศรถอิศวรบรมนารถบรมบพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัวผู้ทรงพระธรรม พระคุณอันมหาประเสริฐ ณ กรุงเทพฯได้ทราบ ด้วยเจ้าชมพูขึ้นเป็นเจ้าเมืองพวนแต่ก่อนได้สามิภักดิ์เข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัว ณ กรุงเทพฯ เจ้าชมพูคิดเป็นการโกหก แพ้เจ้าเวียงจันทน์...ทำโทษถึงสิ้นชีวิต พระเจ้าเวียงจันทน์จึงยกกองทัพขึ้นไปกระทำย่ำยีตีเมืองพวนเสีย เมืองพวนก็ถึงซึ่งวินาศฉิบหาย...บัดนี้ข้าพเจ้าแต่งท้าวเพี้ย...คุมเอาวจนกถากับทั้งเครื่องราชบรรณาการมีดาบ 50 เล่ม พร้า 50 เล่ม สุพรรณถันหนัก 50 ชั่ง..ลงมาเฝ้าทูลละอองฯขอสามิภักดิ์เข้ามาพึ่งเดชะพระบารมีพระบรมโพธิสมภารสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ณ กรุงเทพฯ...ข้าพเจ้าขอทำตามประเพณีบ้านเมืองแต่ก่อน ฉันใดพระศาสนาและสมณชีพราหมณ์อาณาประชาราษฎรในเมืองพวนจะได้ตั้งอยู่เป็นภูมิฐานบ้านเมือง...ข้าพเจ้าขอพึ่งเดชะพระบารมีพระบรมโพธิสมภาร

---

[1] *วจนกถาเมืองพวนเจ้าเมืองพวนขอพึ่งพระบารมีพระบรมโพธิสมภาร.* (หนังสือสมุดไทยดำ). (จ.ศ.1156). เส้นขาว. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 13, หมวดจดหมายเหตุ กท.ร.1.

[2] เจ้าพระยาทิพากรวงศ์. (2503). *พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 1.* หน้า 219.

[3] *ประชุมพงศาวดารเล่ม 4.* (2506). หน้า 343-344.

[4] ส.พลายน้อย. (2518). *เล่าเรื่องบางกอก.* หน้า 345.

[5] สิลา วีระวงส์. (2539). *ประวัติศาสตร์ลาว.* หน้า 169.

สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัว ณ กรุงเทพฯทรงทะนุบำรุงจงทุกประการ
ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด...[1]

อาจกล่าวได้ว่าการปกครองของไทยที่มีต่อเมืองพวนในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกนั้นยังค่อนข้างหละหลวม เนื่องจากไทยไม่มีนโยบายที่จะยืนยันสิทธิของตนในเมืองพวนอย่างจริงจัง เป็นผลให้ญวนสามารถเข้ามาแทรกแซงในเมืองพวนได้โดยง่าย การปฏิบัติของไทยต่อเมืองพวนนั้นแตกต่างจากญวนอย่างสิ้นเชิง เพราะญวนเองได้พยายามทุกวิถีทางที่จะแสดงสิทธิของตนเหนือเมืองพวนให้ปรากฏเด่นชัดกว่าไทยให้จงได้ ดังจะเห็นได้จากพระราชสาส์นที่ญวนมีมาถึงไทย ใจความในพระราชสาส์นนั้นกล่าวถึงเหตุการณ์ที่เจ้านันทเสนยกทัพขึ้นไปตีเมืองพวน และจับตัวเจ้าชมพูเจ้าเมืองพวนมาขังไว้ที่เวียงจันทน์ ความว่า

...พระราชสาส์นเจ้าเมืองญวนมาเยียนเจ้าน้องกรุงไทย ว่าเมืองเวียงจันทน์
ปีก่อนทำไม่ดียกกองทัพมาตีเมืองพวน จับเจ้าเมืองพวนกับเจ้าหัวเมืองลาว
ทั้งปวงและไพร่พลเมืองหนีมาเมืองเงอานว่าแก่เจ้าเมืองเงอาน ๆจึงบอกหนังสือ
มาถึง...จึงให้กองทัพยกขึ้นมาถามโทษเจ้าเวียงจันทน์ ๆรู้ว่ากระทำผิดปล่อย
เจ้าลาวทั้งปวงคืนบ้านเมืองตามเก่าแล้ว เจ้าลาวทั้งปวงเคยเอาเครื่องราช
บรรณาการไปถวายแก่เมืองญวนตามอย่างแต่ก่อน ทั้งนี้เรื่องจึงโปรดยกโทษ
ความผิดไม่ว่าแล้ว...[2]

หากวิเคราะห์ดูจากใจความในพระราชสาส์นฉบับดังกล่าว จะเห็นได้ว่าญวนพยายามให้ไทยได้รับรู้และยอมรับถึงสิทธิอันชอบธรรมของญวนเหนือเมืองพวนให้จงได้ ซึ่งไทยเองก็ได้แต่วางเฉย มิได้แสดงการตอบโต้ใด ๆแก่ญวนทั้งสิ้น ทั้งนี้เนื่องจากนโยบายของไทยที่มีต่อเมืองประเทศราชตลอดจนอาณาจักรใกล้เคียงเช่นญวนในช่วงรัชกาลนี้ออกมาในลักษณะที่ไทยจะพยายามหาทางควบคุมเมืองประเทศราชทั้งหลายให้อยู่ในความสงบโดยทุกวิธีการ และพยายามหลีกเลี่ยงที่จะเป็นศัตรูกับญวนอย่างที่สุด[3] ซึ่งนโยบายของไทยเช่นนี้เท่ากับเป็นการเปิดโอกาสให้ญวนเข้ามาขยายอิทธิพลในเมืองพวนได้ตามชอบใจ อันจะมีผลต่อเสถียรภาพและอำนาจการปกครองของไทยเหนือเมืองพวนตลอดจนหัวเมืองลาวทั้งปวงในเวลาต่อมา ประกอบกับการมอบหมายให้เวียงจันทน์ควบคุมปกครองเมืองพวนต่างพระเนตรพระกรรณเช่นนี้จะบังเกิดผลดีก็เฉพาะแต่ในกรณีที่เวียงจันทน์ยังคงจงรักภักดีต่อไทยเท่านั้น หากเมื่อใดที่เวียงจันทน์เอาใจออกห่างก็จะก่อให้เกิดปัญหากระทบกระเทือนต่ออำนาจการปกครองของไทยเหนือเมืองพวน ต่อมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย สถานการณ์ทางเมืองพวนยังคงเป็นปกติดี ดังนั้นพระองค์จึงดำเนินพระราโชบายในการปกครองเมืองพวนเช่นเดียวกันกับในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก

---

[1] *วจนกถาเมืองพวนเจ้าเมืองพวนขอพึ่งพระบารมีพระบรมโพธิสมภาร.* (หนังสือสมุดไทยดำ). (จ.ศ.1156). เส้นขาว. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 13, หมวดจดหมายเหตุ กท.ร.1.

[2] *พระราชสาส์นญวนถึงไทยว่าด้วยการเมืองเวียงจันทน์.* (หนังสือสมุดไทยดำ). (จ.ศ.1158). เส้นขาว. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 3, หมวดจดหมายเหตุ กท.ร.1.

[3] พรรษา สินสวัสดิ์. (2521). *เล่มเดิม.* หน้า 32.

การปกครองเมืองพวนในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงดำเนินพระราโชบายในการปกครองเมืองพวนตามแบบอย่างที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงวางไว้ กล่าวคือ ยังคงมอบหมายให้เวียงจันทน์ทำหน้าที่ควบคุมดูแลเมืองพวนแทนไทย แต่สถานการณ์ทางเวียงจันทน์ในช่วงรัชสมัยนี้มีความแตกต่างไปจากเดิม เนื่องจากเจ้าอนุวงศ์กษัตริย์เวียงจันทน์ในขณะนั้นมีความต้องการเป็นอิสระจากไทยจึงเริ่มหันไปผูกไมตรีกับญวน และก่อการกบฏขึ้นในที่สุด เหตุการณ์ดังกล่าวได้ส่งผลกระทบต่อการปกครองของไทยในเมืองพวนเป็นอย่างยิ่ง

กบฏเจ้าอนุวงศ์

เจ้าอนุวงศ์เป็นโอรสของเจ้าศิริบุญสารอีกพระองค์หนึ่งซึ่งรับรู้ถึงสภาพอันขมขื่นของเวียงจันทน์มาโดยตลอด ดังนั้นเมื่อได้ขึ้นปกครองเวียงจันทน์ใน พ.ศ.2347 จึงมีแนวความคิดที่จะปลดปล่อยเวียงจันทน์ให้เป็นอิสระจากไทย อันที่จริงความพยายามที่จะเป็นเอกราชของเวียงจันทน์นั้นมีมาตั้งแต่สมัยเจ้านันทเสนเป็นกษัตริย์ปกครองเวียงจันทน์ (พ.ศ.2325-2337) แล้ว กล่าวคือ ภายหลังจากที่เจ้านันทเสนส่งคนออกไปเกลี้ยกล่อมเมืองพวนและเมืองอื่นๆที่อยู่ติดชายแดนญวนให้หันมาสวามิภักดิ์ต่อไทยใน พ.ศ.2325 และพร้อมกันนั้นก็ได้มีศุภอักษรลงมาทูลขอพระราชทานครัวลาวที่ถูกกวาดต้อนเข้ามาในราชอาณาจักรไทย ซึ่งทางการไทยได้ส่งไปตั้งถิ่นฐานอยู่ที่เมืองสระบุรีตั้งแต่เมื่อครั้งสมัยกรุงธนบุรีกลับคืนไปเวียงจันทน์[1] แต่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกไม่ทรงพระราชทานให้ ทำให้เจ้านันทเสนรู้สึกผิดหวังเป็นอย่างยิ่ง เป็นเหตุให้ความจงรักภักดีที่เคยมีต่อไทยเริ่มลดน้อยลง และในเวลาต่อมาเจ้านันทเสนจึงได้เตรียมการทำการประกาศเอกราชโดยมีพระบรมราชา (พรหมา) เจ้าเมืองนครพนมให้การสนับสนุน แต่แผนการประกาศเอกราชของเจ้านันทเสนเริ่มดำเนินการไปได้ไม่นาน ใน พ.ศ.2337 เจ้าอนุรุทกษัตริย์หลวงพระบางก็ได้นำความขึ้นกราบบังคมทูลให้พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงทราบเสียก่อน เป็นเหตุให้แผนการประกาศเอกราชดังกล่าวต้องประสบความล้มเหลว พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงมีพระบรมราชโองการให้นำตัวเจ้านันทเสนและพระบรมราชา (พรหมา) ลงมาทำการไต่สวนที่กรุงเทพฯ ผลการไต่สวนปรากฏว่าเจ้านันทเสนและพระบรมราชา (พรหมา) ไม่สามารถแก้ข้อกล่าวหาได้สำเร็จจึงถูกคุมขังไว้ที่กรุงเทพฯเป็นเวลานานถึง 2 ปี จนกระทั่งสิ้นพระชนม์[2] เหตุการณ์ในคราวนั้นนับเป็นบทเรียนของเจ้าอนุวงศ์ได้เป็นอย่างดี ด้วยเหตุนี้เจ้าอนุวงศ์จึงต้องดำเนินแผนการกอบกู้เอกราชครั้งนี้ด้วยความระมัดระวังและสุขุมรอบคอบยิ่งขึ้น

---

[1] *ศุภอักษรพระเจ้าเวียงจันทน์.* (หนังสือสมุดไทยดำ). (จ.ศ.1144). เส้นขาว. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 7/ก, หมวดจดหมายเหตุ กท.ร.1.

[2] สิลา วีระวงส์. (2539). *เล่มเดิม.* หน้า 169.

เจ้าอนุวงศ์ได้เตรียมการกอบกู้เอกราชอย่างเงียบๆ รอจนกระทั่งสถานการณ์เอื้ออำนวย กล่าวคือ เจ้าอนุวงศ์สามารถรวมแคว้นจำปาศักดิ์เข้ากับเวียงจันทน์เป็นผลให้เวียงจันทน์มีอำนาจเพิ่มขึ้น ทั้งนี้เนื่องจากใน พ.ศ.2362 สาเกียดโง้ง[1] ตั้งตนเป็นผู้วิเศษนำกำลังไพร่พลซึ่งส่วนใหญ่เป็นพวกข่าเมืองคำทองใหญ่ เมืองสาละวัน และเมืองอัตปือประมาณ 8,000 คน[2] บุกเข้าตีแคว้นจำปาศักดิ์จนกระทั่งสามารถยึดแคว้นจำปาศักดิ์เอาไว้ได้ เมื่อทางกรุงเทพฯทราบเรื่อง พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยจึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯให้เจ้าเมืองนครราชสีมา[3]และเจ้าอนุวงศ์กษัตริย์เวียงจันทน์ยกทัพไปปราบพวกข่าที่ตั้งตนเป็นกบฏ กองทัพเวียงจันทน์สามารถทำการปราบกบฏได้สำเร็จ เจ้าราชบุตร(โย้)โอรสของเจ้าอนุวงศ์ได้จับตัวสาเกียดโง้งส่งลงมากรุงเทพฯ เจ้าอนุวงศ์เห็นเป็นโอกาสเหมาะจึงทูลขอให้เจ้าราชบุตร(โย้)เป็นกษัตริย์จำปาศักดิ์แทนกษัตริย์องค์เดิมที่อ่อนแอ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยก็ทรงพระกรุณาตามที่เจ้าอนุวงศ์ทูลขอ ส่งผลให้เวียงจันทน์มีอำนาจเพิ่มมากขึ้น เพราะสามารถบังคับบัญชาบ้านเมืองทางชายพระราชอาณาเขตตั้งแต่ด้านเหนือลงมาตลอดด้านตะวันออกจนจรดเขตแดนเขมรและญวน การได้อำนาจของเวียงจันทน์ทำให้อำนาจของเมืองนครราชสีมาซึ่งเคยมีอยู่เหนือแคว้นจำปาศักดิ์และหัวเมืองลาวตะวันออก* ลดลงมาก

ต่อมาเจ้าอนุวงศ์สืบทราบว่าพระยาพรหมภักดี (ทองอิน) ยกกระบัตรเมืองนครราชสีมาเป็นผู้อยู่เบื้องหลังการกบฏของสาเกียดโง้ง จึงควบคุมตัวพระยาพรหมภักดีส่งลงมาให้ทางกรุงเทพฯพิจารณาโทษ แต่พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงเห็นว่าพระยาพรหมภักดีเคยมีความดีความชอบมาก่อน จึงทรงพระราชทานอภัยโทษให้และทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯแต่งตั้งให้พระยาพรหมภักดีเป็นเจ้าเมืองนครราชสีมาแทนพระยานครราชสีมาซึ่งชราภาพมากแล้ว แต่ยิ่งไปกว่านั้นการแต่งตั้งพระยาพรหมภักดีเป็นเจ้าเมืองนครราชสีมาในครั้งนี้ยังเป็นนโยบายของไทยที่จะให้พระยาพรหมภักดีคอยสอดส่องดูแลพฤติกรรมของเจ้าอนุวงศ์ซึ่งมีอำนาจเพิ่มมากขึ้น หลังจากขึ้นปกครองเมืองนครราชสีมาแล้วพระยาพรหมภักดีได้หาโอกาสแก้แค้นเจ้าอนุวงศ์โดยกราบบังคมทูลแนะนำให้พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยส่งเจ้าหน้าที่ขึ้นไปสำรวจจำนวนพลเมืองในเขตหัวเมืองลาวที่ขึ้นตรงต่อกรุงเทพฯ ได้แก่ เมืองกาฬสินธ์ เมืองบังมุก เมืองเขมราฐ เมืองอุบลราชธานี เพื่อป้องกันไม่ให้เวียงจันทน์มากวาดต้อนเอาไป ซึ่งพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงเชื่อคำกราบบังคมทูลของพระยาพรหมภักดีเพราะทรงไม่วางพระทัยในแคว้นเวียงจันทน์อยู่เช่นกัน ดังนั้นจึงทรงโปรดให้เจ้าหน้าที่ขึ้นไปทำการสักเลกในบริเวณหัวเมืองลาวดังกล่าว[4]

การขึ้นไปสักเลกของกรุงเทพฯในหัวเมืองลาวครั้งนั้นอาจเป็นปัจจัยหนึ่งที่เร่งให้เจ้าอนุวงศ์ก่อการกบฏ เนื่องจากบรรดาเจ้าเมืองในเขตหัวเมืองลาวที่จะต้องทำการสักเลกเกรงว่าตนจะสูญเสียผลประโยชน์ที่เคยได้รับไปจากการสักเลกในคราวนั้นด้วย ประกอบกับไม่พอใจที่ราษฎรของตนต้องพบความยากลำบากใน

---

[1] สาเกียดโง้ง มีมารดาเป็นชาวเวียงจันทน์ซึ่งหนีการกวาดต้อนมาอยู่จำปาศักดิ์ สาเกียดโง้งบวชเป็นพระและเป็นที่เคารพนับถือของพวกข่า ในขั้นต้นประพฤติตนสมควรแก่การเลื่อมใสศรัทธา แต่ภายหลังสำคัญผิดคิดหลอกลวงชาวบ้านว่าตนเป็นท้าวฮุ่ง (ท้าวเจือง) กลับมาเกิดเป็นธรรมมิกราชเพื่อปราบยุคเข็ญ

[2] *พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ฉบับหอสมุดแห่งชาติเล่ม 1.* (2505). หน้า 600.

[3] เมืองนครราชสีมาเป็นเมืองหน้าด่านในการป้องกันศัตรูด้านตะวันออก นอกจากนั้นยังทำหน้าที่ควบคุมดูแลหัวเมืองลาวที่ตกเป็นเมืองขึ้นของกรุงเทพฯอีกทางหนึ่งด้วย

*หัวเมืองลาวตะวันออก หมายถึง กลุ่มเมืองอุบลราชธานี เมืองเชียงแตง เมืองจำปาศักดิ์ เมืองยโสธร เมืองเขมราฐ เมืองสาละวัน เมืองทองคำใหญ่ เมืองคำทองใหญ่ เมืองคำทองน้อย เมืองโขงเจียมและเมืองอัตปือ เป็นต้น

[4] พรรษา สินสวัสดิ์. (2521). *เล่มเดิม.* หน้า 83.

การเดินทางเพื่อรอการสักเลก เกิดความอดอยาก เจ็บป่วย และกลัวที่จะต้องทำส่วยส่งทางการ เจ้าเมืองเหล่านั้นจึงหันไปพึ่งเจ้าอนุวงศ์ เป็นเหตุให้เจ้าอนุวงศ์มีกำลังคนที่จะร่วมก่อการกบฏเพิ่มมากขึ้น ประกอบกับความขัดแย้งระหว่างเมืองนครราชสีมากับเวียงจันทน์นับวันก็ยิ่งทวีมากขึ้น เนื่องจากภายหลังเหตุการณ์กบฏของสาเกียดโง้ง เจ้าราชบุตร (โย้) ก็ได้รับการแต่งตั้งให้เป็นเจ้าเมืองจำปาศักดิ์สืบต่อมา เวียงจันทน์จึงมีอิทธิพลในหัวเมืองลาวตะวันออกแต่เพียงผู้เดียว กองทัพเมืองนครราชสีมาต้องถอนกำลังออกจากดอนโขงซึ่งเป็นเขตแดวันจำปาศักดิ์ แต่ถึงกระนั้นพระยาพรหมภักดีก็มักจะวางอำนาจว่าเป็นใหญ่เหนือหัวเมืองลาวทั้งปวงอยู่เสมอ โดยมักจะเกณฑ์ไพร่พลจากหัวเมืองลาวทั้งหลายเดินทัพเข้าไปปราบพวกข่าในเขตแดนของแดวันจำปาศักดิ์อยู่เสมอ เป็นเหตุให้เจ้าราชบุตร (โย้) และเจ้าอนุวงศ์ไม่พอใจอย่างยิ่ง[1]

การสักเลกในหัวเมืองลาวก็ดี การปราบปรามข่าในเขตแดวันจำปาศักดิ์ก็ดี ล้วนแล้วแต่เป็นความขัดแย้งระหว่างเจ้าอนุวงศ์และเจ้าเมืองนครราชสีมา ประกอบกับการได้อำนาจเพิ่มของทั้งเจ้าอนุวงศ์และเจ้าราชบุตร (โย้) จึงเป็นสถานการณ์ที่เอื้ออำนวยให้เจ้าอนุวงศ์ก่อการกบฏเป็นอย่างยิ่ง จนกระทั่งเหตุการณ์ถึงขั้นวิกฤติหลังจากเจ้าอนุวงศ์ได้เดินทางมาร่วมงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยใน พ.ศ.2367[2] ครั้นเสร็จสิ้นภาระกิจก่อนที่จะเดินทางกลับเจ้าอนุวงศ์ได้ทูลขอพระราชทานของสามประการจากพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้แก่

ประการแรก ขอพระราชทานครัวลาวเวียงจันทน์ที่ถูกกวาดต้อนมาไว้ที่เมืองสระบุรีตั้งแต่ครั้งสมัยกรุงธนบุรีกลับคืนไปเวียงจันทน์ตามเดิม

ประการที่สอง ขอพระราชทานละครในของราชสำนักไทยไปแสดงที่เวียงจันทน์

ประการที่สาม ขอพระราชทานเจ้าดวงคำซึ่งเป็นพระราชวงศ์เวียงจันทน์กลับคืนไปเวียงจันทน์ แต่ปรากฏว่าพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่ทรงพระราชทานให้ตามที่เจ้าอนุวงศ์ทูลขอมาเลยแม้แต่สิ่งเดียว เนื่องจากไม่พอพระทัยต่อพฤติกรรมของเวียงจันทน์ในระยะหลังที่เอนเอียงไปทางญวน ประกอบกับสิ่งที่เจ้าอนุวงศ์ขอเป็นสิ่งที่พระราชทานให้ไม่ได้ เนื่องจากครัวลาวที่เมืองสระบุรีได้ตั้งหลักแหล่งทำมาหากินอยู่ในเขตหัวเมืองชั้นในมั่นคงมานานแล้ว หากให้อพยพไปก็เกรงจะเดือดร้อนระส่ำระสาย ส่วนละครในนั้นเป็นเสมือนสัญลักษณ์ขององค์พระมหากษัตริย์ ซึ่งอนุญาตให้มีได้แต่เฉพาะภายในราชสำนักเท่านั้น ดังนั้นจึงไม่พระราชทานให้ไปตามประสงค์ เป็นเหตุให้เจ้าอนุวงศ์ดำเนินการกู้เอกราช หรือที่ทางกรุงเทพฯเรียกว่าก่อการกบฏขึ้นทันที โดยใน พ.ศ.2369 กองทัพเวียงจันทน์และจำปาศักดิ์เข้ายึดเมืองนครราชสีมาและดินแดนที่ราบสูงฝั่งขวาแม่น้ำโขงไว้ได้ทั้งหมด มีหัวเมืองลาวจำนวนมากที่ยอมอ่อนน้อมต่อเวียงจันทน์โดยดี เช่น เมืองชนบท เมืองขอนแก่น เมืองสี่มุม เมืองสุวรรณภูมิ เมืองร้อยเอ็ด เมืองภูเขียว เมืองอุบลราชธานี และเมืองขุขันธ์ แต่มีหัวเมืองลาวอีกหลายเมืองที่ไม่ยอมอ่อนน้อม ส่วนใหญ่เป็นเมืองที่ปกครองโดยผู้ปกครองลาวซึ่งทางกรุงเทพฯสนับสนุนให้ขึ้นมามีอำนาจในระยะหลัง เช่น เมืองกาฬสินธุ์ เมืองยโสธร เมืองเขมราฐ หัวเมืองเขมรป่าดงบางส่วน เช่น เมืองสุรินทร์ เมืองศรีสะเกษ เมืองตลุง เมืองสังขะ ซึ่งต่อต้านเจ้าอนุวงศ์อย่างเต็มที่

เมื่อกองทัพเวียงจันทน์และจำปาศักดิ์สามารถยึดเมืองนครราชสีมาและหัวเมืองลาวบริเวณที่ราบสูงฝั่งขวาแม่น้ำโขงไว้ได้ กองทัพเวียงจันทน์ได้ทำการกวาดต้อนครัวลาวจากหัวเมืองดังกล่าวกลับไปเวียงจันทน์เป็นจำนวนมาก นอกจากนั้นยังลงมากวาดต้อนครัวลาวในเขตหัวเมืองชั้นใน โดยเจ้าราชวงศ์ (เหง้า)

---

[1] พรรษา สินสวัสดิ์. (2521). *เล่มเดิม*. หน้า 84.

[2] *พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ฉบับหอสมุดแห่งชาติเล่ม 2*. (2505). หน้า 26.

คุมกองทัพยกลงมากวาดต้อนครัวลาวที่เมืองสระบุรีไปหมื่นคนเศษ[1] มีทั้งครัวลาวเวียงจันทน์ ลาวหัวเมืองล้านนาที่เรียกว่าลาวพุงดำ โดยให้เหตุผลกับชาวลาวเหล่านี้ว่ากษัตริย์เวียงจันทน์ได้กราบทูลขอพระราชทานครัวลาวเหล่านี้แล้ว มีพระบรมราชโองการพระราชทานครัวลาวเหล่านี้ให้ไป[2] เจ้าเมืองเวียงจันทน์จึงให้เจ้าราชวงศ์มาคุมไปเวียงจันทน์

หลังจากนั้นเจ้าอนุวงศ์ได้ชักชวนให้หัวเมืองล้านนาร่วมประกาศเอกราชจากกรุงเทพฯ[3] ทั้งนี้เพื่อสร้างความกังวลให้กับกรุงเทพฯ และต้องการผูกสัมพันธ์กับหัวเมืองล้านนาเพื่อป้องกันไม่ให้หัวเมืองล้านนายกกองทัพไปช่วยกรุงเทพฯเป็นทัพขนาบตีเวียงจันทน์ทางเหนือได้ ปรากฏว่ามีหัวเมืองล้านนาบางเมืองให้การสนับสนุนเวียงจันทน์เต็มที่ ได้แก่ เมืองแพร่ เมืองน่าน ส่วนเมืองเชียงใหม่ เมืองลำพูน เมืองลำปางยังไม่ยอมเข้าร่วมด้วยอย่างเต็มที่เพราะไม่มั่นใจในแผนการของเจ้าอนุวงศ์ว่าจะสามารถต่อสู้กับกรุงเทพฯได้ จึงทำแค่เพียงไม่ส่งทัพไปช่วยเมื่อทางกรุงเทพฯมีท้องตราไปเกณฑ์กองทัพมาสมทบ ต่อมาเมื่อทราบว่ากองทัพไทยมีชัยชนะเหนือกองทัพหัวเมืองลาวต่างๆที่อยู่ฝ่ายเจ้าอนุวงศ์ หัวเมืองล้านนาเหล่านี้จึงหันมาส่งกองทัพไปช่วยตีเวียงจันทน์

ใน พ.ศ.2369 ทางกรุงเทพฯได้ส่งกองทัพไปปราบกบฏเจ้าอนุวงศ์ 4 กองทัพ โดยมีกรมพระราชวังบวรมหาศักดิพลเสพเป็นแม่ทัพใหญ่ กองทัพจากกรุงเทพฯสามารถตีเวียงจันทน์และหัวเมืองรายทางที่เข้ากับเวียงจันทน์ได้ ส่วนเจ้าอนุวงศ์ได้ขนทรัพย์สมบัติหนีไปเมืองญวนก่อนที่กองทัพจากกรุงเทพฯจะบุกเข้ายึดเวียงจันทน์ได้ ในระหว่างที่เจ้าอนุวงศ์ลี้ภัยอยู่ในเมืองญวนนั้น เจ้าอนุวงศ์ได้ตกลงมอบเมืองพวนให้แก่ญวน[4] เพื่อเป็นข้อแลกเปลี่ยนกับการขอให้ญวนช่วยเหลือตนให้กลับไปครองเวียงจันทน์ตามเดิม

ภายหลังเมื่อเหตุการณ์คลี่คลายลง ใน พ.ศ.2371 เจ้าอนุวงศ์ได้กลับเข้ามายังเวียงจันทน์และทำการรวบรวมไพร่พลเพื่อบุกเข้าโจมตีกองทัพไทยซึ่งตั้งมั่นอยู่ที่เวียงจันทน์เพื่อยึดอำนาจกลับคืน พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯให้เจ้าพระยาราชสุภาวดีที่สมุหนายกเดินทางกลับขึ้นไปเวียงจันทน์อีกครั้งเพื่อปราบปรามเจ้าอนุวงศ์ พร้อมกันนั้นพระองค์ทรงมีพระราชประสงค์ให้ทำลายเวียงจันทน์ให้สิ้น ไม่ให้เวียงจันทน์ตั้งเป็นบ้านเมืองได้อีกต่อไป เพราะถึงแม้ว่าเวียงจันทน์จะมีความสำคัญในด้านที่มีปัจจัยทางยุทธศาสตร์ อันได้แก่ ผู้คน ช้าง ม้า และเสบียงอาหารอยู่มาก ทั้งยังเป็นกำลังสำคัญในยามที่กรุงเทพฯต้องทำสงครามกับอาณาจักรอื่น หากเวียงจันทน์จงรักภักดีก็จะเอื้อประโยชน์ดังที่กล่าวมานี้ แต่ถ้าเอาใจออกห่างและคิดก่อการกบฏก็จะทำให้ยุ่งยากแก่การปราบปราม และยังต้องระวังภัยคุกคามจากญวนอีกด้านหนึ่งด้วย ดังนั้นเมื่อยึดเวียงจันทน์จากเจ้าอนุวงศ์ได้สำเร็จเจ้าพระยาราชสุภาวดีจึงให้ทำลายเวียงจันทน์ให้สิ้นยกเว้นไว้แต่วัดเท่านั้น[5] ส่วนเจ้าอนุวงศ์ได้พาครอบครัวและผู้ติดตามจำนวนหนึ่งหนีไปหลบซ่อนอยู่ที่บ้านกางในเขตแดนเมืองพวน

---

[1] เจ้าพระยาทิพากรวงศ์. (2504). *พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 3 เล่ม 1.* หน้า 43.

[2] เอกสารบางแห่งกล่าวว่าเจ้าราชวงศ์บอกกับนายหมวดนายกองลาวว่าญวนกับอังกฤษยกมาตีกรุงเทพฯ ให้รวบรวมผู้คนหนีไปด้วยกัน

[3] พรรษา สินสวัสดิ์. (2521). *เล่มเดิม.* หน้า 98.

[4] *คำให้การเพี้ยเทียมซ้ายเมืองพวนเรื่องเจ้าอนุเวียงจันทน์เป็นขบถ.* (หนังสือสมุดไทยดำ). (จ.ศ.1208). เส้นขาว. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 28, หมวดจดหมายเหตุ กท.ร.3.

[5] เจ้าพระยาทิพากรวงศ์. (2504). *เล่มเดิม.* หน้า 88.

เจ้าพระยาราชสุภาวดีเมื่อทราบข่าวว่าเจ้าอนุวงศ์หลบซ่อนอยู่ที่เมืองพวน จึงให้คนถือหนังสือขึ้นไปถึงเจ้าน้อยเจ้าเมืองพวนซึ่งมีฐานะเป็นบุตรเขยของเจ้าอนุวงศ์ เพื่อขอให้เจ้าน้อยให้ความร่วมมือกับไทยนำตัวเจ้าอนุวงศ์ส่งมาให้กองทัพไทยโดยเร็ว หากเจ้าน้อยให้ความช่วยเหลือแก่เจ้าอนุวงศ์ ไทยก็จะยกทัพขึ้นไปตีเมืองพวน[1] เจ้าน้อยเมื่อได้รับหนังสือจากแม่ทัพไทยแล้วก็เกรงว่าเมืองพวนจะได้รับความเดือดร้อนจากภัยสงคราม จึงตัดสินใจให้ความร่วมมือกับไทยโดยแจ้งที่ซ่อนของเจ้าอนุวงศ์ให้เจ้าพระยาราชสุภาวดีทราบ ดังนั้นเจ้าอนุวงศ์และครอบครัวจึงถูกควบคุมตัวส่งลงมากรุงเทพฯ บุตรหลานของเจ้าอนุวงศ์ที่เป็นหญิงถูกส่งไปเป็นข้างละดึงในพระบรมมหาราชวัง ส่วนตัวเจ้าอนุวงศ์โปรดให้ใส่กรงเหล็กประจานไว้ที่หน้าพระที่นั่งสุทไธสวรรย์ เวลาค่ำก็เอาไปจำขังไว้ ทำเช่นนี้อยู่ประมาณ 7-8 วัน เจ้าอนุวงศ์ก็สิ้นพระชนม์ สำหรับบุตรหลานของเจ้าอนุวงศ์ต่อมาทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯให้พ้นโทษ[2]

ภายหลังจากที่กองทัพไทยได้นำตัวเจ้าอนุวงศ์กลับลงมากรุงเทพฯแล้ว เจ้าสานอุปราชเมืองพวนซึ่งเป็นคนฉลาดและมีความมักใหญ่ใฝ่สูงต้องการขึ้นเป็นเจ้าเมืองพวน จึงมีหนังสือแจ้งไปยังกษัตริย์ญวนว่าเจ้าน้อยเจ้าเมืองพวนพร้อมด้วยราชวงศ์เมืองแสน เมืองจัน และเมืองสุยคบคิดกันทำการจับกุมตัวเจ้าอนุวงศ์ส่งไปให้แก่แม่ทัพไทย ทางฝ่ายญวนซึ่งเคยให้ความช่วยเหลือแก่เจ้าอนุวงศ์เมื่อทราบเรื่องก็มีความแค้นเคืองเจ้าน้อยเป็นอย่างยิ่ง ดังนั้นใน พ.ศ.2372 จึงให้ทหารมานำตัวเจ้าน้อยพร้อมทั้งครอบครัว ได้แก่ ภรรยาของเจ้าน้อย 8 คน คือ นางทองคำ นางลวม นางวันนา นางแก้วดวงคำ นางษาน นางบุตร นางติก เจ้าคำบุตร และบุตรของเจ้าน้อย 10 คน ได้แก่ ท้าวโป ท้าวอึ่ง ท้าวก่ำ ท้าวทับ ท้าวพรหมมา นางแพงคำ นางเหยิง นางคำภู นางตอมแก้ว นางติกแก้ว รวมทั้งราชวงศ์เมืองแสน เมืองจัน เมืองสุยไปเมืองญวน พร้อมกันนั้นญวนยังได้ส่งทหารจำนวน 200 คน เข้ามารักษาการณ์อยู่ในเมืองพวนด้วย เจ้าน้อยและราชวงศ์เมืองแสน เมืองจัน เมืองสุยถูกคุมขังอยู่ที่เมืองญวนได้ประมาณ 3 เดือนจึงถูกนำตัวไปประหารชีวิต ส่วนภรรยาและบุตรของเจ้าน้อยยังคงถูกคุมขังอยู่ที่เมืองญวนต่อไป โดยญวนจะจ่ายข้าวสารให้กิน10วัน3ทะนาน ภรรยาและบุตรของเจ้าน้อยถูกคุมขังอยู่ที่เมืองญวนเป็นเวลานานถึง 14 ปี จนกระทั่งพระเจ้ามินมางกษัตริย์ญวนสิ้นพระชนม์จึงได้รับการปล่อยตัวแล้วส่งให้กลับไปอยู่เมืองพวนตามเดิม[3]

ทางเมืองพวนภายหลังจากที่เจ้าน้อยสิ้นพระชนม์ได้สองปี ญวนจึงแต่งตั้งเจ้าสานอุปราชเมืองพวนขึ้นเป็นเจ้าเมืองปกครองเมืองพวนต่อไปโดยให้อยู่ในความควบคุมของญวน ดังนั้นในช่วงเวลาดังกล่าวเมืองพวนจึงถูกผนวกเข้ากับญวนเรียกว่าแขวงตรานินห์ ซึ่งจะได้รับการปกครองโดยตรงจากขุนนางญวน นอกจากนั้นญวนยังบังคับให้ชาวพวนยอมรับประเพณี ศาสนา ตลอดจนการแต่งกายแบบญวน[4] และเมืองพวนยังต้องส่งเครื่องราชบรรณาการ อันได้แก่ เงิน 80 แหนัน ศรีผึ้ง 20 ชั่ง แพรไหมแดง 10 เพลา*

---

[1] *คำให้การท้าวทับ ท้าวพรหมมา (เมืองพวน) ให้การความเป็นไปของเมืองเวียงจันทน์.* (หนังสือสมุดไทยดำ). (จ.ศ.1214). เส้นขาว. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 75, หมวดจดหมายเหตุ กท.ร.4.

[2] เจ้าพระยาทิพากรวงศ์. (2504). *เล่มเดิม.* หน้า 91.

[3] *คำให้การท้าวทับ ท้าวพรหมมา (เมืองพวน) ให้การความเป็นไปของเมืองเวียงจันทน์.* (หนังสือสมุดไทยดำ). (จ.ศ.1214). เส้นขาว. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 75, หมวดจดหมายเหตุ กท.ร.4.

[4] *ร่างสารตราเจ้าพระยาจักรีตอบเรื่องส่งครัวเมืองพวน เมืองเวียงจันทน์.* (หนังสือสมุดไทยดำ). (จ.ศ.1199). เส้นขาว. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 1, หมวดจดหมายเหตุ กท.ร.3.

* 1 เพลา เท่ากับ 10 วา

แพรไหมขาว 10 เพลา นอระมาด 2 นอ และงาช้าง 2 กิ่ง ให้กับกษัตริย์ญวนทุกปี[1] กล่าวได้ว่านับตั้งแต่เหตุการณ์กบฏของเจ้าอนุวงศ์เป็นต้นมา เมืองพวนได้ตกไปอยู่ภายใต้อำนาจการปกครองของญวนอย่างเต็มตัวแต่เพียงฝ่ายเดียว โดยที่ไทยไม่ได้เข้าไปดำเนินการใดๆเลย ชาวพวนในช่วงเวลานั้นต่างได้รับความเดือดร้อนจากการกดขี่ข่มเหงของญวนกันถ้วนหน้า ตั้งแต่ราษฎรธรรมดาสามัญขึ้นไปจนถึงระดับชนชั้นเจ้านายของเมืองพวน[2]

หลังจากเสร็จสิ้นภาระกิจในการปราบปรามกบฏเจ้าอนุวงศ์แล้ว ต่อมาอีกระยะหนึ่งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำริให้กองทัพไทยไปตีเอาเมืองพวนกลับมาเป็นของไทยตามเดิม ดังนั้นใน พ.ศ.2376 จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯให้พระราชรินทร์ยกทัพออกจากกรุงเทพฯขึ้นไปทางเวียงจันทน์สมทบกับกองทัพฝ่ายเหนือแล้วยกไปตีเมืองพวน เหตุการณ์ดังกล่าวปรากฏอยู่ในสำเนาจดหมายที่เจ้าพระยาธรรมาธิบดีมีไปถึงเจ้าเมืองหัวพันห้าทั้งหก ความว่า

> ...เมืองพวน ซึ่งขึ้นกับเมืองเวียงจันทน์อันเป็นข้าขอบขัณฑเสมากรุงเทพพระมหานครมาแต่เดิม บัดนี้หัวเมืองลาวฝ่ากข้างตวันออกที่เคยขึ้นกับเมืองเวียงจันทน์มาแต่ก่อนก็จัดแจงบ้านเมืองไปขึ้นเสียกับอ้ายญวน... จึงท่านอรรคมหาเสนาธิบดีผู้ใหญ่ปรึกษาพร้อมกัน ว่าเมืองหัวพันทั้งหกเมืองพวนกับเมืองลาวฝ่ากข้างตวันออกเป็นลายเมืองขึ้นกับเมืองเวียงจันทน์เป็นปลายเขตรแดนขอบขัณฑเสมากรุงเทพพระมหานคร หาได้เป็นเมืองขึ้นเมืองออกของญวนไม่ ญวนมาครอบงำเอาหัวเมืองลาวเหล่านี้ไว้เพราะเหตุด้วยอ้ายอนุเจ้าเมืองเวียงจันทน์เป็นคนพาลอกตัญญูคิดกระบทต่อกรุงเทพพระมหานคร เอาบ้านเมืองลาวฝ่ากตวันออกไปยกให้ขึ้นกับญวน หัวเมืองทั้งปวงก็พากันขัดแขงบ้านเมืองละอย่างทำเนียมเสีย... พระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวจึงโปรดเกล้าฯให้ทะแกล้วทหารยกเป็นกระบวนทัพสัปไปด้วยเครื่องสาตราวุธยกขึ้นไปเป็นหลายทาง ไปปราบปรามบ้านเมืองลาวที่ขัดแขงให้ราบคาบ...[3]

สงครามครั้งนี้ยืดเยื้อมาจนกระทั่ง พ.ศ.2378 กองทัพไทยจึงเป็นฝ่ายได้ชัยชนะและสามารถขับไล่ทหารญวนออกไปจากเขตแดนเมืองพวนจนหมด แต่เนื่องจากพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเกรงว่าหากไทยยกทัพกลับลงมาแล้วญวนซึ่งมีเขตแดนติดต่อกับเมืองพวนก็จะฉวยโอกาสขยายอิทธิพลเข้ามาในเมืองพวนได้อีก ดังนั้นจึงทรงมอบหมายให้หลวงพระบางซึ่งมีความจงรักภักดีต่อกรุงเทพฯและพอจะเป็นที่ไว้

---

[1] *คำให้การเพี้ยเทียมช้ายเมืองพวนเรื่องเจ้าอนุเวียงจันทน์เป็นขบถ.* (หนังสือสมุดไทยดำ). (จ.ศ.1208). เส้นขาว. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 28, หมวดจดหมายเหตุ กท.ร.3.

[2] คำหมั้น วงกตรัตนะ. (2495). *พงศาวดารเมืองพวน.* หน้า 14.

[3] *สำเนาจดหมายเจ้าพระยาธรรมาธิบดีถึงเจ้าเมืองหัวพันทั้ง 6.* (กระดาษฝรั่ง). (จ.ศ.1197). เส้นหมึก. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 4, หมวดจดหมายเหตุ กท.ร.3.

แต่เอกสารทางเมืองพวน กล่าวว่า เจ้าสานเจ้าเมืองพวนทนเห็นญวนกระทำการกดขี่ข่มเหงราษฎรชาวพวนต่อไปอีกไม่ได้ ดังนั้นใน พ.ศ.2377 เจ้าสานจึงแต่งให้คนลงมาขอกองทัพไทยไปช่วยขับไล่ญวนออกไปจากเมืองพวน

วางพระราชหฤทัยได้ทำหน้าที่ในการควบคุมดูแลเมืองพวนแทนไทยต่อไป[1] พร้อมกันนั้นพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวยังทรงมีรับสั่งให้กองทัพไทยทำการกวาดต้อนชาวพวนเข้ามาในราชอาณาจักรไทยให้หมด อย่าให้เหลือตกค้างอยู่เป็นกำลังแก่ญวนได้ ดังจะเห็นได้จากพระราชดำริความว่า

> ... (ความขาด) ... ครอบครัวหลบหนีแอบแฝง (ความขาด) ... ถานบ้านเรือนต่อไปก็จะเป็นทาง (ความขาด) ... อ้ายญวนไปข้างหน้าให้ว่ากล่าวกับ (ความขาด) ... เพี้ยพวกเมืองพวนและเจ้าเมือง (ความขาด) ... ผู้คนไปเกลี้ยกล่อมเอาครอบครัวลาว (ความขาด) ... ไม่ให้เมืองพวนมีผู้คนครอบครัวอยู่ได้จึงจะดี ถ้าในปีมะเมียฉศกนี้เห็นว่าจะเกลี้ยกล่อมเอาลาวพวนไม่สิ้นจะตกค้างอยู่บ้างก็ให้กำชับเจ้าเมือง ท้าวเพี้ยเมืองหนองคาย หนองหาญ เมืองไชยบุรีให้แต่งผู้คนรักษาด่านทางสืบสวนฟังข้อราชการจงกวดขัน ให้ระวังระไวอย่าให้ลาวพวนซึ่งกวาดมาแล้วหนีกลับไปบ้านเมืองได้ เข้าฤดูแล้งก็ให้คิดเกลี้ยกล่อมเอาลาวพวนซึ่งตกค้างอยู่นั้นต่อไป ถ้าจะมาโดยดีก็ให้เกลี้ยกล่อมเอามา ถ้าเห็นว่าจะเอามาโดยดีไม่สิ้นลาวพวนยังตกค้างอยู่จึงจะโปรดให้กองทัพไปตีกวาดเอามาให้สิ้นอย่าให้เปนเชื้อสายทางเสบียงอาหารกับข้าศึกต่อไปได้ ...[2]

จากพระราชดำริข้างต้น จะเห็นได้ว่าพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเห็นถึงความสำคัญของเมืองพวนในฐานะเมืองยุทธศาสตร์ซึ่งจะเอื้อประโยชน์ในการทำสงครามให้แก่ฝ่ายญวนทั้งทางด้านเสบียงอาหารและกำลังคน ดังนั้นเมื่อไทยซึ่งเป็นเมืองเจ้าประเทศราชของเมืองพวนไม่สามารถทำการปกครองเมืองพวนได้อย่างใกล้ชิดแล้ว จึงต้องหันมาใช้นโยบายกวาดต้อนและเกลี้ยกล่อมชาวพวนเข้ามาในราชอาณาจักรไทยให้หมดเพื่อไม่เหลือทิ้งไว้ให้เป็นกำลังแก่ฝ่ายศัตรู ด้วยเหตุนี้ชาวพวนจึงถูกกวาดต้อนเข้ามาในราชอาณาจักรไทยเป็นจำนวนมากถึง 6,000 คน[3] ชาวพวนที่ถูกกวาดต้อนเข้ามาเหล่านี้จะถูกส่งไปพักไว้ที่เมืองหนองคายก่อน จากนั้นจึงถูกส่งต่อเข้ามายังกรุงเทพฯ โดยจะถูกส่งให้เข้าไปตั้งถิ่นฐานทั้งที่กรุงเทพฯและเมืองในเขตหัวเมืองชั้นในที่มีชาวพวนที่ถูกกวาดต้อนเข้ามาก่อนหน้านี้ตั้งถิ่นฐานอยู่ก่อนแล้ว ได้แก่ เมืองสุพรรณบุรี เมืองลพบุรี เมืองนครนายก เมืองฉะเชิงเทรา และเมืองเพชรบุรี เป็นต้น ในการกวาดต้อนชาวพวนคราวนี้ ปรากฏว่าเจ้าสานเจ้าเมืองพวนพร้อมทั้งครอบครัวและข้าราชบริพารจำนวนหนึ่งได้ถูกเกลี้ยกล่อมลงมาด้วย แต่ในระหว่างทางเจ้าสะและเจ้าสาลีขุนนางเมืองพวนได้ลักลอบพาชาวพวนจำนวนหนึ่งหนีกลับไปเมืองพวน ส่วนเจ้าสานและครอบครัวพร้อมทั้งข้าราชบริพารประมาณ 100 คนเศษถูกนำตัวมาที่

---

[1] *สำเนาจดหมายเจ้าพระยาธรรมาธิบดีถึงเจ้าเมืองหัวพันทั้ง 6.* (กระดาษฝรั่ง). (จ.ศ.1197). เส้นหมึก. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 4, หมวดจดหมายเหตุ กท.ร.3.

[2] *ร่างสารตราถึงข้าหลวงเมืองหนองคายเรื่องเกลี้ยกล่อมครัวเมืองพวน.* (กระดาษฝรั่ง). (จ.ศ.1196). เส้นหมึก. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 58, หมวดจดหมายเหตุ กท.ร.3.

[3] คำหมั้น วงกตรัตนะ. (2495). *เล่มเดิม.* หน้า 14.

กรุงเทพฯ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯพระราชทานเงินตรา และเสื้อผ้าให้แก่เจ้าสานกับข้าราชบริพาร แล้วส่งให้ไปตั้งถิ่นฐานอยู่ที่บ้านท่าทร่านในเขตเมืองพนมสารคาม[1]

ภายหลังจากที่ไทยยกทัพกลับออกมาจากเมืองพวนแล้ว ญวนก็ได้กลับเข้าไปยึดครองเมืองพวนตามเดิม พงศาวดารเมืองพวนได้กล่าวถึงเหตุการณ์ในตอนนี้เอาไว้ว่า "แล้วญวนก็ยกกองทัพใหญ่มาเมืองพวนหลาย กวาดดูบ่เห็นทัพไทยเห็นแต่ราษฎรบ้างเล็กน้อย"[2] จากข้อความดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าญวนนั้นได้ให้ความสนใจต่อเมืองพวนเป็นอย่างยิ่ง ถึงแม้เมืองพวนจะเหลือผู้คนพลเมืองอยู่เพียงเล็กน้อยก็ต้องยึดพื้นที่ไว้ก่อนเพื่อประโยชน์ในการสงคราม ซึ่งต่างจากไทยที่ไม่เห็นถึงประโยชน์ของเมืองพวน จึงต้องการแค่เพียงประชากรเท่านั้น ไม่ได้มีวัตถุประสงค์ที่จะทำการครอบครองพื้นที่เมืองพวนแต่อย่างใด ดังนั้นไทยจึงดำเนินนโยบายกวาดต้อนชาวพวนเข้ามาในราชอาณาจักรไทยเพียงอย่างเดียว มิได้มีการจัดกำลังทหารเข้ายึดครองหรือควบคุมเมืองพวน การดำเนินนโยบายที่ไม่รัดกุมของไทยเช่นนี้ส่งผลให้ญวนสามารถกลับเข้ามามีอิทธิพลในเมืองพวนได้อีกในเวลาต่อมา

ต่อมาใน พ.ศ.2380 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแต่งให้คนออกไปสืบราชการทางเมืองพวน และพร้อมกันนั้นทรงมีรับสั่งให้ทำการกวาดต้อนชาวพวนที่เหลือตกค้างอยู่ที่เมืองหนองคายส่งลงมากรุงเทพฯให้หมด เนื่องจากทรงเกรงว่าชาวพวนเหล่านี้จะหลบหนีกลับไปเมืองพวนแล้วไปเข้ากับฝ่ายญวนในที่สุด ดังข้อความที่ปรากฏอยู่ในร่างสารตราเจ้าพระยาจักรี ความว่า

> ...ทรงพระกรุณาตรัษเหนือเกล้าสั่งว่า ครัวลาวพวนครัวเวียงจันทน์ให้จำนวนส่งลงไป ณ กรุงเทพฯ ที่เปนลาวพวนเกรงมันจะหนีเลยไปเมืองพวนเมืองญวน จึงโปรดให้ชำระส่งลงไปสิ้น อย่าให้ครอบครัวตกค้างเกี่ยวพันกันอยู่ ซึ่ง... ชำระได้ครัวเมืองพวนตกค้างอยู่เมืองหนองคายหนองหารได้เป็นครัวเก่าใหม่เข้ากัน 1,700 คนเศษ ได้จัดแจงครอบครัวซึ่งชำระได้ส่งลงไป ณ กรุงเทพฯ...[3]

การชำระครัวชาวพวนในครั้งนี้ พบว่ามีชาวพวนตกค้างอยู่ที่เมืองหนองคายจำนวน 488 คน ตกค้างอยู่ที่ห้วยหลวงจำนวน 204 คน และตกค้างอยู่ที่เมืองหนองหารจำนวน 353 คน ซึ่งพระปทุมเทวาเจ้าเมืองหนองคายได้จัดส่งชาวพวนเหล่านี้ลงมากรุงเทพฯ และพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำริให้ชาวพวนเหล่านี้ไปตั้งถิ่นฐานอยู่ที่เมืองปราจีนบุรี[4] นอกจากนั้นยังทรงมีรับสั่งให้พระปทุมเทวาหมั่นแต่งคนออกไปสืบราชการทางเมืองพวนอยู่เสมอ อย่าให้ขาด เพื่อจะได้ทรงทราบถึงสถานการณ์ทางเมืองพวนอยู่ตลอดเวลา ซึ่งจะเป็นประโยชน์ต่อการวางนโยบายปกครองเมืองพวนต่อไป ดังข้อความที่ปรากฏอยู่ในร่างสารตราเจ้าพระยาจักรี ความว่า

---

[1] *คำให้การเพี้ยเทียมช้ายเมืองพวนเรื่องเจ้าอนุเวียงจันทน์เป็นขบถ.* (หนังสือสมุดไทยดำ). (จ.ศ.1208). เส้นขาว. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 28, หมวดจดหมายเหตุ กท.ร.3.

[2] คำหมั้น วงกตรัตนะ. (2495). *เล่มเดิม.* หน้า 14.

[3] *ร่างสารตราเจ้าพระยาจักรี ตอบเรื่องส่งครัวเมืองพวน เมืองเวียงจันทน์.* (หนังสือสมุดไทยดำ). (จ.ศ.1199). เส้นขาว. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 1, หมวดจดหมายเหตุ กท.ร.3.

[4] *แหล่งเดิม.*

> ...จึ่งทรงพระราชดำริว่าเมืองหัวพันหก เมืองพวน อ้ายอนุก็เอาบ้านเมือง ไปยกให้กับอ้ายญวนเหมือนกัน แต่อ้ายญวนเห็นว่าเมืองพวนเป็นเมือง ใหญ่กว่าเมืองหัวพันทั้งหก อ้ายญวนมาจัดแจงตั้งแต่งบ้านเมืองผูกพัน เอาเปนสนิจ มีกองทัพอ้ายญวนมารักษาบ้านเมืองอยู่ อ้ายญวนหมาย จะเอาเมืองพวนภาเกนทางเสบียงอาหารกำลังกองทัพอ้ายญวนไปข้างหน้า... แต่พวกเมืองพวนนั้นกองทัพยกขึ้นไปกวาดเอาครอบครัวมา ที่เราได้ ครอบครัวไว้ก็พอจะไว้ใจได้ อ้ายพวกที่ยังหลงเหลืออยู่บ้านเมืองกับเจ้า ษาลี เจ้าสะทำวเพี้ยที่ได้พาครอบครัวลงไปกับเจ้าเมืองเชียงขวาง เจ้าสะกลับคบคิดกันพาเอาครอบครัวหนีคืนไปหาอ้ายญวน มันร้าวฉานไปกับเรามาก... จะไว้ใจกับอ้ายลาวพวนซึ่งอยู่ กับบ้านเมืองนั้นไม่ได้... แลราชการทางเมืองพวนนั้น... ก็ ได้ให้พระประทุมเทวา พระพิทักเขตขัน อุปหาด ราชวง ท้าวเพี้ยทั้งปวง สืบสวนฟังราชการทางเมืองพวนให้เสมอ อยู่อย่าให้ขาด แลอ้ายลาวพวนจะเล็ดลอดขึ้นลงไปมาประ การใด ก็ให้คอยจับตัวอ้ายลาวพวนให้ได้ จะได้เอามาถาม ข้อราชการให้รู้ความ จะได้ทรงพระราชดำริข้อราชการทาง เมืองพวนต่อไป...[1]

พระปทุมเทวาได้ปฏิบัติตามรับสั่งของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยแต่งให้เพี้ยศรีวิไชยและท้าวเพี้ยไปสืบราชการทางเมืองพวนผ่านทางเมืองหลวงพระบาง ได้ความว่าสถานการณ์ทางเมืองพวนยังคงสงบดีอยู่ และพร้อมกันนั้นเจ้าเมืองหลวงพระบางยังได้นำตัวเจ้านาย ท้าวเพี้ยเมืองพวน ได้แก่ เพี้ยอุทุมดวงศรี เพี้ยเทียมชาย และเพี้ยแก้วกุมพล ลงมาเฝ้าฯพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวที่กรุงเทพฯ เพื่อแจ้งข้อราชการทางเมืองพวนให้ได้ทรงทราบด้วยพระองค์เองว่า "เจ้านายท้าวเพี้ยเมืองเชียงขวางพร้อมใจกันไม่สมัครขึ้นกับญวน จะขอเปนข้าทำราชการขึ้นกับเมืองหลวงพระบาง"[2] รวมทั้งยังได้นำเครื่องราชบรรณาการจากเมืองพวน ได้แก่ ทองคำหนัก 2 ชั่ง ศรีผึ้ง และเปลือกฝาง ลงมาทูลเกล้าฯ ถวาย[3]

การปกครองเมืองพวนในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ในรัชสมัยนี้สถานการณ์ทางเมืองพวนยังคงสงบดีอยู่ เมืองพวนยังคงนำเครื่องราชบรรณาการ ดอกไม้เงิน ดอกไม้ทองมาส่งให้หลวงพระบางเพื่อให้หลวงพระบางนำลงมาทูลเกล้าฯถวายที่กรุงเทพฯตาม

---

[1] *ร่างสารตราเจ้าพระยาจักรี ตอบเรื่องส่งครัวเมืองพวน เมืองเวียงจันทน์.* (หนังสือสมุดไทยดำ). (จ.ศ.1199). เส้นขาว. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 1, หมวดจดหมายเหตุ กท.ร.3.

[2] *สารตราเจ้าพระยาจักรีถึงเจ้าเมืองหนองคาย ตอบข้อราชการทางเมืองพวน เมืองเวียงจันทน์.* (หนังสือสมุดไทยดำ). (จ.ศ.1200). เส้นขาว. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 11, หมวดจดหมายเหตุ กท.ร.3.

[3] *แหล่งเดิม.*

เดิม แต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็มิได้ทรงวางพระทัย เนื่องจากญวนได้ส่งทหารของตนเข้ามาตั้งอยู่ที่ทุ่งเชียงคำเพื่อคอยรักษาสถานการณ์ทางเมืองพวนอยู่ และถึงแม้ว่าเมืองพวนจะปฏิบัติตัวเสมือนว่ายังคงจงรักภักดีต่อไทยอยู่ก็ตาม แต่ในสถานการณ์ดังกล่าวเมืองพวนก็พร้อมที่จะเอาใจออกห่างจากไทยได้ตลอดเวลา ดังนั้นพระองค์จึงทรงดำเนินนโยบายปกครองเมืองพวนเช่นเดียวกับในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว กล่าวคือ ทรงใช้วิธีกวาดต้อนและเกลี้ยกล่อมชาวพวนเข้ามาในราชอาณาจักรไทย ซึ่งไม่เพียงแต่จะใช้กำลังทหารเข้าทำการกวาดต้อนชาวพวนเท่านั้น แต่ยังทรงมีพระราโชบายให้ชาวพวนที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานในราชอาณาจักรไทยอยู่ก่อนแล้ว ทำการชักชวนเกลี้ยกล่อมให้ญาติพี่น้องของตนในเมืองพวนอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานในราชอาณาจักรไทยด้วย ซึ่งรัฐบาลได้ชักจูงให้ชาวพวนเหล่านี้อพยพเข้ามาในราชอาณาจักรไทยด้วยการบอกแก่ชาวพวนที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ในราชอาณาจักรไทยว่าหากสามารถเกลี้ยกล่อมญาติพี่น้องให้อพยพเข้ามาได้เป็นจำนวนมากแล้ว รัฐจะจัดสถานที่ให้ชาวพวนอยู่ร่วมกันอย่างเป็นสัดส่วนโดยเฉพาะดังหนังสือที่นางคำเพง* มีไปชักชวนพี่น้องของตน คือ ท้าวโป ท้าวก่ำ ท้าวอึ่ง ท้าวทับ และท้าวพรหมมา ซึ่งญวนได้ปล่อยตัวให้กลับมาอยู่ที่เมืองพวนตามเดิมแล้ว ให้อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานในราชอาณาจักรไทย นางคำเพงบอกแก่บรรดาพี่น้องของตนว่า ขณะนี้ตนได้ตั้งบ้านเรือนทำมาหากินอยู่ที่บ้านท่าทร่าน ซึ่งชีวิตความเป็นอยู่นั้นมีความสุขสบายดี บรรดาขุนนาง เจ้าเมือง และกรมการเมืองไทยล้วนแล้วแต่มีความเมตตากรุณา ไม่เคยกระทำการข่มเหงเบียดเบียนชาวพวนที่ถูกกวาดต้อนเข้ามาตั้งถิ่นฐานในราชอาณาจักรไทยเลย และยิ่งไปกว่านั้นเจ้าพระยาบดินทรเดชายังมีคำสั่งลงมาถึงชาวพวนบ้านท่าทร่านว่า หากสามารถเกลี้ยกล่อมญาติพี่น้องทางเมืองพวนให้อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่ในราชอาณาจักรไทยได้เป็นจำนวนมากแล้ว จะให้บรรดาชาวพวนทั้งหลายไปตั้งบ้านเรือนอยู่รวมกันที่ท่าปากปาน[1]

หลังจากได้รับหนังสือจากนางคำเพง ท้าวทับได้มีหนังสือตอบกลับลงมา ว่า ตนและญาติพี่น้องที่เมืองพวนเมื่อทราบว่านางคำเพงซึ่งเข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่ในราชอาณาจักรไทยมีความเป็นอยู่ที่สุขสบายก็มีความประสงค์จะอพยพเข้ามาอยู่ในราชอาณาจักรไทยบ้าง เพราะภายหลังจากที่พวกตนได้รับการปล่อยตัวให้กลับมาอยู่เมืองพวนตามเดิมแล้ว วิถีชีวิตต่างๆก็เปลี่ยนแปลงไปจนหมดเพราะเมืองพวนในขณะนั้นตกอยู่ภายใต้อำนาจการปกครองของญวน ทหารญวนมักกดขี่ข่มเหงชาวพวนอยู่เสมอ ดังนั้นหากเจ้าพระยาบดินทรเดชาจะจัดให้ชาวพวนไปอยู่รวมกันที่ท่าปากปานจริง ท้าวทับก็จะเกลี้ยกล่อมญาติพี่น้องทั้งหลายให้พากันอพยพเข้าไปตั้งถิ่นฐานอยู่ในราชอาณาจักรไทย หนังสือที่ท้าวทับมีลงมาถึงนางคำเพงนี้ ความว่า

> ...ข้าจะเกลี้ยกล่อมพวกพ้องให้พากันลงมาอยู่ที่ท่าปากปาน
> ตามซึ่งเจ้าพระยาบดินเดชาสั่ง ครั้นเพี้ย... กลับมาจาก
> เมืองพวนแล้ว ข้าชักชวนพวกพ้องจะพากันลงมา พี่น้อง
> ทั้งปวงยังปรึกษากันก็กลัวญวนจะรู้ ข้าจึงคิดกับท้าวโป
> ท้าวก่ำ ท้าวอึ่ง ท้าวพรหมมาว่า... ข้าคิดจะให้ท้าวพรหมมา
> ลงมาที่เมืองหนองคายหรือเมืองโพนพิไสย ฟังความดูให้รู้

---

*นางคำเพงเป็นธิดาเจ้าน้อยเมืองพวน ต่อมาได้เป็นภรรยาของเจ้าสานและอพยพตามเจ้าสานเข้ามาในราชอาณาจักรไทย ซึ่งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯส่งให้ไปตั้งถิ่นฐานอยู่ที่บ้านท่าทร่าน เมืองพนมสารคาม

[1] *คำให้การท้าวทับ ท้าวพรหมมา (เมืองพวน) ให้การความเป็นไปของเมืองเวียงจันทน์.* (หนังสือสมุดไทยดำ). (จ.ศ.1214). เส้นชาว. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 75, หมวดจดหมายเหตุ กท.ร.4.

ว่าถ้าพวกข้าพากันลงมาแล้วจะโปรดให้ตั้งอยู่บ้านเมืองใด
ให้ได้ความเป็นแน่จะได้ชักชวนพี่น้องพวกพ้องทั้งปวงพากัน
ลงไป...[1]

หลังจากนั้นไม่นานท้าวพรหมมาก็ได้เดินทางเข้ามาที่เมืองหนองคาย และบอกกับพระปทุมเทวา เจ้าเมืองหนองคายว่าตนขอสวามิภักดิ์ต่อเมืองหนองคาย พระปทุมเทวาจึงได้ให้ท้าวพรหมมาทำการสาบานว่าจะไม่คิดหลบหนีกลับไปบ้านเมืองของตน แล้วจึงให้ท้าวพรหมมาพักอยู่ที่เมืองหนองคาย ต่อมาไม่นาน ท้าวทับก็ได้เดินทางตามท้าวพรหมมามาอยู่ที่เมืองหนองคาย ท้าวทับได้บอกกับพระปทุมเทวาว่าญาติพี่น้องของตนจะเดินทางตามเข้ามาสมทบอีก ท้าวทับกับท้าวพรหมมาพักอยู่ที่เมืองหนองคายได้ระยะหนึ่งก็ยังไม่ปรากฏว่าจะมีพี่น้องเดินทางตามเข้ามาแต่อย่างใด พระปทุมเทวาเจ้าเมืองหนองคายจึงส่งตัวท้าวทับและท้าวพรหมมาลงมากรุงเทพฯ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯให้ท้าวทับและท้าวพรหมมาไปตั้งถิ่นฐานอยู่ร่วมกับชาวพวนบ้านท่าท่าน เมืองพนมสารคาม[2]

การที่ญาติพี่น้องของท้าวทับและท้าวพรหมมาไม่เดินทางตามเข้ามาในราชอาณาจักรไทยนั้น คาดว่าคงเป็นเพราะใน พ.ศ.2394 ญวนได้ตั้งให้ท้าวโปพี่ของท้าวทับท้าวพรหมมาเป็นเจ้าเมืองปกครองเมืองพวน หลังจากนั้นญวนได้ยกทัพกลับออกไปจากเมืองพวนจนหมด[3] สถานการณ์ทางเมืองพวนจึงกลับคืนสู่สภาวะปกติ ราษฎรกลับมาอยู่เย็นเป็นสุขอีกครั้งหนึ่งหลังจากที่ต้องถูกญวนกดขี่ข่มเหงมาเป็นเวลานาน นับตั้งแต่เจ้าอนุวงศ์ได้ก่อการกบฏเป็นต้นมา

ต่อมาใน พ.ศ.2403 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีรับสั่งให้พระปทุมเทวาเจ้าเมืองหนองคายแต่งคนออกไปสืบข้อราชการทางเมืองพวน พร้อมทั้งทำการเกลี้ยกล่อมชาวพวนเข้ามาในราชอาณาจักรไทยอีกครั้งหนึ่ง เพราะถึงแม้ว่าญวนจะถอนกำลังออกไปจากเมืองพวนจนหมดแล้วก็ตาม แต่เนื่องจากเขตแดนของญวนกับเมืองพวนนั้นอยู่ใกล้ชิดกัน ญวนอาจนำกำลังทหารกลับเข้ามายึดครองเมืองพวนอีกเมื่อไรก็ไม่สามารถที่จะคาดการณ์ได้ ดังนั้นไทยควรหาหนทางป้องกันโดยการกวาดต้อนชาวพวนเข้ามาในราชอาณาจักรไทยให้หมด ไม่ให้หลงเหลือไว้เป็นกำลังแก่ฝ่ายญวนได้

พระปทุมเทวาได้แต่งให้นายร้อย นายกอง และไพร่จำนวน 6 คน ขึ้นไปสืบข้อราชการทางเมืองพวน ได้ความว่า สถานการณ์ทางเมืองพวนนั้นยังคงสงบดีอยู่ พวกญวนได้ยกทัพกลับออกไปจากเมืองพวนจนหมดแล้ว และท้าวโปเจ้าเมืองพวนจะแต่งท้าวเพี้ยนำเครื่องราชบรรณาการลงไปส่งให้แก่เมืองหลวงพระบางตามอย่างทุกปี[4] และพร้อมกันนั้นพระปทุมเทวายังได้แต่งให้เพี้ยไชยสงคราม เพี้ยภีมทอง กับไพร่ 15 คน ขึ้นไปเกลี้ยกล่อมชาวพวนที่เมืองพวน ผลปรากฏว่าสามารถเกลี้ยกล่อมได้ชาวพวนเข้ามาอีกเป็นจำนวนมาก[5]

---

[1] *คำให้การท้าวทับ ท้าวพรหมมา (เมืองพวน) ให้การความเป็นไปของเมืองเวียงจันทน์.* (หนังสือสมุดไทยดำ). (จ.ศ.1214). เส้นชาว. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 75, หมวดจดหมายเหตุ กท.ร.4.

[2] *แหล่งเดิม.*

[3] คำหมั้น วงกตรัตนะ. (2495). *เล่มเดิม.* หน้า 16.

[4] *ใบบอกเมืองหนองคาย เรื่องแต่งให้คนไปสืบราชการทางเมืองพวนและเกลี้ยกล่อมญวนที่แตกทัพหนีมา.* (กระดาษสา). (จ.ศ.1222). เส้นดินสอ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 17, หมวดจดหมายเหตุ กท.ร.4.

[5] *แหล่งเดิม.*

การปกครองเมืองพวนในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

การปกครองเมืองพวนของไทยในช่วงรัชสมัยนี้ กล่าวได้ว่าไทยต้องเผชิญกับปัญหาและอุปสรรคจากรอบด้าน ไม่ว่าจะเป็นศึกฮ่อ หรือการคุกคามจากลัทธิจักรวรรดินิยมโดยเฉพาะฝรั่งเศส ล้วนแล้วแต่มีผลกระทบต่อการปกครองของไทยเหนือดินแดนพวนด้วยกันทั้งสิ้น

ปัญหาที่เกิดจากพวกฮ่อ

คำว่า ฮ่อ นั้นได้มีผู้ที่ให้คำจำกัดความแตกต่างกันออกไปหลายความหมาย เป็นต้นว่า เป็นคำที่ลาวใช้เรียกชาวจีนจากแคว้นกวางสี กวางตุ้ง หรือยูนนาน ที่ไปมาค้าขายอยู่ในเขตรัฐฉาน ลาว และพม่ามาตั้งแต่ครั้งโบราณ ส่วนไทยเรียกว่า เจ๊กบก หมายถึงจีนที่มาทางบก ซึ่งต่างจากจีนในภาคกลางที่มาทางเรือ[1] บ้างก็ว่าพวกไทยข้างเหนือทั้งเชียงใหม่และหลวงพระบางเรียกชาวจีนที่เดินบกเข้ามาในประเทศไทยว่าฮ่อหมด ไม่ได้กำหนดแต่เฉพาะชาวยูนนานเท่านั้น[2]

แต่ในที่นี้คำว่าฮ่อจะหมายถึงเฉพาะพวกโจรกลุ่มหนึ่งที่มาทำการปล้นสะดมอยู่ชายพระราชอาณาเขตทางด้านลาวและตังเกี๋ยเมื่อประมาณ พ.ศ.2413-2431 เท่านั้น

ประเภทของฮ่อ

ฮ่อแบ่งออกได้เป็นสามกลุ่ม ได้แก่ ฮ่อธงดำ ฮ่อธงเหลือง และฮ่อธงแดง แต่ในหลักฐานบางแห่งกล่าวว่ามีฮ่อธงลายอีกกลุ่มหนึ่ง การแบ่งพวกฮ่อออกเป็นกลุ่มต่างๆนั้น จะแบ่งตามสีของธงที่ฮ่อใช้ในการนำทัพ ซึ่งการใช้ธงนำทัพนี้ถือเป็นธรรมเนียมปฏิบัติกันในกองทัพของจีนมาก่อน

ฮ่อธงดำ คือ กองทหารพวกหนึ่งซึ่งไม่ใช่ทหารประจำการของจีน ทหารพวกนี้มีหน้าที่รักษาความสงบตามพรมแดนภาคใต้ของกวางสีและยูนนาน กำลังส่วนใหญ่ของพวกธงดำเดิมเป็นพวกกบฏไต้เผ็งซึ่งถูกกองกำลังของราชวงศ์แมนจูโจมตีจนแตกพ่าย เดิมตั้งอยู่ในแคว้นกวางสี ต่อมารัฐบาลจีนได้เกลี้ยกล่อมพวกอดีตกบฏเหล่านี้มาเป็นกองกำลังของตน ในบรรดาฮ่อทั้งหมด ฮ่อธงดำเป็นพวกที่มีชื่อเสียงที่สุด เนื่องจากเป็นพวกที่มีอำนาจมากจนเป็นที่เกรงกลัวของฮ่อกลุ่มอื่น[3]

ฮ่อธงเหลือง คือ พวกกบฏไต้เผ็งเดิม ในเอกสารฝ่ายไทยจะมีการกล่าวถึงฮ่อธงเหลืองมากที่สุด เนื่องจากเป็นพวกที่เข้ามารุกรานดินแดนลาวมากที่สุด

ฮ่อธงแดง คือ พวกที่เป็นกบฏอยู่ในแคว้นยูนนานที่เรียกกันว่า กบฏมุสลิม

ส่วนฮ่อธงลายก็คือพวกเดียวกันกับฮ่อธงเหลืองนั่นเอง

---

[1] จิระนันท์ พิตรปรีชา. (2529, กรกฎาคม). "หัวพันห้าทั้งหก : ชนชาติและความขัดแย้งในประวัติศาสตร์ลาว-ไทย," *ศิลปวัฒนธรรม.* 7(9) : 112.

[2] สมเด็จฯกรมพระยาดำรงราชานุภาพ. (2465). *ประชุมพงศาวดารภาคที่ 24.* หน้า 333.

[3] นิธิ เอียวศรีวงศ์. (2509). *การปราบฮ่อและการเสียดินแดน พ.ศ.2431.* หน้า 59.

สาเหตุการอพยพของฮ่อ

การที่พวกฮ่ออพยพลงมาทำการปล้นสะดมในเขตลาวและตังเกี๋ยนั้นมีสาเหตุมาจากหลายประการ

สาเหตุประการแรก สืบเนื่องมาจากการที่รัฐบาลจีนปราบปรามกบฏไต้เผิงอย่างรุนแรง เป็นผลให้มีพวกกบฏที่หนีเล็ดลอดมาได้พากันลงมาในเขตลาวและตังเกี๋ย จากนั้นจึงตั้งตนซ่องสุมกำลังคนเป็นโจรออกทำการปล้นสะดมในบริเวณทางแถบนั้น

สาเหตุประการที่สอง สืบเนื่องมาจากการเกิดกบฏไต้เผิงนอกจากจะทำให้มีผู้เสียชีวิตเป็นจำนวนมากแล้ว ยังทำให้แคว้นต่าง ๆของจีนที่เคยอุดมสมบูรณ์กลับยากจนลง กล่าวกันว่าแคว้นต่าง ๆที่เกิดการกบฏนั้นได้ถูกปล้นสะดมและทำลายลงจนราบเรียบ พืชพันธุ์ธัญญาหารต่าง ๆถูกทำลายและขาดการเพาะปลูก ยิ่งไปกว่านั้นภายหลังจากเกิดกบฏไต้เผิง ทางตอนใต้ของจีนยังต้องประสบกับภัยธรรมชาติอย่างรุนแรง คือ ใน พ.ศ.2419ได้เกิดน้ำท่วมใหญ่ เมื่อบ้านเมืองตกอยู่ในสภาพเช่นนี้ ประชาชนที่รอดชีวิตจากการกบฏซึ่งกำลังอดอยาก และเคยชินกับการปล้นสะดมซึ่งต้องเผชิญมาตลอดเวลาที่เกิดการกบฏ จึงหาทางออกโดยการปล้นสะดม ประชาชนเหล่านี้รวมกำลังกันออกเป็นโจรเที่ยวตีชิงไปตามหมู่บ้านต่าง ๆ และเริ่มปล้นสะดมไกลออกไปในดินแดนที่ไม่ได้รับผลกระทบจากกบฏไต้เผิง เช่น ตังเกี๋ย รวมถึงลาวตอนเหนือ คือ สิบสองจุไท หัวพันห้าทั้งหก และเมืองพวน เป็นต้น

การปราบฮ่อในเมืองพวน

ในราว พ.ศ.2415-2416 พวกฮ่อธงแดงซึ่งได้ยกเข้ามาตั้งในสิบสองจุไทก่อนพวกอื่นได้ถูกฮ่อธงเหลืองขับไล่ออกไปจากสิบสองจุไทจึงพากันรุกลงมายังเมืองพวน จำนวนของฮ่อที่ยกเข้ามาเมืองพวนในครั้งนี้ในรายงานของเจ้าหน้าที่ในคณะสำรวจของปาวีซึ่งได้สอบถามเหตุการณ์จากข้าราชการเมืองพวน กล่าวว่าฮ่อยกมาครั้งนี้มีจำนวนถึง 500 คน[1] พวกฮ่อได้เข้ามารุกรานและปล้นสะดมอยู่ในเขตเมืองพวน ต่อมาใน พ.ศ.2417 ญวนและเจ้าเมืองกับกรมการในเมืองพวนได้ร่วมมือกันยกทัพไปปราบฮ่อ แต่กองทัพญวนและกรมการเมืองพวนไม่สามารถเอาชนะฮ่อได้ เจ้าเมืองพวนในขณะนั้นคือ เจ้าโพ* ถูกฮ่อฆ่าตาย จากนั้นฮ่อจึงยกทัพตามมาตีจนได้เมืองพวน ชาวพวนและเมืองใกล้เคียงต่างพากันอพยพหนีเข้ามาอาศัยหลบภัยในเขตราชอาณาจักรไทย[2] ทางหลวงพระบางจึงมีใบบอกไปยังเมืองน่านว่าพวกฮ่อได้ตีเมืองพวนแตกแล้ว และเกรงว่าจะยกขึ้นมาตีหลวงพระบางด้วย ดังนั้นจึงขอกำลังจากเมืองน่านให้ยกขึ้นไปช่วยป้องกันหลวงพระบาง ขณะเดียวกันหลวงพระบางก็ได้ส่งใบบอกไปยังเมืองพิชัยเพื่อขอกำลังมาช่วย ซึ่งทางเมืองพิชัยก็ได้จัดกองทัพยกขึ้นไปช่วยหลวงพระบางตามที่ได้ขอมา

ทางกรุงเทพฯเมื่อได้ทราบข่าวจากใบบอกที่ส่งเข้ามา จึงมีคำสั่งถึงพระยาพิชัย (ดิศ) ซึ่งได้ยกทัพขึ้นไปช่วยหลวงพระบาง ให้สืบราชการดูว่าพวกฮ่อจะยกทัพขึ้นมาถึงหลวงพระบางหรือไม่ เพื่อที่จะได้จัดกองทัพกรุงเทพฯขึ้นไปช่วย ในขณะเดียวกันก็ให้เกณฑ์กองทัพเมืองทางเหนือเตรียมไว้ เช่น เมือง

---

[1] Auguste Pavie. (1902). *Mission Pavie Indo-Chine 1879-1895 Vol. V.* p. 157.

* เอกสารทางฝ่ายเมืองพวนกล่าวว่าเจ้าเมืองพวนในขณะนั้นคือ เจ้าอึ่ง ซึ่งเป็นน้องของเจ้าโพ (เจ้าโป่)

[2] นิธิ เอียวศรีวงศ์. (2509). *เล่มเดิม.* หน้า 48.

พิษณุโลก เมืองสวรรคโลกฯลฯ ถ้าพระยาพิชัยตอบกลับมาเมื่อใดจะได้ยกทัพขึ้นไปได้ทันท่วงที นอกจากนี้ก็ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯให้มีใบบอกไปถึงพระยามหาอำมาตย์ (ชื่น กัลยาณมิตร) ซึ่งเป็นข้าหลวงคุมกำลังขึ้นไปสักเลกอยู่ในมณฑลอุบลขณะนั้น ให้ยกกองทัพขึ้นไปรักษาอยู่ที่เมืองหนองคาย และเกณฑ์กองทัพเมืองนครราชสีมาไว้ให้พร้อม หากมีศึกเกิดขึ้นจริงก็ให้พระยานครราชสีมายกขึ้นไปช่วยพระยามหาอำมาตย์ที่เมืองหนองคาย[1]

ใน พ.ศ.2418 พวกฮ่อได้ยกทัพเข้ามาถึงเวียงจันทน์ ทางกรุงเทพฯจึงจัดทัพใหญ่เตรียมยกออกไปช่วย พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯให้เจ้าพระยาภูธราภัยที่สมุหนายกเป็นแม่ทัพคุมกองทัพขึ้นไปปราบฮ่อทางเมืองหลวงพระบาง และทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯให้เจ้าพระยามหิทรศักดิ์ธำรง (เพ็ญ เพ็ญกุล) เป็นแม่ทัพคุมกำลังยกไปปราบฮ่อทางเมืองหนองคายอีกทัพหนึ่ง[2] การปราบฮ่อในคราวนี้ทางกองทัพไทยเป็นฝ่ายชนะและสามารถตีพวกฮ่อที่เวียงจันทน์แตกพ่ายไป พวกฮ่อได้ถอนกำลังจากเวียงจันทน์ไปตั้งอยู่ที่ทุ่งเชียงคำในเมืองพวน

ฝ่ายกองทัพของพระยาพิชัย (ดิศ) ซึ่งได้ยกขึ้นไปตั้งอยู่ที่หลวงพระบางก่อนแล้ว ก็ได้ยกทัพไปรบกับฮ่อที่แขวงเมืองหัวพัน แต่ยังไม่สามารถตีฮ่อให้แตกได้เนื่องจากกำลังทหารมีไม่เพียงพอ ดังนั้นเจ้าพระยาภูธราภัยจึงได้ให้พระสุริยภักดี (เวก บุณยรัตพันธุ์) บุตรชาย ยกทัพขึ้นไปช่วยพระยาพิชัย (ดิศ) ผลปรากฏว่ากองทัพทั้งสองสามารถตีฮ่อที่ตั้งอยู่ที่แขวงหัวพันแตกพ่ายไปได้ พวกฮ่อต่างพากันหลบหนีมารวมอยู่กับพวกที่แตกจากเวียงจันทน์ที่ทุ่งเชียงคำ เจ้าพระยาภูธราภัยจึงได้ให้กองทัพพระยามหาอำมาตย์และพระสุริยภักดีติดตามไปตีฮ่อที่ทุ่งเชียงคำในเมืองพวน พวกฮ่อก็พากันอพยพหลบหนีออกไปจากเมืองพวนจนหมด[3]

ผลจากการปราบฮ่อทำให้ไทยเป็นผู้มีอำนาจเด็ดขาดในเมืองพวนแต่เพียงผู้เดียว[4] ไทยได้จัดการปกครองในเมืองพวนเสียใหม่ให้รัดกุมยิ่งขึ้น เพื่อที่จะให้สิทธิของไทยในเมืองพวนปรากฏเด่นชัด พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯให้ท้าวขันตีซึ่งเป็นญาติสนิทของเจ้าโพขึ้นเป็นเจ้าเมืองปกครองเมืองพวนต่อไป นอกจากนั้นในเรื่องการส่งเงินบรรณาการซึ่งเดิมเมืองพวนเคยส่งให้ญวนปีละ 25 ชั่ง และส่งให้หลวงพระบางปีละ 15 ชั่งนั้น ไทยก็ได้ขอให้ท้าวขันตีขึ้นเงินให้แก่หลวงพระบางให้เท่ากันกับที่เคยส่งให้ญวน ท้าวขันตีก็ยินยอมที่จะขึ้นเงินบรรณาการให้แก่หลวงพระบางอีก 10 ชั่ง เป็นเงินปีละ 25 ชั่ง[5]

นอกจากนั้นไทยยังได้ใช้นโยบายกวาดต้อนชาวพวนเข้ามาในราชอาณาจักรไทย ทั้งนี้เพื่อเป็นการป้องกันไม่ให้ชาวพวนไปฝักใฝ่กับฝ่ายญวน ทูตฝรั่งเศสประจำกรุงเทพฯได้กล่าวถึงเหตุการณ์นี้เอาไว้ว่า

> ...ใน พ.ศ.2418 เนื่องจากการยกกองทัพเพื่อไปปราบพวกปล้นสะดม
> ซึ่งมาจากทิศเหนือ กองทัพชาวสยามได้บุกรุกอาณาเขตของแคว้น
> พวน อันเป็นราชอาณาจักรของชาวลาว เป็นเพื่อนบ้านของ
> นครหลวงพระบางและตังเกี๋ย เป็นเมืองราชบรรณาการของญวน

---

[1] นิธิ เอียวศรีวงศ์. (2509). *เล่มเดิม.* หน้า 83.

[2] *แหล่งเดิม.* หน้า 185.

[3] สมเด็จฯกรมพระยาดำรงราชานุภาพ. (2465). *เล่มเดิม.* หน้า 341-342.

[4] นิธิ เอียวศรีวงศ์. (2509). *เล่มเดิม.* หน้า 38.

[5] คำหมั้น วงกตรัตนะ. (2495). *เล่มเดิม.* หน้า 20-21.

> และของไทยพร้อมกัน กองทัพสยามได้กวาดต้อนพลเมืองจากพวนเป็นจำนวนมากพอดู...[1]

ต่อมาในราว พ.ศ.2420 ทางกรุงเทพฯจึงจัดส่งกำลังทหารไปนำตัวบรรดาท้าวเพี้ยกรมการเมืองพวน ได้แก่ ท้าวอินทะโสม ท้าวทองอิน ท้าวคำโง่น ท้าวอุ่นแก้ว ท้าวยะ รวมทั้งท้าวขันตีเจ้าเมืองพวนลงมากรุงเทพฯด้วย เนื่องจากเกรงว่าบรรดาท้าวเพี้ยเหล่านี้จะไม่ซื่อสัตย์ต่อไทยแล้วหันไปสวามิภักดิ์กับญวน ท้าวขันตี ท้าวอินทะโสม ท้าวทองอิน และท้าวยะถูกจองจำอยู่ที่กรุงเทพฯเป็นเวลานานถึงแปดปีจนกระทั่งถึงแก่กรรม ส่วนท้าวคำโง่น และท้าวอุ่นแก้วพากันลักลอบหลบหนีออกมาได้ และหนีไปพึ่งฝรั่งเศสที่ดังเกี๋ย[2]

ใน พ.ศ.2426 ฮ่อได้ยกทัพกลับเข้ามารุกรานเมืองพวนอีกครั้งหนึ่ง ทางกรุงเทพฯจึงจัดส่งกำลังทหารไปปราบเช่นเดียวกับเมื่อครั้ง พ.ศ.2418 แต่การปราบฮ่อในครั้งนี้ไทยเริ่มวิตกเกี่ยวกับปัญหาการละเมิดพรมแดนของกองทัพฝรั่งเศสที่ทำการปราบฮ่อในบริเวณดังเกี๋ย[3] ทั้งนี้เพราะเขตแดนระหว่างไทยกับญวนยังไม่ได้มีการกำหนดแน่นอน และยิ่งไปกว่านั้นเมืองพวนก็ยังมีฐานะเป็นเมืองสองฝ่ายฟ้า ประกอบกับไทยยังไม่ได้จัดการปกครองภายในเมืองพวนให้เรียบร้อยแต่ประการใด เท่าที่ทำมาแล้วเมื่อ พ.ศ.2420 ก็เพียงแค่นำตัวเจ้าเมือง ท้าวเพี้ย และกรมการเมืองพวนลงมากักขังไว้ที่กรุงเทพฯเท่านั้น ดังนั้นรัฐบาลจึงคิดจัดระเบียบการปกครองในเมืองพวนให้รัดกุมยิ่งขึ้น เพื่อแสดงสิทธิของไทยเหนือเมืองพวน

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯให้พระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นพิชิตปรีชากรคิดตริตรองการจัดราชการหัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออก เพื่อเป็นแนวทางในการปรับปรุงการปกครอง ซึ่งกรมหมื่นพิชิตปรีชากรได้กราบบังคมทูลความเห็นสรุปได้ดังนี้

1. หัวเมืองเหล่านี้มีเขตแดนติดต่อกับดินแดนประเทศมหาอำนาจ ดังนั้นจึงจำเป็นต้องจัดการปกครองด้วยความรอบคอบ จึงสามารถป้องกันไม่ให้เกิดเหตุร้ายได้

2. บรรดาเมืองหน้าด่านที่ติดกับเมืองสำคัญควรจะมีกำลังป้องกันอย่างเข้มแข็งจึงจะรักษาเมืองเหล่านี้ได้

3. การปกครองภายในของหัวเมืองเหล่านี้ค่อนข้างวุ่นวาย เจ้าเมือง ท้าวเพี้ยมักวิวาทแย่งชิงบ้านเมืองกัน เมื่อมีเหตุการณ์ร้ายแรงเกิดขึ้นก็ไม่สามารถตัดสินใจเองได้ ต้องรอฟังคำสั่งจากทางกรุงเทพฯ ซึ่งกว่าคำสั่งจะมาถึงเหตุการณ์ก็บานปลาย

4. ควรจัดส่งข้าหลวงใหญ่จากกรุงเทพฯไปรักษาราชการตามเมืองสำคัญๆ และต้องรีบส่งเจ้าหน้าที่กองแผนที่ไปสำรวจดินแดนเพื่อทำแผนที่ให้เสร็จเรียบร้อยโดยเร็ว[4]

---

[1] นิธิ เอียวศรีวงศ์. (2509). *เล่มเดิม*. หน้า 38. อ้างจาก จดหมายจากเวียน ถึง วักแตงตง ลงวันที่ 28 สิงหาคม พ.ศ.2422 (ค.ศ.1879).

[2] คำหมั้น วงกตรัตนะ. (2495). *เล่มเดิม*. หน้า 21.

[3] ฝรั่งเศสส่งกำลังเข้ายึดครองเมืองไซ่ง่อนและแคว้นโคชินไชนา เมื่อ พ.ศ.2406 และยึดครองแคว้นตังเกี๋ยในปี พ.ศ.2417 ต่อมาในปี พ.ศ.2426 ฝรั่งเศสได้ญวนกลาง จึงเป็นอันว่าญวนทั้งหมดตกเป็นอาณานิคมของฝรั่งเศส

[4] *กรมหมื่นพิชิตปรีชากรกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว*. (จ.ศ.1245). กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. สมุดพิเศษเล่ม 25, เอกสารรัชกาลที่ 5.

เพื่อสนองแนวพระราชดำริดังกล่าว ในขณะที่พระยาราชวรานุกูล (พระสุริยภักดี) ยกทัพขึ้นไปปราบฮ่อที่ทุ่งเชียงคำใน พ.ศ.2426 สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระบำราบปรปักษ์จึงทรงมีตราพระราชสีห์น้อยกำชับไปยังพระยาราชวรานุกูลให้จัดการปกครองภายในเมืองพวนเสียใหม่ให้รัดกุมเพื่อป้องกันไม่ให้เมืองพวนเอาใจออกห่างไปขึ้นกับญวนซึ่งเป็นอาณานิคมของฝรั่งเศสได้ ความว่า

> ... เมืองพวนนั้นเป็นเมืองสองฝ่ายฟ้า ขึ้นทั้งไทยและญวน หากแต่ญวนอ่อนแอจึงไม่ครอบงำ เดี๋ยวนี้ญวนอยู่ในฝรั่งเศส ฝรั่งเศสจัดการแทน ถ้าเจ้าเมืองไปขอพึ่งฝรั่งเศสจะช่วยจัดการ ถ้าฝรั่งเศสเข้ามาจัดการเราจะสอดมือเข้าไปจัดการเมืองพวนหาได้ไม่ เมืองพวนตั้งอยู่ในน้ำตกฝ่ายกรุงเทพฯมีเขาประทัดเป็นที่ตั้ง ถ้าฝรั่งเศสยึดเอาพวน เขาประทัดก็จะไม่เป็นเขตรแดนได้ เขตรแดนฝรั่งเศสก็จะมาต่อกับหลวงพระบางเวียงจันทน์ ฝ่ายฝรั่งเศสก็มีความปรารถนาที่จะได้ลำน้ำโขงเป็นที่หมายเขตรแดนมาแต่เดิมแล้ว จะเป็นเหตุให้เอิบเอื้อมเอาเมืองซึ่งอยู่ฟากโขงฝ่ายตะวันออกเป็นของฝรั่งเศส ตลอดลงไปจนถึงเมืองนครจำปาศักดิ์ เพราะฉะนั้นราชการในเมืองพวนเป็นการสำคัญยิ่งนัก ให้พระยาราชวรานุกูลอุตส่าห์ขึ้นไปปราบฮ่อในเมืองพวนเสียให้เรียบร้อยให้จงได้ แล้วต้องเข้าจัดการเมืองพวน เกียดกันอย่าให้พวกเจ้าเมืองเวียนกวานข้างพวนออกไปหาญวนเป็นที่พึ่งได้เป็นอันขาด...[1]

กองทัพของพระยาราชวรานุกูลทำการสู้รบกับฮ่อที่ทุ่งเชียงคำอยู่เป็นเวลานาน จนกระทั่งตัวท่านได้รับบาดเจ็บและกองทัพขาดเสบียงอาหาร จึงต้องถอยทัพกลับมาเมืองหนองคาย ดังนั้นพระยาราชวรานุกูลจึงไม่สามารถจัดการปกครองเมืองพวนให้เรียบร้อยได้เป็นผลสำเร็จ

ต่อมาใน พ.ศ.2428 ไทยได้จัดส่งกองทัพไปปราบฮ่ออีกครั้งหนึ่ง การปราบฮ่อในครั้งนี้เป็นการดำเนินงานตามนโยบายที่ได้วางไว้ตั้งแต่ พ.ศ.2426 นั่นคือ ทำการขับไล่ฮ่อให้พ้นจากพระราชอาณาเขตและจัดการปกครองเมืองพวนรวมถึงหัวเมืองลาวทั้งปวงให้เป็นระเบียบ[2] กองทัพที่ยกไปในคราวนี้แบ่งออกเป็น 2 ทาง เจ้าหมื่นไวยวรนารถเป็นแม่ทัพฝ่ายเหนือ เข้าทำการรบในเขตหลวงพระบาง หัวพันห้าทั้งหก สิบสองจุไท ส่วนพระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นประจักษ์ศิลปาคมทรงเป็นแม่ทัพฝ่ายใต้ เข้าทำการรบในเขตเมืองพวนตลอดลงมาจนถึงบริเวณหัวเมืองลาวทางด้านใต้

กองทัพฝ่ายใต้ไม่ค่อยมีบทบาทในการปราบฮ่อครั้งนี้เท่าใดนัก เพราะเมื่อกองทัพขึ้นไปถึงหนองคาย ทัพฮ่อที่ทุ่งเชียงคำได้ถอยไปแล้ว กองทัพหน้าและทัพหนุนซึ่งกรมหมื่นประจักษ์ศิลปาคมโปรดให้พระอมรวิไสยสรเดช (โต บุนนาค) พระราชวรินทร์ (บุญ บุณยรัตพันธุ์) พระยาปลัดเมืองนครราชสีมา (กาจ สิงหเสนี) หลวงสรวิเศษเดชาวุธ (ม.ร.ว.อรุณ ฉัตรกุล) และจมื่นไชยาภรณ์ (สาย สิงหเสนี) ยกขึ้นไปที่ทุ่งเชียงคำจึงไม่ได้ทำการรบแต่อย่างใด กองทัพได้ถอยมาอยู่ที่เชียงขวางและเข้าทำการรักษาความสงบใน

---

[1] *สำเนาตราพระราชสีห์น้อยมาถึงพระยาราชวรานุกูล.* (จ.ศ.1246). กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. สมุดพิเศษเล่ม 12, เอกสารรัชกาลที่ 5.

[2] เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี. (2504). *ประวัติการของจอมพลเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรีเล่ม 2.* หน้า 499.

บริเวณนั้น บรรดาแม่ทัพไทยได้ทำการเกลี้ยกล่อมชาวพวนที่หนีฮ่อไปอยู่ตามป่าเขาให้กลับมาสู่ภูมิลำเนาตามเดิม เมื่อจัดราชการทางเมืองพวนเรียบร้อยแล้ว กองทัพหน้าและทัพหนุนจึงยกกลับมาหนองคาย กรมหมื่นประจักษ์ฯเสด็จกลับกรุงเทพฯในเดือนมีนาคม พ.ศ.2430[1]

ปัญหาที่เกิดจากฝรั่งเศส

ภายหลังจากที่ญวนทั้งหมดตกเป็นอาณานิคมของฝรั่งเศสใน พ.ศ.2426 ฝรั่งเศสก็เริ่มหันมาให้ความสนใจต่อดินแดนทางตอนเหนือของลาว อันได้แก่ สิบสองจุไท หัวพันห้าทั้งหก และเมืองพวน สาเหตุที่ฝรั่งเศสมีความสนใจดินแดนในบริเวณดังกล่าวนั้นเนื่องมาจากฝรั่งเศสต้องการใช้ดินแดนในบริเวณนี้เป็นเส้นทางผ่านเข้ามาขยายอิทธิพลของตนในลาว เพราะฝรั่งเศสหวังที่จะได้ลาวเป็นตลาดสินค้าและเป็นแหล่งระบายพลเมืองจากญวน ประกอบกับลาวมีแม่น้ำสายสำคัญ คือ แม่น้ำโขง ซึ่งฝรั่งเศสเข้าใจว่าเป็นเส้นทางไปสู่ยูนนานและจีนตะวันตก ถ้าฝรั่งเศสเข้ามามีอิทธิพลเหนือลุ่มแม่น้ำโขงได้ ก็เท่ากับเป็นการผูกขาดการค้าทางด้านฝั่งตะวันตกของจีนไว้แต่เพียงผู้เดียว เพื่อชดเชยการสูญเสียผลประโยชน์ทางฝั่งทะเลตะวันออกของจีนให้กับอังกฤษ แต่ภายหลังจากที่ฟรังซิส การ์นิเอร์ (Francis Garnier) หนึ่งในทีมคณะนักสำรวจแม่น้ำโขงของฝรั่งเศสได้ทำการสำรวจแม่น้ำโขงตั้งแต่ พ.ศ.2409-2411 ทำให้เป็นที่ทราบกันว่าแม่น้ำโขงไม่ใช่เส้นทางไปสู่จีนตะวันตกตามที่เข้าใจกันแต่แรก และที่สำคัญแม่น้ำโขงไม่สามารถใช้เดินเรือได้ตลอด เนื่องจากมีเกาะแก่งกีดขวางอยู่มากมาย อย่างไรก็ตามความสำคัญของแม่น้ำโขงก็ยังคงมีอยู่ในฐานะเป็นพรมแดนธรรมชาติให้แก่อาณานิคมฝรั่งเศสได้เป็นอย่างดี และยิ่งไปกว่านั้น หลังจากที่อังกฤษได้พม่าตอนบนแล้ว ฝรั่งเศสก็เกรงว่าอังกฤษจะเข้าไปมีอิทธิพลในลุ่มแม่น้ำโขงตอนเหนือและหลวงพระบาง และถ้าหากอังกฤษทำการผนวกไทยเป็นรัฐในอารักขา อังกฤษก็อาจส่งกำลังเข้าไปในทะเลสาบเขมร สถานะภาพของฝรั่งเศสในเขมรและญวนย่อมได้รับความกระทบกระเทือน ด้วยเหตุนี้ฝรั่งเศสจึงต้องเริ่มดำเนินการเข้าครอบครองดินแดนลาว[2]

ในเดือนกันยายน พ.ศ.2425 นายอาร์มองด์ (Harmand) กงสุลฝรั่งเศสประจำกรุงเทพฯได้แจ้งแก่ทางรัฐบาลไทยว่ารัฐบาลฝรั่งเศสต้องการส่งนักวิทยาศาสตร์ชื่อ ดอกเตอร์ เนอิส (Dr. Neis) เข้ามาทำการสำรวจทางวิทยาศาสตร์ที่หลวงพระบาง ขอให้ไทยอนุญาตและอำนวยความสะดวกให้ด้วย รัฐบาลไทยยินยอมให้ดอกเตอร์เนอิสเดินทางไปหลวงพระบาง และให้ความช่วยเหลือด้านเสบียงอาหาร พาหนะ ตลอดจนที่พักเป็นอย่างดี[3] แต่การมาหลวงพระบางของดอกเตอร์เนอิสในครั้งนี้ คาดว่าคงไม่ได้มาทำการสำรวจทางวิทยาศาสตร์อย่างที่รัฐบาลฝรั่งเศสอ้าง แต่คงมาเพื่อทำการสำรวจหาช่องทางให้แก่รัฐบาลของตนในการเข้าแทรกแซงดินแดนทางแถบนี้

เมื่อดอกเตอร์เนอิสเดินทางมาถึงหลวงพระบางก็ได้ก่อความวุ่นวายขึ้นในดินแดนลาวหลายอย่าง เป็นต้นว่า พยายามยุยงกษัตริย์หลวงพระบางให้เอาใจออกห่างจากไทย และยังทำการยุยงให้ชาวเมืองงานเมืองพังกระด้างกระเดื่องต่อไทย โดยชักชวนให้ชาวเมืองเหล่านี้อยู่ภายใต้อารักขาของฝรั่งเศส แล้วฝรั่งเศส

---

[1] สมเด็จฯกรมพระยาดำรงราชานุภาพ. (2465). *เล่มเดิม.* หน้า 347-348.

[2] จิราภรณ์ สถาปนะวรรธนะ. (2516). *วิกฤตการณ์สยาม ร.ศ.112.* หน้า 8.

[3] *แหล่งเดิม.* หน้า 9.

จะให้ความคุ้มครองให้รอดพ้นจากการโจมตีของพวกฮ่อ แต่เมื่อฮ่อยกมาปล้นเมืองงาน ดอกเตอร์เนอิสกลับหลบหนีเอาตัวรอดไปอยู่ที่เมืองหนองคาย การดำเนินงานของดอกเตอร์เนอิสจึงสิ้นสุดลง[1]

อย่างไรก็ตาม ทางฝ่ายไทยก็ไม่ได้ไว้วางใจในท่าทีของฝรั่งเศสมาตั้งแต่แรกแล้ว ดังจะเห็นได้จากเมื่อครั้งที่ดอกเตอร์เนอิสเดินทางเข้ามาที่หลวงพระบาง รัฐบาลได้มีคำสั่งให้กษัตริย์หลวงพระบางและพระพิทักษ์บุรพทิศผู้อยู่กำกับราชการหลวงพระบางคอยรายงานข่าวคราวความเคลื่อนไหวของดอกเตอร์เนอิสให้ทางกรุงเทพฯทราบตลอดเวลา[2] พฤติกรรมของดอกเตอร์เนอิสในดินแดนลาวได้สร้างความหวาดวิตกให้แก่ไทยเป็นอย่างมาก ประกอบกับการที่เขตแดนของไทยและญวนยังไม่มีการกำหนดแน่นอน หากฝรั่งเศสซึ่งกำลังทำการปราบฮ่ออยู่ในแถบตังเกี๋ยล่วงล้ำเข้ามาในบริเวณลาวตอนเหนือซึ่งเป็นเขตแดนของไทยที่มีอาณาเขตติดต่อกับญวนแล้วก็ย่อมจะก่อให้เกิดปัญหายุ่งยากให้แก่ไทยอย่างแน่นอน ด้วยเหตุนี้ใน พ.ศ. 2426 รัฐบาลไทยจึงได้ตกลงใจส่งเจ้าหน้าที่ขึ้นไปทำการสำรวจดินแดนลาวฝั่งตะวันออกแม่น้ำโขงโดยเฉพาะอย่างยิ่งในบริเวณลาวตอนเหนือ เพื่อจัดทำแผนที่สำหรับใช้เป็นเครื่องยืนยันสิทธิของไทยเหนือบริเวณดังกล่าว เพราะหากเกิดกรณีพิพาทเรื่องเขตแดนกับฝรั่งเศสขึ้น ฝ่ายไทยจะได้มีหลักฐานสำหรับโต้แย้งกับฝรั่งเศส

คณะสำรวจดินแดนลาวที่ไทยจัดส่งไปมีนายเจมส์ แมคคาธีย์ เป็นหัวหน้า ออกเดินทางจากกรุงเทพฯเมื่อวันที่ 16 มกราคม พ.ศ.2426 ได้ทำการสำรวจและทำแผนที่บริเวณลาวตอนเหนือ ได้แก่ สิบสองปันนา สิบสองจุไท หลวงพระบาง หัวพันห้าทั้งหก และเมืองพวนอย่างคร่าวๆ แต่เนื่องจากคณะสำรวจต้องพบกับอุปสรรคในเรื่องของสภาพภูมิอากาศ และโรคภัยไข้เจ็บ จึงไม่สามารถทำงานที่ได้รับมอบหมายให้สำเร็จลุล่วงไปได้ ดังนั้นคณะสำรวจจึงเดินทางกลับกรุงเทพฯในวันที่ 15 กรกฎาคม พ.ศ.2426 และเดินทางกลับไปในบริเวณลาวตอนเหนืออีกครั้งใน พ.ศ.2427 และ พ.ศ.2429 การสำรวจดินแดนเพื่อจัดทำแผนที่จึงเสร็จสิ้นลง นายเจมส์ แมคคาธีย์เดินทางไปประเทศอังกฤษเพื่อจัดพิมพ์แผนที่ราชอาณาจักรไทยฉบับแรกขึ้นใน พ.ศ.2430[3] และเมื่อครั้งที่เจ้าหมื่นไวยวรนารถยกทัพไปทำการปราบฮ่อในบริเวณลาวตอนเหนือเมื่อ พ.ศ.2428 เจ้าหมื่นไวยวรนารถได้มอบแผนที่ฉบับร่างที่นายเจมส์ แมคคาธีย์ได้ทำไว้ใน พ.ศ.2426 ให้แก่ฝรั่งเศสหนึ่งฉบับ แผนที่ดังกล่าวแสดงเขตแดนของไทยบริเวณสิบสองจุไท หัวพันห้าทั้งหก หลวงพระบาง และเมืองพวน ซึ่งการมอบแผนที่ให้แก่ฝรั่งเศสในครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อให้ฝรั่งเศสได้รับทราบถึงพระราชอาณาเขตของไทยว่ามีขอบเขตเพียงใด[4]

ในปลาย พ.ศ.2430 ฝรั่งเศสได้ส่งกำลังทหารเข้าทำการยึดครองสิบสองจุไท โดยอ้างว่าเพื่อทำการปราบปรามพวกฮ่อ การยึดครองสิบสองจุไทของฝรั่งเศสเป็นเสมือนเครื่องบ่งชี้ว่าทางฝรั่งเศสไม่ได้ยอมรับถึงสิทธิของไทยตามที่ปรากฏอยู่ในแผนที่ที่ไทยได้เคยมอบให้ฝรั่งเศส ดังนั้นการกำหนดเขตแดนของไทยจึงจำเป็นต้องได้รับการรับรองจากฝรั่งเศส ซึ่งในกรณีเช่นนี้ทำให้ฝ่ายไทยอยู่ในฐานะที่เสียเปรียบหากฝรั่งเศสไม่ให้ความร่วมมืออย่างจริงจัง เมื่อกองทัพของเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรีซึ่งเข้าไปทำการปราบฮ่ออยู่ในหลวงพระบางทราบข่าวว่าฝรั่งเศสเข้าทำการยึดครองสิบสองจุไท จึงยกทัพขึ้นไปสิบสองจุไทและเข้ายึดครองสิบสองจุไทเอาไว้เช่นกัน ทั้งไทยและฝรั่งเศสต่างอ้างว่าดินแดนบริเวณนี้เป็นของตน และเพื่อเป็นการหลีกเลี่ยงการปะทะกัน ทั้งสองฝ่ายจึงตกลงให้กองทัพของแต่ละฝ่ายทำการรักษาเขตแดนของตนไว้ โดยฝ่ายไทยจะ

---

[1] นิธิ เอียวศรีวงศ์. (2509). *เล่มเดิม*. หน้า 95.

[2] จิราภรณ์ สถาปนะวรรธนะ. (2516). *เล่มเดิม*. หน้า 10.

[3] James McCarthy. (1900). Surveying and Exploring in Siam. p. 19-77.

[4] เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี. (2504). *ประวัติการของจอมพลเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรีเล่ม 3*. หน้า 216.

ตั้งมั่นอยู่ที่หัวพันห้าทั้งหกและเมืองพวน ส่วนฝรั่งเศสก็ทำการยึดครองสิบสองจุไท สำหรับเมืองแถงนั้นกองทัพทั้งสองฝ่ายจะร่วมกันรักษา จนกว่าจะได้มีการตกลงปักปันเขตแดนระหว่างรัฐบาลทั้งสองในโอกาสต่อไป ข้อตกลงดังกล่าวนี้มีการร่างขึ้นมาเป็นลายลักษณ์อักษรเพื่อให้ทั้งสองฝ่ายลงนามยินยอมในวันที่ 22 ธันวาคม พ.ศ.2431 เรียกว่า ข้อตกลงเมืองแถง[1]

การที่ไทยยินยอมให้ฝรั่งเศสทำการยึดครองสิบสองจุไท ทำให้ฝรั่งเศสตระหนักถึงจุดอ่อนของไทยที่ไม่มีความแน่ใจในสิทธิของตนเหนือดินแดนทางแถบนี้ จึงเท่ากับเป็นการเพิ่มน้ำหนักให้แก่ข้ออ้างของฝ่ายฝรั่งเศส ประกอบกับท่าทีของไทยที่แสดงว่าต้องการความร่วมมือจากฝรั่งเศสในการตกลงเรื่องเขตแดน ทำให้ฝรั่งเศสอยู่ในฐานะได้เปรียบฝ่ายไทย ฝรั่งเศสจึงไม่ยอมหยุดการขยายอิทธิพลอยู่เฉพาะในดินแดนสิบสองจุไท แต่ได้เริ่มอ้างสิทธิเหนือดินแดนลาวบริเวณอื่นต่อไป

เมื่อครั้งที่ฝรั่งเศสส่งดอกเตอร์ เนอิส เข้ามาทำการสำรวจทางวิทยาศาสตร์ในหลวงพระบางเมื่อ พ.ศ.2425 เมื่อไปถึงหลวงพระบางแล้ว ดอกเตอร์เนอิสได้รายงานมาถึงนายอาร์มองค์ กงสุลฝรั่งเศสประจำกรุงเทพฯ ความว่า

> ...ปฏิบัติการของฝรั่งเศสเพื่อยึดครองดินแดนลาวนั้น ต้องแผ่มาถึงลุ่มแม่น้ำโขง เมื่อฝรั่งเศสจัดการระงับความยุ่งยากในตังเกี๋ยเรียบร้อยแล้ว ฝรั่งเศสอาจอ้างว่าตนมีสิทธิแทนญวนในการจะคุ้มครองดินแดนเหล่านี้ได้ทุกแห่ง ที่ราบสูงเมืองพวน ซึ่งถูกพวกฮ่อยึดครองอยู่ในขณะนั้น มิใช่ดินแดนของไทยแต่อย่างใด แต่คือดินแดนของญวนที่มีชื่อว่าตรานินห์นั่นเอง...[2]

จากรายงานของดอกเตอร์เนอิส ประกอบกับเมืองพวนเป็นดินแดนที่อยู่ระหว่างเขตแดนของญวนกับไทยซึ่งยังไม่มีการปักปันเขตแดนที่แน่นอน ดังที่ฝรั่งเศสได้กล่าวเอาไว้ว่า "เป็นดินแดนซึ่งตั้งอยู่แถบพรมแดนที่กำหนดขึ้นไว้อย่างเลว ระหว่างประเทศญวนและเมืองขึ้นของราชสำนักกรุงเทพฯ"[3] และยิ่งไปกว่านั้นการมีสถานะเป็นเมืองสองฝ่ายฟ้าของเมืองพวน ซึ่งทำให้อิทธิพลของญวนและไทยมีกำกึ่งกันอยู่ในดินแดนแห่งนี้ เป็นเหตุให้ในเวลาต่อมาเมื่อฝรั่งเศสต้องการเข้ามาอิทธิพลในเมืองพวน ฝรั่งเศสจึงมักอ้างถึงสิทธิของญวนเหนือเมืองพวน เป็นต้นว่า เจ้าเมืองพวนได้รับการแต่งตั้งจากญวน เมืองพวนต้องส่งบรรณาการให้ญวนทุกปี และขุนนางญวนต้องมาเก็บภาษีในเมืองพวนทุกปี[4] เพราะฉะนั้นฝรั่งเศสก็ควรที่จะมีสิทธิทุกประการในการปฏิบัติการใดๆบนดินแดนแห่งนี้ ดังนั้นในราว พ.ศ.2432-2433 ฝรั่งเศสจึงส่งกำลังทหารเข้ามาตั้งค่ายอยู่ในบริเวณเมืองพวน เป็นผลให้ความขัดแย้งเรื่องเขตแดนระหว่างไทยกับฝรั่งเศสทวีขึ้นเรื่อยๆ โดยที่ต่างฝ่ายต่างกล่าวหากันว่าบุกรุกเขตแดนของตน

---

[1] เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี. (2505). *ประวัติการองจอมพลเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรีเล่ม 4.* หน้า169.

[2] นิธิ เอียวศรีวงศ์. (2509). *เล่มเดิม.* หน้า 94.

[3] *แหล่งเดิม.* หน้า 135.

[4] *แหล่งเดิม.* หน้า 39.

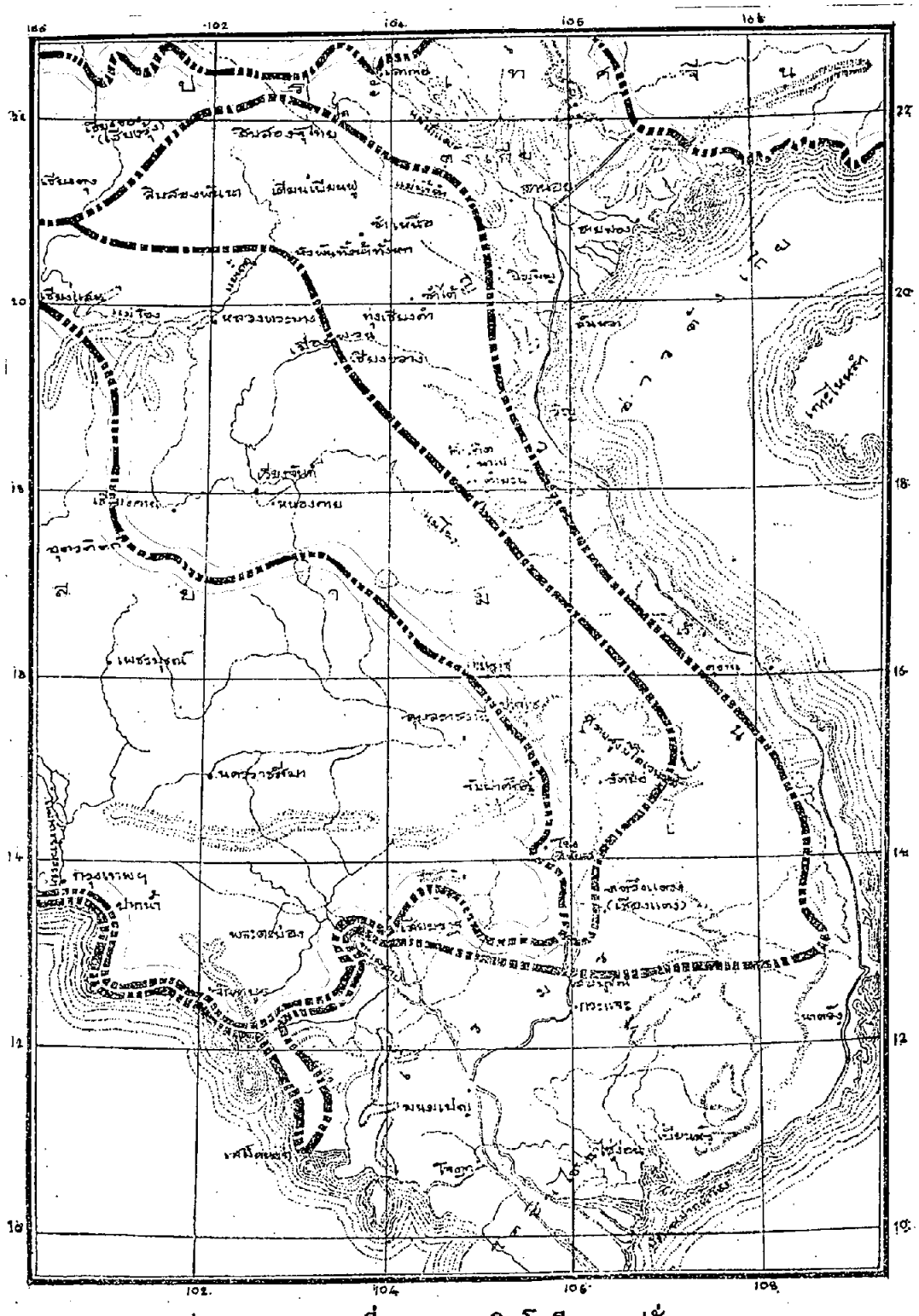

ภาพประกอบ 4 แผนที่สยามและอินโดจีนของฝรั่งเศส

_._. เขตแดนระหว่างญวนกับสยาม ตามเส้นเขียนของ เอฟ. การ์นิเอร์ (1866-68)

_.._ เขตแดนตามที่ เจ. แมคาร์ธี เขียนในแผนที่ของรัฐบาลไทย (1887)

_..._ เขตแดนสมมุติฐาน ตามที่ เอฟ ซราเดอร์เขียนในแผนที่ของฝรั่งเศส (1892)

ดัดแปลงจาก The Nineteenth Century, ฉบับที่ 197 กรกฎาคม 1893.

การปฏิรูปการปกครองภายในเมืองพวนและหัวเมืองลาว

รัฐบาลไทยพยายามดำเนินการแก้ไขปัญหาดังกล่าวโดยจัดการปกครองภายในเมืองพวนตลอดจนหัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออกเสียใหม่ให้รัดกุมยิ่งขึ้น ทั้งนี้เพื่อเป็นการป้องกันการรุกรานจากฝรั่งเศส ความคิดที่จะปฏิรูปการปกครองภายในเมืองพวนและหัวเมืองลาวทั้งหมดมีมาตั้งแต่เมื่อครั้งที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯให้กรมหมื่นพิชิตปรีชากรทรงตริตรองจัดราชการหัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออกใน พ.ศ.2426 แต่เนื่องจากสถานการณ์ในช่วงเวลานั้นยังไม่น่าวิตก รัฐบาลจึงทำแต่เพียงส่งพระยามหาอำมาตยาธิบดี (หรุ่น ศรีเพ็ญ) ไปกำกับราชการที่แดวันจำปาศักดิ์ และส่งหลวงภักดีณรงค์ (ทัด ไกรฤกษ์) ไปรักษาราชการที่เมืองอุบลราชธานี[1] ต่อมาเมื่อฝรั่งเศสแสดงทีท่าที่จะยึดครองเมืองพวนและดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงทั้งหมด รัฐบาลจึงได้ทำการปฏิรูปการปกครองในดินแดนทางแถบนี้เสียใหม่ใน พ.ศ.2433 โดยแบ่งหัวเมืองลาวเหล่านี้ออกเป็น 4 เขตการปกครอง ขึ้นตรงต่อกรุงเทพฯ แต่ละเขตจะมีข้าหลวงไทยกำกับการปกครองหนึ่งคน และมีข้าหลวงใหญ่กำกับราชการอยู่ที่แดวันจำปาศักดิ์ เขตการปกครองทั้ง 4 เขตนั้น ได้แก่

1. เขตหัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออก
2. เขตหัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออกเฉียงเหนือ
3. เขตหัวเมืองลาวฝ่ายเหนือ
4. เขตหัวเมืองลาวฝ่ายกลาง

1. เขตหัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออก

เขตหัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออกประกอบด้วยเมืองใหญ่ 11 เมือง ได้แก่

1. จำปาศักดิ์
2. เมืองเชียงแตง
3. เมืองแสนปาง
4. เมืองศรีทันดร
5. เมืองอัตปือ
6. เมืองสาละวัน
7. เมืองคำทองใหญ่
8. เมืองสุรินทร์
9. เมืองขุขันธ์
10. เมืองสังขะ
11. เมืองเดชอุดม

ในแต่ละเมืองจะมีเมืองเล็กเมืองน้อยมาขึ้นอยู่อีกมากมาย ข้าหลวงไทยประจำหัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออก คือ พระยามหาอำมาตยาธิบดี (หรุ่น ศรีเพ็ญ) กำกับราชการอยู่ที่จำปาศักดิ์

---

[1] *กรมหมื่นพิชิตปรีชากรกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว.* (จ.ศ.1245). กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. สมุดพิเศษเล่ม 25, เอกสารรัชกาลที่ 5.

2. เขตหัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออกเฉียงเหนือ

เขตหัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออกเฉียงเหนือประกอบด้วยเมืองใหญ่ 12 เมือง ได้แก่

1. เมืองอุบลราชธานี
2. เมืองยโสธร
3. เมืองร้อยเอ็ด
4. เมืองสุวรรณภูมิ
5. เมืองกาฬสินธุ์
6. เมืองสารคาม
7. เมืองภูแล่นช้าง
8. เมืองกมลาสัย
9. เมืองศรีสะเกษ
10. เมืองเขมราฐ
11. เมืองสองคอนดอนดง
12. เมืองนอง

ข้าหลวงไทยประจำหัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออกเฉียงเหนือ คือ พระราชเสนา ซึ่งกำกับราชการอยู่ที่เมืองอุบลราชธานี

3. เขตหัวเมืองลาวฝ่ายเหนือ

เขตหัวเมืองลาวฝ่ายเหนือประกอบด้วยเมืองใหญ่ถึง 16 เมือง ได้แก่

1. เมืองหนองคาย
2. เมืองพวน
3. เมืองบริคัณฑนิคม
4. เมืองคำเกิด
5. เมืองคำม่วน
6. เมืองมุกดาหาร
7. เมืองนครพนม
8. เมืองท่าอุเทน
9. เมืองชัยบุรี
10. เมืองโพนพิสัย
11. เมืองสกลนคร
12. เมืองกมุทาสัย (จังหวัดหนองบัวลำภูในปัจจุบัน)
13. เมืองหนองหานใหญ่
14. เมืองขอนแก่น
15. เมืองหล่มสัก
16. เมืองบุรีรัมย์

ข้าหลวงไทยประจำเขตหัวเมืองลาวฝ่ายเหนือ คือ พระยาสุรเดชวิเศษฤทธิ์ (จัน อินทรกำแหง) กำกับราชการอยู่ที่เมืองหนองคาย

4. เขตหัวเมืองลาวฝ่ายกลาง

เขตหัวเมืองลาวฝ่ายกลางประกอบด้วยเมืองใหญ่ 3 เมือง ได้แก่

1. เมืองนครราชสีมา
2. เมืองชนบท
3. เมืองภูเวียง

ข้าหลวงไทยประจำเขตหัวเมืองลาวฝ่ายกลาง คือ พระพิเรนทรเทพ กำกับราชการอยู่ที่เมืองนครราชสีมา

การจัดการปกครองในลักษณะเช่นนี้แสดงให้เห็นถึงความพยายามที่จะขยายอำนาจการปกครองจากกรุงเทพฯไปยังหัวเมืองลาวให้รัดกุมยิ่งขึ้น ซึ่งการส่งข้าหลวงไปประจำหัวเมืองลาวเช่นนี้ รัฐบาลมีจุดประสงค์เพื่อให้ข้าหลวงคอยสอดส่องดูแลความเป็นอยู่ของราษฎรได้ใกล้ชิดยิ่งขึ้น และทำการแก้ไขปัญหาอันเกิดจากการกระทำของฝรั่งเศสได้อย่างทันท่วงที แต่ผลปรากฏว่าบรรดาข้าหลวงไทยเหล่านี้ปฏิบัติหน้าที่ได้ไม่เป็นที่พอใจของรัฐบาล โดยเฉพาะเมื่อเกิดกรณีพิพาทกับฝรั่งเศสในแต่ละครั้ง ข้าหลวงก็ไม่สามารถแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้าได้ด้วยตัวเอง แต่กลับต้องรอฟังคำสั่งจากทางกรุงเทพฯ กรมหลวงเทวะวงศ์วโรปการทรงดำหนิการปฏิบัติหน้าที่ของข้าหลวงไทยประจำหัวเมืองลาวไว้ว่า "ข้าหลวงทำอะไรไม่เป็น จนฝรั่งเศสเข้ามาระเบิดศิลา ตัดต้นไม้ก็ไม่ห้ามปราม ถ้าไม่มีตราออกไป ก็ทำอะไรไม่ถูก"[1]

ความบกพร่องของข้าหลวงเหล่านี้สร้างความวิตกให้แก่รัฐบาลเป็นอย่างยิ่ง ดังนั้นจึงมีการปรึกษาหารือถึงเรื่องที่จะส่งข้าหลวงต่างพระองค์ชุดใหม่ขึ้นไปประจำหัวเมืองลาว เพื่อกำกับราชการให้เข้มแข็งยิ่งขึ้น พร้อมทั้งแก้ไขสถานการณ์อันเกิดจากฝ่ายฝรั่งเศส ด้วยเหตุนี้ต่อมาใน พ.ศ.2434 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงจัดระเบียบการปกครองหัวเมืองลาวเสียใหม่ ดังต่อไปนี้

1. หัวเมืองลาวกาว

เป็นการรวมหัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออกและหัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออกเฉียงเหนือที่ได้จัดแบ่งไว้เมื่อ พ.ศ.2433 เข้าด้วยกัน หัวเมืองลาวกาวประกอบด้วยเมืองใหญ่ 23 เมือง ได้แก่

1. จำปาศักดิ์
2. เมืองเชียงแตง
3. เมืองแสนปาง
4. เมืองศรีทันดร
5. เมืองสาละวัน
6. เมืองอัตปือ
7. เมืองคำทองใหญ่
8. เมืองสุรินทร์
9. เมืองสังขะ
10. เมืองขุขันธ์
11. เมืองเดชอุดม

---

[1]จิราภรณ์ สถาปนะวรรธนะ. (2516). *เล่มเดิม*. หน้า 60.

12. เมืองศรีสะเกษ
13. เมืองอุบลราชธานี
14. เมืองยโสธร
15. เมืองเขมราฐ
16. เมืองกมลาสัย
17. เมืองกาฬสินธุ์
18. เมืองภูแล่นช้าง
19. เมืองสุวรรณภูมิ
20. เมืองร้อยเอ็ด
21. เมืองมหาสารคาม
22. เมืองสองคอนดอนดง
23. เมืองนอง

ในบรรดาเมืองใหญ่ทั้ง 23 เมือง ต่างมีเมืองเล็กๆมาขึ้นอยู่อีก 55 เมือง ข้าหลวงหัวเมืองลาวกาว คือ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงพิชิตปรีชากร ต้องทรงกำกับราชการประจำอยู่ที่แควันจำปาศักดิ์ แต่ทรงเลือกประจำอยู่ที่เมืองอุบลราชธานีแทน

2. หัวเมืองลาวพวน

หัวเมืองลาวพวนเปลี่ยนชื่อมาจากหัวเมืองลาวฝ่ายเหนือ หัวเมืองลาวพวนประกอบด้วยเมืองใหญ่ 16 เมือง ได้แก่

1. เมืองหนองคาย
2. เมืองโพนพิสัย
3. เมืองชัยบุรี
4. เมืองท่าอุเทน
5. เมืองนครพนม
6. เมืองมุกดาหาร
7. เมืองคำเกิด
8. เมืองคำม่วน
9. เมืองบริคัณฑนิคม
10. เมืองพวน
11. เมืองสกลนคร
12. เมืองหนองหานใหญ่
13. เมืองบุรีรัมย์
14. เมืองกมุทาสัย
15. เมืองหล่มสัก
16. เมืองขอนแก่น

บรรดาเมืองใหญ่ทั้ง 16 เมืองนี้ มีเมืองเล็กมาขึ้นอีก 36 เมือง ข้าหลวงหัวเมืองลาวพวน คือ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นประจักษ์ศิลปาคม ทรงกำกับราชการประจำอยู่ที่เมืองหนองคาย

3. หัวเมืองลาวพุงขาว

หัวเมืองลาวพุงขาวประกอบด้วย แควันหลวงพระบาง สิบสองปันนา ลื้อ สิบสองจุไท หัวพันห้าทั้งหก และบรรดาเมืองขึ้นของเมืองเหล่านี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯให้พระยาฤทธิรงค์รณเดชมาเป็นข้าหลวงประจำอยู่ที่หลวงพระบาง

4. หัวเมืองลาวกลาง

หัวเมืองลาวกลางประกอบด้วยเมืองใหญ่ 3 เมือง ได้แก่

1. เมืองนครราชสีมา
2. เมืองชนบท
3. เมืองภูเวียง

เมืองใหญ่ทั้ง 3 เมือง มีเมืองเล็กมาขึ้นด้วย 12 เมือง ข้าหลวงหัวเมืองลาวกลาง คือ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นสรรพสิทธิ์ประสงค์ ทรงกำกับราชการประจำอยู่ที่เมืองนครราชสีมา

บรรดาข้าหลวงประจำเขตการปกครองทั้ง 4 เขตนี้จะต้องขึ้นตรงต่อข้าหลวงใหญ่สูงสุดอีกทีหนึ่ง ข้าหลวงใหญ่สูงสุดในขณะนั้น คือ พระยามหาอำมาตยาธิบดี (หรุ่น ศรีเพ็ญ) ซึ่งกำกับราชการประจำอยู่ที่แควันจำปาศักดิ์มาตั้งแต่ พ.ศ.2425

แม้ว่าไทยจะได้ทำการปฏิรูปการปกครองในดินแดนลาวเสียใหม่ให้รัดกุมยิ่งขึ้นแล้วก็ตาม แต่ในที่สุดฝรั่งเศสก็ได้ใช้กำลังทหารบังคับไทยให้สละดินแดนฝั่งตะวันออกแม่น้ำโขงทั้งหมดให้แก่ตน ฝรั่งเศสไม่สามารถขับไล่ทหารไทยออกไปให้หมดจากฝั่งตะวันออกแม่น้ำโขงได้ ดังนั้นจึงเปลี่ยนมาใช้นโยบายเรือปืน จนเกิดการปะทะกันระหว่างเรือรบฝรั่งเศสและกองกำลังไทยบริเวณปากน้ำในวันที่ 13 กรกฎาคม พ.ศ.2436 ไทยเป็นฝ่ายเสียเปรียบ จำต้องยินยอมให้ฝรั่งเศสบีบบังคับให้ทำสนธิสัญญาเสียเปรียบ

สาระสำคัญของสนธิสัญญาที่ไม่เป็นธรรมดังกล่าว สรุปได้ดังนี้

1. ไทยต้องยอมเลิกสิทธิทางฟากตะวันออกของแม่น้ำโขงและเกาะแก่งต่าง ๆ
2. ไทยต้องจ่ายเงินสองล้านแฟรงค์เพื่อชดใช้ค่าเสียหายของเรือรบฝรั่งเศส
3. ไทยต้องตั้งศาลพิจารณาโทษทหารที่มีส่วนร่วมในการยิงเรือรบฝรั่งเศสและการเสียชีวิตของเจ้าหน้าที่ฝรั่งเศสที่ชายแดนแม่น้ำโขง
4. ไทยต้องไม่สร้างด่านหรือตั้งค่ายทหารในแขวงเมืองพระตะบอง เสียมราฐ และในเขต 25 กิโลเมตร บนฝั่งขวาแม่น้ำโขงให้ถือเป็นเขตปลอดทหาร แม้เจ้าหน้าที่ของไทยจะเข้าไปเกี่ยวข้องก็ไม่ได้[1]

---

[1]จิราภรณ์ สถาปนะวรรธนะ. (2516). *เล่มเดิม*. หน้า 128-129.

นอกจากนี้ในอนุสัญญายังระบุให้ไทยรื้อป้อมค่ายบริเวณปลอดทหารภายใน 1 เดือน ระหว่างนั้นฝรั่งเศสจะยึดจันทบุรีไว้เพื่อเป็นหลักประกันว่าไทยจะปฏิบัติตามสนธิสัญญาอย่างเคร่งครัด ไทยจำต้องยอมตามข้อเรียกร้องดังกล่าว เพราะเป็นประเทศเล็กและเป็นฝ่ายเสียเปรียบ สนธิสัญญาและอนุสัญญาดังกล่าวได้มีการลงนามกันในวันที่ 3 ตุลาคม พ.ศ.2436 เป็นผลให้สิทธิการปกครองของไทยเหนือเมืองพวนตลอดจนดินแดนลาวฝั่งตะวันออกแม่น้ำโขงสิ้นสุดลงนับตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นมา

บทที่ 4
นโยบายการปกครองของไทยที่มีต่อชาวพวนในไทย

การที่ไทยได้ดำเนินนโยบายปกครองเมืองพวนโดยการกวาดต้อนและเกลี้ยกล่อมชาวพวนจากเมืองพวนเข้ามาในราชอาณาจักรไทยดังที่ได้กล่าวรายละเอียดไปแล้วในบทที่ 3 นั้น จากนโยบายดังกล่าวได้ส่งผลให้ชาวพวนเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งในสังคมไทย ซึ่งไทยจะต้องจัดระเบียบการปกครองเพื่อควบคุมให้ชาวพวนที่เข้ามาอยู่ในราชอาณาจักรไทยสามารถอยู่ร่วมกันกับคนไทยด้วยความสงบสุขและเป็นระเบียบเรียบร้อย ดังจะกล่าวรายละเอียดดังต่อไปนี้

การตั้งถิ่นฐานของชาวพวนในราชอาณาจักรไทย

ชาวพวนได้เข้ามาตั้งถิ่นฐานในราชอาณาจักรไทยครั้งแรกในสมัยกรุงธนบุรี เมื่อครั้งที่สมเด็จเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกและเจ้าพระยาสุรสีห์เป็นแม่ทัพยกไปตีเวียงจันทน์รวมทั้งเมืองพวนใน พ.ศ.2322 จากนั้นจึงทำการกวาดต้อนครัวลาวและชาวพวนเข้ามาในราชอาณาจักรไทย ชาวพวนเหล่านี้ได้ถูกจัดส่งให้เข้าไปตั้งถิ่นฐานอยู่ตามหัวเมืองต่างๆในเขตหัวเมืองชั้นใน ได้แก่ เมืองฉะเชิงเทรา เมืองสระบุรี เมืองนครนายก เมืองสุพรรณบุรี และเมืองลพบุรี เป็นต้น[1]

ต่อมาในสมัยรัตนโกสินทร์ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงดำเนินพระราโชบายกวาดต้อนชาวพวนเข้ามาในราชอาณาจักรไทย แล้วส่งให้ไปตั้งถิ่นฐานอยู่ตามหัวเมืองต่างๆที่มีชาวพวนที่ถูกกวาดต้อนเข้ามาในสมัยกรุงธนบุรีตั้งถิ่นฐานอยู่ก่อนแล้ว เนื่องจากทรงมีพระประสงค์ให้ชาวพวนเชื้อชาติเดียวกันได้มาอยู่รวมกันเพื่อความสะดวกในการควบคุมดูแล[2] รวมทั้งยังคำนึงถึงด้านจิตใจความรู้สึกของชาวพวนที่มีความรู้สึกรักพวกพ้องไม่ต้องการพลัดพรากจากกัน

เป็นที่น่าสังเกตว่าเมืองส่วนใหญ่ที่รัฐบาลจัดส่งให้ชาวพวนเข้าไปตั้งถิ่นฐานอยู่นั้นล้วนแล้วแต่เป็นเมืองที่อยู่ในเขตหัวเมืองชั้นในแทบทั้งสิ้น สาเหตุที่เป็นเช่นนั้นอาจเพราะรัฐบาลมีจุดประสงค์เพื่อป้องกันไม่ให้ชาวพวนหลบหนีกลับไปยังถิ่นฐานเดิมของตน เนื่องจากเมืองต่างๆในเขตหัวเมืองชั้นในเหล่านี้มีระยะทางห่างไกลจากเมืองพวนซึ่งเป็นถิ่นฐานเดิมของชาวพวนมาก อีกทั้งหัวเมืองชั้นในยังเป็นเมืองหน้าด่านป้องกันราชธานี เมื่อข้าศึกยกมาเมืองเหล่านี้จะเป็นด่านกั้นไม่ให้ข้าศึกมาถึงราชธานีเร็วนัก ราชธานีจะได้มีเวลาเตรียมตัวตั้งรับได้ทัน ดังนั้นหัวเมืองชั้นในจึงจำเป็นต้องใช้กำลังคนมาเพิ่มเติม เนื่องจากเมื่อเกิดภาวะศึกสงครามมาประชิด พลเมืองของเมืองเหล่านี้จำนวนหนึ่งจะเสียชีวิตจากภัยของสงคราม อีกส่วนหนึ่งก็จะถูกกวาดต้อนไป จนทำให้พลเมืองในเขตหัวเมืองชั้นในร่อยหรอลงไม่เพียงพอสำหรับการต่างๆ ด้วยเหตุนี้รัฐ

---

[1] สมเด็จฯเจ้าฟ้า กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และสมเด็จฯกรมพระยาดำรงราชานุภาพ. (2505). *สาส์นสมเด็จเล่ม6.* หน้า 245.

[2] *ร่างสารคราเจ้าพระยาจักรีถึงพระยาไชยนาท.* (หนังสือสมุดไทยดำ). (จ.ศ.1191). เส้นขาว. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 3, หมวดจดหมายเหตุ กท.ร.3.

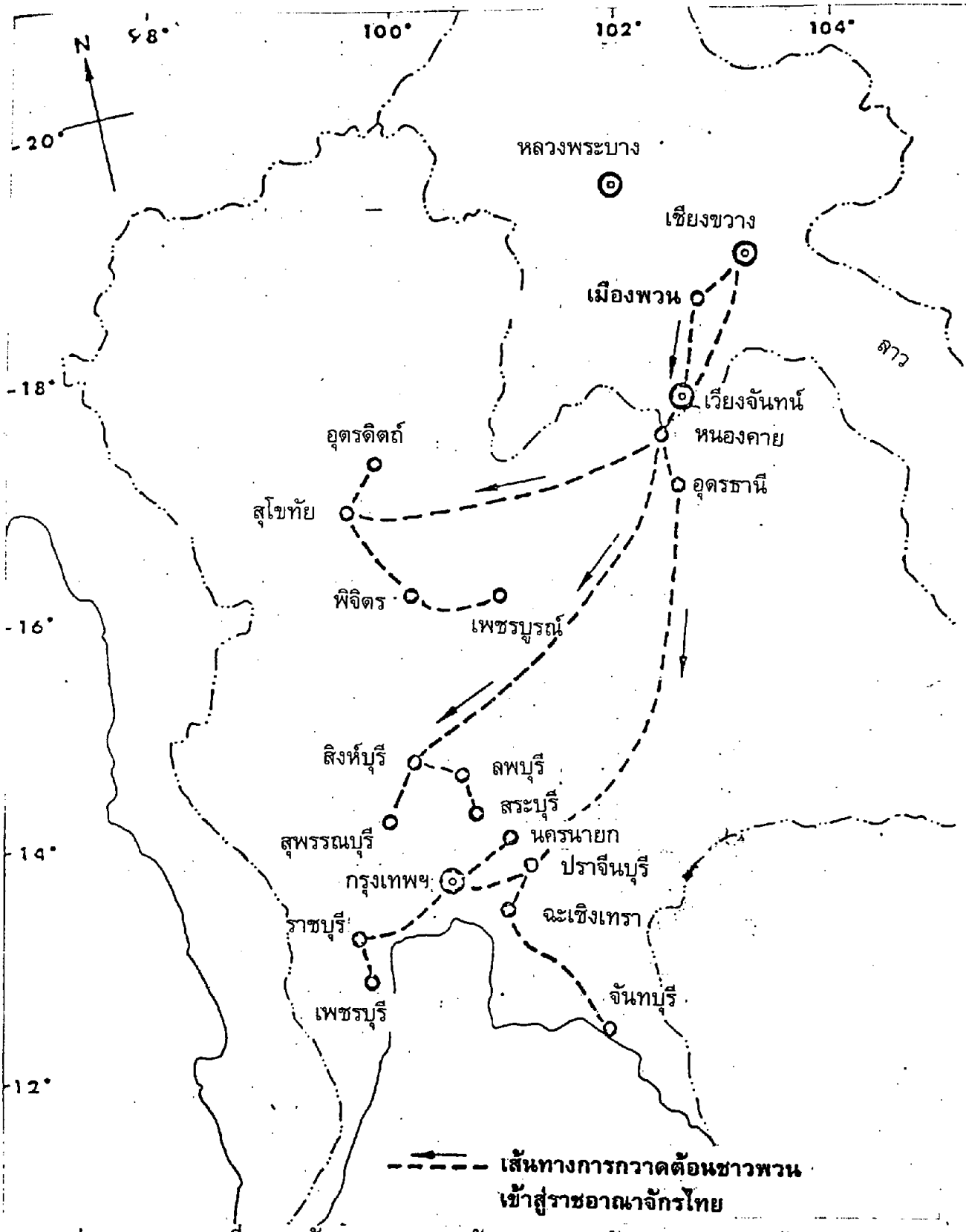

ภาพประกอบ 5 แผนที่แสดงเส้นทางการกวาดต้อนชาวพวนเข้าสู่ราชอาณาจักรไทย

จาก Snit Smuckarn. (1972). *Peasantry and Modernization : A Study of the Phueun in CentralThailand.*

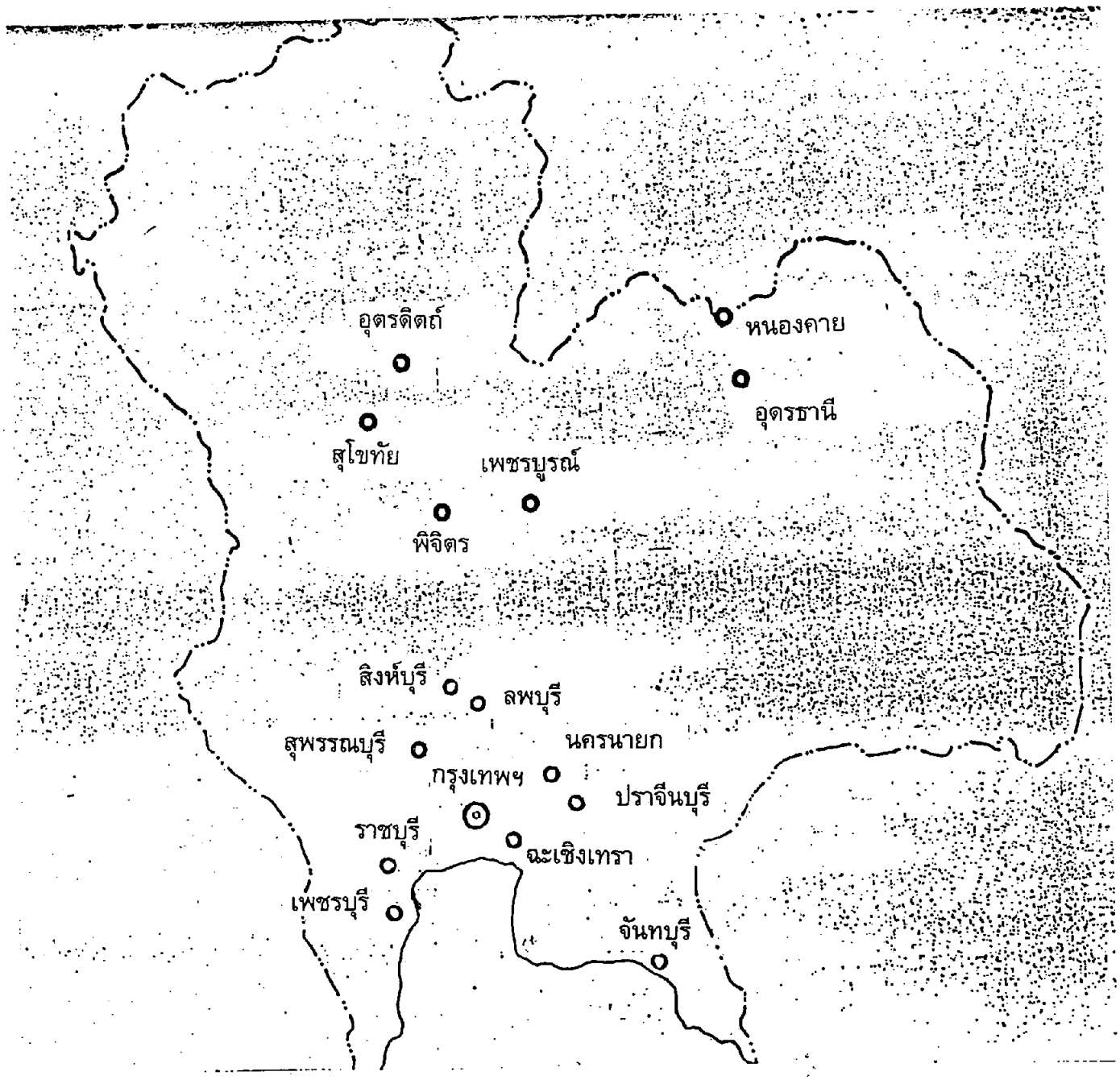

ภาพประกอบ 6 แผนที่แสดงที่ตั้งของชาวพวนในราชอาณาจักรไทย

จาก Snit Smuckam. (1972). *Peasantry and Modernization : A Study of the Phueun in CentralThailand.*

บาลจึงได้ส่งชาวพวนที่ถูกกวาดต้อนเข้ามาไปตั้งถิ่นฐานอยู่ในเมืองต่างๆในเขตหัวเมืองชั้นในเพื่อให้เป็นกำลังของเมืองเหล่านี้ต่อไป

ชาวพวนที่ถูกส่งให้เข้าไปตั้งถิ่นฐานอยู่ในเขตหัวเมืองชั้นในจะตั้งบ้านเรือนอยู่รวมกันเป็นกลุ่มแยกจากชุมชนชาวไทย แต่ยังคงอยู่ใกล้เคียงกันโดยชาวพวนจะตั้งบ้านเรือนอยู่สลับกับหมู่บ้านคนไทย ชาวพวนจะปลูกบ้านอยู่รวมกันเป็นหมู่บ้านแต่มักนิยมเรียกหมู่บ้านว่าบ้าน ซึ่งการตั้งชื่อหมู่บ้านของชาวพวนนั้นชาวพวนมักจะตั้งชื่อหมู่บ้านตามชื่อหมู่บ้านเดิมของตนในเมืองพวน เช่น บ้านเซ่า บ้านกล้วย และบ้านทราย เป็นต้น ต่อมาเมื่อมีการกวาดต้อนชาวพวนส่งเข้ามาในราชอาณาจักรไทยเพิ่มมากขึ้น จึงทำให้มีหมู่บ้านของชาวพวนเพิ่มมากขึ้นตามไปด้วย

นโยบายการปกครองของรัฐบาลไทยที่มีต่อชาวพวนที่ถูกกวาดต้อนเข้ามาในราชอาณาจักรไทย

รัฐบาลปกครองชาวพวนที่ถูกกวาดต้อนเข้ามาโดยใช้ระบบไพร่เช่นเดียวกับการควบคุมคนไทย ชาวพวนทุกคนจะต้องขึ้นสังกัดและถูกสักข้อมือบอกสังกัด[1] โดยมีขุนนางชาวพวนเป็นหัวหน้าปกครอง แล้วให้อยู่ในความควบคุมดูแลของขุนนางไทยอีกต่อหนึ่ง ขุนนางไทยที่มีอำนาจปกครองชาวพวน ได้แก่ เสนาบดีเจ้าสังกัด เจ้าเมือง และกรมการเมือง ส่วนขุนนางชาวพวนจะมีตั้งแต่ตำแหน่งปลัดเมือง จางวางกอง นายกอง ปลัดกอง ลงมาจนถึงนายหมวดและเจ้าหมู่ซึ่งเป็นตำแหน่งปกครองที่ใกล้ชิดกับชาวพวนมาก ดังนั้นจึงจำเป็นต้องแต่งตั้งชาวพวนให้ปกครองชาวพวนด้วยกันเองโดยคาดว่าจะเกิดผลดีทั้งแก่รัฐบาลและแก่ชาวพวนเอง ขุนนางไทยมีหน้าที่เพียงควบคุมขุนนางชาวพวนระดับสูงตั้งแต่ตำแหน่งนายกองขึ้นไปให้ปฏิบัติตามนโยบายและกฎหมายข้อบังคับของไทย แล้วขุนนางชาวพวนจึงไปปกครองและควบคุมชาวพวนอีกต่อหนึ่ง

การที่ชาวพวนถูกควบคุมอยู่ภายใต้ระบบไพร่มีผลทำให้ชาวพวนเหล่านี้ถูกแบ่งออกเป็นสองระดับ คือ ระดับมูลนาย และระดับไพร่

มูลนาย

มูลนายชาวพวนจะทำหน้าที่ปกครองชาวพวนด้วยกันเองในระดับกอง[2] ในแต่ละกองจะมีมูลนายชาวพวนตำแหน่งต่างๆปกครอง ซึ่งมูลนายชาวพวนเหล่านี้แบ่งออกเป็นสองระดับ คือ มูลนายระดับสูงและมูลนายระดับล่าง มูลนายระดับสูงนั้นจะได้รับการแต่งตั้งจากพระมหากษัตริย์ ได้แก่ ปลัดเมือง จางวางลาว นายกองลาว และปลัดกองลาว มีศักดินาตั้งแต่ 400 ไร่ขึ้นไป และมีสิทธิพิเศษบางประการ เช่น มีสิทธิเข้าเฝ้าขณะพระมหากษัตริย์เสด็จออกว่าราชการ และบุตรของมูลนายระดับสูงทุกคนจะได้รับการยกเว้นไม่ต้องเป็นไพร่เพื่อเปิดโอกาสให้บุตรมูลนายระดับสูงมาถวายตัวรับราชการสืบทอดสถานะมูลนายต่อไป เช่น พระรัตณนิกอรชาวพวนเดิมเป็นนายกองลาวกองโค ต่อมาได้เลื่อนเป็นพระยารัตณนิกอรจางวางกองโคแทนบิดา

---

[1] *ร่างตราเรื่องนายสังกล่าวโทษกรมการเมืองมโนรมย์ ขลฯ.* (หนังสือสมุดไทยดำ). (จ.ศ.1206). เส้นขาว. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 147, หมวดจดหมายเหตุ กท.ร.3.

[2] ชาวพวนจะอาศัยรวมกันอยู่เป็นหมู่บ้าน หลายๆหมู่บ้านรวมกัน เรียกว่า กอง

ซึ่งถึงแก่กรรม มีพระบรมราชโองการแต่งตั้งพร้อมทั้งพระราชทานเครื่องยศให้ด้วย เช่น ถาดหมาก คนโฑ เสื้อแพรจีนยาว 1 ตัว กำไลทองคำ 1 สำรับ เป็นต้น และกำหนดให้มีศักดินา 800 ไร่[1]

มูลนายระดับล่างจะได้รับการแต่งตั้งจากมูลนายระดับสูงและมีศักดินาตั้งแต่ 30 ไร่ ถึง 400 ไร่ มูลนายระดับล่างมีหน้าที่ควบคุมกำลังคน คือ ไพร่ โดยอยู่ใต้บังคับบัญชาของมูลนายระดับสูงอีกทีหนึ่ง สิทธิพิเศษของมูลนายระดับล่างมีเพียงไม่ถูกสักเป็นไพร่ และพวกนี้จะเป็นฐานอำนาจของมูลนายระดับสูง มูลนายระดับล่าง ได้แก่ นายร้อยลาว ปลัดร้อยลาว สมุหบัญชีลาว สารวัตรลาว นายหมวดลาว และเสมียนกองลาว[2] มูลนายระดับล่างเหล่านี้จะมีตำแหน่งเป็น ขุน หรือ หมื่น เช่น ขุนกัทฑลีประจำอยู่กองลาวบ้านกล้วยเมืองลพบุรี มีหน้าที่ช่วยเหลือนายกองดูแลไพร่ชาวพวน และทำส่วยรวมทั้งทำบัญชี เป็นต้น ดังนั้น มูลนายระดับล่างจึงมีความใกล้ชิดกับราษฎรมากกว่ามูลนายระดับสูง เพราะมูลนายระดับล่างมีหน้าที่เป็นเสมือนนายบ้าน กำนัน ผู้ใหญ่บ้านของหมู่บ้านชาวพวนแต่ละแห่ง

การคัดเลือกผู้ที่จะดำรงตำแหน่งต่างๆนั้น จะเลือกจากผู้ที่มีเชื้อสายชาวพวนเหมือนกัน และบุคคลนั้นจะต้องเป็นที่นิยมรักใคร่ของชาวพวนด้วยกัน และที่สำคัญคือจะต้องเป็นผู้ที่สามารถเก็บผลประโยชน์ เช่น ส่วยต่างๆส่งให้รัฐได้เต็มเม็ดเต็มหน่วย บุคคลที่มีคุณลักษณะดังกล่าวนี้จึงจะได้รับการแต่งตั้งให้เป็นมูลนาย มูลนายชาวพวนจะมีอำนาจหน้าที่ตลอดจนสิทธิพิเศษต่างๆเช่นเดียวกับมูลนายไทย แต่จะต่างกันตรงที่มูลนายชาวพวนจะได้รับการแต่งตั้งจากพระมหากษัตริย์เท่านั้น และเมื่อได้รับตำแหน่งขุนนางแล้วชาวพวนเหล่านี้จะเข้าสู่ระบบไพร่อย่างเต็มตัวโดยมีอำนาจ สิทธิหน้าที่เช่นเดียวกันกับมูลนายไทยทุกประการ[3] แต่มูลนายชาวพวนเหล่านี้จะต้องอยู่ในความดูแลของขุนนางไทยระดับสูงอีกต่อหนึ่ง ทั้งนี้ก็เพื่อเป็นการควบคุมอำนาจของมูลนายชาวพวนไม่ให้มีมากเกินไปจนอาจเป็นอันตรายแก่ไทยได้ ขุนนางไทยระดับสูง ได้แก่ เสนาบดีเจ้าสังกัด เจ้าเมือง กรมการเมือง มีหน้าที่คัดเลือกชาวพวนที่เหมาะสมให้ดำรงตำแหน่งต่างๆเพื่อกราบบังคมทูลให้มีพระบรมราชโองการแต่งตั้งต่อไป มูลนายชาวพวนซึ่งมีตั้งแต่ตำแหน่งปลัดเมือง จางวางลาว นายกองลาว ปลัดกองลาว และนายร้อยลาว เป็นต้น มีหน้าที่ดังต่อไปนี้

ปลัดเมือง มีหน้าที่ช่วยราชการเจ้าเมือง เมืองใดที่มีชุมชนชาวพวนตั้งอยู่ จะมีขุนนางชาวพวนได้เป็นปลัดเมือง เรียกว่า ปลัดลาว เช่นเดียวกับที่มีปลัดไทย ปลัดจีนดูแลคนของตน หน้าที่ของปลัดเมืองชาวพวน คือ ปกครองควบคุมชาวพวนระดับนายกองลงมา รวมทั้งดูแลความเป็นอยู่ของชาวพวนไม่ให้ได้รับความเดือดร้อนหรือถูกข้าราชการไทยข่มเหง เช่น พระพนมสารนรินทร์เจ้าเมืองพนมสารคามได้กราบบังคมทูลขอแต่งตั้งบุตรหลานเจ้านายลาวขึ้นเป็นปลัดและผู้ช่วย โดยขอตั้งท้าวอุ่นเป็นปลัดเมือง และขอแต่งตั้งท้าวดันหลานเจ้าสานเจ้าเมืองพวนเป็นผู้ช่วย[4] เพื่อให้ทำหน้าที่ร่วมกับปลัดไทยซึ่งมีหน้าที่ดูแลทุกข์สุขของราษฎรไทย

---

[1] *ร่างสารตราถึงเมืองลพบุรีโปรดเกล้าฯตั้งพระรัตณนิกรเป็นพระยารัตณนิกรจางวางกองโค.* (หนังสือสมุดไทยดำ). (จ.ศ.1219). เส้นชาว. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 3, หมวดจดหมายเหตุ กท.ร.3.

[2] นนทิยา สว่างวุฒิธรรม. (2525). *การควบคุมกำลังคนในสมัยรัตนโกสินทร์ก่อนการจัดการเกณฑ์ทหาร (พ.ศ.2325-2448).* หน้า 43.

[3] ขุนนางชาวพวนจะได้รับพระราชทานเงินเบี้ยหวัดเป็นประจำทุกปี และต้องกระทำสัตย์ปฏิญาณถือน้ำพิพัฒน์สัตยาปีละสองครั้งเช่นเดียวกับขุนนางไทย

[4] *ร่างสารตราถึงหลวงปลัดกรมการเมืองพนมสารคาม.* (หนังสือสมุดไทยดำ). (จ.ศ.1225). เส้นชาว. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 4, หมวดจดหมายเหตุ กท.ร.4.

จางวางลาว มูลนายชาวพวนที่ปฏิบัติหน้าที่มาด้วยดีมีความสามารถ จะได้เลื่อนตำแหน่งให้สูงขึ้น โดยรัฐบาลจะพิจารณาจากการเก็บส่วยว่าบุคคลนั้นต้องเป็นผู้ที่สามารถดูแลเก็บส่วยที่ค้างให้ได้ครบหรือได้มากขึ้น ตำแหน่งจางวางลาวเป็นตำแหน่งรองจากปลัดเมือง แต่ลักษณะของงานจะมีความใกล้ชิดกับชาวพวนมากกว่า คือ มีหน้าที่ควบคุมกองลาวต่างๆในเมืองนั้นๆ โดยทางการจะเป็นผู้กำหนดจำนวนกองลาวให้แก่จางวางลาวทำการควบคุม เช่น เมืองฉะเชิงเทรา มีจางวางลาวคือหลวงสุนทรสุระ ทำหน้าที่ควบคุมกองลาวบ้านท่าทร่านแขวงเมืองฉะเชิงเทราจำนวน 8 กองทำส่วยทอง ได้แก่ กองขุนภักดีภูเบศ กองขุนณแรฏใจภัก กองขุนพิทักภูมิน กองขุนณรินอาสา กองขุนณราพิรม กองขุนณณนิคน กองขุนประจันทามิน และกองขุนไพรินพินาฏ[1]

นายกองลาว ชาวพวนในเขตหัวเมืองชั้นในต้องสังกัดกองลาวต่างๆที่ตั้งขึ้นในแต่ละเมือง ผู้ปกครองกองลาวเหล่านั้น เรียกว่า นายกองลาว จำนวนนายกองลาวมีเท่ากับจำนวนกองลาวในแต่ละเมือง เช่น เมืองสุพรรณบุรีจัดตั้งกองลาวได้ 8 กอง มีนายกองลาว 8 คน เมืองฉะเชิงเทรามีกองลาว 11 กอง มีนายกองลาวได้ 11 คน[2] นายกองลาวส่วนใหญ่มีบรรดาศักดิ์เป็น ขุน เช่น ขุนภักดีภูเบศ ขุนณแรฏใจภัก เป็นต้น

นายกองลาวเป็นตำแหน่งที่มีความสำคัญเป็นอย่างยิ่ง เพราะต้องควบคุมกองกำลังชาวพวนในบังคับบัญชาของตนตั้งแต่ระดับมูลนายตำแหน่งต่างๆลดหลั่นกันลงมาจนถึงระดับไพร่ทั้งหมดในกอง ดังนั้นจึงจำเป็นต้องได้คนที่มีความสามารถเป็นที่รักใคร่นับถือของชาวพวนและเป็นผู้ที่รัฐบาลให้ความไว้วางใจ ด้วยเหตุนี้การแต่งตั้งนายกองลาวจึงมีหลักเกณฑ์อยู่ว่า เมื่อตำแหน่งนายกองว่างลงเพราะนายกองคนเดิมได้เลื่อนไปรับตำแหน่งใหม่ที่สูงขึ้น เช่น จางวางกองลาว ปลัดเมือง กรมการเมือง หรือเพราะถึงแก่กรรม จะต้องรีบแต่งตั้งนายกองลาวคนใหม่ขึ้นโดยเร็ว วิธีการในการคัดเลือกเพื่อแต่งตั้งนายกองมีดังนี้

ประการแรก ใช้ระบบสืบสายโลหิต เช่น เมื่อนายกองคนเดิมยังมีชีวิตอยู่และได้เลื่อนตำแหน่งสูงขึ้น มีอำนาจมากขึ้น ก็มีสิทธิเสนอชื่อบุตรชายหรือน้องชายของตนให้เป็นนายกองได้ หากในกรณีที่นายกองคนเดิมถึงแก่กรรม แต่ยังมีบุตรชายที่มีความสามารถและรับราชการอยู่แล้ว จางวางลาว ปลัด และเจ้าเมืองจะร่วมกันเสนอชื่อบุตรชายของนายกองคนเดิมที่ถึงแก่กรรมนั้นไปยังเสนาบดีเจ้าสังกัดให้มีพระบรมราชโองการแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งนายกองลาวต่อไป

ประการที่สอง การแต่งตั้งนายกองลาวเพื่อควบคุมชาวพวน ต้องคำนึงว่าบุคคลที่จะได้รับการแต่งตั้งนั้นจะต้องมีเชื้อสายพวนเช่นเดียวกันกับกองลาวที่ต้องทำการควบคุม วิธีการนี้เป็นสิ่งจำเป็นเพราะนายกองลาวจะต้องควบคุมขุนนางและไพร่ชาวพวนในกองของตนอย่างใกล้ชิด ดังนั้นหากนายกองมีเชื้อสายเดียวกับคนในกองลาว จะส่งผลให้การปฏิบัติงานเป็นไปด้วยความสะดวกยิ่งขึ้น

นายกองลาวชาวพวนมีหน้าที่พิจารณาคดีมโนสาเร่เล็กน้อย โดยเจ้าเมืองกรมการจะไม่มีสิทธิเข้ามาก้าวก่ายหรือมานำตัวชาวพวนไปพิจารณาว่ากล่าวหรือเรียกเอาทรัพย์สินเงินทองได้ แต่ถ้าหากเป็นความแพ่ง อาญา อุทธรณ์ ที่เป็นคดีมหันตโทษ นายกองจะต้องส่งตัวผู้ต้องหาชาวพวนในกองของตนให้แก่เจ้าเมืองกรมการพิจารณาคดีตามกฎหมาย นอกจากนั้นนายกองชาวพวนยังมีหน้าที่นำขุนนางชาวพวนใต้บังคับ

---

[1] *บัญชีรายวันเลกส่วยทองเมืองพนมสารคาม 8 กอง ส่งทอง.* (หนังสือสมุดไทยดำ). (จ.ศ.1225). เส้นขาว. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 252, หมวดจดหมายเหตุ กท.ร.4.

[2] *บัญชีจ่ายเบี้ยหวัดลาว เขมร และหัวเมืองต่างๆ.* (หนังสือสมุดไทยดำ). (จ.ศ.1203). เส้นขาว. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 100, หมวดจดหมายเหตุ กท.ร.3.

บัญชาทำพิธีดื่มน้ำพิพัฒน์สัตยาทุกปี ปีละสองครั้ง และมีหน้าที่ดูแลปราบปรามโจรผู้ร้าย รวมทั้งมีหน้าที่ควบคุมชาวพวนในกองของตนไปทำงานตามที่ทางราชการมีหมายเกณฑ์มาเป็นกรณีพิเศษ[1]

ถึงแม้ว่านายกองชาวพวนจะเป็นผู้ใกล้ชิดกับชาวพวน คุมกำลังชาวพวนทั้งหมดในกองของตน ทำให้ดูเหมือนเป็นผู้มีอำนาจมากจนอาจเป็นการท้าทายอำนาจของรัฐได้ แต่รัฐก็มีมาตรการในการควบคุม โดยการแต่งตั้งมูลนายทั้งลาวและไทยระดับสูงขึ้นไปปกครองควบคุมอีกต่อหนึ่ง โดยส่วนกลาง ได้แก่ พระมหากษัตริย์ลงมาจนถึงเสนาบดีเจ้าสังกัดจะเป็นผู้ควบคุมนโยบายทุกอย่าง และมีอำนาจสั่งการรวมทั้งตัดสินเรื่องราวสำคัญทั้งหมด มูลนายชาวพวนมีหน้าที่ปฏิบัติตามนโยบายระเบียบข้อบังคับจากส่วนกลางเท่านั้น ทั้งนี้เพื่อควบคุมไม่ให้ขุนนางชาวพวนมีอำนาจมากจนเกินไป

ปลัดกองลาว เป็นตำแหน่งรองลงมาจากนายกองลาว ปลัดกองมีหน้าที่ช่วยนายกองควบคุมชาวพวนในกองของตน การแต่งตั้งปลัดกองจะใช้วิธีเดียวกันกับการแต่งตั้งนายกอง คือ เมื่อตำแหน่งปลัดกองว่างลงด้วยเหตุใดก็ตาม จะต้องแต่งตั้งชาวพวนในกองนั้นซึ่งรับราชการและรู้งานเป็นอย่างดี และที่สำคัญคือเป็นชาวพวนเช่นเดียวกับไพร่ในกองนั้นขึ้นมาเป็นปลัดกอง

ไพร่

ชาวพวนทุกคนที่ไม่ใช่มูลนายหรือขุนนางจะต้องขึ้นสังกัดและถูกสักข้อมือบอกสังกัด ชาวพวนเหล่านี้จะมีสถานะเป็น ไพร่ หรือ เลกลาว ซึ่งแบ่งออกได้เป็นสองประเภท คือ ไพร่สมหรือเลกสม และไพร่หลวงหรือเลกหลวง ชาวพวนส่วนใหญ่จะมีสถานะเป็นไพร่หลวง ส่วนไพร่สมมีเพียงจำนวนน้อยเท่านั้น เอกสารชั้นต้นระบุว่ามีไพร่สมก็แต่เฉพาะที่เมืองเพชรบุรีเท่านั้น เนื่องจากมีการพระราชทานชาวพวนและลาวทรงดำจำนวนหนึ่งให้เป็นเลกสมของพระยาสุรินทรฤาชัยเจ้าเมืองเพชรบุรีและของกรมการเมือง เช่น หลวงปลัด หลวงยกกระบัตร หลวงมหาดไทย ขุนแพ่ง ขุนศุภมาตรา ขุนแขวง ขุนจ่าเมือง ฯลฯ จำนวน 228 คน เป็นต้น[2]

ชาวพวนทั้งหลายในเขตหัวเมืองชั้นในที่ไม่ใช่มูลนายหรือขุนนางจะมีสถานะเป็นไพร่หลวงหรือเลกหลวง รัฐบาลได้จัดแบ่งเลกหลวงชาวพวนเหล่านี้ออกเป็นประเภทต่างๆเพื่อความสะดวกในการควบคุมดูแล ดังต่อไปนี้

เลกลาวคงเมือง หมายถึง ชาวพวนที่สังกัดอยู่ในกองลาวคงเมือง กองลาวคงเมือง คือ กองลาวที่ประจำการอยู่ในเมือง เป็นกำลังของเมือง ดังนั้นจึงใช้คำว่า **คง** หมายถึง คงอยู่ในเมืองนั้น เลกลาวคงเมืองได้มาจากชาวลาวที่พระเจ้าแผ่นดินพระราชทานอนุญาตให้มาตั้งบ้านเรือนเป็นชุมชนในเขตหัวเมืองชั้นใน โดยกำหนดว่าให้เป็นเลกคงเมือง หรือได้มาจากเลกลาวที่มูลนายเบียดบังไว้ไม่ส่งเมื่อทางราชการพบ

---

[1] บังอร ปิยะพันธ์. (2529). *ประวัติศาสตร์ของชุมชนชาวลาวในหัวเมืองชั้นในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น.* หน้า 120-121.

[2] *ใบบอกพระยาสุรินทรฤาชัยเมืองเพ็ชบุรีร้องทุกข์เรื่องเกณฑ์เลกคัดไม้เขื่อนท่อน้ำไม่เสมอภาคกัน.* (หนังสือสมุดไทยดำ). (จ.ศ.1184). เส้นขาว. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 7, หมวดจดหมายเหตุ กท.ร.2.

ก็จะนำมาสักเป็นเลกคงเมือง[1] เลกลาวคงเมืองจะไม่มีสิทธิออกไปต่างเมือง ทั้งนี้เพราะเป็นไปตามนโยบายการควบคุมการเคลื่อนย้ายไพร่ตามหัวเมืองเพื่อป้องกันไม่ให้เมืองใดเมืองหนึ่งเป็นเมืองร้าง

หน้าที่ของเลกลาวคงเมือง คือ ต้องมาเข้าเดือนปีละ 4 เดือนในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก และปีละ 3 เดือนในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย[2] การเข้าเดือน หมายถึง การเข้าเวรยามประจำการเพื่อทำงานให้แก่เมืองนั้น

เลกลาวเข้าเดือน หมายถึง ชาวพวนที่เป็นไพร่หลวงสังกัดกองลาวเข้าเดือน มีหน้าที่ทำงานให้แก่เมืองของตนหรือถูกเรียกไปทำงานในราชธานีหรือหัวเมืองอื่นก็ได้ โดยรัฐเรียกเกณฑ์มาทำงานเดือนเว้นเดือน หากมาเข้าเดือนไม่ได้จะต้องส่งเงินมาแทน

เลกลาวกองนอก คือ เลกลาวที่ตั้งบ้านเรือนอยู่นอกราชธานี ชาวพวนที่สังกัดกองลาวกองนอกนี้จะมีหน้าที่ส่งส่วยให้รัฐตามที่กำหนดไว้ ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นส่วยประเภทต่างๆตามแต่จะหาได้ในเมืองของตน เช่น ส่วยเร่ว ส่วยกระวาน ส่วยทอง ส่วยฝาง และส่วยดีบุก เป็นต้น

เลกลาวกองนอกนี้ยังรวมไปถึง กองช้าง กองโค กองกระบือ กองไร่ กองนา และกองส่วยด้วย ซึ่งเลกลาวในแต่ละกองที่กล่าวมาล้วนมีหน้าที่สำคัญ ดังต่อไปนี้

เลกลาวกองช้าง มีหน้าที่รวบรวมจัดหาช้างไว้ใช้ในราชการ เมื่อมีผู้พบช้างป่า เลกลาวกองช้างก็มีหน้าที่คุมช้างต่อตามจำนวนเกณฑ์ไปต้อนช้างป่า

เลกลาวกองโคและกองกระบือ มีหน้าที่รวบรวมจัดหาโคและกระบือไว้ใช้ในราชการ เช่น ขุนพิทักษคาวิน (ป้อง) นายกองโคชาวพวนบ้านพระงามมีหน้าที่เลี้ยงโคหลวง ต่อมาได้ทำประโยชน์ให้แก่ทางการโดยติดตามเลกกองโคที่หลบหนีให้กลับมาทำส่วยเช่นเดิมได้ ดังนั้นใน พ.ศ.2419 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯให้ยกบ้านพระงามขึ้นเป็นเมืองสนามชัยเขตขึ้นกับเมืองฉะเชิงเทรา และทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯให้ขุนพิทักษคาวินขึ้นเป็นผู้ว่าราชการเมือง[3]

เลกลาวกองนาและกองไร่ มีหน้าที่ทำนา ทำไร่

เลกลาวกองส่วย มีหน้าที่ทำส่วยส่งให้รัฐเป็นรายปี เช่น เมืองพนมสารคาม หลวงสุนทรสุระจางวางลาว ควบคุมกองลาวพวนบ้านท่าทรานจำนวน 5 กองทำส่วยทอง ได้แก่ กองขุนภักดีภูเบศ กองขุนณรฏใจภัก กองขุนพิทักภูมิน กองขุนณรินอาสา และกองขุนณราพิรม[4]

---

[1] *ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ.2390-2400.* (2503). หน้า 136-140.

[2] *พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ฉบับหอสมุดแห่งชาติ รัชกาลที่1และรัชกาลที่2.* (2505). หน้า 387.

[3] นารี สาริกะภูติ. (2529). *รายงานผลการวิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของชาวลาวเวียงและลาวพวนในอำเภอพนมสารคาม และอำเภอสนามชัยเขต.* หน้า 121.

[4] *บัญชีรายวันเลกส่วยทองเมืองพนมสารคาม 8 กอง ส่งทอง.* (หนังสือสมุดไทยดำ). (จ.ศ.1225). เส้นขาว. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 252, หมวดจดหมายเหตุ กท.ร.4.

เลกลาวกองด่าน คือ ชาวพวนที่สังกัดกองลาวกองด่าน มีหน้าที่ลาดตระเวนตรวจตราเขตแดนระหว่างเมืองของตนกับเมืองข้างเคียง มีนายกองและขุนหมื่นตำแหน่งต่างๆควบคุมดูแลขึ้นกับเจ้าเมืองอีกทีหนึ่ง[1] หน้าที่ของเลกกองด่านไม่ได้มีเฉพาะตรวจตราเขตแดนอย่างเดียวเท่านั้น บางครั้งเลกลาวกองด่านยังมีหน้าที่ทำส่วยส่งรัฐบาลด้วย ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความต้องการได้ส่วยของรัฐบาลและสถานการณ์บ้านเมือง

บทบาทของชาวพวนในราชอาณาจักรไทย

ชาวพวนที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานในราชอาณาจักรไทยจะถูกควบคุมอยู่ภายใต้ระบบไพร่ การควบคุมเช่นนี้ได้ส่งผลดีแก่รัฐ เพราะสามารถควบคุมชาวพวนให้อยู่ในระเบียบแผนได้ ชาวพวนเหล่านี้จะถูกแบ่งออกเป็น 2 สถานะ คือ มูลนาย และไพร่ ซึ่งชาวพวนเหล่านี้ไม่ว่าจะอยู่ในสถานะมูลนายหรือไพร่ก็ตาม ต่างล้วนแต่มีบทบาททั้งทางด้านการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ทั้งสิ้น

บทบาททางการเมือง

ในยามศึกสงครามหน้าที่หลักของมูลนายและไพร่ไทยคือการป้องกันบ้านเมือง แต่เนื่องจากกำลังของคนไทยมีไม่เพียงพอ ดังนั้นชาวต่างด้าวที่เข้าตั้งหลักแหล่งอยู่ในราชอาณาจักรไทย เช่น ชาวเขมร มอญ และลาว จึงมีหน้าที่ต้องรับใช้บ้านเมืองโดยการเข้าร่วมกับกองทัพไทยต่อสู้ป้องกันข้าศึกศัตรูด้วย และด้วยเหตุนี้ในยามศึกสงครามชาวพวนที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานในราชอาณาจักรไทยจึงถูกเกณฑ์ไปราชการทัพศึก โดยมีมูลนายลาวเป็นผู้ควบคุมไปเข้าร่วมกับกองทัพในเมืองที่ตนสังกัด แล้วจึงยกไปสมทบกับกองทัพจากราชธานีหรือหัวเมืองอื่นอีกตามแต่โอกาสและสถานการณ์ การเกณฑ์ชาวพวนไปราชการทัพศึกมีหลายครั้ง โดยเฉพาะสมัยรัชกาลที่ 3 เมื่อครั้งทำสงครามกับญวนก็ปรากฏว่ามีชาวพวนถูกเกณฑ์ไปราชการทัพศึก เช่น ใน พ.ศ. 2382 ทัพไทยยกไปตีเมืองพระตะบอง ได้เกณฑ์ชาวลาวเชื้อสายต่างๆ รวมทั้งชาวพวนจากเมืองลพบุรี 200 คน สระบุรี 200 คน นครชัยศรี 400 คน เมืองสุพรรณบุรี 1,000 คน เมืองชัยบาดาล 1,400 คน และลาวบ้านท่าทราน 848 คน[2] เข้าร่วมในกองทัพไทยด้วย

การเกณฑ์ชาวพวนไปราชการในกองทัพนั้น เป็นการเกณฑ์ทั้งไพร่และมูลนายพร้อมทั้งเสบียงอาหารโดยเฉพาะข้าว ทางการได้มีสารตราสั่งการมายังเจ้าเมืองต่างๆ ว่าต้องเตรียมข้าวไปด้วยในอัตราคนละ 3 ถัง โดยให้แต่ละคนจัดหามา แต่ถ้าไม่สามารถหามาครบทั้ง 3 ถังได้ ก็เป็นหน้าที่ของเจ้าเมืองที่จะต้องจัดหามาให้ตรงตามจำนวน[3]

การเกณฑ์ชาวพวนไปราชการทัพศึกกับญวนนั้น ชาวพวนปฏิบัติหน้าที่ด้วยดีจนได้รับความไว้วางใจจากทางการ ไม่ปรากฏหลักฐานว่าชาวพวนได้ก่อการกระด้างกระเดื่อง ก่อความวุ่นวายให้กับกองทัพไทย หรือเข้าไปกับกองทัพของข้าศึกแต่อย่างใด ดังนั้นทางการไทยจึงปฏิบัติต่อทหารชาวพวนในกองทัพเช่นเดียวกับปฏิบัติต่อทหารไทย โดยเฉพาะชาวพวนในระดับมูลนายซึ่งควบคุมไพร่พลในกองทัพก็จะได้รับพระราชทานเบี้ยหวัดซึ่งนำไปจ่ายถึงที่ตั้งกองทัพอีกด้วย ดังตัวอย่างการนำเบี้ยหวัดไปจ่ายในกองทัพเมื่อ

---

[1] *กฎหมายตราสามดวง.* (2521). หน้า 638.

[2] *ประชุมพงศาวดารเล่ม 42 จดหมายเหตุเกี่ยวกับเขมรและญวนในรัชกาลที่3.* (2521). หน้า 188.

[3] บังอร ปิยะพันธ์. (2529). *เล่มเดิม.* หน้า 158.

พ.ศ. 2388 เจ้าพระยาบดินทรเดชานำกองทัพไทยไปตั้งมั่นที่เมืองอุดงมีชัยในกัมพูชา ซึ่งมีชาวลาวเชื้อสายต่างๆ รวมทั้งชาวพวนเข้าร่วมอยู่ในกองทัพครั้งนี้เป็นจำนวนมาก พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้หลวงนายสิทถือท้องตราไปถึงเจ้าเมืองรายทางที่ต้องผ่าน พร้อมทั้งเงินเบี้ยหวัดไปมอบให้เจ้าพระยาบดินทรเดชาแจกแก่มูลนายลาวกรุงเก่า 94 คน สระบุรี 96 คน ลพบุรี 40 คน เมืองอิน 20 คน เมืองพรหม 65 คน เมืองอ่างทอง 13 คน เมืองสิง 10 คน เมืองนครนายก 42 คน เมืองสุพรรณ 17 คน รวม 392 คน เป็นเงิน 66 ชั่ง 16 ตำลึง[1]

นอกจากชาวพวนจะถูกเกณฑ์ไปราชการทัพศึกแล้ว ชาวพวนที่สังกัดอยู่ในกองลาวกองด่านก็ยังมีหน้าที่เข้าเวรยามลาดตระเวนตรวจตรารักษาความสงบเรียบร้อยในเมืองของตนและราชอาณาจักรไทยด้วย

บทบาททางเศรษฐกิจ

รัฐบาลได้จัดการปกครองและควบคุมชาวพวนที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่ในราชอาณาจักรไทยโดยจัดแบ่งชาวพวนเหล่านี้ออกเป็นกลุ่มๆ เรียกว่า กองลาว ซึ่งกองลาวแต่ละกองก็มีหน้าที่แตกต่างกันออกไป กองลาวที่สำคัญในจำนวนกองลาวต่างๆ เหล่านั้น คือ กองลาวนอก ซึ่งมีหน้าที่ทำส่วยส่งรัฐตามที่รัฐได้กำหนดไว้ โดยแบ่งเป็นกองส่วยประเภทต่างๆ เช่น กองส่วยเร่ว กองส่วยกระวาน กองส่วยทอง กองส่วยเสาไม้ เป็นต้น ส่วยต่างๆ เหล่านี้มีความสำคัญต่อเศรษฐกิจของไทย เพราะส่วยเป็นสินค้าส่งออกไปขายต่างประเทศตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 1 ถึง รัชกาลที่ 3 ดังนั้นจุดมุ่งหมายของรัฐบาลในการเก็บส่วยจึงได้แก่การเรียกเก็บส่วยสิ่งของที่จะเป็นสินค้าบรรทุกสำเภาออกไปขายต่างประเทศ และเป็นสินค้าแลกเปลี่ยนกับพ่อค้าที่เข้ามาค้าขายในราชอาณาจักรไทย[2]

ชาวพวนที่สังกัดลาวกองนอกที่มีหน้าที่ทำส่วยเร่วส่งมาให้รัฐ รัฐจะเรียกเก็บเร่วจากหัวเมืองที่มีเร่วเป็นจำนวนมากดังเช่นเมืองลพบุรี เป็นต้น เนื่องจากผลเร่วเป็นสินค้าที่ชาวยุโรปและเอเชียต้องการมากและขายได้ราคาดี ดังนั้นชาวพวนเมืองลพบุรีที่มีหน้าที่ที่ทำส่วยเร่วส่งให้รัฐจึงนับว่ามีบทบาทที่สำคัญต่อเศรษฐกิจไทยเป็นอย่างมาก ดังปรากฏว่า กองส่วยเร่วเมืองลพบุรีมี 3 กอง คือ กองพระรัตณนิกอร กองขุนปราบประไลย และกองขุนพิไชณะ[3]

นอกจากส่วยเร่วแล้วชาวพวนยังมีหน้าที่ทำส่วยทองส่งให้แก่รัฐ ทองคำเป็นส่วยอีกประเภทหนึ่งที่รัฐต้องการเป็นอย่างยิ่ง รัฐจะนำทองคำไปใช้ในการก่อสร้างที่เกี่ยวกับพุทธศาสนา เช่น สร้างวัด บูรณะวัด และสิ่งสำคัญทางพุทธศาสนา ผู้ที่มีหน้าที่ทำส่วยทองคือ กองลาวพวนบ้านท่าทร่านจำนวน 5 กอง ได้แก่ กองขุนภักดีภูเบศ กองขุนณเรฏใจภัก กองขุนพิทักภูมิน กองขุนณรินอาสา และกองขุนณราพิรม[4] สาเหตุที่ชาวพวนบ้านท่าทร่านมีหน้าที่ทำส่วยทองส่งให้แก่รัฐนั้นเนื่องมาจากภายในพื้นที่บ้านท่าทร่าน เมือง

---

[1] *สารตราเรื่องให้จัดเกวียนส่งนายสิทผู้ถือท้องตราและคุมเบี้ยหวัด เสื้อผ้าฯลฯ.* (หนังสือสมุดไทยดำ). (จ.ศ.1207). เส้นขาว. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 41, หมวดจดหมายเหตุ กท.ร.3.

[2] บุญรอด แก้วกัณหา. (2518). *การเก็บส่วยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น(พ.ศ.2325-2411).* หน้า 24.

[3] *ร่างเบี้ยหวัดเมืองอินบุรี เมืองพรหม เมืองอ่างทอง เมืองลพบุรี.* (หนังสือสมุดไทยดำ). (จ.ศ. 1210). เส้นขาว. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 168, หมวดจดหมายเหตุ กท.ร.3.

[4] *บัญชีรายวันเลกส่วยทองเมืองพนมสารคาม 8 กอง ส่งทอง.* (หนังสือสมุดไทยดำ). (จ.ศ.1225). เส้นขาว. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 252, หมวดจดหมายเหตุ กท.ร.4.

พนมสารคามซึ่งขึ้นกับเมืองฉะเชิงเทรามีแหล่งแร่ทองคำกระจายอยู่โดยทั่วไป[1] ประกอบกับชาวพวนบ้านท่าทร่านที่อพยพมาจากเมืองพวนเคยทำส่วยทองส่งให้แก่เวียงจันทน์มาก่อน ดังนั้นจึงมีความชำนาญในด้านการทำส่วยทองเป็นพิเศษ ดังคำกราบบังคมทูลของเจ้าสานเจ้าเมืองพวนที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่ที่บ้านท่าทร่าน ความว่า "เจ้าสานให้กราบบังคมทูลพระกรุณาว่า ท้าวเพี้ยแลไพร่รู้จักทำบ่อแลทองคำมีอยู่หลายคน"[2]

นอกจากชาวพวนจะต้องส่งส่วยที่เป็นสิ่งของให้แก่ทางการแล้ว ชาวพวนเหล่านี้ยังต้องส่งเป็นเงินตราให้ทางการด้วย เนื่องจากในบางครั้งชาวพวนไม่สามารถหาส่วยมาส่งให้ครบตามจำนวนที่ทางการกำหนดได้ ดังนั้นทางการจึงอนุญาตให้ชาวลาวพวนเหล่านี้ส่งเงินแทนสิ่งของ เช่น ส่งเงินแทนผลเร่วในอัตราหาบละ 5 ตำลึง เป็นต้น[3] ในระยะแรกของสมัยรัตนโกสนทร์ตอนต้น หากไพร่ส่วยไม่สามารถหาส่วยสิ่งของส่งให้แก่ทางการได้ครบ ก็ให้ส่งเงินไปซื้อสิ่งของนั้นๆ จากหัวเมืองใกล้เคียงแล้วนำมาส่งเป็นส่วยที่กรุงเทพฯ[4] เพราะในช่วงนั้นรัฐบาลต้องการส่วยที่เป็นสิ่งของมากกว่าเงิน เนื่องจากจุดมุ่งหมายของรัฐบาลในการเก็บส่วยในช่วงนั้นก็เพื่อเป็นสินค้าบรรทุกสำเภาไปขายต่างประเทศ หรือใช้แลกเปลี่ยนสินค้ากับพ่อค้าที่เข้ามาค้าขายในประเทศ และใช้ในการสาธารณูปโภค การก่อสร้างพระนคร เป็นต้น แต่ในตอนปลายของสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น โดยเฉพาะตอนปลายรัชกาลที่ 3 การเก็บส่วยสิ่งของได้เปลี่ยนมาเก็บเป็นเงินตรามากขึ้น ทั้งนี้เพราะรัฐต้องการนำเงินมาใช้จ้างแรงงานที่ใช้ในการก่อสร้างต่างๆ เช่น การซ่อมแซมพระบรมมหาราชวัง การสร้างป้อมปราการ การสร้างปฏิสังขรณ์วัดวาอาราม โดยรัฐจะจ้างแรงงานชาวจีนซึ่งสะดวกกว่าการเกณฑ์แรงงานไพร่ เพราะไม่ต้องเป็นภาระในการควบคุมดูแลและไม่ต้องบังคับให้ทำงานเหมือนกับการใช้แรงงานไพร่ เนื่องจากไพร่ต้องทำงานโดยไม่ได้รับเงินตอบแทน ดังนั้นจึงไม่ค่อยเต็มใจทำงานนัก ส่วนชาวจีนทำงานเพื่อแลกกับเงินค่าจ้างตอบแทน จึงเต็มใจที่จะทำงานมากกว่า[5]

สาเหตุอีกประการหนึ่งที่ทำให้รัฐเก็บส่วยเป็นเงินแทนสิ่งของในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น คือ การทำสนธิสัญญาเบาว์ริงกับอังกฤษใน พ.ศ. 2398 ซึ่งเป็นผลให้การผูกขาดการค้าโดยพระคลังสินค้าต้องยกเลิกไป พ่อค้ากับราษฎรสามารถทำการติดต่อค้าขายกันได้โดยตรง จึงมีผลทำให้การเก็บส่วยสิ่งของหมดความสำคัญลงไปมาก รัฐจึงเปลี่ยนมาเก็บส่วยเป็นเงินตราแทนสิ่งของ รัฐได้ใช้วิธีการเก็บส่วยดังกล่าวจากชาวพวนที่เข้าตั้งถิ่นฐานในราชอาณาจักรไทยด้วยเช่นกันจึงทำให้รัฐได้เงินมาใช้ในราชการ ตัวอย่างเช่น ในปี พ.ศ. 2380 ทางการได้มีท้องตราให้กองลาวเมืองลพบุรีเสียค่าส่วยเร่วเป็นเงินหาบละ 5 ตำลึง[6] เป็นต้น

จากที่ได้กล่าวมาทั้งหมดในข้างต้นนี้จะเห็นได้ว่าชาวพวนนั้นเป็นกำลังสำคัญทางเศรษฐกิจของรัฐ ไม่ว่าจะเป็นการส่งส่วยสิ่งของหรือเงินตราก็ล้วนแต่เป็นการช่วยให้สภาวะทางเศรษฐกิจและการค้าของราชอาณาจักรไทยดำเนินไปได้ด้วยดี นอกจากส่วยและเงินตราที่ชาวพวนส่งให้รัฐจะมีประโยชน์ต่อเศรษฐกิจไทยแล้ว ชาวพวนเหล่านี้ยังเป็นแรงงานที่สำคัญของรัฐบาลไทยอีกด้วย ชาวพวนในราชอาณาจักรไทยนอกจากจะต้องถูกเกณฑ์มาเข้าเวรยามในเมืองที่ตนเข้าไปตั้งถิ่นฐานแล้ว ชาวพวนเหล่านี้ยังต้องถูกเกณฑ์แรงงานเป็น

---

[1] นารี สาริกะภูติ. (2529). *เล่มเดิม*. หน้า 124-125.

[2] *หนังสือออกญาราชสุภาวดีตอบเรื่องขุดแร่ทองแดงที่บ่อโป่งพรหมโป่งไทรฯลฯ.* (หนังสือสมุดไทยดำ). (จ.ศ.1209). เส้นขาว. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 37, หมวดจดหมายเหตุ กท.ร.3.

[3] บุญรอด แก้วกัณหา. (2518). *เล่มเดิม*. หน้า 43.

[4] *แหล่งเดิม*. หน้า 96.

[5] *แหล่งเดิม*. หน้า 37-39.

[6] *แหล่งเดิม*. หน้า 43.

กรณีพิเศษนอกเหนือจากหน้าที่ประจำ การเกณฑ์แรงงานดังกล่าวเป็นการเกณฑ์แรงงานเพื่อมาทำงานเฉพาะกิจเป็นครั้งคราวดังต่อไปนี้

ทำนาและอื่น ๆ ในพ.ศ. 2375 ปรากฏว่าข้าวมีราคาแพงเนื่องจากในปีที่แล้วการทำนาได้ผลผลิตน้อยกว่าทุกปี ดังนั้นทางการจึงมีสารตราสมุหนายกเกณฑ์คนไทย คือ ทนายและไพร่สมของเจ้าเมืองกรมการเมือง 21 เมือง และเกณฑ์ไพร่ลาวทั้งหลายรวมทั้งชาวพวนในเขตหัวเมืองชั้นใน ได้แก่ เมืองนครชัยศรี กรุงเก่า อ่างทอง พรมบุรี สิง อิน สุพรรณ และเมืองลพบุรี เป็นต้น ให้ทำนาเพื่อส่งเมล็ดข้าวให้ทางการในอัตรา 3 คนต่อ 1 เกวียน[1]

นอกจากนั้นยังปรากฏว่ามีการเกณฑ์ชาวพวนเมืองลพบุรีปรับปรุงเส้นทางคมนาคม โดยให้ถางหญ้าตั้งแต่เพนียดเมืองลพบุรีมาจนถึงลานพระพุทธบาท เพื่อให้ทางไปมาถึงกันระหว่างลพบุรีกับพระพุทธบาทสะดวกขึ้น เนื่องจากมีผู้คนจำนวนมากศรัทธาเดินทางไปสักการะพระพุทธบาทสระบุรีเป็นประจำทุกปี

และใน พ.ศ. 2397 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้โปรดให้เจ้าพนักงานตีพระแสงศรขึ้นใหม่องค์หนึ่ง ทั้งนี้เนื่องจากในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกได้มีพระแสงจักร 1 องค์ และพระแสงตรี 1 องค์แล้ว ยังขาดแต่พระแสงศร ดังนั้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์จึงโปรดให้สร้างพระแสงศรขึ้น และเมื่อสร้างเสร็จก็จะต้องประกอบพระราชพิธีชุบพระแสงด้วย ในอดีตเมื่อพระมหากษัตริย์ทรงสร้างพระแสงจะต้องเสด็จขึ้นมาประกอบพระราชพิธีชุบพระแสงที่ทะเลสาบชุบศรเมืองลพบุรีทุกครั้ง และในครั้งนี้ก็เช่นกัน พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเห็นว่าพระราชพิธีชุบพระแสงนี้เป็นเรื่องที่สำคัญและเป็นมงคล จึงโปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้ามหามาลาเชิญพระแสงศร พร้อมด้วยพระสงฆ์ โหร พราหมณ์ และเจ้าพนักงานคุมสิ่งของขึ้นมาตั้งพระราชพิธีชุบพระแสงศรที่เมืองลพบุรี ในการนี้ได้จัดให้มีขบวนแห่พระแสงศรไปเข้าโรงพระราชพิธี ดังนั้นทางการจึงได้ขอแรงชาวไทย มอญ ลาว รวมทั้งชาวพวนในเมืองลพบุรีให้มาเข้าขบวนแห่ด้วย[2]

บทบาทด้านศิลปะวัฒนธรรม

ซ่อมสร้างพระราชวัง ได้แก่ การซ่อมสร้างพระราชวังที่เมืองลพบุรีในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งเริ่มดำเนินการมาตั้งแต่ พ.ศ. 2399 วัตถุประสงค์ในการซ่อมสร้างนั้นเนื่องมาจากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำริว่ากรุงเทพฯตั้งอยู่ใกล้ทะเลมากจนเกินไป ประกอบกับในขณะนั้นชาติตะวันตกที่เป็นมหาอำนาจทางทะเลกำลังแข่งขันกันส่งเรือรบออกมาล่าอาณานิคมในทวีปอาฟริกาและเอเชีย ไทยไม่มีกองทัพเรือที่เข้มแข็งเกรงว่าหากมีภัยมาถึงตัวจะยากแก่การป้องกัน ดังนั้นจึงทรงมีพระราชดำริว่าต้องเตรียมหาเมืองทางเหนือที่ไกลพอจะไม่ถูกรบกวนจากเรือรบของต่างชาติ เพื่อจัดเป็นฐานที่จะย้ายคณะรัฐบาลขึ้นไปพำนักในยามเกิดสงครามขึ้นที่ปากน้ำและกรุงเทพฯ[3] พระบาทสมเด็จพระจอม

---

[1] *สารตราเจ้าพระยาจักรีเกณฑ์ทำนาให้ได้ 3 คนต่อ 1 เกวียน.* (หนังสือสมุดไทยดำ). (จ.ศ. 1194). เส้นขาว. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 165, หมวดจดหมายเหตุ กท.ร.3.

[2] *ร่างตราถึงเมืองลพบุรีโปรดให้ตั้งโรงพระราชพิธีชุบพระแสง (ศร) และจัดสิ่งของไว้ให้พร้อม.* (หนังสือสมุดไทยดำ). (จ.ศ. 1216). เส้นขาว. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 78, หมวดจดหมายเหตุ กท.ร.4.

[3] กรมศิลปากร. (2525). *การสร้างเมืองลพบุรีให้เป็นราชธานีขึ้นในในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.* หน้า 23.

เกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเลือกสถานที่ไว้สองแห่ง คือ กรุงศรีอยุธยา และ ลพบุรี ซึ่งทั้งสองแห่งนี้ต่างมีพระราชวังเดิมอยู่แล้ว เพียงแต่บูรณะซ่อมแซมเท่านั้นก็สามารถใช้ประโยชน์ได้ แต่เนื่องจากกรุงศรีอยุธยานั้นอยู่ใกล้กับกรุงเทพฯ และเรือสินค้าต่างชาติก็เคยเดินทางเข้ามาติดต่อค้าขายที่กรุงศรีอยุธยามาตั้งแต่เมื่อครั้งที่กรุงศรีอยุธยามีฐานะเป็นราชธานีของไทย จึงเกรงว่าหากเลือกกรุงศรีอยุธยาเป็นสถานที่หลบภัยจะเป็นการไม่ปลอดภัย ดังนั้นจึงตัดสินพระทัยเลือกเมืองลพบุรีเนื่องจากมีความเหมาะสมทางด้านยุทธศาสตร์มากกว่า แต่พระราชวังที่เมืองลพบุรีนั้นสร้างมาตั้งแต่สมัยพระนารายณ์มหาราชจึงชำรุดปรักหักพัง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงมีพระราชดำริให้ทำการบูรณะซ่อมแซม นอกจากนั้นยังมีพระราชประสงค์ให้สร้างกำแพงรอบนอกและรอบพระมหาราชวังชั้นใน สร้างพระมหามณเฑียรและพระที่นั่งไว้สำหรับพักผ่อนพระอิริยาบท และทรงตั้งพระทัยว่าทุกปีเมื่อถึงฤดูน้ำหลากจะเสด็จไปประทับแรม[1] ดังนั้นการซ่อมสร้างพระราชวังที่เมืองลพบุรี จึงเริ่มขึ้นใน พ.ศ. 2399 โดยมีเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) ที่สมุหพระกลาโหมเป็นแม่กองงาน พร้อมทั้งได้เกณฑ์ชาวพวนจำนวนหนึ่งมาทำการในครั้งนี้ด้วย การเกณฑ์ชาวพวนมาทำงานในครั้งนี้รัฐบาลมีความห่วงใยในสวัสดิภาพ จึงจัดให้มีหมอมารักษาในยามเจ็บป่วย และมีข้าวมีเกลือแจกจ่ายให้เป็นการตอบแทนด้วย[2]

ต่อมาใน พ.ศ.2402 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จประพาสเมืองเพชรบุรี ในการเสด็จประพาสครั้งนี้ได้มีโอกาสเสด็จพระราชดำเนินไปทอดพระเนตรเขาวัง และทรงเห็นว่าเขาแห่งนี้เหมาะที่จะสร้างเป็นที่ประทับ เนื่องจากบนยอดเขามีทิวทัศน์ที่สวยงามและยังสามารถมองลงมาเห็นทิวทัศน์โดยรอบของเมืองเพชรบุรีได้อีกด้วย อีกทั้งยังมีอากาศที่ปลอดโปร่งเย็นสบาย ดังนั้นจึงมีพระบรมราชโองการให้สร้างพระราชวังขึ้นบนยอดเขาแห่งนี้ ซึ่งนับเป็นพระราชวังแห่งแรกที่สร้างบนภูเขาสูงที่มียอดเขาใหญ่สามยอดติดต่อกัน ยอดที่สูงที่สุดสูงถึง 95 เมตร มีเนื้อที่ประมาณ 600 ไร่ หลังจากนั้นทรงพระราชทานนามให้แก่ภูเขาแห่งนี้ใหม่ว่า เขามหาสวรรค์ และเนื่องจากเขามหาสวรรค์นี้มีอยู่ด้วยกันถึงสามยอดจึงให้ชื่อว่า พระนครคีรี[3]

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯให้เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์เป็นแม่กองในการสร้างพระนครคีรี และให้พระยาเพชรพิไลยศรีสวัสดิ์ (ทัวม บุนนาค) บุตรสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ (ดิศ บุนนาค) ปลัดเมืองเพชรบุรีทำหน้าที่เป็นนายงานก่อสร้าง การสร้างพระนครคีรีได้มีการเกณฑ์ชาวพวนและลาวทรงดำจากเมืองเพชรบุรีจำนวนมากมาทำทาง และขนศิลามาถมที่ซึ่งถือว่าเป็นงานที่หนักพอสมควร เพราะไม่ว่าการทำทางหรือการขนศิลาก็ดีในกรณีนี้ไม่ได้เป็นการทำงานในที่ราบปกติ แต่เป็นการทำทางและการขนศิลาขึ้นบนยอดเขาซึ่งมีความลาดชันมาก ด้วยเหตุนี้ภายหลังการสร้างพระนครคีรีสำเร็จแล้ว เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์จึงได้กราบทูลขอพระราชทานให้ยกเว้นอากรค่านาแก่ชาวพวนและลาวทรงดำเมืองเพชรบุรีเพื่อเป็นรางวัลตอบแทนที่ได้ทำงานสนองพระเดชพระคุณ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็เห็นเป็นการสมควร เนื่องจากชาวพวนและลาวทรงดำเมืองเพชรบุรีไม่ได้ประกอบอาชีพอื่นนอกจากทำนาเป็นหลัก จึงมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯให้ยกเว้นค่านาแก่ชาวพวนและลาวทรงดำเมืองเพชรบุรีคนละ 8 บาทเสมอกันทุกคน ทุกปี ดังข้อความที่ปรากฏอยู่ในหนังสือของเจ้าพระยาพลเทพเสนาบดีเกษตราธิบดี ความว่า

---

[1] กรมศิลปากร. (2525). *เล่มเดิม.* หน้า 23.

[2] *ร่างตราถึงเจ้าเมืองกรมการเมืองลพบุรี.* (หนังสือสมุดไทยดำ). (จ.ศ.1221). เส้นขาว. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 125, หมวดจดหมายเหตุ กท.ร.4.

[3] กรมศิลปากร. (2532). *อุทยานประวัติศาสตร์พระนครคีรี.* หน้า 10.

> ... ด้วยเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ที่สมุหพระกลาโหม รับพระบรมราชโองการใส่เกล้าฯ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯสั่งว่า ลาวพวน ลาวทรงดำซึ่งตั้งบ้านเรือนอยู่ ณ แขวงเมืองเพชรบุรีต้องเกนมาทำพระราชวังและทำวัดบนเขามหาสวรรเมืองเพชรบุรี นั้นต้องชักศิลาขนถมที่สุ่มเป็นการหนักแรงมาก ลาวพวน ลาวทรงดำก็มีความอุตสาหะทำฉลองพระเดชพระคุณ ไม่เกียดคร้านหลบหนี การก็แล้วไปโดยมาก จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯให้ยกเงินค่านาพระราชทานให้ลาวพวน ลาวทรงดำ เสมอคนละ 8 บาท ตั้งแต่จำนวรปีมะแมเอกศก จะได้เป็นกำลังราชการต่อไป...[1]

การปฏิสังขรณ์วัด การปรับปรุงวัดสุทัศน์เทพวรารามในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวต้องใช้แรงงานคนและสิ่งของเป็นจำนวนมาก ในการนี้ชาวพวนเมืองลพบุรีถูกเกณฑ์ให้ออกไปเจาะทำศิลาที่เขาชะโงกแขวงเมืองนครนายก เพื่อนำศิลาไปประดับซุ้มประตูกำแพงแก้ว โดยทางการได้มีหมายเกณฑ์ชาวพวนเมืองลพบุรีจำนวน 3 กองให้ไปทำงานนี้[2]

พ.ศ. 2396 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้ปฏิสังขรณ์วัดพระศรีรัตนศาสดาราม โดยให้รื้อพระมณฑปที่ประดิษฐานพระไตรปิฎก เพราะเสาพระมณฑปชำรุดมากแล้ว และโปรดให้สร้างปราสาทจตุรมุขสำหรับประดิษฐานพระแก้วมรกตและพระไตรปิฎก ในการนี้ได้โปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาจักรีสมุหนายกมีสารตราเกณฑ์ไม้ชนิดต่างๆ จากเมืองสระบุรี กรุงเก่า นครนายก ฉะเชิงเทรา สุพรรณ เมืองอิน เมืองพรม เมืองอ่างทอง เมืองสิง เมืองนครชัยศรี และเมืองลพบุรี เพื่อมาทำรากปราสาท ปรากฏว่า เมืองต่างๆ ที่ได้รับมอบหมายให้ทำการในครั้งนี้ได้เกณฑ์ชาวลาวรวมทั้งชาวพวนในเมืองของตนให้ไปตัดไม้ตามที่กำหนดแล้วชักลากไปส่งกรุงเทพฯ[3]

การสร้างวัด ชาวพวนนับถือพุทธศาสนามาตั้งแต่เมื่อครั้งอยู่เมืองพวนในลาว เมื่อถูกกวาดต้อนเข้ามาในราชอาณาจักรไทยและตั้งบ้านเรือนเป็นหลักแหล่งแล้ว ชาวพวนเหล่านี้จะสร้างวัดขึ้นสำหรับเป็นสถานที่ประกอบศาสนกิจ ในแทบทุกหมู่บ้านของชาวพวนจะมีวัดประจำหมู่บ้าน เช่น บ้านกล้วย-วัดบ้านกล้วย บ้านทราย-วัดบ้านทราย บ้านเชียงงา-วัดเชียงงา เป็นต้น[4]

ภายในบริเวณวัดจะมีสิ่งที่สะท้อนความเป็นเอกลักษณ์ของชาวพวนปรากฏอยู่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งภายในพระอุโบสถซึ่งจะประกอบไปด้วยพระประธานที่สร้างขึ้นตามแบบศิลปะล้านช้าง การจัดวางพระประธานจะเป็นไปอย่างเรียบง่ายไม่มีพิธีรีตอง ต่างจากการวางพระประธานตามลักษณะความเชื่อทางพุทธศาสนาของไทย นอกจากนั้นตามฝาผนังของพระอุโบสถยังปรากฏภาพจิตรกรรมฝาผนังซึ่งแฝงความเป็น

---

[1] *หนังสือสำคัญประทับตราภูมิพิเศษพระราชทานยกค่านาลาวพวน ลาวทรงดำ.* (หนังสือสมุดไทยดำ). (จ.ศ.1222). เส้นขาว. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 97, หมวดจดหมายเหตุ กท.ร.4.

[2] *หนังสือพระยามหาอำมาตย์ตั้งหลวงปลัดกรมการเมืองลพบุรี ให้หลวงคชสักดิ์ขึ้นมาคุมไพร่ลาวพวนขึ้นมาเจาะสลักหินไปใช้ในการสร้างวัดสุทัศน์.* (หนังสือสมุดไทยดำ). (จ.ศ. 1205). เส้นขาว. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 129, หมวดจดหมายเหตุ กท.ร.3.

[3] *สารตราถึงผู้ว่าราชการเมืองต่างๆ เรื่องขอแรงตัดไม้ทำรากปราสาท.* (หนังสือสมุดไทยดำ). (จ.ศ. 1215). เส้นขาว. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 6, หมวดจดหมายเหตุ กท.ร.4.

[4] หมู่บ้านที่ยกมาเป็นตัวอย่างเหล่านี้ เป็นหมู่บ้านของชาวพวนเมืองลพบุรีทั้งสิ้น

เอกลักษณ์ของชาวพวน เช่น ลักษณะการแต่งกายของหญิงชาวพวนที่นิยมนุ่งผ้าซิ่นตีนจกและผ้าลายตามขวาง การเกล้ามวยผม รวมไปถึงการสวมเครื่องประดับ เช่น กำไล เป็นต้น สิ่งเหล่านี้สามารถพบเห็นได้ตามวัดประจำหมู่บ้านของชาวพวน เช่น วัดหาดเสี้ยว เมืองศรีสัชนาลัย วัดอุตตะมะพิชัย เมืองพรหมบุรี

บทบาททางสังคม

ชาวพวนในราชอาณาจักรไทยนอกจากจะมีบทบาทสำคัญทางด้านการเมือง และเศรษฐกิจดังที่ได้กล่าวมาแล้วในข้างต้น ชาวพวนเหล่านี้ยังมีบทบาทที่สำคัญทางสังคมอีกด้วย กล่าวคือ ชาวพวนที่มีความสามารถและเป็นที่รักใคร่นับถือของชาวพวนด้วยกันเองภายในชุมชน จะได้รับการแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งขุนนาง ทำหน้าที่ปกครองดูแลชาวพวนในชุมชนของตน เช่น ขุนกัททลีปกครองบ้านกลัวย ขุนสักกบาลปกครองบ้านเชียงงา เป็นต้น ขุนนางชาวพวนเหล่านี้นอกจากจะช่วยแบ่งเบาภาระหน้าที่ของขุนนางไทยแล้วยังมีบทบาทสำคัญในการทำให้การปกครองชาวพวนของรัฐบาลไทยเป็นไปด้วยความสะดวกและราบรื่น ยังมีผลทำให้เกิดความสงบขึ้นในสังคมไทย

เดิมรัฐบาลเคยแต่งตั้งให้ขุนนางไทยเป็นนายกอง นายหมวดไปปกครองชาวพวน แต่ปรากฏว่ามีปัญหาปกครองกันไม่ได้ เพราะชาวพวนไม่เชื่อฟัง ยิ่งไปกว่านั้นยังพากันเอาใจออกห่างไปอยู่กองอื่นหมู่อื่นบ้างก็ไปเป็นไพร่สมของมูลนายไทยจีน เพราะไปกู้หนี้ยืมสินเขามา จึงถูกเอาตัวไปใช้งาน หลังจากมีปัญหาเช่นนี้เกิดขึ้นรัฐบาลจึงได้แต่งตั้งขุนนางชาวพวนให้ทำการปกครองชาวพวนด้วยกันเอง แต่ให้อยู่ภายใต้การควบคุมของขุนนางไทยอีกต่อหนึ่ง

การที่รัฐบาลได้ทำการแต่งตั้งให้ชาวพวนทำการปกครองกันเองนั้นได้ส่งผลดีแก่รัฐบาลไทยเป็นอย่างยิ่ง ทั้งนี้เนื่องจากผู้ปกครองและผู้อยู่ภายใต้การปกครองมีเชื้อสายเดียวกัน และอยู่ในขนบธรรมเนียมประเพณีแบบเดียวกัน จึงทำให้ผู้ปกครองและผู้อยู่ภายใต้การปกครองมีความผูกพันสนิทสนมกัน และเข้าอกเข้าใจกันมากกว่าการถูกขุนนางไทยปกครอง ด้วยเหตุนี้จึงทำให้รัฐบาลไทยสามารถปกครองชาวพวนในราชอาณาจักรไทยได้ด้วยความสงบราบรื่น ซึ่งขุนนางชาวพวนเป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญในการที่ทำให้ชาวพวนสามารถอยู่ในสังคมไทยได้ด้วยความสงบสุข

นอกจากนั้นขุนนางชาวพวนยังมีหน้าที่ควบคุมการทำส่วยของชาวพวน และเก็บส่วยให้แก่รัฐบาลไทยด้วย ซึ่งการที่รัฐบาลไทยได้มอบหมายให้ขุนนางชาวพวนมีหน้าที่ควบคุมการทำส่วยและการส่งส่วยให้รัฐก็เป็นผลดีแก่รัฐเช่นเดียวกัน เพราะทำให้การส่งส่วยเป็นไปด้วยความสะดวก และสามารถเก็บส่วยได้เป็นจำนวนมาก

บทบาททางสังคมของชาวพวนมิได้จำกัดอยู่เฉพาะเพียงการทำผลประโยชน์ให้แก่รัฐบาลเท่านั้น แต่ยังหมายรวมไปถึงลักษณะการดำเนินชีวิตของชาวพวนในราชอาณาจักรไทย ทั้งทางด้านการประกอบอาชีพ การนับถือศาสนา การแต่งกาย และที่อยู่อาศัย ซึ่งสามารถสะท้อนความเป็นเอกลักษณะของชาวพวนได้อย่างโดดเด่น

การประกอบอาชีพ ชาวพวนจะถูกควบคุมอยู่ภายใต้ระบบไพร่ เมื่อว่างเว้นจากการรับใช้ราชการชาวพวนเหล่านี้จะประกอบอาชีพทำนา ทำไร่ ทำสวน และเลี้ยงสัตว์

การทำนาของชาวพวนนั้นได้ผลดีมาก เนื่องจากพื้นที่ในเขตหัวเมืองชั้นใน เป็นที่ราบลุ่มเหมาะแก่การทำนา มีน้ำสมบูรณ์ ชาวพวนทำนากันด้วยวิธี "สักหลุม" คือ การใช้ไม้ไผ่ปลายแหลมขุดดินให้เป็น

หลุม แล้วหยอดเมล็ดข้าวลงไปในหลุมเอาดินกลบ[1] เมื่อถึงฤดูเก็บเกี่ยว บรรดาญาติพี่น้องและผู้ที่ทำนาอยู่ในบริเวณใกล้เคียงกันจะชักชวนกันมาช่วยเกี่ยวข้าวและนวดข้าว หลังจากเกี่ยวข้าวและนวดข้าวเสร็จเรียบร้อยแล้ว จึงนำข้าวไปเก็บไว้ในยุ้งข้าวที่บ้าน แต่ก่อนที่จะนำข้าวกลับไปเก็บในยุ้งข้าว หรือ "เงียข้าว" นั้น ชาวพวนทุกครอบครัวจะมีการทำขวัญข้าว หรือที่เรียกว่า "สู่ขวัญข้าว" ณ ที่นาของตนเสียก่อน

การสู่ขวัญข้าวนี้จะทำขึ้นเพื่อเชิญขวัญจากนาข้าวกลับไปยังยุ้งข้าวที่บ้าน การสู่ขวัญข้าวของชาวพวนจะทำกันบริเวณหัวนา สิ่งของที่ต้องใช้ในการสู่ขวัญข้าว ได้แก่ กระด้ง 1 ใบ เตียว 1 อัน ไข่ต้ม 1 ฟอง เกลือ 1 ถ้วย น้ำ 1 ถ้วย ข้าวกองเล็กๆ 1 กอง และต้นข้าวที่นำมามัดทำเป็นตุ๊กตาตัวเล็กๆ 1 ตัว[2] เมื่อเตรียมของที่ใช้ในการสู่ขวัญข้าวเรียบร้อยแล้ว จึงเริ่มพิธีเชิญขวัญข้าวเข้ามาอยู่ในตุ๊กตาต้นข้าวที่ได้เตรียมไว้ โดยมีคำร้องเชิญขวัญข้าวดังนี้

"แม่โพสพข้าวเอ๋ย ไปอยู่ยุ้งอยู่เงียเด้อ อยู่ทุ่งนกจะเจาะ
อยู่นอกนกจะกิน อยู่ดินดินจะช้ำ อยู่น้ำน้ำจะท่วม
แม่โพสพข้าวเอ๋ย จะจับปะแป้ง ไปแช่งปะเงีย"[3]

จากนั้นจึงนำตุ๊กตาต้นข้าวเดินออกจากนากลับมายังบ้าน และในระหว่างทางที่เดินกลับมาบ้านนี้ ชาวพวนถือกันว่าห้ามคนที่ถือตุ๊กตาพูดหรือคุยกับใครเป็นอันขาด หากเผลอพูดหรือคุยกับใครแล้ว จะทำให้ขวัญข้าวตกใจ และขวัญข้าวจะออกจากตุ๊กตาต้นข้าวกลับไปอยู่ที่นาทันที ทำให้ต้องกลับไปยังนาเพื่อทำพิธีเชิญขวัญข้าวกันใหม่จนกว่าจะกลับถึงบ้าน ขนข้าวทั้งหมดมาใส่ยุ้ง นำเอาตุ๊กตาต้นข้าวใส่ไว้ในยุ้งข้าว ปิดประตูยุ้งข้าวให้เรียบร้อยแล้วจึงพูดคุยได้

หลังจากขนข้าวทั้งหมดใส่ยุ้งข้าวและทำขวัญข้าวที่นาเรียบร้อยแล้ว เมื่อได้ฤกษ์งามยามดีจะต้องทำขวัญยุ้งข้าวอีกครั้งหนึ่ง เรียกว่า "สู่ขวัญข้าวมาเงีย" หรือ "มาเงียข้าว" สิ่งของที่ต้องใช้ในการสู่ขวัญข้าวมาเงีย ได้แก่ น้ำหอม 1 ขวด ไก่ต้ม 1 ตัว และขนมหวาน[4] ต่อจากนั้นจะต้องไปทำบุญตักบาตรเลี้ยงพระที่วัดอีกครั้งหนึ่ง เรียกว่า "ทำบุญตักบาตรข้าวใหม่" เมื่อทำบุญตักบาตรข้าวใหม่แล้วจึงถือว่าเป็นอันเสร็จสิ้นการทำนาในปีหนึ่งๆ

การนับถือศาสนา ชาวพวนเป็นพุทธศาสนิกชนที่เคร่งครัดมาก เนื่องจากพวกเขาถูกปลูกฝังให้มีศรัทธาในพระพุทธศาสนามาตั้งแต่ยังเป็นเด็กเล็กๆ ผู้เฒ่าผู้แก่ชาวพวนพร้อมด้วยลูกหลานจะนำภัตตาหารใส่ "ซ้าแฮ" หาบไปถวายพระที่วัดเป็นประจำ ซ้าแฮ คือ ตะกร้าซึ่งสานขึ้นไว้สำหรับใส่ภัตตาหาร หรือที่ชาวพวน เรียกว่า "จังหัน" เพื่อนำไปถวายพระโดยเฉพาะ ลักษณะของตะกร้าสานนั้น ส่วนก้นของตะกร้าจะใหญ่ ทางปากสอบเล็กมีฝาปิด มีสายเชือกสำหรับคล้องไม้คานให้หาบเดินไปวัด

ในวันพระและวันสำคัญทางพุทธศาสนา ผู้เฒ่าผู้แก่ชาวพวนจะนุ่งขาวห่มขาวเพื่อไปรักษาศีล ฟังเทศน์ฟังธรรมที่วัด อีกทั้งในคราวเทศกาลงานบุญต่างๆ เช่น เทศกาลเข้าพรรษา ออกพรรษา ทอดกฐิน

---

[1] สัมภาษณ์ นางปิ่น พงศ์พน อายุ 90 ปี 80 หมู่ 1 ต.บ้านกล้วย อ.บ้านหมี่ จ.ลพบุรี

[2] สัมภาษณ์ นางอุดม หน่ายทุกข์ อายุ 58 ปี 80 หมู่ 1 ต.บ้านกล้วย อ.บ้านหมี่ จ.ลพบุรี

[3] แหล่งเดิม.

[4] แหล่งเดิม.

ทอดผ้าป่า ชาวพวนทั้งหลายก็มักจะมาร่วมในงานบุญเหล่านี้เป็นประจำเสมอมิได้ขาด นอกจากนั้นชาวพวนยังนิยมให้บุตรหลานของตนอุปสมบท ทั้งนี้เพราะชาวพวนเชื่อมั่นในอานิสงส์ของการอุปสมบทที่ว่า ผู้ใดยังไม่ได้อุปสมบทบุตรหลานไว้ในพระพุทธศาสนา ผู้นั้นเชื่อว่ายังไม่ได้เป็นญาติสนิทใกล้ชิดพระพุทธศาสนา ผู้ใดได้อุปสมบทบุตรหลานไว้ในพระพุทธศาสนาแล้ว ผู้นั้นเชื่อว่าได้เป็นญาติสนิทใกล้ชิดพระพุทธศาสนา และยังเชื่อว่าหากบุตรหลานได้อุปสมบทแล้วจะช่วยให้บิดามารดาได้ไปสวรรค์ ดังนั้นชายชาวพวนเมื่ออายุครบพร้อมที่จะอุปสมบทได้ก็มักจะอุปสมบทกันทุกคน

นอกจากนั้นชาวพวนยังมีประเพณีที่เกี่ยวกับศาสนา ได้แก่ ประเพณีบุญข้าวจี่ ประเพณีกำฟ้า ประเพณีทำบุญข้าวห่อ ประเพณีใส่กระจาด ประเพณีลงข่วง และประเพณีที่เกี่ยวกับชีวิต ได้แก่ การแต่งงาน ประเพณีการเกิด ประเพณีการตาย ประเพณีการบวช ที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะของตน

การแต่งกาย ชาวพวนมีลักษณะการแต่งกายที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะของตน การแต่งกายของชาวพวน ชายจะนุ่งกางเกง และมีผ้าขาวม้าพาดบ่า หรือคาดเอว ส่วนหญิงนุ่งผ้าซิ่น และห่มผ้าแถบ หรือใช้ผ้าขาวม้ารัดอก เรียกว่า "แห้งตู้"[1] แต่เวลาออกไปทำนาทำไร่ ทั้งชายและหญิงต้องสวมเสื้อผ้าสีดำ หรือสีน้ำเงินกันทุกคน ชายสวมเสื้อแขนยาวแค่ข้อศอกไม่รัดตัว หญิงสวมเสื้อรัดตัวแขนยาวถึงข้อมือ กระดุมเสื้อใช้เงินโบราณหนักเม็ดละ 1 สลึงบ้าง 1 เฟื้องบ้าง ผู้ที่ไม่มีเงินกลมโบราณจะจ้างช่างทำเป็นกระดุมของเทียมเหมือนของจริง

เสื้อผ้าที่ชาวพวนใช้นุ่งห่มล้วนแต่ทอและตัดเย็บย้อมเองทั้งสิ้น สีที่ใช้ย้อมผ้าเป็นสีธรรมชาติที่ได้มาจากรากไม้ ใบไม้ เปลือกไม้ ดอกไม้ และผลไม้ เช่น สีเขียวได้จากใบมะขามเทศ สีเขียวขี้ม้าได้จากใบขี้เหล็ก สีแดงได้จากต้นประดู่ สีดำได้จากลูกมะเกลือ เป็นต้น

การแต่งกายของเด็กชาวพวน เด็กชายจะนุ่งกางเกงและสวมเสื้อที่ทอขึ้นเอง ส่วนเด็กหญิงสวมเสื้อคอกระเช้า นุ่งผ้าซิ่น หรือโจงกระเบน เครื่องประดับของเด็กชาวพวนเด็กหญิงจะสวมกำไรมือและกำไรเท้าที่ทำด้วยเงินหรือทองคำ กำไรมือ เรียกว่า "กองแหน" กำไรเท้า เรียกว่า "กำไรข่ง" จนกระทั่งแต่งงานแล้วจึงเลิกสวม ซึ่งเป็นไปตามประเพณีของชาวพวนที่ว่า หญิงสาวที่แต่งงานแล้วต้องเลิกประดับร่างกายด้วยเครื่องเงินและทอง จะแต่งก็เฉพาะเวลาไปเยี่ยมพ่อแม่สามีเท่านั้น สำหรับเด็กชายสวมเฉพาะกำไรเท้าเพียงอย่างเดียว จนอายุประมาณ 15 – 16 ปี จึงเลิกสวม[2]

เด็กชายหญิงชาวพวน หลังจากโกนผมไฟแล้ว ชายจะโกนผมต่อไปเรื่อยจนกระทั่งโตเป็นหนุ่มจึงไว้ผมได้ ส่วนหญิงจะไว้ผมจุก เมื่อเริ่มเป็นสาวอายุประมาณ 14 – 16 ปี จึงไว้ผมยาวโดยรวบผมไว้ทางด้านหลังแล้วใช้เชือกผูกผมเอาไว้ ปล่อยผมที่รวบให้ยาวลงไปตามลำตัว หญิงสาวที่ไว้ทรงผมแบบนี้ถือว่าเป็นการประกาศตัวเองว่าเริ่มโตเป็นสาวรุ่นแล้ว เมื่อหญิงอายุ 17 – 19 ปี ถือว่าเป็นสาววัยกลาง ต้องทำผมอีกแบบหนึ่ง เรียกว่า "โด้งผม" วิธีทำเหมือนกับสาวรุ่นทุกอย่าง ต่างกันที่ไม่ปล่อยผมที่รวบแล้วให้ยาวลงไปตามตัว แต่จะเก็บปลายผมพับขึ้นมาไว้บนศีรษะค่อนไปทางด้านหลัง ให้ปลายผมชี้ออกไปแล้วใช้น้ำมันทาปลายผมให้ติดกันเป็นเรียวแหลม ทำผมส่วนกลางบนศีรษะให้เป็นรูปโค้ง หญิงที่ทำผมแบบนี้เป็นการประกาศตัวเองว่า พร้อมที่จะมีความรักและพร้อมที่จะแต่งงานแล้ว หญิงอายุ 20 ปีขึ้นไปถือว่าเป็นสาวใหญ่ต้องทำผมอีกแบบหนึ่ง คือเอาผมทั้งหมดขมวดเป็นจุกไว้กลางศีรษะ เรียกว่า "เกล้าผม" แล้วปักผมด้วย

---

[1] สัมภาษณ์ นางอุดม หน่ายทุกข์ อายุ 58 ปี 80 หมู่ 1 ต.บ้านกล้วย อ.บ้านหมี่ จ.ลพบุรี

[2] แหล่งเดิม.

หนามเม่น ถ้าเป็นผู้ที่มีฐานะดีจะใช้ปิ่น เรียกว่า "ปิ่นเกล้า" เมื่อแต่งงานแล้วจึงเลิกปักทั้งปิ่นและหนามเม่น สำหรับหญิงที่อายุยังไม่ถึง 20 ปี ถ้าแต่งงานแล้วก็ต้องเกล้าผมเช่นกัน และจะไม่ใช้เครื่องประดับใดๆ ทั้งสิ้น[1]

ลักษณะบ้านเรือน ชาวพวนจะตั้งบ้านเรือนอยู่กันเป็นกลุ่มเป็นก้อนไม่ปะปนกับชนชาติพันธุ์อื่น บ้านเรือนที่อยู่อาศัยของชาวพวนมีลักษณะเป็นบ้านไม้ใต้ถุนสูง ใช้ทำประโยชน์ได้หลายอย่าง อาทิเช่น ทำคอกวัวคอกควาย ทำเล้าเป็ดเล้าไก่ รวมทั้งตั้งเครื่องมือสำหรับใช้ทอผ้าซึ่งเรียกว่า "กี่" ภายในบ้านแต่ละหลังจะแบ่งออกเป็นห้องๆ ตั้งแต่สามห้องขึ้นไปตามความเหมาะสมของแต่ละครอบครัว หลังคาบ้านเป็นทรงมะลิลา หันหน้าไปทางทิศตะวันตก หลังคาส่วนใหญ่มุงด้วยหญ้าคา หากเป็นบ้านของเจ้านาย หรือผู้ที่มีฐานะดีและวัด จะมุงด้วยกระเบื้องดินเผา หรือกระเบื้องไม้เรียกว่า "ไม้แป้นเกล็ด" ส่วนพื้นและฝาบ้านปูด้วยไม้กระดาน สำหรับบ้านคนทั่วไปพื้นบ้านปูด้วยไม้ไผ่สับแผ่ออกเป็นแผ่นเรียกว่า "ฟาก" มีเสื่อสานด้วยหวายปูทับอีกชั้นหนึ่ง ส่วนฝาบ้านใช้ไม้พันธุ์เดียวกับไม้ไผ่แต่ลำเล็กกว่าและบางกว่าเรียกว่า "ไม้เฮี้ย" สับแผ่ออกเป็นขนาดเท่าๆ กัน แล้วสานให้เป็นผืน ใช้ไม้ไผ่ผ่าออกมาทำเป็นกรอบมัดด้วยหวายทำเป็นฝาบ้าน[2] บ้านของชาวพวนจะมีชานยื่นออกมาจากตัวบ้านไว้สำหรับนั่งเล่น หรือใช้ต้อนรับแขกเหรื่อญาติพี่น้อง และมีบันไดขึ้นลงอยู่ที่นอกชาน นอกจากนั้นภายในบ้านยังมีเรือนครัวจัดไว้สำหรับเป็นที่หุงหาอาหาร

การปลูกบ้านของชาวพวนไม่มีการจ้างช่างก่อสร้าง แต่จะขอแรงญาติพี่น้องและเพื่อนบ้านมาช่วยกันปลูกแล้วเลี้ยงอาหารกันเท่านั้น การขอแรงญาติพี่น้องนี้เริ่มตันตั้งแต่การจัดหาอุปกรณ์สำหรับปลูกสร้างเฉพาะส่วนที่สำคัญ เช่น เสาเรือน เป็นต้น ตลอดจนทำการปลูกสร้างบ้านเรือนจนพอมีหลังคากันแดดกันฝนได้ มีพื้นเป็นที่อยู่อาศัยหลับนอนได้เท่านั้น ต่อจากนี้เป็นหน้าที่ของเจ้าของบ้านจะต้องทำการปลูกสร้างต่อไปเองจนกระทั่งเสร็จเรียบร้อย เพราะชาวพวนถือเป็นประเพณีสืบต่อกันมาว่า การปลูกสร้างบ้านเรือนเมื่อได้วันฤกษ์งามยามดีเริ่มยกเสาเอกแล้ว จะต้องปลูกให้เสร็จพออยู่อาศัยหลับนอนได้ภายในวันเดียวกัน และต้องทำพิธีขึ้นบ้านใหม่ในวันเดียวกันนั้นด้วย

อาจกล่าวได้ว่าการที่รัฐบาลจัดระบบการปกครองชาวพวนที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่ในราชอาณาจักรไทยโดยใช้ระบบไพร่ ทำให้รัฐสามารถทำการควบคุมชาวพวนในผืนแผ่นดินไทยได้ด้วยความสงบเรียบร้อยเป็นอย่างดี แต่การปกครองชาวพวนโดยใช้ระบบดังกล่าวส่งผลให้ชุมชนชาวพวนแยกจากชุมชนชาวไทย เพราะถึงแม้ว่าชาวพวนจะมีสิทธิเสรีที่จะไปไหนก็ได้ แต่จะต้องอยู่ภายในขอบเขตที่กำหนดไว้ การหลบหนีจากหมวดจากกองและมูลนายชาวลาวถือเป็นเรื่องสำคัญ ทางการจะไม่ยอมปล่อยให้ชาวพวนไปอยู่เมืองต่างๆตามใจชอบ การย้ายถิ่นเพื่อตั้งชุมชนใหม่เป็นไปได้ยากมาก เพราะการควบคุมคนตามระบบไพร่ได้บังคับไว้ ดังนั้นการผสมกลมกลืนชาวพวนให้กลายเป็นคนไทยจึงยังไม่เกิดขึ้นในระยะแรก จนกระทั่งเมื่อระบบไพร่ได้ถูกยกเลิกไปในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทำให้ชาวพวนสามารถโยกย้ายถิ่นฐานได้ง่ายขึ้น สังคมไทยและชาวพวนจึงเกิดความใกล้ชิดกันมากขึ้น ประกอบกับวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณี ตลอดจนกระทั่งอุปนิสัยใจคอของชาวพวนและชาวไทยมีความคล้ายคลึงกันอยู่มาก ด้วยเหตุนี้จึงทำให้เกิดการผสมกลมกลืนชาวพวนเข้ากับชาวไทยดังเช่นปัจจุบัน

---

[1] สัมภาษณ์ นางสงวน ประดับบุข อายุ 76 ปี 75 หมู่ 4 ต.บ้านทราย อ.บ้านหมี่ จ.ลพบุรี และ วิเชียร วงศ์วิเศษ. (2525). *ไทยพวน*. หน้า 61-62.

[2] สัมภาษณ์ นายแดง ไม่ทราบนามสกุล อายุ 36 ปี ศูนย์ประชาสุขสันต์ ต.บ้านกลัวย อ.บ้านหมี่ จ.ลพบุรี

บทสรุปและวิเคราะห์

เมืองพวน เป็นเมืองขนาดเล็ก ตั้งอยู่ริมลำน้ำพวนทางตอนเหนือของลาว เมืองพวนตกอยู่ในฐานะเมืองขึ้นของไทยเมื่อ พ.ศ.2322 ในคราวเดียวกันกับที่สมเด็จเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึก และเจ้าพระยาสุรสีห์ยกทัพไปตีเวียงจันทน์มาเป็นเมืองขึ้นของไทย ถึงแม้เมืองพวนจะเป็นเมืองขึ้นของไทย แต่นโยบายการปกครองของไทยที่มีต่อเมืองพวนในช่วงเวลานี้ยังไม่มีปรากฏมากนัก ทั้งนี้อาจเป็นเพราะตลอดระยะเวลา 15 ปี (พ.ศ.2310-2325) ของสมัยกรุงธนบุรี ไทยต้องเผชิญกับภาวะสงครามแทบมิได้ขาด ดังนั้นจึงไม่มีโอกาสได้เข้าไปควบคุมดูแลเมืองขึ้นของตนได้อย่างเต็มที่ ประกอบกับเมืองพวนในขณะนั้นยังไม่มีความสำคัญในเชิงยุทธศาสตร์ต่อไทย อีกทั้งเป็นดินแดนที่อยู่ไกลสุดพระราชอาณาเขตทางด้านลาว ไทยจึงละเลยมิได้ให้ความสนใจแต่อย่างใด

ต่อมาในสมัยรัตนโกสินทร์ เนื่องจากเมืองพวนเป็นดินแดนที่อยู่ห่างไกลจากอำนาจการปกครองของไทย รัฐบาลไทยจึงจัดการปกครองเมืองพวนแบบเมืองประเทศราช มีความผูกพันกันแค่เพียงส่งต้นไม้เงินต้นไม้ทองมาเป็นเครื่องราชบรรณาการ ซึ่งเป็นธรรมเนียมการปกครองเมืองประเทศราชอันเป็นที่ยอมรับกันทางตะวันออก ไทยไม่ได้เข้าไปยุ่งเกี่ยวในกิจการภายในของเมืองพวนแต่อย่างใด การที่เมืองพวนมีอำนาจปกครองตนเองจึงทำให้กลายเป็นเมืองสองฝ่ายฟ้าได้โดยง่าย เนื่องจากเมืองพวนมีอาณาเขตติดต่อกับญวน เป็นเหตุให้เจ้าเมืองพวนมีความสนิทสนมใกล้ชิดกับญวน และยอมรับอำนาจการปกครองของญวน ดังนั้นอิทธิพลของไทยและญวนเหนือดินแดนแห่งนี้จึงมีกำกึ่งกันอยู่

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงตระหนักดีถึงปัญหาในการปกครองเมืองพวน แต่เนื่องจากระยะทางระหว่างกรุงเทพฯกับเมืองพวนมีความห่างไกลกันมาก การที่ไทยจะเข้าไปทำการปกครองและควบคุมอย่างใกล้ชิดคงเป็นไปได้ยาก ดังนั้นพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกจึงทรงมอบหมายให้เวียงจันทน์ทำหน้าที่ต่างพระเนตรพระกรรณในการควบคุมดูแลเมืองพวน ซึ่งพระราโชบายดังกล่าวจะบังเกิดผลดีได้ก็ต่อเมื่อเวียงจันทน์ยังคงจงรักภักดีต่อไทย แต่ถ้าหากเวียงจันทน์เอาใจออกห่างก็จะก่อให้เกิดปัญหากระทบกระเทือนต่อการปกครองของไทยเหนือเมืองพวน ดังเช่น กรณีเจ้าอนุวงศ์กษัตริย์เวียงจันทน์เป็นกบฏใน พ.ศ.2369 และได้ยกเมืองพวนให้อยู่ภายใต้การปกครองของญวน ภายหลังการปราบปรามกบฏเจ้าอนุวงศ์แล้ว ไทยจึงต้องส่งกองทัพไปยึดเมืองพวนกลับมาเป็นของไทยตามเดิม ในคราวนี้พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้นโยบายกวาดต้อนและเกลี้ยกล่อมชาวพวนข้ามโขงเข้ามาอยู่ในราชอาณาจักรไทย ด้วยทรงตระหนักดีว่าไทยไม่มีกำลังเพียงพอที่จะปกครองดินแดนแห่งนี้ไว้ได้ จึงใช้วิธีการโยกย้ายผู้คนออกจากพื้นที่ให้หมด เพราะไม่ต้องการเหลือทิ้งไว้ให้เป็นกำลังแก่ฝ่ายศัตรู คือ ญวน และยิ่งไปกว่านั้นการที่ไทยเลือกใช้นโยบายกวาดต้อนแทนการส่งกำลังทหารเข้ายึดครองเมืองพวนนั้น เนื่องมาจากไทยต้องการกำลังคนมากกว่าพื้นที่ เพราะกำลังคนถือเป็นสิ่งที่มีค่าต่อไทยทั้งทางด้านความมั่นคงของอาณาจักรและเศรษฐกิจ ส่วนพื้นที่นับว่าไม่มีความจำเป็นต่อไทยเท่าที่ควร เนื่องจากไทยมีพื้นที่กว้างใหญ่และอุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การเกษตรกรรมซึ่งเป็นอาชีพหลักของคนไทยอยู่แล้ว แต่สำหรับญวนซึ่งพื้นที่มีขอบเขตจำกัด ดังนั้นจึงต้องการพื้นที่แห่งใหม่สำหรับเป็นแหล่งระบายประชากรของตน ตลอดจนให้ประชากรได้ขยายพื้นที่สำหรับทำมาหากิน

นโยบายปกครองเมืองพวนโดยใช้วิธีกวาดต้อนและเกลี้ยกล่อมชาวพวนเข้ามาในราชอาณาจักรไทยได้ถือปฏิบัติติดต่อกันเรื่อยมา จนกระทั่งถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อฝรั่งเศสสามารถยึดครองญวนได้ใน พ.ศ.2426 หลังจากนั้นฝรั่งเศสก็เริ่มมีทีท่าสนใจดินแดนลาวฝั่งตะวันออกแม่น้ำโขง และการที่ฝรั่งเศสจะเข้ามามีอิทธิพลเหนือดินแดนแห่งนี้ได้ ฝรั่งเศสจะต้องทำการยึดครองเมืองพวนซึ่งมีอาณาเขตติดต่อกับญวนเสียก่อน เพื่อใช้เป็นเส้นทางเข้าไปขยายอิทธิพลของตนในดินแดนลาวต่อไป รัฐบาลไทยเริ่มวิตกเกี่ยวกับปัญหาพรมแดน เนื่องจากเมืองพวนยังไม่ได้มีการกำหนดเขตแดนที่แน่นอน และอีกประการหนึ่งเมืองพวนเป็นเมืองสองฝ่ายฟ้า เจ้าเมืองยอมรับอำนาจการปกครองของทั้งญวนและไทย แต่ทางฝ่ายไทยไม่ได้จัดการปกครองให้รัดกุมแต่อย่างใด จึงเป็นช่องทางให้ฝรั่งเศสอ้างสิทธิเหนือเมืองพวนในฐานะผู้สืบสิทธิต่อจากญวน ดังนั้นเมื่อฮ่อเข้ามารุกรานเมืองพวน ไทยจึงถือโอกาสแสดงสิทธิเหนือเมืองพวนโดยการส่งกองทัพไปปราบฮ่อ ตลอดจนจัดการปกครองภายในเมืองพวนให้เป็นระเบียบ ขณะเดียวกันฝรั่งเศสซึ่งกำลังทำการปราบฮ่อในบริเวณดังเกี่ยได้ถือโอกาสส่งกำลังทหารเข้ามาในเมืองพวน โดยอ้างว่าเพื่อทำการปราบฮ่อที่แตกกระจัดกระจายเข้ามาในบริเวณนี้ ปัญหาเรื่องเขตแดนที่คาบเกี่ยวกันระหว่างไทยกับฝรั่งเศสจึงเกิดขึ้น ไทยตระหนักดีว่าการจะรักษาดินแดนแห่งนี้ไว้จำเป็นจะต้องมีการกำหนดเส้นเขตแดนให้แน่นอนและเป็นที่รับรองของฝรั่งเศส ดังนั้นจึงพยายามหาทางร่วมมือกับฝรั่งเศส แต่ทางฝ่ายฝรั่งเศสไม่ให้ความร่วมมือกับไทยอย่างจริงจัง เพราะสิ่งที่ทำให้ฝรั่งเศสได้เปรียบคือการปล่อยให้ดินแดนแห่งนี้เป็นปัญหาต่อไป ด้วยเหตุนี้จึงเกิดกรณีพิพาทเรื่องเขตแดนระหว่างประเทศทั้งสองขึ้นและทวีความรุนแรงจนกลายเป็นเหตุการณ์ที่เรียกว่า วิกฤตการณ์ ร.ศ.112 และในที่สุดไทยก็ต้องยินยอมลงนามในสนธิสัญญาฝรั่งเศส-สยาม ฉบับวันที่ 3 ตุลาคม พ.ศ.2436 เป็นผลให้เมืองพวนตกเป็นเมืองขึ้นของฝรั่งเศส

จากการดำเนินนโยบายปกครองเมืองพวนของไทยที่ผ่านมาตั้งแต่รัชสมัยสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีจนถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ส่งผลกระทบต่อสังคมไทย กล่าวคือ รัฐบาลไทยจะต้องจัดระเบียบการปกครองเพื่อให้ชาวพวนที่ถูกกวาดต้อนมาเหล่านั้นอยู่ร่วมกันในราชอาณาจักรไทยด้วยความเป็นระเบียบ โดยชาวพวนที่ถูกกวาดต้อนเข้ามารัฐจะจัดส่งให้ไปตั้งถิ่นฐานอยู่ตามหัวเมืองต่างๆในเขตหัวเมืองชั้นใน ทั้งนี้เพื่อเป็นการป้องกันไม่ให้ชาวพวนหลบหนีกลับไปยังภูมิลำเนาเดิมของตน เพราะหัวเมืองชั้นในและเมืองพวนมีความห่างไกลกันมาก ประกอบกับการให้ชาวพวนตั้งถิ่นฐานในเขตหัวเมืองชั้นในชาวพวนเหล่านี้จะได้เป็นกำลังในการเพิ่มผลผลิตทางการเกษตร และเป็นกำลังของบ้านเมืองในยามเกิดศึกสงคราม เมืองในเขตหัวเมืองชั้นในที่รัฐบาลได้ส่งชาวพวนไปตั้งถิ่นฐาน ได้แก่ เมืองพรมบุรี เมืองสุพรรณบุรี เมืองลพบุรี เมืองฉะเชิงเทรา เมืองนครชัยศรี เมืองราชบุรี เมืองเพชรบุรี เมืองประจิมทบุรี เมืองนครนายก และเมืองสระบุรี

จากการศึกษาค้นคว้าทำให้ทราบว่าชาวพวนไม่มีปฏิกิริยาต่อต้านนโยบายกวาดต้อนของไทยแต่อย่างใด ที่เป็นเช่นนี้อาจมีสาเหตุมาจากหลายประการ ประการแรก การดำเนินนโยบายกวาดต้อนของไทยเป็นการกวาดต้อนชาวพวนจากเมืองพวนเข้ามาในราชอาณาจักรไทยทั้งหมด โดยไม่ต้องการให้มีชาวพวนหลงเหลืออยู่ในเมืองพวนเลย ไทยมีจุดประสงค์ที่จะทิ้งให้เมืองพวนกลายเป็นเมืองร้างปราศจากผู้คน เนื่องจากเกรงว่าชาวพวนจะเอาใจออกห่างไปขึ้นกับญวนซึ่งอยู่ใกล้กว่า หรือมิฉะนั้นญวนก็อาจจะขยายอิทธิพลเข้าครอบงำเมืองพวน การดำเนินนโยบายกวาดต้อนของไทยเช่นนี้ ทำให้ชาวพวนไม่มีความรู้สึกว่าตนพลัดพรากจากญาติพี่น้อง บรรดาญาติพี่น้องของชาวพวนจะถูกกวาดต้อนเข้ามาในราชอาณาจักรไทยพร้อมกันและถูกส่งไปตั้งถิ่นฐานอยู่รวมกันเหมือนดังเช่นเมื่อครั้งอยู่เมืองพวน

ประการที่สอง ไทยใช้วิธีการปกครองชาวพวนที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานในราชอาณาจักรไทยแบบหลวมๆ โดยให้ชาวพวนทำการปกครองกันเอง ทำให้ชาวพวนรู้สึกเป็นอิสระ และไม่รู้สึกว่าถูกกดขี่ เป็นเหตุให้ชาวพวนเหล่านี้เกิดความจงรักภักดีต่อไทย

ประการที่สาม สภาพพื้นที่ของเมืองพวนส่วนใหญ่มีลักษณะเป็นหุบเขา เนื้อที่ในการเพาะปลูกทำนาซึ่งถือเป็นอาชีพหลักของชาวพวนมีน้อย ต่างจากไทยซึ่งพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นที่ราบลุ่ม เหมาะแก่การทำนา ดังนั้นเมื่อชาวพวนเข้ามาตั้งถิ่นฐานในราชอาณาจักรไทยแล้วจึงไม่คิดที่จะหลบหนีกลับบ้านเมืองเดิมของตน เพราะสามารถทำมาหากินได้ผลอุดมสมบูรณ์ดีกว่า

ประการที่สี่ ชาวไทยและชาวพวนแม้จะมีถิ่นฐานอยู่ห่างไกลกัน แต่มีวัฒนธรรม ตลอดจนอุปนิสัยใจคอที่คล้ายคลึงใกล้เคียงกัน จึงสามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างปกติสุข

รัฐบาลปกครองชาวพวนโดยใช้ระบบไพร่เช่นเดียวกับการปกครองชาวไทย สาเหตุที่รัฐต้องใช้วิธีการควบคุมคนในระบบไพร่เนื่องจากกำลังคนมีค่ามากสำหรับสังคมไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น โดยเฉพาะเพื่อการเกษตรกรรมและการทำสงครามซึ่งเป็นปัญหาที่มักเกิดขึ้นเสมอ รัฐจึงใช้วิธีการควบคุมและจัดระบบการปกครองเพื่อให้รวบรวมคนได้อย่างรวดเร็วจะได้สะดวกในการทำสงครามและการพัฒนาบ้านเมือง ชาวพวนซึ่งถูกควบคุมอยู่ภายใต้ระบบไพร่แบ่งออกเป็น 2 สถานะ คือ มูลนาย และ ไพร่ มูลนายชาวพวนจะมีอำนาจหน้าที่ตลอดจนสิทธิพิเศษไม่ต่างไปจากมูลนายไทย แต่จะต่างกันตรงที่พระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้แต่งตั้งชาวพวนให้เป็นขุนนาง มูลนายชาวพวนเหล่านี้จะต้องอยู่ในความควบคุมดูแลของขุนนางไทยระดับสูงอีกต่อหนึ่ง ซึ่งเป็นการควบคุมอำนาจของมูลนายชาวพวนไม่ให้มีมากเกินไปจนอาจเป็นอันตรายแก่ไทยได้ ขุนนางไทยระดับสูง ได้แก่ เสนาบดีเจ้าสังกัด เจ้าเมือง กรมการเมือง มีหน้าที่คัดเลือกชาวพวนที่เหมาะสมให้ดำรงตำแหน่งต่างๆ เพื่อกราบบังคมทูลให้มีพระบรมราชโองการแต่งตั้งต่อไป การคัดเลือกชาวพวนให้ดำรงตำแหน่งต่างๆนั้น มีหลักเกณฑ์ในการคัดเลือกคือ จะเลือกชาวพวนที่เป็นที่นิยมรักใคร่ของชาวพวนด้วยกัน และที่สำคัญคือต้องสามารถเก็บผลประโยชน์ เช่น ส่วยต่างๆส่งให้รัฐได้อย่างเต็มเม็ดเต็มหน่วย ชาวพวนที่มีคุณลักษณะเช่นนี้จะได้รับการคัดเลือกให้ดำรงตำแหน่งต่างๆ หน้าที่สำคัญของมูลนายชาวพวนนอกจากการรวบรวมส่วยส่งรัฐแล้ว การควบคุมชาวพวนให้อยู่อย่างปกติสุขก็เป็นหน้าที่สำคัญอีกประการหนึ่งของมูลนายชาวพวน

ไพร่ชาวพวนส่วนใหญ่เป็นไพร่หลวงซึ่งจะต้องสังกัดอยู่ในกองลาวต่างๆ ภายใต้การควบคุมของมูลนายชาวพวน ไพร่หลวงชาวพวนเหล่านี้จะมีหน้าที่แตกต่างกันออกไปตามกองลาวที่ตนสังกัดอยู่ เช่น กองเลกลาวคงเมือง มีหน้าที่เข้าเวรประจำการ และเป็นกำลังอยู่ในเมืองของตน แต่ที่สำคัญ คือ เลกลาวกองส่วย ซึ่งมีหน้าที่ทำส่วยส่งให้รัฐเป็นรายปี ทำให้รัฐบาลได้ผลประโยชน์จากเลกลาวกองส่วยนี้เป็นอย่างมาก

ชาวพวนมีบทบาทสำคัญต่อสังคมไทยทั้งทางด้านการเมือง เศรษฐกิจ สังคม และศิลปะวัฒนธรรม ทางด้านการเมืองนั้น ชาวพวนจัดว่าเป็นกำลังสำคัญในการไปราชการทัพศึกร่วมกับกองทัพไทย นอกจากนั้นชาวพวนยังเป็นกำลังสำคัญในการออกลาดตระเวนตรวจตรารักษาความสงบเรียบร้อยภายในเมืองของตนด้วย

ทางด้านเศรษฐกิจ รัฐบาลได้อาศัยแรงงานของชาวพวนในการก่อให้เกิดผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจทั้งในรูปของแรงงานเพื่อประกอบกิจการต่างๆ เงิน และสิ่งของ นอกจากนี้การประกอบอาชีพต่างๆของชาวพวนในยามว่างจากการถูกเกณฑ์แรงงาน ก็ได้ก่อให้เกิดผลผลิตอันนำไปสู่การซื้อขายแลกเปลี่ยน ตลอดจนการหมุนเวียนของเครื่องอุปโภคบริโภค และเงินตรา

ทางด้านสังคม มูลนายชาวพวนมีบทบาทสำคัญในการก่อให้เกิดความสงบสุขขึ้นในสังคมไทย ทั้งนี้เนื่องจากรัฐบาลได้มีนโยบายให้มูลนายชาวพวนเป็นผู้ปกครองชาวพวนด้วยกันเอง ทำให้ผู้ปกครองและผู้อยู่ภายใต้การปกครองมีความเข้าใจกันเป็นอย่างดี การปกครองชาวพวนในราชอาณาจักรไทยจึงเป็นไปด้วยความราบรื่น และชาวพวนก็สามารถอยู่ในสังคมไทยได้ด้วยความปกติสุข โดยไม่ก่อให้เกิดปัญหาหรือความวุ่นวายขึ้นในสังคมไทย

ส่วนทางด้านศิลปะวัฒนธรรม ชาวพวนได้สร้างสรรค์งานทางศิลปะ เช่น สร้างวัด ทอผ้า ซึ่งผลงานทางศิลปะเหล่านี้ไม่เพียงแต่จะแฝงไว้ซึ่งความเป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัวของชาวพวนเท่านั้น แต่ยังสอดแทรกเรื่องราววิถีชีวิตของชาวพวนเอาไว้อย่างกลมกลืน ผลงานทางศิลปะวัฒนธรรมของชาวพวนจึงเป็นสิ่งที่มีคุณค่าควรแก่การอนุรักษ์เพื่อเป็นมรดกทางศิลปะวัฒนธรรมของชนรุ่นหลังต่อไป

บรรณานุกรม

บรรณานุกรม

เอกสารชั้นต้น

เอกสารชั้นต้นที่ยังไม่ได้ตีพิมพ์

กรมหมื่นพิชิตปรีชากรกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว. (จ.ศ.1245). กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. สมุดพิเศษเล่ม 25, เอกสารรัชกาลที่ 5.

การเลือกตัวบุคคลไปรับราชการหัวเมืองทางมณฑลลาวพวน. (ร.ศ113). เส้นหมึก. กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. เล่ม 3 เลขที่ 20, เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.

ขอข้าราชการไปรับราชการทางมณฑลลาวพวน . (ร.ศ. 111-113). เส้นหมึก. กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. เล่ม 2 เลขที่ 8, เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.

คัดบอกเมืองลพบุรีเรื่องจ้างลาวให้ถางทางขึ้นไปพระพุทธบาท. (หนังสือสมุดไทยดำ). (จ.ศ. 1224). เส้นขาว. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 45, หมวดจดหมายเหตุ กท.ร.4.

คัดร่างตราถึงเมืองสระบุรีเกณฑ์เลกทำป้อมเมืองสมุทรปราการ. (กระดาษฝรั่ง). (จ.ศ. 1204). เส้นหมึก. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 29, หมวดจดหมายเหตุ กท.ร.4.

คำให้การท้าวทับ ท้าวพรหมมา ให้การความเป็นไปของเมืองเวียงจันทน์. (หนังสือสมุดไทยดำ). (จ.ศ.1214). เส้นขาว. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 75, หมวดจดหมายเหตุ กท.ร.4.

คำให้การเพี้ยเทียมชายเมืองพวนเรื่องเจ้าอนุเวียงจันทน์เป็นกบฏ. (หนังสือสมุดไทยดำ). (จ.ศ. 1208). เส้นขาว. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 28, หมวดจดหมายเหตุ กท.ร.3.

จะถอยข้าหลวงหมากแข้งลงมาอยู่นครราชสีมา (ตำนานจังหวัดอุตรธานี) และเรื่องเกี่ยวกับกรมหมื่นประจักษ์ทางมณฑลลาวพวน. (ร.ศ. 104-111). เส้นหมึก. กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. เล่ม 3 เลขที่ 12, เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.

จัดราชการในเมืองลาวพวน. (ร.ศ. 110-111). เส้นหมึก. กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. เล่ม 2 เลขที่ 7, เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.

จัดรายการในมณฑลลาวพวน. (ร.ศ. 108-109). เส้นหมึก. กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. เล่ม 1 เลขที่ 1, เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.

ฎีกาเบิกเงินเดือน เบี้ยเลี้ยง ค่าใช้สอย ถวายพระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นประจักษ์ศิลปาคมซึ่งเสด็จออกไปจัดราชการหัวเมืองพวนพร้อมด้วยข้าราชการนายทหารและพลเรือนตั้งแต่กันยายน ร.ศ. 110. (ร.ศ. 110-112). เส้นหมึก. กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. เล่ม 3 เลขที่ 13, เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.

ฎีการับยางรงของเมืองพิไชย ฉะเชิงเทรา. (กระดาษเพลา). (จ.ศ. 1197). เส้นดินสอ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 48, หมวดจดหมายเหตุ กท.ร.3.

ตราน้อยถึงเมืองพนมสารตามให้เกณฑ์เลกไปทำพระราชวังจันเกษม. (หนังสือสมุดไทยดำ). (จ.ศ. 1225). เส้นขาว. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 86, หมวดจดหมายเหตุ กท.ร.4.

ตอบถึงพระยาพิไชยข้าหลวงกำกับเมืองหลวงพระบางว่าได้ยกกองทัพขึ้นไปถึงทุ่งเชียงคำ กับว่าได้ตีค่ายฮ่อท้ายทุ่งเชียงคำแตก จับได้ตัวพวนหู้ฮ่อและภรรยาฮ่อ. (จ.ศ. 1246). เส้นหมึก. กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. เล่ม 28 เลขที่ 33, เอกสารรัชกาลที่ 5 มท.

ถึงเจ้าเมือง กรมการ ท้าวเพี้ยหัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออก 25 เมือง ประกาศห้ามไม่ให้จับข่ามาซื้อขายแลกเปลี่ยน แลให้ทำบาญชีหางว่าวสำมโนครัวพวกญวน พวนส่งเข้ามา ณ กรุงเทพ. (จ.ศ. 1247). เส้นหมึก. กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. เล่ม 28 เลขที่ 43, เอกสารรัชกาลที่ 5 มท.

ถึงพระยาราชวราญกูล นายทัพ นายกองให้ตั้งฟังราชการค้างรดูฝนอยู่ที่แขวงเมืองพวน. (จ.ศ.1247). เส้นหมึก. กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. เล่ม 28 เลขที่ 89, เอกสารรัชกาลที่ 5 มท.

ถึงพระครีเสนาให้ทูลพระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นประจักษ์ศิลปาคมให้ทรงจัดราชการแลให้พระยาสุริยวงศาเป็นข้าหลวงออกไปรักษาราชการเมืองพวน. (จ.ศ. 1248). เส้นหมึก. กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. เล่ม 31 เลขที่ 157, เอกสารรัชกาลที่ 5 มท.

ถึงหลวงภักดีณรงค์ข้าหลวงว่าด้วยพวกผู้ไทย พวกลาวพวนซึ่งตั้งอยู่แขวงเมืองอินทบุรีพากันอพยพหนีไปเมืองบริคัณนิคม. (จ.ศ. 1239). เส้นหมึก. กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. เล่ม 13 เลขที่ 49, เอกสารรัชกาลที่ 5 มท.

บัญชีเกณฑ์กองทัพหัวเมืองต่างๆไปราชการทัพเมืองญวน. (หนังสือสมุดไทยดำ). (จ.ศ. 1207). เส้นขาว. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 25, หมวดจดหมายเหตุ กท.ร.3.

บัญชีเกณฑ์เลกหัวเมืองทำนา. (หนังสือสมุดไทยดำ). (จ.ศ. 1194). เส้นขาว. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 40, หมวดจดหมายเหตุ กท.ร.3.

บัญชีงบเงินเบี้ยหวัดตามหัวเมืองต่างๆ. (หนังสือสมุดไทยดำ). (จ.ศ. 1196). เส้นขาว. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 60, หมวดจดหมายเหตุ กท.ร.3.

บัญชีเงินใช้สอยต่างๆทางลาวพวน. (ร.ศ. 112). เส้นหมึก. กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. เล่ม 3 เลขที่ 16, เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.

บัญชีจ่ายเงินเบี้ยหวัด. (หนังสือสมุดไทยดำ). (จ.ศ 1168). เส้นขาว. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 5, หมวดจดหมายเหตุ กท.ร.1.

บัญชีจ่ายเบี้ยหวัดกรมมหาดไทย. (หนังสือสมุดไทยดำ). (จ.ศ. 1200). เส้นขาว. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 65, หมวดจดหมายเหตุ กท.ร.3.

บัญชีจ่ายเบี้ยหวัดเจ้าเมือง กรมการ นายหมวด นายกองซึ่งไปรับราชการทัพเมืองนครพนม. (หนังสือสมุดไทยดำ). (จ.ศ. 1205). เส้นขาว. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 142, หมวดจดหมายเหตุ กท.ร.3.

บัญชีจ่ายเบี้ยหวัดลาว เขมร และหัวเมืองต่างๆ. (หนังสือสมุดไทยดำ). (จ.ศ. 1203). เส้นขาว. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 100, หมวดจดหมายเหตุ กท.ร.3.

บัญชีจำนวนส่วยเร่วเมืองต่างๆที่นำส่งและยังค้างอยู่. (หนังสือสมุดไทยดำ). (จ.ศ. 1197). เส้นขาว. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 7, หมวดจดหมายเหตุ กท.ร.3.

บัญชีเบี้ยหวัดกรมมหาดไทยทำหางว่าวนายกอง ปลัดกอง ขุนหมื่น เมืองอินทร์ เมืองพรม เมืองสิงห์ เมืองอ่างทอง และเมืองลพบุรีได้รับพระราชทานเบี้ยหวัด. (หนังสือสมุดไทยดำ). (จ.ศ. 1217). เส้นขาว. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 191, หมวดจดหมายเหตุ กท.ร.4.

บัญชีเบี้ยหวัดกองลาวพวนเก่า. (หนังสือสมุดไทยดำ). (จ.ศ. 1220). เส้นขาว. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 198, หมวดจดหมายเหตุ กท.ร.4.

บัญชีเบี้ยหวัดนายกอง ปลัดกองลาว. (หนังสือสมุดไทยดำ). (จ.ศ. 1197). เส้นขาว. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 53, หมวดจดหมายเหตุ กท.ร.3.

บัญชีเบี้ยหวัดลาวพวนใหม่. (หนังสือสมุดไทยดำ). (จ.ศ. 1229). เส้นขาว. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 204, หมวดจดหมายเหตุ กท.ร.4.

บัญชีเบี้ยหวัดหัวเมือง. (หนังสือสมุดไทยดำ). (จ.ศ. 1201). เส้นขาว. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 258, หมวดจดหมายเหตุ กท.ร.3.

บัญชีรับเงินส่วยลาวกองนอกหัวเมืองลาวต่างๆ. (หนังสือสมุดไทยดำ). (จ.ศ. 1212). เส้นขาว. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 129, หมวดจดหมายเหตุ กท.ร.3.

บัญชีรายวันเลกส่วยทองเมืองพนมสารคาม 8 กอง ส่งทอง. (หนังสือสมุดไทยดำ). (จ.ศ.1225). เส้นขาว. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 252, หมวดจดหมายเหตุ กท.ร.4.

บัญชีรายวันส่งทองคำส่วยและเกณฑ์ถวาย. (หนังสือสมุดไทยดำ). (จ.ศ. 1200). เส้นขาว. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 74, หมวดจดหมายเหตุ กท.ร.3.

บัญชีรายวันส่งผลเร่วส่วยและเกณฑ์ถวาย. (หนังสือสมุดไทยดำ). (จ.ศ. 1200). เส้นขาว. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 75, หมวดจดหมายเหตุ กท.ร.3.

บัญชีรายวันส่งส่วยเร่ว. (หนังสือสมุดไทยดำ). (จ.ศ. 1198). เส้นขาว. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 64, หมวดจดหมายเหตุ กท.ร.3.

บัญชีรายวันส่งส่วยเร่วหัวเมือง. (หนังสือสมุดไทยดำ). (จ.ศ. 1193). เส้นขาว. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 34, หมวดจดหมายเหตุ กท.ร.3.

บัญชีเรื่องทองคำส่วยและเกณฑ์ร่อน. (หนังสือสมุดไทยดำ). (จ.ศ. 1192). เส้นขาว. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 10, หมวดจดหมายเหตุ กท.ร.3.

บัญชีเลกทำส่วยทองเมืองพนมสารคาม. (หนังสือสมุดไทยดำ). (จ.ศ. 1229). เส้นขาว. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 296, หมวดจดหมายเหตุ กท.ร.4.

บัญชีเลกไพร่ส่วยทองหัวเมือง จ.ศ. 1217-1226. (หนังสือสมุดไทยดำ). (จ.ศ. 1217). เส้นขาว. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 194, หมวดจดหมายเหตุ กท.ร.4.

บัญชีเลกไพร่หลวงจ่ายเข้าเดือน 4 ปีชวด เดือน 5 ปีฉลู. (หนังสือสมุดไทยดำ). (จ.ศ. 1226). เส้นขาว. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 331, หมวดจดหมายเหตุ กท.ร.4.

บัญชีเลกไพร่หลวงจ่ายเดือน 8,9. (หนังสือสมุดไทยดำ). (จ.ศ. 1126). เส้นขาว. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 329, หมวดจดหมายเหตุ กท.ร.4.

บัญชีเลกไพร่หลวงจ่ายเดือน 10,11. (หนังสือสมุดไทยดำ). (จ.ศ. 1226). เส้นขาว. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 330, หมวดจดหมายเหตุ กท.ร.4.

บัญชีเลกส่วยทองเมืองฉะเชิงเทรา. (หนังสือสมุดไทยดำ). (จ.ศ. 1214). เส้นขาว. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 168, หมวดจดหมายเหตุ กท.ร.4.

บัญชีส่งกระวานเกณฑ์เก็บเมืองสุพรรณ. (หนังสือสมุดไทยดำ). (จ.ศ. 1195). เส้นขาว. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 33, หมวดจดหมายเหตุ กท.ร.3.

บัญชีส่วยเร่วกระวาน. (หนังสือสมุดไทยดำ). (จ.ศ. 1196). เส้นขาว. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 53, หมวดจดหมายเหตุแห่งชาติ กท.ร.3.

ใบบอกพระปลัดหลวงยกกระบัตรเมืองสระบุรีบอกส่งผลเร่วส่วยกองขุนอินทร์อำนาจ. (กระดาษเพลา). (จ.ศ.1201). เส้นดินสอ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 74, หมวดจดหมายเหตุ กท.ร.3.

ใบบอกพระพรหมบุรินท์เมืองพรหมบอกส่งทองคำส่วย. (กระดาษเพลา). (จ.ศ. 1212). เส้นดินสอ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 108, หมวดจดหมายเหตุ กท.ร.3.

ใบบอกพระยายมราชนครราชสีมา. (กระดาษเพลา). (จ.ศ. 1197). เส้นดินสอ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 52, หมวดจดหมายเหตุ กท.ร.3.

ใบบอกพระยาวิเสทฤาไชยเมืองฉะเชิงเทราบอกตั้งนายกองนายหมวดคุมไพร่ทาสรวม 446 คน ได้ส่งทองคำตัวอย่างหนัก 3 บาทเข้ามาทูลเกล้าฯถวาย. (กระดาษเพลา). (จ.ศ.1212). เส้นดินสอ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 68, หมวดจดหมายเหตุ กท.ร.3.

ใบบอกพระยาสุนทรสงครามเมืองสุพรรณ. (หนังสือสมุดไทยดำ). (จ.ศ. 1201). เส้นขาว. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 63, หมวดจดหมายเหตุ กท.ร.3.

ใบบอกพระยาสุรินทรฤาชัยเมืองเพ็ชบุรีร้องทุกข์เรื่องเกณฑ์เลกตัดไม้เขื่อนท่อน้ำไม่เสมอภาคกัน. (หนังสือสมุดไทยดำ). (จ.ศ. 1184). เส้นขาว. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 7, หมวดจดหมายเหตุ กท.ร.2.

ใบบอกเมืองฉะเชิงเทราส่งผลเร่วด่านขวา. (กระดาษเพลา). (จ.ศ. 1202). เส้นดินสอ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 189, หมวดจดหมายเหตุ กท.ร.3.

ใบบอกเมืองฉะเชิงเทราส่งผลเร่วส่วยกองขุนภักดีภูเบฏ. (กระดาษเพลา). (จ.ศ. 1202). เส้นดินสอ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 122, หมวดจดหมายเหตุ กท.ร.3.

ใบบอกเมืองปราจินบุรีส่งผลเร่วส่วยกองขุนประเทศธานี. (กระดาษเพลา). (จ.ศ. 1202). เส้นดินสอ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 60, หมวดจดหมายเหตุ กท.ร.3.

ใบบอกเมืองปราจีน จันตคาม กระบิลเรื่องส่งไม้ตะแบก. (กระดาษเพลา). (จ.ศ. 1197). เส้นดินสอ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 16, หมวดจดหมายเหตุ กท.ร.3.

ใบบอกเมืองสระบุรีส่งเงินแทนผลเร่วส่วย. (กระดาษเพลา). (จ.ศ. 1199). เส้นดินสอ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 55, หมวดจดหมายเหตุ กท.ร.3.

ใบบอกเมืองสระบุรีส่งเงินส่วยรวม 4 กอง. (กระดาษเพลา). (จ.ศ. 1199). เส้นดินสอ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 31, หมวดจดหมายเหตุ กท.ร.3.

ใบบอกเมืองสระบุรีส่งผลเร่วส่วยกองขุนศรีสุระ. (กระดาษเพลา). (จ.ศ. 1203). เส้นดินสอ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 32, หมวดจดหมายเหตุ กท.ร.3.

ใบบอกเมืองสระบุรีส่งผลเร่วส่วยกองลาวพุงขาว. (กระดาษเพลา). (จ.ศ. 1202). เส้นดินสอ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 123, หมวดจดหมายเหตุ กท.ร.3.

ใบบอกเมืองสวรรคโลกส่งทองคำส่วยลาวพวน. (กระดาษเพลา). (จ.ศ. 1204). เส้นดินสอ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 60/ก, หมวดจดหมายเหตุ กท.ร.3.

ใบบอกเมืองสุพรรณบอกส่งเร่วและกระวาน. (หนังสือสมุดไทยดำ). (จ.ศ. 1196). เส้นขาว. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 54, หมวดจดหมายเหตุ กท.ร.3.

ใบบอกเมืองสุพรรณบุรีส่งผลกระวานส่วยกองขุนพิทักษ์ภูผา. (กระดาษเพลา). (จ.ศ. 1202). เส้นดินสอ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 112, หมวดจดหมายเหตุ กท.ร.3.

ใบบอกเมืองสุพรรณบุรีส่งผลเร่วส่วย. (กระดาษเพลา). (จ.ศ. 1202). เส้นดินสอ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 77, หมวดจดหมายเหตุ กท.ร.3.

ใบบอกเมืองหนองคายเรื่องแต่งให้คนไปสืบราชการทางเมืองพวนและเกลี้ยกล่อมญวนที่แตกทัพหนีมา. (กระดาษสา). (จ.ศ. 1222). เส้นดินสอ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 17, หมวดจดหมายเหตุ กท.ร.4.

ใบบอกหลวงยกกระบัตรเมืองฉะเชิงเทราบอกส่งผลเร่วส่วย. (กระดาษสา). (จ.ศ. 1201). เส้นดินสอ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 96, หมวดจดหมายเหตุ กท.ร.3.

ใบบอกหลวงยกกระบัตรเมืองสระบุรีบอกส่งผลเร่วส่วยกองขุนศรีสุวรรณ. (กระดาษสา). (จ.ศ. 1201). เส้นดินสอ. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 75, หมวดจดหมายเหตุ กท.ร.3.

ปราบอ่อ. (ร.ศ. 105). เส้นหมึก. กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. เลขที่ 17, เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.

พงศาวดารเมืองพวน. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 001.3/36.

พงศาวดารเมืองพวน. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 001.3/37.

พงศาวดารเมืองพวน. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 001.3/38.

พระบรมราชโองการเรื่องตราภูมิวิเศษ. (หนังสือสมุดไทยดำ). (จ.ศ. 1221). เส้นขาว. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 63, หมวดจดหมายเหตุ กท.ร.4.

พระราชสาส์นญวนถึงไทยว่าด้วยการเมืองเวียงจันทน์. (หนังสือสมุดไทยดำ). (จ.ศ. 1158). เส้นขาว. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 3, หมวดจดหมายเหตุ กท.ร.1.

พระราชสาส์นถึงญวนว่าด้วยการเมืองเวียงจันทน์. (หนังสือสมุดไทยดำ). (จ.ศ. 1156). เส้นขาว. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 2, หมวดจดหมายเหตุ กท.ร.1.

พระราชสาส์นและศุภอักษรโต้ตอบระหว่างกรุงธนบุรีกับกรุงศรีสัตนาคนหุต. (หนังสือสมุดไทยดำ). (จ.ศ.1133). เส้นขาว. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 1 ก., หมวดจดหมายเหตุ ธบ.

พระราชสาส์นและศุภอักษรโต้ตอบระหว่างกรุงธนบุรีกับกรุงศรีสัตนาคนหุต. (หนังสือสมุดไทยดำ). (จ.ศ.1133). เส้นขาว. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 1 ข., หมวดจดหมายเหตุ ธบ.

พระราชสาส์นและศุภอักษรโต้ตอบระหว่างกรุงธนบุรีกับกรุงศรีสัตนาคนหุต. (หนังสือสมุดไทยดำ). (จ.ศ.1137). เส้นขาว. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 1 ค., หมวดจดหมายเหตุ ธบ.

มณฑลลาวพวนขอถวายพระราชกุศลในการกุศลต่าง ๆ. (ร.ศ. 114-118). เส้นหมึก. กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. เล่ม 3 เลขที่ 28, เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.

เมืองพิไชยตอบให้พวกครัวพวนตั้งทำมาหากินอยู่บ้านเลี้ยวสองตอน. (จ.ศ. 1242). เส้นหมึก. กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. เล่ม 17 เลขที่ 108, เอกสารรัชกาลที่ 5 มท.

เมืองพิษณุโลกให้เกณฑ์เลกเมืองด่านซ้ายให้พระสุริยะวงศา พระแก้วอาษาไปรักษาเมืองพวน. (จ.ศ. 1248). เส้นหมึก. กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. เล่ม 31 เลขที่ 159, เอกสารรัชกาลที่ 5 มท.

เมืองหนองคาย เมืองโพนพิสัย ว่าด้วยโปรดเกล้าฯให้พระยาสุริยวงศาเจ้าเมืองหล่มสักเป็นข้าหลวงไปเมืองพวน. (จ.ศ. 1248). เส้นหมึก. กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. เล่ม 31 เลขที่ 160, เอกสารรัชกาลที่ 5 มท.

เมืองหนองคาย เมืองโพนพิสัย ว่าด้วยโปรดเกล้าฯให้พระยาสุริยวงศาเจ้าเมืองหล่มสักเป็นข้าหลวงไปเมืองพวน. (จ.ศ. 1248). เส้นหมึก. กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. เล่ม 31 เลขที่ 161, เอกสารรัชกาลที่ 5 มท.

เมืองหนองคายให้จ่ายเสบียงอาหารให้พวกครัวพวนซึ่งสมัครรับพระราชทาน. (จ.ศ. 1239). เส้นหมึก. กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. เล่ม 13 เลขที่ 62, เอกสารรัชกาลที่ 5 มท.

เมืองหล่มสักโปรดเกล้าฯให้พระยาสุริยวงศาเป็นข้าหลวงคุมไพร่ขึ้นไปรักษาเมืองพวน. (จ.ศ. 1248). เส้นหมึก. กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. เล่ม 31 เลขที่ 158, เอกสารรัชกาลที่ 5 มท.

ร่างตราตอบเจ้าพระยาจักรีฯตอบเมืองฉะเชิงเทราเรื่องรับทองคำส่วยกองลาวท่าทร่าน 8 กอง. (หนังสือสมุดไทยดำ). (จ.ศ. 1218). เส้นขาว. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 238, หมวดจดหมายเหตุ กท.ร. 4.

ร่างตราถึงเจ้าเมืองกรมการเมืองลพบุรี. (หนังสือสมุดไทยดำ). (จ.ศ.1221). เส้นขาว. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 125, หมวดจดหมายเหตุ กท.ร.4.

ร่างตราถึงพระยาสระบุรีให้พระยาจ่าแสนบดีคุมเงินเบี้ยหวัดขึ้นมาแจกแก่กรมการ นายกอง ปลัดกอง ขุนหมื่น. (หนังสือสมุดไทยดำ). (จ.ศ. 1217). เส้นขาว. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 72, หมวดจดหมายเหตุ กท.ร.4.

ร่างตราถึงเมืองนครราชสีมา. (หนังสือสมุดไทยดำ). (จ.ศ. 1215). เส้นขาว. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 49, หมวดจดหมายเหตุ กท.ร.4.

ร่างตราน้อยเจ้าพระยานิกรฯถึงพระนครนายกเจ้าเมืองนครนายกเรื่องให้พิจารณาคดีเลกไพร่หลวงลาวพวนถูกกล่าวหาว่าเป็นผู้ร้ายทำอาวุธ. (หนังสือสมุดไทยดำ). (จ.ศ. 1222). เส้นขาว. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 276, หมวดจดหมายเหตุ กท.ร.4.

ร่างตราเมืองสุพรรณเรื่องเกณฑ์เลกส่วยทำวิหารวัดป่าเลไลย์. (หนังสือสมุดไทยดำ). (จ.ศ. 1225). เส้นขาว. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 10, หมวดจดหมายเหตุ กท.ร.4.

ร่างตราเรื่องนายสังกล่าวโทษกรมการเมืองมโนรมย์ฯลฯ. (หนังสือสมุดไทยดำ). (จ.ศ. 1206). เส้นขาว. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 147, หมวดจดหมายเหตุ กท.ร.3.

ร่างบัญชีเบี้ยหวัดเมืองสุพรรณ เมืองนครไชยศรี. (หนังสือสมุดไทยดำ). (จ.ศ. 1210). เส้นขาว. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 166, หมวดจดหมายเหตุ กท.ร.3.

ร่างบัญชีเบี้ยหวัดเมืองอินท์ พรหม อ่างทอง และเมืองลพบุรี. (หนังสือสมุดไทยดำ). (จ.ศ. 1210). เส้นขาว. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 168, หมวดจดหมายเหตุ กท.ร.3.

ร่างบัญชีหางว่าวหัวเมืองต่าง ๆนำส่งเร่วส่วยรายวัน. (หนังสือสมุดไทยดำ). (จ.ศ. 1210). เส้นขาว. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 162/ก, หมวดจดหมายเหตุ กท.ร.3.

ร่างสารตราเจ้าพระยาจักรีตอบเรื่องส่งครัวเมืองพวน เมืองเวียงจันทน์. (หนังสือสมุดไทยดำ). (จ.ศ. 1199). เส้นขาว. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 1, หมวดจดหมายเหตุ กท.ร.3.

ร่างสารตราเจ้าพระยาจักรีถึงพระยาไชยนาท. (หนังสือสมุดไทยดำ). (จ.ศ.1191). เส้นขาว. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 3, หมวดจดหมายเหตุ กท.ร.3.

ร่างสารตราเจ้าพระยาจักรีเรื่องให้หาหลวงวิชิตสงครามพระยามหาธิราชให้มาเป็นเจ้าเมืองปลัดผู้ช่วย. (หนังสือสมุดไทยดำ). (จ.ศ. 1198). เส้นขาว. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 3, หมวดจดหมายเหตุ กท.ร.3.

ร่างสารตราตอบรับใบบอกเมืองหลวงพระบางว่าด้วยราชการทางเมืองหลวงพระบางและเมืองพวน. (หนังสือสมุดไทยดำ). (จ.ศ. 1218). เส้นขาว. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 8, หมวดจดหมายเหตุ กท.ร.4.

ร่างสารตราถึงข้าหลวงเมืองหนองคายเรื่องเกลี้ยกล่อมครัวเมืองพวน. (กระดาษฝรั่ง). (จ.ศ. 1196). เส้นหมึก. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 58, หมวดจดหมายเหตุ กท.ร.3.

ร่างสารตราถึงเมืองลพบุรีโปรดเกล้าฯตั้งพระรัตณนิกอรเป็นพระยารัตณนิกอรจางวางกองโค. (หนังสือสมุดไทยดำ). (จ.ศ.1219). เส้นขาว. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 3, หมวดจดหมายเหตุ กท.ร.3.

ร่างสารตราถึงหลวงปลัดกรมการเมืองพนมสารคาม. (หนังสือสมุดไทยดำ). (จ.ศ.1225). เส้นขาว. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 4, หมวดจดหมายเหตุ กท.ร.4.

ร่างหนังสือท่านเจ้าคุณปลายเชือกเรื่องให้เกณฑ์เลกเมืองฉะเชิงเทราออกไปคิดราชการเมืองอุดงมีไชย. (หนังสือสมุดไทยดำ). (จ.ศ. 1224). เส้นขาว. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 182, หมวดจดหมายเหตุ กท.ร.4.

ราชการในเมืองลาวพวน. (ร.ศ. 109-110). เส้นหมึก. กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. เล่ม 1 เลขที่ 3, เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.

ราชการมณฑลลาวพวน. (ร.ศ. 109). เส้นหมึก. กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. เล่ม 1 เลขที่ 4, เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.

เรื่องขอให้ส่งแก๊ปขึ้นไปมณฑลลาวพวน. (ร.ศ. 117). เส้นหมึก. กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. เล่ม 3 เลขที่ 36, เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.

เรื่องข้าราชการในมณฑลลาวพวน. (ร.ศ. 114). เส้นหมึก. กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. เล่ม 3 เลขที่ 21, เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.

เรื่องข้าหลวงทำสายโทรเลขหัวเมืองลาวพวน และบอกเมืองชลบทเรื่องหลวงราชกล่าวคำหยาบคายต่อราชการ. (ร.ศ. 108-109). เส้นหมึก. กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. เล่ม 1 เลขที่ 2, เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.

เรื่องข้าหลวงรักษาราชการชายพระราชอาณาเขตมณฑลลาวพวน. (ร.ศ. 117). เส้นหมึก. กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. เล่ม 3 เลขที่ 35, เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.

เรื่องจัดหัวเมืองในมณฑลลาวพวน เรียกว่าเมืองเอก โท ตรี จัตวา. (ร.ศ. 115). เส้นหมึก. กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. เล่ม 3 เลขที่ 31, เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.

เรื่องบางเบียน. (ร.ศ. 113). เส้นหมึก. กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. เล่ม 2 เลขที่ 9, เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.

เรื่องพระราชทานสิ่งของเสื้อผ้าแก่ทหารทางลาวพวน. (ร.ศ. 112-115). เส้นหมึก. กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. เล่ม 3 เลขที่ 18, เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.

เรื่องพระวิภาคภูวดลทำแผนที่ทางลาวพวน. (ร.ศ. 111-112). เส้นหมึก. กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. เล่ม 3 เลขที่ 15, เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.

เรื่องเพลิงไหม้ที่พักมณฑลลาวพวน. (ร.ศ. 114-115). เส้นหมึก. กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. เล่ม 3 เลขที่ 27, เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.

เรื่องหลวงมลโยธานุโยคเกณฑ์ข่าคนภูไทย เมืองวังคำ สั่งเสบียงกองด่านทางลาวพวนและเรื่องเก็บเงินค่าราชการ. (ร.ศ. 111-112). เส้นหมึก. กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. เล่ม 3 เลขที่ 14, เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.

เรื่องฮ่อ. (ร.ศ. 108). เส้นหมึก. กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. เลขที่ 18, เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.

วจนกถาเมืองพวน เจ้าเมืองพวนขอพึ่งพระบารมีพระบรมโพธิสมภาร. (หนังสือสมุดไทยดำ). (จ.ศ. 1156). เส้นขาว. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 13, หมวดจดหมายเหตุ กท.ร.1.

ศุภอักษรเมืองหลวงพระบางตอบต้นไม้ทอง,เงิน เครื่องราชบรรณาการและให้สืบราชการทางเมืองพวน. (จ.ศ. 1241). เส้นหมึก. กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. เล่ม 16 เลขที่ 61, เอกสารรัชกาลที่ 5 มท.

สารตราเจ้าพระยาจักรีตอบพระยาสวรรคโลกเรื่องส่งทองลาวพวน. (หนังสือสมุดไทยดำ). (จ.ศ. 1208). เส้นขาว. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 116, หมวดจดหมายเหตุ กท.ร.3.

สารตราเจ้าพระยาจักรีถึงเจ้าเมืองหนองคายตอบข้อราชการทางเมืองพวน. (หนังสือสมุดไทยดำ). (จ.ศ. 1200). เส้นขาว. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 11, หมวดจดหมายเหตุ กท.ร.3.

สารตราเจ้าพระยาจักรีถึงพระยาไชยวิชิต. (หนังสือสมุดไทยดำ). (จ.ศ. 1191). เส้นขาว. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 4, หมวดจดหมายเหตุ กท.ร.3.

สารตราเจ้าพระยาจักรีเรื่องเกณฑ์ทำนาให้ได้ 3 คนต่อ 1 เกวียน. (หนังสือสมุดไทยดำ). (จ.ศ. 1194). เส้นขาว. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 8, หมวดจดหมายเหตุ กท.ร.3.

สารตราเจ้าพระยาจักรีเรื่องตั้งขุนโพชากรกรมนาเป็นพระนครรามบุรี. (หนังสือสมุดไทยดำ). (จ.ศ. 1205). เส้นขาว. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 23, หมวดจดหมายเหตุ กท.ร.3.

สารตราตอบเรื่องส่งครัวลาวพวนมากับเรื่องพระวิเสทฤาไชยขอหญิงลาวเป็นภรรยา. (หนังสือสมุดไทยดำ). (จ.ศ. 1209). เส้นขาว. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 119, หมวดจดหมายเหตุ กท.ร.3.

สารตราถึงผู้ว่าราชการเมืองต่าง ๆเรื่องขอแรงตัดไม้ทำรากปราสาท. (หนังสือสมุดไทยดำ). (จ.ศ.1215). เส้นขาว. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 6, หมวดจดหมายเหตุ กท.ร.4.

สารตราถึงเมืองสระบุรีให้เกณฑ์เลกส่วยผลเร่งส่งไปทำพระราชวังจันเกษมกรุงเก่า. (หนังสือสมุดไทยดำ). (จ.ศ. 1229). เส้นขาว. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 96, หมวดจดหมายเหตุ กท.ร.4.

สารตราถึงเมืองหนองคายเรื่องท้าวสุริวงศ์คุมทองเกณฑ์ร่อนมาส่ง. (หนังสือสมุดไทยดำ). (จ.ศ. 1207). เส้นขาว. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 291, หมวดจดหมายเหตุ กท.ร.3.

สารตราเรื่องให้จัดเกวียนส่งนายลิทผู้ถือท้องตราและคุมเบี้ยหวัด เสื้อผ้า ฯลฯ. (หนังสือสมุดไทยดำ). (จ.ศ.1207). เส้นขาว. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 41, หมวดจดหมายเหตุ กท.ร.3.

สำเนาจดหมายเจ้าพระยาธรรมาธิบดีถึงเจ้าเมืองหัวพันทั้งหก. (กระดาษฝรั่ง). (จ.ศ. 1197). เส้นหมึก. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 4, หมวดจดหมายเหตุ กท.ร.3.

สำเนาตราพระราชสีห์น้อยมาถึงพระยาราชวรานุกูล. (จ.ศ. 1246). กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. สมุดพิเศษเล่ม 12, เอกสารรัชกาลที่ 5.

สำเนาแปลศุภอักษรเมืองหลวงพระบางและข้อราชการทางเมืองพวน สิบสองปันนา. (หนังสือสมุดไทยดำ). (จ.ศ. 1227). เส้นขาว. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 157, หมวดจดหมายเหตุ กท.ร.4.

สำเนาศุภอักษรเมืองเวียงจันทน์ว่าด้วยข้อราชการทางเมืองเวียงจันทน์. (หนังสือสมุดไทยดำ). (จ.ศ. 1144). เส้นขาว. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 7/ก, หมวดจดหมายเหตุ กท.ร.1.

หนังสือพระยามหาอำมาตย์ตั้งหลวงปลัดกรมการเมืองลพบุรี ให้หลวงคชสักดิ์ขึ้นมาคุมไพร่ลาวพวนขึ้นมาเจาะสลักหินไปใช้ในการสร้างวัดสุทัศน์. (หนังสือสมุดไทยดำ). (จ.ศ.1205). เส้นขาว. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 129, หมวดจดหมายเหตุ กท.ร.3.

หนังสือราชการฝ่ายหัวเมืองลาวพวน เรื่องกวานโหมดฝรั่งเศสมาเกลี้ยกล่อมคนในพระราชอาณาเขต. (ร.ศ. 109-110). เส้นหมึก. กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. เล่ม 2 เลขที่ 5, เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.

หนังสือราชการหัวเมืองลาวพวน เรื่องบางเบียน. (ร.ศ. 109-114). เส้นหมึก. กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. เล่ม 2 เลขที่ 6, เอกสารรัชกาลที่ 5 ม.

หนังสือสำคัญประทับตราภูมิพิเศษพระราชทานยกค่านาลาวพวน ลาวทรงดำ. (หนังสือสมุดไทยดำ). (จ.ศ. 1222). เส้นขาว. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 97, หมวดจดหมายเหตุ กท.ร.4.

หนังสือออกญาราชสุภาวดีตอบเรื่องขุดแร่ทองแดงที่บ่อโป่งพรหมโป่งไทรฯลฯ. (หนังสือสมุดไทยดำ). (จ.ศ. 1209). เส้นขาว. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 37, หมวดจดหมายเหตุ กท.ร.3.

เอกสารชั้นต้นที่ตีพิมพ์แล้ว

กฎหมายตราสามดวง. (2521). กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร.

กรมศิลปากร. (2506). *ประชุมพงศาวดารฉบับหอสมุดแห่งชาติเล่ม 1 พงศาวดารล้านช้าง.* พระนคร : ก้าวหน้า.

คำหมั้น วงกตรัตนะ. (2495). *พงศาวดารเมืองพวน.* เวียงจันทน์ : โรงพิมพ์ลาวทันสมัย.

จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 เล่ม 1. (2530). กรุงเทพฯ : สหประชาพาณิชย์.

จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 เล่ม 2. (2530). กรุงเทพฯ : สหประชาพาณิชย์.

จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 เล่ม 3. (2530). กรุงเทพฯ : สหประชาพาณิชย์.

จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 เล่ม 4. (2530). กรุงเทพฯ : สหประชาพาณิชย์.

จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 เล่ม 5. (2530). กรุงเทพฯ : สหประชาพาณิชย์.

จดหมายเหตุเรื่องเจ้าพระยาภูธราภัยยกไปปราบฮ่อ. (2473). พิมพ์แจกในการพระราชทานเพลิงศพพระยาจงรักษ์นรสีห์ (ขวัญ ณ ป้อมเพ็ชร์) ที่บรมบรรพต วัดสระเกศ. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จ. (2501). *จดหมายเหตุความทรงจำกรมหลวงนรินทรเทวีและพระราชวิจารณ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.* กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์พระจันทร์.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จฯ กรมพระยา. (2465). *ประชุมพงศาวดารภาคที่ 24 จดหมายเหตุเรื่องปราบฮ่อ.* พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.

ทิพากรวงศ์, เจ้าพระยา. (2503). *พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 1.* พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา.

_____. (2504). *พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 3 เล่ม 1.* กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา.

_____. (2504). *พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 3 เล่ม 2.* กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา.

ใบบอกเรื่องทัพฮ่อ. (2475). พิมพ์ในงานปลงศพพระภิกษุชินปุตโต (อวด หุตานุกรม). กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์กรมแผนที่.

ประชุมจดหมายเหตุเรื่องปราบกบฏเวียงจันทน์. (2477). พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.

ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ.2390-2400. (2503). กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา.

ประชุมพงศาวดารเล่ม 4 พงศาวดารเมืองหลวงพระบาง. (2506). กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา.

ประชุมพงศาวดารเล่ม 9. (2507). กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา.

ประชุมพงศาวดารเล่ม 10. (2507). กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา.

ประชุมพงศาวดารเล่ม 14. (2507). กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา.

ประชุมพงศาวดารเล่ม 40 พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี จดหมายเหตุรายวันทัพสมัยกรุงธนบุรี. (2512). กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา.

ประชุมพงศาวดารเล่ม 41 จดหมายเหตุรายวันทัพสมัยกรุงธนบุรีเล่าเรื่องไปชวาครั้งที่ 3. (2512). กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา.

ประชุมพงศาวดารเล่ม 42 จดหมายเหตุเกี่ยวกับเขมรและญวนในรัชกาลที่ 3. (2512). กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา.

ประชุมพงศาวดารเล่ม 43 ตำนานเมืองนครจำปาศักดิ์. (2512). กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา.

ประชุมพงศาวดารเล่ม 44 เรื่องเมืองนครจำปาศักดิ์ (ต่อ) พงศาวดารละแวก. (2512). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภา.

ประชุมพงศาวดารเล่ม 46 ทำเนียบข้าราชการนครศรีธรรมราชครั้งรัชกาลที่ 2 กรมหลวงประจักษ์ศิลปาคม เสด็จไปจัดราชการ ณ หัวเมืองลาวพวน ปราบเงี้ยวตอนที่1. (2512). กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา.

พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ฉบับหอสมุดแห่งชาติ เล่ม 1 และเล่ม 2. (2505). พระนคร : คลังวิทยา.

เอกสารชั้นรอง

หนังสือ

กรมศิลปากร. (2486). *ท้าวอุ่งหรือเจือง.* กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มิตรไทย.

_____. (2515). *ลัทธิธรรมเนียมต่าง ๆเล่ม 1.* พิมพ์ครั้งที่ 5. กรุงเทพฯ : บรรณาคาร.

_____. (2525). *การสร้างเมืองลพบุรีให้เป็นราชธานีชั้นในในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.* กรุงเทพฯ : กรุงสยามการพิมพ์.

_____. (2532). *อุทยานประวัติศาสตร์พระนครคีรี.* กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร.

คาร์, เอ และอี. ไซเดนฟาเดน. (2510). *ชาติวงศ์วิทยาว่าด้วยชนชาติเผ่าต่าง ๆในประเทศไทย=Thailand nature and industry.* พิมพ์ครั้งที่ 2. แปลโดย พวงทอง สิริสาลี. พระนคร : โรงพิมพ์ศิวพร.

คึกฤทธิ์ ปราโมช, ม.ร.ว. (2504). *โครงกระดูกในตู้.* พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา.

จิตร ภูมิศักดิ์. (2535). *ความเป็นมาของคำสยาม ไทย ลาว และขอม และลักษณะทางสังคมของชื่อชนชาติ.* พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ : ศยาม.

จิราภรณ์ สถาปนะวรรธนะ. (2523). *วิกฤตการณ์สยาม ร.ศ.112 การเสียดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง.* กรุงเทพฯ : ภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร.

ชวลีย์ ณ ถลาง. (2541). *ประเทศราชของสยามในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.* กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย และมูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.

ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, นรนิติ เศรษฐบุตร และสุจิตต์ วงษ์เทศ. (2530). *ลาว 10 ปีหลังปฏิวัติ.* กรุงเทพฯ : ดอกหญ้า.

เติม วิภาคย์พจนกิจ. (2513). *ประวัติศาสตร์อีสาน เล่ม 2.* กรุงเทพฯ : สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย.

____. (2540). *ประวัติศาสตร์ลาว.* พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.

ถนอม อานามวัฒน์. (2523). *ภูมิหลังความสัมพันธ์ระหว่างไทย เขมร ญวน.* กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์แสงรุ้ง.

ถวิล เกษรราช. (2512). *ประวัติผู้ไทย.* กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์กรุงสยาม.

ทวยหาญรักษา, หลวง. (2469). *นิราศเมืองหลวงพระบาง และรายงานการปราบเงี้ยว.* พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.

นริศรานุวัดติวงศ์, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยา และสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. (2505). *สาส์นสมเด็จเล่ม 6.* พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา.

บดินทรเดชา, เจ้าพระยา. (2514). *อานามสยามยุทธ เล่ม 1.* กรุงเทพฯ : แพร่วิทยา.

____. (2514). *อานามสยามยุทธ เล่ม 2.* กรุงเทพฯ : แพร่วิทยา.

บุญช่วย ศรีสวัสดิ์. (2514). *ราชอาณาจักรลาว เล่ม 1.* กรุงเทพฯ : แพร่วิทยา.

เบาริง, เซอร์ จอห์น. (2528). *เมืองประเทศราชของสยามในสมัยรัตนโกสินทร์=The Kingdom and people of siam และKedah-Siam Relations, 1821-1905.* แปลโดยนันทนา ตันติเวส. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์หัตถศิลป์.

พงศาวดารแห่งประเทศลาว. (ม.ป.ป.). แปลโดยจารุวรรณ ธรรมวัตร. มหาสารคาม : สถาบันวิจัยศิลปะและวัฒนธรรมอีสาน มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม.

โพธิ์ แซมลำเจียก. (2537). *ตำนานไทยพวน.* กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ ก.พลพิมพ์พริ้นติ้ง.

มะยุริน เหง้าสีวัทน์ และเผยพัน เหง้าสีวัทน์. (1988). *เจ้าอนุ 1767-1829 : เรื่องเก่าปัญหาใหม่.* เวียงจันทน์ : ส.ป.ป.ลาว.

เรืองเดช ปันเขื่อนขัติ์. (2531). *ภาษาถิ่นตระกูลไทย.* นครปฐม : สถาบันวิจัยภาษาและวัฒนธรรมเพื่อชนบท มหาวิทยาลัยมหิดล ณ ศาลายา.

วิเชียร วงศ์วิเศษ. (2525). *ไทยพวน.* กรุงเทพฯ : วัฒนาพานิช.

วีระพงษ์ มีสถาน. (2539). *สารานุกรมกลุ่มชาติพันธ์พวน.* กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สหธรรมิก.

เวลลา, วอลเตอร์ เอฟ. (2530). *แผ่นดินพระนั่งเกล้า.* พิมพ์ครั้งที่ 2. แปลโดยนิจ ทองโสภิต. กรุงเทพฯ : อมรินพริ้นติ้ง.

ส.พลายน้อย. (2518). *เล่าเรื่องบางกอก.* พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ : แพร่วิทยา.

สงวน รอดบุญ. (2526). *พุทธศิลปลาว.* กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา.

สิลา วีระวงส์. (2539). *ประวัติศาสตร์ลาว.* พิมพ์ครั้งที่ 2. แปลโดยสมหมาย เปรมจิตต์. กรุงเทพฯ : มติชน.

สุจริต ถาวรสุข. (2519). *คดีพระยอดเมืองขวางเจ้าเมืองคำมวน.* กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์รุ่งเรืองรัตน์.

สุรศักดิ์มนตรี, เจ้าพระยา. (2504). *ประวัติการของจอมพลเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรีเล่ม 2.* พระนคร : องค์การค้าคุรุสภา.

____. (2504). *ประวัติการของจอมพลเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรีเล่ม 3.* พระนคร : องค์การค้าคุรุสภา.

____. (2504). *ประวัติการของจอมพลและมหาอำมาตย์เอกเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี.* พระนคร : โรงพิมพ์ศรีหงส์.

____. (2505). *ประวัติการของจอมพลเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรีเล่ม 4.* พระนคร : องค์การค้าคุรุสภา.

สุวิทย์ ธีรศาศวัต. (2523). *ความสัมพันธ์ไทย-ฝรั่งเศส ร.ศ.112-126.* กรุงเทพฯ : ภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร.

แสงโสม เกษมศรี และวิมล พงศ์พิพัฒน์. (2523). *ประวัติศาสตร์ไทยสมัยรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 3 (พ.ศ.2325-2394).* พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย สำนักนายกรัฐมนตรี.

อัช บุณยานนท์. (2483). *สังเขปเอกสารประวัติศาสตร์ ร.ศ.112.* พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ยิ้มศรี.

วารสาร

จิระนันท์ พิตรปรีชา. (2529, กรกฎาคม). "หัวพันห้าทั้งหก : ชนชาติและความขัดแย้งในประวัติศาสตร์ลาว-ไทย," *ศิลปวัฒนธรรม.* 7(9) : 110-120.

_____. (2536, กรกฎาคม). "ศรีสัตนาคนหุตล้านช้างร่มขาวหลวงพระบาง," *อ.ส.ท.* 33(12) : 50-62.

ชาญ อังศุโชติ. (ม.ป.ป.). "การปฏิบัติต่อเจ้าอนุฯในฐานะเชลยศึก," *ศิลปวัฒนธรรม.* 9(7) : 98-101.

ณรงค์ โง้วสกุล. (2536, มิถุนายน). "ประเพณีทำฟ้าชาวบ้านหมี่," *ใกล้หมอ.* 17(6) : 84.

ทวีศิลป์ สืบวัฒนะ. (2531, สิงหาคม-ตุลาคม). "ลาวในทัศนะของผู้ปกครองไทยสมัยรัตนโกสินทร์," *จดหมายข่าวสังคมศาสตร์.* 11(1) : 104-121.

ธีรภาพ โลหิตกุล. (2530, พฤศจิกายน). "รมลาวงามบ้านหมี่ รอยอดีตไทยพวนเมืองละโว้," *อนุสารอ.ส.ท.* 28(4) : 49-62.

ปราโมทย์ ทัศนาสุวรรณ. (2510, มิถุนายน). "บ้านหมี่แดนดนงาม," *ศิลปวัฒนธรรม.* 7(12) : 13-17, 75-81, 84.

ภาษิต จิตรภาษา. (2538, มกราคม). "ความขัดแย้งในพงศาวดารลาว," *ศิลปวัฒนธรรม.* 16(3) : 55-59.

ภูวดล สุวรรณดี. (2538, ธันวาคม). "ตามหามรดกอเมริกา," *ศิลปวัฒนธรรม.* 17(2) : 84-94.

มะยุริน เหง้าสีวันท์ และเผยพัน เหง้าสีวันท์. (2531, กันยายน). "เจ้าอนุฯ : เรื่องเก่าปัญหาใหม่," *ศิลปวัฒนธรรม.* แปลโดยอณุภา อัศวปิยานนท์ และบุญนาค สะแกนอก. 9(11) : 58-74.

มาลี รักตะปุรณะ. (2521, ตุลาคม). "5 วันในลพบุรี," *อนุสารอ.ส.ท.* 19 : 54-57.

รวมศักดิ์ ไชยโกมินทร์. (2531, มีนาคม). "พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 3 : รบศึกลาว เขมร ญวน," *ศิลปวัฒนธรรม.* 9(5) : 18-26.

รอง ศยามานนท์. (2517, มกราคม-ธันวาคม). "ความสัมพันธ์ไทย-ลาว," *แถลงงานประวัติศาสตร์เอกสารโบราณคดี.* 8(1-3) : 45-60.

รำไพพรรณ แก้วสุริยะ. (2533, สิงหาคม). "บ้านพวนเมืองพรหมฯ," *อนุสารอ.ส.ท.* 31(1) : 102-108.

วงเดือน นาราสัจจ์. (2534). "กลุ่มชนชาติกับการสร้างเอกภาพในสังคมลาว," *วารสารประวัติศาสตร์ 2534 ฉบับรวมงานวิจัย.* 28-38.

ศรีศักร วัลลิโภดม. (2522, ธันวาคม-2523,มกราคม). "ลาวในเมืองไทย," *เมืองโบราณ.* 6(2) : 55-66.

สุจิตต์ วงษ์เทศ. (2538,ธันวาคม). "หินตั้ง กับ ไหหินในลาว เป็นฝีมือ "ขมุ" หรือใครกันแน่," *ศิลปวัฒนธรรม.* 17(2) : 106-117.

สุวิทย์ ธีรศาศวัต. (2526, มกราคม-เมษายน). "การเสียลาวฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง บทเรียนอันเจ็บปวดจากจักรวรรดินิยมตะวันตก," *วารสารประวัติศาสตร์.* 8(1) : 51-78.

อุทิน บุนยาวง. (2538, ธันวาคม). "คราบน้ำตาบอมบี 20 ปีสันติภาพในลาว," แปลโดยสมชาย นิลอาธิ. *ศิลปวัฒนธรรม*. 17(2) : 96-105.

วิทยานิพนธ์

กนกพรรณ แสงเรือง. (2532). *ความสำนึกในเอกลักษณ์ชาติพันธุ์ของลาวพวน*. วิทยานิพนธ์ ศศ.ม. (สังคมวิทยาและมานุษยวิทยา). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ถ่ายเอกสาร.

จิราภรณ์ สถาปนะวรรธนะ. (2516). *วิกฤตการณ์สยาม ร.ศ.112*. ปริญญานิพนธ์ กศ.ม. (ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ : วิทยาลัยวิชาการศึกษา ประสานมิตร. ถ่ายเอกสาร.

ทัศไนย อารมย์สุข. (2521). *การศึกษาเปรียบเทียบเสียงของคำภาษาพวนกับภาษาไทยมาตรฐาน*. ปริญญานิพนธ์ กศ.ม. กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร. ถ่ายเอกสาร.

นนทิยา สว่างวุฒิธรรม. (2525). *การควบคุมกำลังคนในสมัยรัตนโกสินทร์ก่อนการจัดการเกณฑ์ทหาร (พ.ศ.2325-2448)*. วิทยานิพนธ์ อ.ม. (ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ถ่ายเอกสาร.

นารี สาริกะภูติ. (2529). *รายงานผลการวิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของชาวลาวเวียงและลาวพวนในอำเภอพนมสารคามและอำเภอสนามชัยเขต*. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ถ่ายเอกสาร.

นิธิ เอียวศรีวงศ์. (2509). *การปราบฮ่อและการเสียดินแดน พ.ศ.2431*. วิทยานิพนธ์ อ.ม. (ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ถ่ายเอกสาร.

บังอร ปิยะพันธ์. (2529). *ประวัติศาสตร์ของชุมชนชาวลาวในหัวเมืองชั้นในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น*. วิทยานิพนธ์ อ.ม. (ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร. ถ่ายเอกสาร.

บุญรอด แก้วกัณหา. (2518). *การเก็บส่วยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ.2325-2411)*. วิทยานิพนธ์ อ.ม. (ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ถ่ายเอกสาร.

ประจักษ์ เข็มมุกต์. (2521). *การผสมกลมกลืนทางวัฒนธรรมของลาวพวนกับวัฒนธรรมไทย*. วิทยานิพนธ์ ศศ.ม. (พัฒนาการสังคม). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์. ถ่ายเอกสาร.

พรรษา สินสวัสดิ์. (2521). *ความสัมพันธ์ระหว่างกรุงเทพฯ กับเมืองเวียงจันทน์ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ.2367-2370*. วิทยานิพนธ์ อ.ม. (ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร. ถ่ายเอกสาร.

เสาวภา ภาระพฤติ. (2521). *ปัญหาการปกครองของไทยในประเทศราชหลวงพระบางและหัวเมืองลาวระหว่างปี พ.ศ.2431-2446*. ปริญญานิพนธ์ ศศ.ม. (ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร. ถ่ายเอกสาร.

อุทัยวรรณ ตันหยง. (2526). *วิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงการใช้คำของคนสามระดับอายุในชาวพวน*. วิทยานิพนธ์ อ.ม. (จารึกภาษาไทย). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร. ถ่ายเอกสาร.

ภาษาต่างประเทศ

Archaimbault, Charles. (1991). *Le Sacrifice du Buffle A S ieng Khwang (Laos).* Paris : Ecole Francaise D extreme-Orient.

Dodd, William Clifton. (1923). *The Tai race : elder brother of the Chinese.* Cedar Rapids : Iowa,Torch Press.

Hallett, Holt. (1988). *A Thousand Miles on an Elephant in the Shan States.* Bangkok : White Lotus.

Manich Jumsai. (1971). *History of Laos.* Bangkok : Chalermnit.

McCarthy, James. (1900). *Surveying and Exploring in Siam.* London : John Murrey.

Mouhot, Henri. (1966). *Henri Mouhot s Diary.* Kuala Lumpur : Oxford University Press.

____. (1986). *Travels in the Central Parts of Indo-China (Siam), Cambodia, and Laos, During the years 1858, 1859, and 1860 Vol. I-II.* 2 nd ed. Bangkok : White Lotus.

Neale, Frederick Arthur. (1852). *Narrative of a Residence in Siam.* London : Office of the National Illustrated Library.

Osborne, Milton. (1975). *River Road to China.* New York.

Pavie, Auguste. (1902). *Mission Pavie Indo-Chine 1879-1895 Vol. IV-V.* Paris : Ernest Leroux.

Seidenfaden, Eric. (1967). *The Thai Peoples.* Bangkok : The Siam Society.

Smyth, H. Warrington. (1994). *Five Years in Siam from 1891-1896 Vol. I-II.* 2 nd ed. Singapore : White Lotus.

Snit Smuckarn. (1972). *Peasantry and Modernization : A Study of the Phueun in Central Thailand.* Hawaii : University of Hawaii.

Vella, Walter Francis. (1954). *History of Siam during the reign of Rama III 1824-1851.* Berkley : University of California.

____. (1957). *Siam under Rama III 1824-1851.* New York : Locust Valley.

Vien, Nguyen Khac. (1993). *Vietnam a long history.* Hanoi : The Gioi Publishers.

รายชื่อผู้ให้สัมภาษณ์

1. นายเค้า ชัยพงศ์ อายุ 63 ปี ศูนย์ศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้านไทยพวน วัดธัญญะนิตยาราม ต.หลุมข้าว อ.โคกสำโรง จ.ลพบุรี
2. นางณรงค์ ตางาม อายุ 54 ปี บ้านเลขที่ 56 หมู่ 2 ต.บ้านกลัวย อ.บ้านหมี่ จ.ลพบุรี
3. นายแดง ไม่ทราบนามสกุล อายุ 36 ปี ศูนย์ประชาสุขสันติ์ ต.บ้านกลัวย อ.บ้านหมี่ จ.ลพบุรี
4. นางธงชัย ไม่ทราบนามสกุล อายุ 41 ปี บ้านเลขที่ 125 หมู่ 3 ต.บ้านกลัวย อ.บ้านหมี่ จ.ลพบุรี
5. นางปิ่น พงศ์พน อายุ 90 ปี บ้านเลขที่ 80 หมู่ 1 ต.บ้านกลัวย อ.บ้านหมี่ จ.ลพบุรี
6. นางผวี ประดับมุข อายุ 55 ปี บ้านเลขที่ 75 หมู่ 4 ต.บ้านทราย อ.บ้านหมี่ จ.ลพบุรี
7. นางสงวน ประดับมุข อายุ 76 ปี บ้านเลขที่ 75 หมู่ 4 ต.บ้านทราย อ.บ้านหมี่ จ.ลพบุรี
8. นายสำเร็จ หน่ายทุกข์ อายุ 61 ปี บ้านเลขที่ 80 หมู่ 1 ต.บ้านกลัวย อ.บ้านหมี่ จ.ลพบุรี
9. นายอนันต์ บุญหนุน อายุ 54 ปี โรงเรียนสุเทพวิทยาคม ต.บ้านทราย อ.บ้านหมี่ จ.ลพบุรี
10. นางอุดม หน่ายทุกข์ อายุ 58 ปี บ้านเลขที่ 80 หมู่ 1 ต.บ้านกลัวย อ.บ้านหมี่ จ.ลพบุรี

ภาคผนวก ก.
รายพระนามเจ้าเมืองพวน

รายพระนามเจ้าเมืองพวน

เมืองพวน หรือที่ในเอกสารบางแห่ง เรียกว่า เมืองเชียงขวางนั้นมีเจ้าเมืองเป็นผู้นำในการปกครอง การแต่งตั้งเจ้าเมืองพวนหรือเจ้าเมืองเชียงขวางจะใช้ระบบการสืบราชสันตติวงศ์สายตรงจากพ่อไปสู่ลูกเป็นส่วนใหญ่ พระนามเจ้าเมืองพวนเท่าที่ปรากฏอยู่ในพงศาวดารเมืองพวนมีดังต่อไปนี้

1. เจ็ดเจือง เป็นพระราชโอรสพระองค์ที่เจ็ดของขุนบรมราชาธิราชกษัตริย์แห่งเมืองแถง ใน พ.ศ. 1241 ได้เสด็จมาสร้างเมืองพวนและตั้งตนเป็นเจ้าเมืองพระองค์แรกของเมืองพวน
2. เจ็ดจอน พระราชโอรสของเจ็ดเจือง ซึ่งได้ขึ้นเป็นเจ้าเมืองปกครองเมืองพวนต่อจากพระราชบิดา
3. เจ็ดจอด พระราชโอรสของเจ็ดจอน หลังจากที่เจ็ดจอนสิ้นพระชนม์เจ็ดจอดได้เป็นเจ้าเมืองปกครองเมืองพวนสืบต่อมา
4. เจ็ดจีว พระราชโอรสของเจ็ดจอด และเป็นเจ้าเมืองพระองค์ที่สี่ของเมืองพวน
5. เจ็ดจัน พระราชโอรสของเจ็ดจีว เมื่อเจ็ดจีวสิ้นพระชนม์เจ็ดจันจึงได้เป็นเจ้าเมืองพวนต่อจากพระราชบิดา
6. เจ็ดยอดยอคำ พระราชโอรสของเจ็ดจันได้เป็นเจ้าเมืองพวนต่อจากพระราชบิดาของตน
7. เจ็ดยี่ พระราชโอรสของเจ็ดยอดยอคำ เมื่อได้เป็นเจ้าเมืองปกครองเมืองพวนต่อจากพระราชบิดาแล้วได้รับการถวายพระนามว่า เจ้าพระยี่หิน
8. เจ้าพระคอ พระราชโอรสของเจ้าพระยี่หิน ซึ่งได้ขึ้นครองราชสมบัติต่อจากพระราชบิดาของพระองค์
9. เจ้าคำลุน พระราชโอรสของเจ้าพระคอ ภายหลังจากที่เจ้าพระคอสิ้นพระชนม์ เจ้าคำลุนจึงได้ขึ้นครองราชสมบัติสืบต่อมา
10. เจ้าคำเพ็ง เป็นพระราชโอรสของเจ้าคำลุน
11. เจ้าคำขอด เป็นพระราชโอรสของเจ้าคำเพ็ง
12. เจ้าคำฮวง เป็นพระราชโอรสของเจ้าคำขอด
13. เจ้าคำแจก เป็นพระราชโอรสของเจ้าคำฮวง
14. เจ้าคำฝั้น เป็นพระราชโอรสของเจ้าคำแจก เจ้าคำฝั้นมีพระราชโอรสสองพระองค์ คือ เจ้าเรือและเจ้าคำพิน เมื่อเจ้าคำฝั้นสิ้นพระชนม์เจ้าเรือไม่ได้ขึ้นครองราชสมบัติ ทรงเป็นเพียงผู้สำเร็จราชการชั่วคราวเท่านั้น
15. เจ้าคำพิน เป็นพระราชโอรสพระองค์ที่สองของเจ้าคำฝั้น
16. เจ้าคำทน เป็นพระราชโอรสของเจ้าคำพิน
17. เจ้าคำติดสาก เป็นพระราชโอรสของเจ้าคำทน
18. เจ้าคำควน เป็นพระราชโอรสของเจ้าคำติดสาก
19. เจ้าคำล้วน เป็นพระราชโอรสของเจ้าคำควน
20. เจ้าคำหม้า เป็นพระราชโอรสของเจ้าคำล้วน
21. เจ้าคำท้าว เป็นพระราชโอรสของเจ้าคำหม้า
22. เจ้าคำเค้า เป็นพระราชโอรสของเจ้าคำท้าว

23. เจ้าคำผง เป็นพระราชโอรสของเจ้าคำเค้า ขึ้นครองราชสมบัติเมื่อ พ.ศ. 1832 ในรัชสมัยของเจ้าคำผงพระองค์ทรงติดต่อกับญวนอยู่เสมอ เนื่องจากทรงมีมเหสีเป็นชาวญวน ชื่อ นางบาโก ซึ่งเป็นกนิษฐาของกษัตริย์เมืองญวนแห่งราชวงศ์เล และในเวลาต่อมาแคว้นพวนก็ตกเป็นเมืองขึ้นของญวนในที่สุด

24. พระเจ้าเขี้ยวคำยอ หรือพระนามเดิมว่า เจ้าคำยอยก เป็นพระราชโอรสของเจ้าคำผงกับนางบาโก เจ้าคำยกยอได้ลักลอบมีความสัมพันธ์กับนางสนมของพระราชบิดา จึงถูกขับไล่ไปอยู่เมืองบริขัณฑ์ ต่อมาใน พ.ศ. 1892 เจ้าคำยอยกได้ร่วมมือกับพระเจ้าฟ้างุ้ม[1] ยกทัพมาตีเมืองพวนเพื่อแย่งชิงราชสมบัติจากพระราชบิดา หลังจากที่ได้ฆ่าพระราชบิดาแล้ว เจ้าคำยกยอได้ตั้งตนขึ้นเป็นเจ้าเมืองพวนใน พ.ศ. 1895 ในเวลาต่อมาพระเจ้าฟ้างุ้มได้ขอกองทัพเมืองพวนไปรบกับเจ้าฟ้าคำเฮียวกษัตริย์อาณาจักรล้านช้างหลวงพระบางซึ่งมีศักดิ์เป็นอาของตนเพื่อชิงบัลลังก์ เมื่อพระเจ้าฟ้างุ้มขึ้นครองราชสมบัติเป็นกษัตริย์แห่งอาณาจักรล้านช้างหลวงพระบางแล้ว พระองค์ทรงเห็นว่าเจ้าเขี้ยวคำยอไม่มีประโยชน์สำหรับพระองค์อีกต่อไป จึงยกทัพมาตีเมืองพวนเป็นเมืองขึ้นของหลวงพระบาง

25. เจ้าล้านคำกอง หรือ พระเจ้าอิสระเสดถา เป็นพระโอรสของเจ้าเขี้ยวคำยอ เจ้าล้านคำกองขึ้นครองราชสมบัติใน พ.ศ. 1915 พระองค์ทรงเป็นเจ้าเมืองที่ตั้งอยู่ในทศพิธราชธรรม และทรงเป็นองค์ศาสนูปถัมภกที่ยิ่งใหญ่ พระองค์ได้นำพระพุทธศาสนาและพระพุทธรูปองค์หนึ่งจากเมืองหงสาวดีมาอุปัฏฐาก นอกจากนี้พระองค์ยังได้ส่งคนไปศึกษาพุทธศาสนาตลอดจนการสร้างวัดวาอารามที่เมืองอินทปัตนคร (เขมร) และพระองค์ยังได้นำเอาช่างผู้ชำนาญการก่อสร้างวัดวาอารามจากหลวงพระบางมาสร้างวัด เจดีย์ รวมทั้งพระธาตุในเมืองพวนเป็นจำนวนมาก และเพื่อให้เมืองพวนมีความสงบเรียบร้อย พระองค์ได้ทรงจัดตั้งกฎหมายเพื่อควบคุมคนในเมืองของพระองค์ขึ้น เรียกกฎหมายนี้ว่า กฎหมายล้านคำกอง

ในสมัยนี้เมืองพวนมีความเจริญรุ่งเรืองมาก ชื่อเสียงของเมืองพวนเลื่องลือไปถึงอาณาจักรใกล้เคียง จนกระทั่งพระยาสามแสนไท (ท้าวอุ่นเมือง) เจ้าเมืองหลวงพระบางส่งราชฑูตมาขอเป็นไมตรีกับเมืองพวนและขอกองทัพจากเมืองพวนไปช่วยปราบข้าศึกพม่า

26. เจ้าอุ่นคำเมือง เป็นพระราชโอรสของเจ้าล้านคำกอง ขึ้นครองราชย์ใน พ.ศ. 1965 พระองค์ทรงเป็นผู้ที่ยึดมั่นในพุทธศาสนาอย่างเคร่งครัด ทรงนุ่งขาวห่มขาว ฟังเทศน์และจำศีลอยู่เป็นประจำ ด้วยเหตุนี้พระองค์จึงได้รับการถวายพระนามว่า พระเจ้าผ้าขาว

ภายหลังจากที่พระเจ้าผ้าขาวสิ้นพระชนม์ เมืองพวนก็ว่างเว้นไม่มีเจ้าเมืองขึ้นมาปกครองสืบต่อไป คงมีแต่เพียงพระยาแสนและพระยาสีเป็นผู้ดูแลเมืองพวนเท่านั้น

27. เจ้าคำอ่อน เป็นพระราชธิดาของพระเจ้าผ้าขาว บรรดาท้าวเพี้ย กรมการของเมืองพวนพร้อมใจกันอัญเชิญพระนางขึ้นครองราชสมบัติต่อจากพระราชบิดา เนื่องจากพระอนุชาของพระนาง คือ เจ้าคำด่อนนั้นยังทรงพระเยาว์อยู่มาก

28. เจ้าคำด่อน เป็นพระราชโอรสของพระเจ้าผ้าขาว

---

[1] พระเจ้าฟ้างุ้ม เป็นพระราชโอรสของพระเจ้าฟ้าเงี้ยว (ขุนฝีฟ้า) กษัตริย์แห่งอาณาจักรล้านช้างหลวงพระบาง พระองค์ทรงมีพระปรีชาสามารถทางด้านการรบเป็นอย่างมาก ต่อมาใน พ.ศ. 1896 พระเจ้าฟ้างุ้มได้ขึ้นครองราชสมบัติเป็นกษัตริย์ปกครองอาณาจักรล้านช้างหลวงพระบาง จนกระทั่งถึงปี พ.ศ. 1914 จึงถูกบังคับให้สละราชสมบัติ สิลา วีระวงส์. (2539). *ประวัติศาสตร์ลาว*. หน้า 39 – 61.

29. เจ้าคำสั้น เป็นพระราชโอรสของเจ้าคำต่อน ใน พ.ศ. 2193 พระเจ้าสุริยวงษากษัตริย์แห่งล้านช้างเวียงจันทน์[1] มีพระราชประสงค์ต้องการตัวเจ้านางแก่นจัน พระราชธิดาของเจ้าคำสั้นไปเป็นมเหสี แต่เจ้าคำสั้นไม่ยอมยกให้ พระเจ้าสุริยวงษาจึงยกกองทัพไปตีเมืองพวนมาเป็นเมืองขึ้นและจับตัวนางแก่นจันพร้อมทั้งกวาดต้อนชาวพวนไปเมืองเวียงจันทน์หลายร้อยครัว ด้วยเหตุนี้จึงมีชาวพวนตั้งถิ่นฐานอยู่ในเวียงจันทน์เป็นจำนวนมาก ซึ่งในเวลาต่อมาชาวพวนเหล่านี้ถูกเรียกว่า พวนเดิม[2]

30. เจ้าคำทง เป็นพระอนุชาของเจ้าคำสั้น

31. เจ้าคำกิวง เป็นพระราชโอรสของเจ้าคำทง

32. เจ้าคำล้อม เป็นพระราชโอรสของเจ้าคำกิวง ขึ้นครองราชย์ใน พ.ศ. 2230

33. เจ้าคำพุทธา เป็นพระราชโอรสของเจ้าคำล้อม

34. เจ้าคำศรัทธา เป็นพระราชโอรสของเจ้าคำพุทธา พระองค์ทรงอภิเษกสมรสดับเจ้านางแว่นแก้ว พระราชธิดาของเจ้าอินทโสมกษัตริย์แห่งอาณาจักรล้านช้างหลวงพระบาง ด้วยเหตุนี้เมืองพวนกับหลวงพระบางจึงมีไมตรีต่อกัน ดังปรากฏว่าเมืองพวนได้ยกทัพไปช่วยหลวงพระบางรบกับพม่าและเวียงจันทน์ นอกจากนั้นเจ้าคำศรัทธายังได้ทรงทำนุบำรุงบ้านเมืองตลอดจนศาสนาให้มีความเจริญก้าวหน้ารุ่งเรืองจนเลื่องลือไปถึงอาณาจักรใกล้เคียง

35. เจ้าบุญลังไท เป็นพระราชโอรสของเจ้าคำศรัทธา

36. เจ้าบุญรอด เป็นพระราชโอรสของเจ้าบุญลังไท

37. เจ้าบุญคง เป็นพระราชโอรสของเจ้าบุญรอด เจ้าบุญคงมีพระราชโอรสพระองค์หนึ่งพระนามว่าเจ้าบุญจัน เมื่อเจ้าบุญคงสิ้นพระชนม์นั้นเจ้าบุญจันยังทรงพระเยาว์อยู่มาก ดังนั้นจึงยังไม่ได้ขึ้นครองราชสมบัติ คงมีเพียงพระยาธรรมเทโวเสนาผู้ใหญ่ของเมืองพวน เป็นผู้ว่าราชการแผ่นดินเท่านั้น

38. เจ้าบุญจัน เป็นพระราชโอรสของเจ้าบุญคง

39. เจ้าคำอุ่นเมือง เป็นพระราชโอรสของเจ้าบุญจัน

40. เจ้าหน่อเมือง เป็นพระราชโอรสของเจ้าคำเหม็นพระอนุชาของเจ้าคำอุ่นเมือง พระองค์ทรงครองราชย์อยู่ได้ประมาณปีเศษพระสติก็ฟั่นเฟือน หนีเข้าป่าหายสาบสูญไป ชาวเมืองพวนจึงถวายพระนามพระองค์ว่า เจ้าองค์โตน

41. เจ้าองค์หล่อ เป็นพระราชโอรสของเจ้าคำอุ่นเมือง เมื่อพระองค์ขึ้นครองราชสมบัติ พระองค์ทรงตั้งเจ้าองค์บุญพระอนุชาเป็นพระมหาอุปราช ต่อมาเจ้าองค์หล่อได้ยกทัพไปรบกับเจ้าไชยองค์เว้เมืองเวียงจันทน์แต่ไม่สามารถเอาชนะได้ พระองค์จึงทรงมอบราชสมบัติให้แก่พระมหาอุปราช ส่วนตัวพระองค์เองเสด็จหนีไปอยู่เมืองหัวพันห้าทั้งหก และนับจากนั้นเป็นต้นมาเมืองพวนก็ตกเป็นเมืองขึ้นของเวียงจันทน์ ส่วนเจ้าองค์หล่อที่เสด็จหนีไปอยู่เมืองหัวพันห้าทั้งหกนั้นพระองค์ได้ทำการรวบรวมผู้คน เพื่อกลับมาชิงราชสมบัติคืนจากเจ้าองค์บุญ แต่เมื่อพระองค์เสด็จกลับมาถึงเชียงขวางเจ้าองค์บุญ ได้ถวายราชสมบัติคืนให้แก่พระองค์แต่โดยดี ดังนั้นเจ้าองค์หล่อจึงกลับมาครองราชสมบัติดังเดิมอีกครั้งหนึ่งจนกระทั่งสิ้นพระชนม์ใน พ.ศ. 2322

42. พระองค์บุญ เป็นพระอนุชาของเจ้าองค์หล่อ

---

[1] ใน พ.ศ. 2103 พระเจ้าไชยเชษฐาทรงย้ายราชธานีของอาณาจักรล้านช้างจากนครเชียงทอง (หลวงพระบาง) มาอยู่ที่เวียงจันทน์

[2] คำหมั้น วงกตรัตนะ. (2495). *พงศาวดารเมืองพวน* . หน้า 5.

43. เจ้าองค์สีพรหม เป็นพระอนุชาของเจ้าองค์หล่อ ขึ้นครองราชสมบัติใน พ.ศ. 2322 ในปีนี้กองทัพไทยซึ่งมีเจ้าพระยาจักรีและเจ้าพระยาสุรสีห์เป็นแม่ทัพได้ยกไปตีเวียงจันทน์ แล้วเลยขึ้นมาตีเชียงขวาง พร้อมกับจุดไฟเผาบ้านเรือนประชาชนเสียหายเป็นจำนวนมาก[1] แล้วเมืองพวนก็ตกเป็นเมืองขึ้นของไทยในที่สุด

44. เจ้าชมพู เป็นพระราชโอรสของเจ้าองค์หล่อ ขึ้นครองราสมบัติใน พ.ศ. 2325 เจ้าชมพูต้องการเป็นอิสระจากเวียงจันทน์ แต่เจ้านันทเสนเจ้าเมืองเวียงจันทน์ทรงทราบความเรื่องนี้เสียก่อน จึงส่งทหารมาจับตัวเจ้าชมพูไปประหารชีวิต ขณะที่ทหารกำลังจะลงมือประหารเจ้าชมพูก็บังเกิดเหตุปาฏิหาริย์ฟ้าผ่าอาวุธที่จะใช้ประหารเจ้าชมพู บรรดาทหารจึงเกิดความเกรงกลัวไม่กล้าลงมือประหารเจ้าชมพู เจ้านันทเสนจึงให้นำตัวเจ้าชมพูกักขังไว้ที่เวียงจันทน์เป็นเวลานานถึงสามปี เจ้าเชียงพระอนุชาของเจ้าชมพูจึงได้มีพระราชสาสน์ขอความช่วยเหลือไปยังกษัตริย์ญวน ญวนจึงมีพระราชสาสน์ไปยังเวียงจันทน์ เพื่อขอให้เวียงจันทน์ปล่อยตัวเจ้าชมพู ซึ่งเจ้านันทเสนเจ้าเมืองเวียงจันทน์ก็ยินยอมทำตามที่กษัตริย์ญวนทรงขอมา ดังนั้นเจ้าชมพูจึงกลับมาปกครองเมืองพวนตามเดิม

เจ้าชมพูปกครองเมืองพวนอยู่ด้วยความสงบร่มเย็น เมืองพวนจึงเจริญรุ่งเรืองขึ้นเป็นลำดับ จนทำให้เจ้าอินทวงศ์พระอนุชาของเจ้านันทเสนและเป็นเจ้าเมืองเวียงจันทน์อยู่ในขณะนั้น เกิดความรู้สึกหวาดระแวงเกรงว่าเจ้าชมพูจะคิดแข็งข้อกับเวียงจันทน์อีก ดังนั้นใน พ.ศ. 2343 เจ้าอินทวงศ์จึงส่งเจ้าอนุวงศ์พระอนุชาของพระองค์ไปจับตัวเจ้าชมพูมาขังไว้ที่เวียงจันทน์ เจ้าชมพูถูกขังอยู่ที่เวียงจันทน์จนกระทั่งสิ้นพระชนม์ใน พ.ศ. 2345

45. เจ้าเซียง เป็นพระอนุชาของเจ้าชมพู เจ้าเซียงขึ้นครองราชสมบัติใน พ.ศ. 2345 และสิ้นพระชนม์ใน พ.ศ. 2346

46. เจ้าน้อย หรือ เจ้าสุทกสุวรรณกุมาร เป็นพระราชโอรสของเจ้าเซียง เมื่อเจ้าเซียงสิ้นพระชนม์เจ้าน้อย ซึ่งในขณะนั้นมีพระชนมายุเพียง 14 พรรษา จึงได้ขึ้นครองราชสมบัติ เจ้าน้อยทรงเอาพระทัยใส่ต่อการปกครองและบริหารบ้านเมืองเป็นอย่างดี ทำให้เมืองพวนในช่วงรัชสมัยนี้มีความเจริญรุ่งเรือง ประชาชนอยู่ร่มเย็นเป็นสุข

ใน พ.ศ. 2357 – 2358 พวกข่าในเมืองพวนคิดตั้งตัวเป็นอิสระ จึงก่อการกบฏขึ้น พวกข่าออกมาป่าวประกาศว่าขุนเจืองได้มาเกิดที่บวมหาน[2] ขอให้พวกข่าทั้งหลายไปรวมกันที่นั่น เพื่อรับฟังคำสั่งของขุนเจือง เมื่อเจ้าน้อยทราบความก็มีรับสั่งให้จับตัวข่าซึ่งเป็นหัวหน้าในการกบฏครั้งนี้มาลงโทษ การกบฏจึงยุติลง

ต่อมาใน พ.ศ. 2366 ท้าวเมืองคำคิดกบฏต่อเจ้าน้อย จึงได้ไปเฝ้าทูลกับเจ้าอนุวงศ์เจ้าเมืองเวียงจันทน์ว่าเจ้าน้อยได้ทำการซ่องสุมกำลังคนเพื่อเตรียมก่อการกบฏต่อเวียงจันทน์ เจ้าอนุวงศ์จึงให้ทหารมาจับเจ้าน้อยไปขังไว้ที่เวียงจันทน์ และแต่งให้คนไปเชิญเจ้าหน่อเมือง (เจ้าคำโกด) พระราชโอรสของเจ้าชมพูซึ่งผนวชอยู่มาเป็นเจ้าเมืองปกครองเมืองพวนแทนเจ้าน้อย แต่เจ้าหน่อเมืองทรงปฏิเสธ

เจ้าน้อยถูกขังอยู่ที่เมืองเวียงจันทน์นานถึงสองปี จึงได้รับการปล่อยตัวให้เป็นอิสระและกลับมาปกครองเมืองพวนตามเดิม ต่อมาใน พ.ศ. 2370 เจ้าอนุวงศ์คิดเป็นกบฏต่อไทยจึงได้ยกทัพมาตีเมืองโคราช ในระหว่างนั้นเจ้าอนุวงศ์ได้ขอให้เจ้าน้อยช่วยนำกำลังทหารเมืองพวนไปรักษาการณ์อยู่ที่เมืองเวียงจันทน์ แต่

---

[1] คำหมั้น วงกตรัตนะ. (2495) . *เล่มเดิม* . หน้า 7.

[2] บวมหาน คือ ทุ่งไหหิน หรือเรียกว่า ทุ่งไหเหล้าเจือง อยู่ห่างจากเชียงขวางไปทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือ 25 กิโลเมตร

เจ้าน้อยได้ข่าวมาว่าเมืองหลวงพระบาง เชียงใหม่ แพร่ น่าน ลำปาง และลำพูนจะยกทัพมาตีเมืองพวน ดังนั้น เจ้าน้อยจึงไม่ได้ส่งกำลังทหารของตนไปรักษาการณ์ที่เวียงจันทน์ตามที่เจ้าอนุวงศ์ได้ทรงขอมา ต่อมากองทัพของเจ้าอนุวงศ์พ่ายต่อกองทัพไทย เจ้าอนุวงศ์หนีกลับมาเวียงจันทน์และได้ขอให้เจ้าน้อยช่วยดูแลพระบรมวงศานุวงศ์ของเวียงจันทน์ เจ้าน้อยจึงพาบรรดาเชื้อพระวงศ์ รวมทั้งครอบครัวของเจ้าอนุวงศ์หนีไปอยู่เมืองพวน ส่วนตัวเจ้าอนุวงศ์เองหนีไปเมืองญวน เจ้าน้อยทรงเกรงว่ากองทัพไทยจะบุกมาถึงเมืองพวน จึงได้ขอกำลังจากญวนมาช่วยป้องกันเมืองพวนเอาไว้ด้วย และในปีเดียวกันนั้นเอง (พ.ศ. 2370) ญวนก็ได้ยกทัพมาตีเมืองพวน เมืองพวนมีกำลังทหารน้อยกว่าสู้ญวนไม่ได้ จึงยอมแพ้และยอมขึ้นต่อญวน[1]

ต่อมาใน พ.ศ. 2371 ญวนได้ส่งตัวเจ้าอนุวงศ์กลับมาอยู่ที่เวียงจันทน์ เจ้าอนุวงศ์เห็นเป็นโอกาสเหมาะจึงรวบรวมกำลังคน เพื่อเตรียมก่อการกบฏต่อไทยอีกครั้ง แต่ไทยได้ทราบถึงแผนการณ์ของเจ้าอนุวงศ์เสียก่อน จึงรีบยกทัพไปตีเมืองเวียงจันทน์และยึดเวียงจันทน์ได้ในเวลาไม่นานนัก เจ้าอนุวงศ์ต้องพาครอบครัวหนีออกจากเมืองเวียงจันทน์ไปหลบซ่อนตัวอยู่ในเมืองพวน แต่ในคราวนี้เจ้าน้อยได้ให้ความร่วมมือกับไทยโดยแจ้งที่อยู่ของเจ้าอนุวงศ์ให้เจ้าพระยาราชสุภาวดีแม่ทัพไทยได้ทราบ ไทยจึงสามารถจับเจ้าอนุวงศ์และครอบครัวได้ เจ้าอนุวงศ์ถูกคุมตัวมากรุงเทพฯ และถูกคุมขังจนกระทั่งสิ้นพระชนม์ในที่สุด

ต่อมาใน พ.ศ. 2372 พระเจ้าแผ่นดินญวนได้ส่งกำลังทหารมาตีเมืองพวนและจับเจ้าน้อยรวมทั้งครอบครัวไปเมืองญวน จนกระทั่งมเหสีของเจ้าน้อยสิ้นพระชนม์ในระหว่างทาง เมื่อถึงเมืองญวนพระเจ้าแผ่นดินญวนทรงมีรับสั่งให้นำตัวเจ้าน้อยไปประหารชีวิต เพราะทรงโกรธแค้นที่เจ้าน้อยให้ความร่วมมือกับไทยในการติดตามจับเจ้าอนุวงศ์ ส่วนพระโอรสของเจ้าน้อย ได้แก่ เจ้าโป้ เจ้าอึ่ง เจ้าอ่าง (เจ้าก่ำ) เจ้าทับ และเจ้าพรหมมา กษัตริย์ญวนได้ชุบเลี้ยงต่อมาเป็นเวลานานถึง 20 ปี [2]

เมื่อเจ้าน้อยสิ้นพระชนม์ เมืองพวนก็ไม่มีเจ้าเมืองปกครองนานถึงสองปี คงมีแต่เพียงกองกำลังทหารของญวน 200 คนอยู่รักษาเมืองเชียงขวางเท่านั้น [3]

47. เจ้าสาน เป็นพระราชโอรสของเจ้ากลาง [4] ขึ้นครองราชสมบัติใน พ.ศ. 2374 โดยได้รับการแต่งตั้งจากญวนให้ทำการปกครองเมืองพวน แต่จะต้องอยู่ภายใต้การควบคุมของญวน ในช่วงนี้ชาวพวนต่างได้รับความเดือดร้อนเป็นอย่างมาก เนื่องจากถูกทหารญวนทำการกดขี่ข่มเหงต่างๆ นานา จนกระทั่ง พ.ศ. 2377 เจ้าสานจึงแต่งให้คนเข้ามาขอความช่วยเหลือจากไทย พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงโปรดเกล้าฯ ให้พระราชรินทรเป็นแม่ทัพคุมทหารจำนวน 1,000 คน ไปเมืองพวนเพื่อช่วยเจ้าสานขับไล่ทหารญวน ทางด้านเจ้ามันธาตุราชเจ้าเมืองหลวงพระบางเมื่อทรงทราบข่าวก็ได้ยกกองทัพมาสมทบกับกองทัพไทย เพื่อช่วยขับไล่ทหารญวนออกจากเมืองพวนอีกแรงหนึ่ง แต่ก่อนที่กองทัพไทยและหลวงพระบางจะไปถึงเมืองพวน เจ้าสานก็ได้ทำการรวบรวมทหารพวนบุกโจมตีไล่ฆ่าฟันทหารญวนที่อยู่ในเมืองพวนจนหมด

48. เจ้าโป้ หรือ เจ้าอิสระเสดถา เป็นพระราชโอรสของเจ้าน้อย ซึ่งถูกญวนจับไปขังไว้พร้อมกับพระอนุชาของพระองค์ คือ เจ้าอึ่ง เจ้าอ่าง เจ้าทับ และเจ้าพรหมมา จนกระทั่ง พ.ศ. 2391 จึงได้รับการ

---

[1] คำหมั้น วงกตรัตนะ. (2495). *เล่มเดิม*. หน้า 11 – 12.

[2] *แหล่งเดิม*. หน้า 13.

[3] *แหล่งเดิม*.

[4] เจ้ากลาง เป็นพระราชโอรสของเจ้าหน่อเมือง (เจ้าองค์โตน) และทรงมีพระอนุชาอีกหนึ่งพระองค์ คือ เจ้าหล้า เมื่อเจ้าองค์บุญขึ้นครองราชสมบัติ เจ้ากลางและเจ้าหล้าก็รู้สึกเสียพระทัยที่ตนไม่ได้เป็นเจ้าเมืองพวนต่อจากพระราชบิดา จึงเสด็จหนีออกจากเมืองพวนไปอยู่เมืองกาสีในเขตหลวงพระบาง ต่อมาเจ้ากลางทรงมีพระโอรสสองพระองค์ คือ เจ้าสุก และ เจ้าสาน ส่วนเจ้าหล้ามีพระโอรสเพียงพระองค์เดียว คือ เจ้าเม่นน้อย

ปล่อยตัวให้กลับมาเมืองพวนแล้วทรงขึ้นครองราชสมบัติเป็นเจ้าเมืองพวนใน พ.ศ. 2394 เมื่อเจ้าโป้ขึ้นครองราชสมบัติแล้ว บรรดากวานฟูของญวนที่ทำการปกครองเมืองพวนอยู่ต่างก็ออกจากเมืองพวนกลับมาเมืองญวนจนหมด เจ้าโป้ปกครองเมืองพวนเรื่อยมาจนกระทั่งสิ้นพระชนม์ใน พ.ศ. 2408

49. เจ้าอึ่ง เป็นพระราชโอรสของเจ้าน้อยและเป็นพระอนุชาของเจ้าโป้ เจ้าอึ่งขึ้นครองราชสมบัติใน พ.ศ. 2408 ต่อมาใน พ.ศ. 2417 ฮ่อได้บุกเข้ามาปล้นสะดมอยู่ในเขตหัวพันห้าทั้งหกแล้วเข้ามาตั้งค่ายอยู่ในเขตเมืองพวน เจ้าอึ่งจึงนำกำลังทหารออกทำการสู้รบกับฮ่อ แต่สู้ไม่ได้ เจ้าอึ่งถูกพวกฮ่อยิงสิ้นพระชนม์ในสนามรบ หลังจากนั้นฮ่อได้บุกเข้ามาในเมืองพวนและเข้าปล้นสะดม จุดไฟเผาบ้านเรือนราษฎรตลอดจนวัดวาอาราม ชาวพวนต่างหวาดกลัวฮ่อจึงพากันหลบหนีเข้าไปซ่อนตัวอยู่ในป่า บ้างก็อพยพออกจากเมืองพวนไปอยู่เมืองหลวงพระบางและเวียงจันทน์เป็นจำนวนมาก แต่บางส่วนที่ไม่ยอมละทิ้งบ้านเรือนของตนก็จำต้องนำเงินไปไถ่ฮ่อ(ขอขึ้นกับฮ่อ) เมื่อไทยทราบข่าวจึงยกทัพไปขับไล่พวกฮ่อออกจากเมืองพวนจนหมด แต่เมื่อไทยยกทัพกลับพวกฮ่อก็กลับเข้ามาในเมืองพวนอีก

50. เจ้าขันตี เป็นพระราชโอรสของเจ้าอึ่งเมื่อพวกฮ่อกลับเข้ามาในเมืองพวนอีกครั้งหนึ่ง เจ้าขันตีและเจ้าสุวรรณพระอนุชาได้หลบหนีฮ่อมาขอความช่วยเหลือจากพระยามหาอำมาตย์แม่ทัพไทยซึ่งยกทัพมาปราบฮ่อที่เข้ามาปล้นสะดมในเวียงจันทน์ ขณะนั้นพระยามหาอำมาตย์ตั้งค่ายอยู่ที่หนองคาย ดังนั้นจึงส่งเจ้าขันตีและเจ้าสุวรรณลงไปเฝ้าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่กรุงเทพฯ เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงทราบความ จึงส่งเจ้าขันตีมาเชียงขวางพร้อมกับมีรับสั่งให้แต่งตั้งเจ้าขันตีเป็นเจ้าเมืองพวน

เมื่อเจ้าขันตีเป็นเจ้าเมืองพวนแล้ว พระองค์ทรงทำการซ่องสุมกำลังคนอยู่ในป่า และได้ออกทำการสู้รบกับฮ่อหลายครั้งแต่สู้ไม่ได้ เจ้าขันตีจึงขอกำลังทหารจากไทยและหลวงพระบางไปช่วย ใน พ.ศ. 2426 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระยาราชวรานุกูลเป็นแม่ทัพยกไปตีฮ่อที่ทุ่งเชียงคำในเมืองพวน แต่ไม่สามารถตีค่ายฮ่อให้แตกได้ ต่อมาใน พ.ศ. 2428 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กรมหมื่นประจักษ์ศิลปาคมเป็นแม่ทัพฝ่ายใต้ พันเอกเจ้าหมื่นไวยวรนาถ (เจิม แสงชูโต) เป็นแม่ทัพฝ่ายเหนือนำกองทัพไทยเข้าตีฮ่อที่มาปล้นสะดมในเวียงจันทน์หัวพันห้าทั้งหก และเมืองพวน จนพวกฮ่อแตกหนีไปจนหมด

หลังจากปราบฮ่อในเมืองพวนแล้ว กรมหมื่นประจักษ์ ทรงเกรงว่าเจ้าขันตีจะไปเข้ากับญวนจึงจับเจ้าขันตีและเจ้านายเมืองพวนหลายพระองค์ส่งลงมากรุงเทพฯ และส่งพระนิเวศน์คุมทหารไทยมาตั้งค่ายรักษาการณ์อยู่ที่เชียงขวาง เจ้าขันตีถูกขังอยู่ที่กรุงเทพฯ เป็นเวลานานถึง 8 ปี จนกระทั่งสิ้นพระชนม์ที่นั่น

51. เจ้าคำโง่น เป็นพระราชโอรสของเจ้าก่ำ (เจ้าก่ำเป็นพระราชโอรสของเจ้าน้อย) เจ้าคำโง่นเคยถูกไทยจับตัวมาขังไว้ที่กรุงเทพฯ พร้อมกับเจ้าขันตีแต่ลักลอบหลบหนีออกมาได้ เจ้าคำโง่นได้หนีไปขอความช่วยเหลือจากฝรั่งเศส หลังจากนั้นจึงถูกส่งไปรับราชการอยู่กับฝรั่งเศสที่ไซ่ง่อน จนกระทั่งลาวรวมทั้งเมืองพวนตกเป็นเมืองขึ้นของฝรั่งเศสใน พ.ศ. 2436 ฝรั่งเศสจึงส่งเจ้าคำโง่นกลับมาเชียงขวางและตั้งให้เป็นเจ้าเมืองพร้อมกันนั้นฝรั่งเศสได้ส่งได้ส่งมองสิเออร์ เดอลีโน (Delineau) มาเป็นข้าหลวงประจำเมืองพวน[1]

---

[1] คำหมั้น วงกตรัตนะ. (2495). *เล่มเดิม*. หน้า 23.

หลังจากเจ้าคำโง่นขึ้นเป็นเจ้าเมืองพวน พระองค์ทรงขอให้ฝรั่งเศสช่วยเจรจากับรัฐบาลไทยให้ปล่อยตัวเจ้าขันตีพระเชษฐาของพระองค์ที่ถูกขังอยู่ที่กรุงเทพฯ กลับมายังเมืองพวน หรือถ้าหากเจ้าขันตีสิ้นพระชนม์แล้ว ก็ให้รัฐบาลไทยช่วยส่งพระศพกลับคืนมายังเมืองพวนด้วย

52. เจ้าคำเรือง เป็นพระราชโอรสของเจ้าอึ่ง ในช่วงรัชสมัยนี้ฝรั่งเศสได้แบ่งเมืองพวนออกเป็น 6 เมือง ได้แก่ เมืองคูณ เมืองคำ เมืองคัง เมืองแสน เมืองสุย และเมืองหมอก [1] ต่อมาเจ้าคำเรืองได้กระทำความผิดต่อฝรั่งเศสจึงถูกถอดออกจากตำแหน่งเจ้าเมือง

ต่อมาใน พ.ศ. 2454 ฝรั่งเศสได้ส่งมองสิเออร์ บากเตเลอร์มี (Barthe'lemy) มาเป็นข้าหลวงประจำเมืองพวน มองสิเออร์ บากเตเลอร์มีได้ทำการรวมเมืองสุยกับเมืองคังเข้าเป็นเมืองเดียวกัน เรียกว่า เมืองแปก และรวมเมืองแสนเข้ากับเมืองคูณ ดังนั้นเมืองพวนจึงประกอบไปด้วยเมืองเพียงแค่สี่เมืองเท่านั้น ได้แก่ เมืองคูณ เมืองคำ เมืองแปก และเมืองหมอก ซึ่งอยู่ภายใต้การปกครองของฝรั่งเศส [2]

---

[1] คำหมั้น วงกตรัตนะ. (2495). *เล่มเดิม*. หน้า 23.

[2] *แหล่งเดิม*.

ภาคผนวก ข.
วิถีชีวิตของชาวพวนในราชอาณาจักรไทย

วิถีชีวิตของชาวพวนในราชอาณาจักรไทย

ลักษณะบ้านเรือนของชาวพวน

ชาวพวนจะตั้งบ้านเรือนอยู่กันเป็นกลุ่มเป็นก้อนไม่ปะปนกับชนชาติพันธุ์อื่น บ้านเรือนที่อยู่อาศัยของชาวพวนมีลักษณะเป็นบ้านไม้ใต้ถุนสูง และมีชานยื่นออกมาจากตัวบ้านไว้สำหรับนั่งเล่น หรือใช้ต้อนรับแขกเหรื่อญาติพี่น้อง มีบันไดขึ้นลงอยู่ที่นอกชาน นอกจากนั้นภายในบ้านยังมีเรือนครัวจัดไว้สำหรับเป็นที่หุงหาอาหาร

การปลูกบ้านของชาวพวนไม่มีการจ้างช่างก่อสร้าง แต่จะขอแรงญาติพี่น้องและเพื่อนบ้านมาช่วยกันปลูก ขั้นตอนแรกของการปลูกสร้างบ้านเรือนคือ การจัดหาอุปกรณ์สำหรับสร้างบ้าน ชาวพวนต้องไปตัดต้นไม้จากในป่ามาปลูกสร้างบ้านเรือน การเลือกหาไม้มาทำเสาเรือนนั้นมีเคล็ดในการคัดเลือก ต้นไม้ที่นำมาทำเป็นเสาเรือนไม่ได้คือ ต้นไม้ที่มีลักษณะดังต่อไปนี้

1. ต้นไม้ที่มีเถาวัลย์พันต้น
2. ต้นไม้ที่มีกิ่งสองกิ่งกางออก เวลาพระอาทิตย์ขึ้นแสงพระอาทิตย์ผ่านเข้าไปในระหว่างกิ่งทั้งสองนั้น เรียกต้นไม้ที่มีลักษณะเช่นนี้ว่า "ไม้ตะวันผ่างาม"
3. ต้นไม้ที่มีกิ่งใดกิ่งหนึ่งตายหรือมีกิ่งใหญ่เหี่ยวแห้งหมดทั้งกิ่ง เรียกว่า "กิ่งตาย"
4. ต้นไม้ที่ขึ้นอยู่บนจอมปลวก
5. ต้นไม้ที่ขึ้นคู่กันสองต้น เรียกว่า "สองนางนั่งไห้"
6. ต้นไม้ที่ขึ้นอยู่ริมคลองริมห้วย เรียกว่า "ไม้แยงเขา"
7. ต้นไม้ที่มีตาอยู่ต่ำมาก เรียกว่า "ไม้หมูสี"[1]

เมื่อเลือกได้ต้นไม้ที่ดีและเหมาะสมแล้ว ก่อนจะลงมือตัดต้องนำเอาหมาก 1 คำ บุหรี่ 1 มวน ไปทำการขอเสียก่อนเรียกว่า "ทำพลี" หลังจากทำพลีเสร็จแล้วจึงเริ่มลงมือตัดต้นไม้ทันที เมื่อตัดไม้ขาดออกจากต้นแล้ว ยังมีความเชื่ออีกว่า หากต้นไม้ล้มลงแต่ยังไม่ถึงพื้นดิน ปลายไปพาดค้างอยู่กับต้นไม้ต้นอื่น ลักษณะเช่นนี้ก็ใช้เป็นเสาเอกหรือเสาเรือนไม่ได้ ต้องคัดเลือกต้นอื่นต่อไปจนกว่าเมื่อตัดไม้แล้วไม้ล้มลงถึงพื้นดินจึงใช้เป็นเสาเอกและเสาเรือนได้ เมื่อจัดเตรียมอุปกรณ์สำหรับปลูกบ้านครบถ้วนแล้ว ก่อนลงมือทำการปลูกสร้างบ้านเรือน เจ้าของบ้านจะต้องไปปลูกเพิงสำหรับเป็นที่พักอาศัยอยู่ชั่วคราวเสียก่อน เรียกว่า "ลงผาม" ซึ่งต่อมาชาวพวนได้ถือเป็นประเพณีว่า หากมีการปลูกสร้างบ้านเรือนใหม่ขึ้นจะต้องมีการลงผามเพื่อเอาฤกษ์เอาชัย[2]

วันที่ทำการปลูกบ้านจะต้องหาวันฤกษ์งามยามดี ฤกษ์ที่ดีและเหมาะสมที่สุดสำหรับการปลูกบ้านคือ ฤกษ์ในยามเช้าตรู่ เพราะถ้าหากเป็นฤกษ์ในเวลาอื่นจะทำให้การปลูกบ้านไม่เสร็จพออาศัยอยู่ได้ในวันเดียว ก่อนวันปลูกบ้านหนึ่งวันจะต้องขุดหลุมและนำไม้ที่จะใช้เป็นเสาเรือนมาวางไว้ใกล้ปากหลุม หลังจากนั้นจึงนิมนต์พระสงฆ์มาเจริญพระพุทธมนต์ เช้าวันรุ่งขึ้นจึงเริ่มยกเสาเอก เจ้าของบ้านทั้งพ่อบ้านและแม่บ้านจะต้องไปช่วยแบกและยกเสาเอกพอเป็นพิธีด้วย เฉพาะในวันนี้จะต้องของแรงญาติพี่น้องทั้งชายและ

---

[1] สัมภาษณ์ นายสำเร็จ หน่ายทุกข์ อายุ 61 ปี 80 หมู่ 1 ต.บ้านกล้วย อ.บ้านหมี่ จ.ลพบุรี

[2] แหล่งเดิม.

หญิงมากเป็นพิเศษ โดยฝ่ายชายทำหน้าที่ปลูกบ้าน ฝ่ายหญิงทำหน้าที่จัดหาข้าวปลาอาหารสำหรับเลี้ยงดูผู้คนที่มาช่วยปลูกบ้านทั้งสามเวลา คือ เช้า กลางวัน เย็น การยกเสาเรือนนั้นชาวพวนมีความเชื่อว่าเมื่อยกเสาเรือนขึ้นแล้ว หากบังเอิญมีเสาเรือนต้นใดต้นหนึ่งเกิดล้มลงมา จะต้องเลิกทำการปลูกสร้างบ้านเรือน ณ สถานที่นั้น และจะไม่มีการปลูกสร้างบ้านเรือน ณ สถานที่นั้นต่อไปอีกเลยเพราะเชื่อกันว่าผีแรงต้องไปหาสถานที่อื่นสำหรับปลูกบ้านต่อไป หลังจากที่ฝ่ายชายปลูกบ้านเสร็จพออยู่อาศัยหลับนอนได้แล้ว ฝ่ายหญิงจะมีหน้าที่ทำเล้าไก่ที่ใต้ถุนบ้านและทำเตาไฟในเรือนครัวซึ่งฝ่ายชายได้จัดทำเป็นกรอบสี่เหลี่ยมไว้แล้ว ฝ่ายหญิงเพียงแต่ขนดินไปใส่เท่านั้น และจะต้องนำสิ่งของสามอย่างวางไว้ที่มุมใดมุมหนึ่งของกรอบไม้ สิ่งของสามอย่างนั้นได้แก่ ไข่ 1 ฟอง ข้าว 1 ปั้น และแป้งข้าวหมาก 1 ลูก เมื่อนำของทั้งสามอย่างวางไว้เรียบร้อยแล้ว ต่อจากนั้นจึงเอาดินใส่ให้เต็มกรอบไม้ ใช้สากตำข้าวกระทุ้งดินให้แน่น ทำหน้าดินให้เรียบเสมอกัน หลังจากที่ทำเล้าไก่และเตาไฟเสร็จเรียบร้อยแล้วจะได้ฤกษ์ขึ้นบ้านใหม่พอดี[1]

การหาฤกษ์งามยามดีในการขึ้นบ้านใหม่นี้ จะถือเอาวันเดือนปีของเจ้าของบ้านมาคำนวณด้วย ชาวพวนถือเป็นประเพณีสืบต่อกันมาว่า ถ้าหากหมอคำนวณว่าวันเดือนปีของเจ้าของบ้านไม่มีฤกษ์งามยามดีเหมาะสมที่จะขึ้นบ้านใหม่ในวันนั้นได้ เจ้าของบ้านต้องขอร้องญาติพี่น้องซึ่งมีวันเดือนปีขึ้นบ้านใหม่ในวันนั้นได้มาทำพิธีขึ้นบ้านใหม่แทน เมื่อมีผู้ทำพิธีแทนทำพิธีขึ้นบ้านใหม่เสร็จเรียบร้อยแล้ว เจ้าของบ้านจะต้องจัดดอกไม้ธูปเทียนไปขอบ้านจากผู้ทำพิธีแทนอีกต่อหนึ่ง บ้านจึงจะเป็นกรรมสิทธิ์ของตนอย่างถูกต้องตามประเพณี การขึ้นบ้านใหม่ตามประเพณีของชาวพวน เจ้าของบ้านจะต้องหาบของนำหน้าขึ้นไปบนบ้านก่อน สิ่งของที่จะต้องหาบขึ้นไปนั้นมีดังนี้ คือ

1. ไซ 1 อัน ใส่เมี่ยง 2 คำ หมาก 2 คำ และไข่ 1 ฟอง
2. แห 1 ผืน
3. ค้อน 1 อัน
4. สิ่ว 1 อัน
5. หอก 1 เล่ม[2]

และมีคนหาบของตามขึ้นไปอีก 1 คน หาบที่ตามขึ้นไปทีหลังนี้มีของอยู่เพียง 2 อย่าง คือ

1. ดิน ซึ่งทำเป็นก้อนกลมๆ ขนาดเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ 4 – 5 นิ้ว เพื่อนำไปตั้งที่เตาไฟสำหรับตั้งหม้อข้าวหม้อแกง เรียกว่า "ก้อนเส้า" จำนวน 4 ก้อน และดินซึ่งทำเป็นแผ่นยาวๆ หนาประมาณครึ่งนิ้ว กว้างประมาณ 3 นิ้ว แล้วโน้มปลายทั้งสองข้างเข้าหากันให้เป็นรูปโค้งเหมือนเกือกม้า สำหรับนำไปวางหลังก้อนเส้าเพื่อกันขี้เถ้าไม่ให้ล้นออกจากเตาไฟ เรียกว่า "อ้องเถ้า" จำนวน 1 อัน
2. ฟืน จำนวนกี่คุ้นก็ได้

ต่อจากนั้นจะมีคนถือเสื่อ ที่นอน หมอน มุ้ง และถาดอาหารคาวหวาน สำหรับทำขวัญเรือนหรือที่ชาวพวนเรียกว่า "สู่ขวัญเรือน" เมื่อทำพิธีสู่ขวัญเรือนเรียบร้อยแล้ว หลังจากนั้นตามประเพณีของชาวพวนจะต้องมี "ประเพณีการนอนเรือนใหม่" ตามประเพณีการนอนเรือนใหม่นี้ ถือกันว่าจะต้องมีคนนอนให้ครบทุกห้องเป็นเวลา 3 คืน จะปล่อยให้ห้องใดห้องหนึ่งว่างไม่ได้ ถ้าครอบครัวเจ้าของบ้านมีคนน้อย ไม่สามารถนอนให้ครบทุกห้องได้ ญาติพี่น้องจะต้องไปนอนเป็นเพื่อนเป็นเวลา 3 คืน ในคืนที่สี่เจ้าของบ้านจะ

---

[1] วิเชียร วงศ์วิเศษ. (2525). *ไทยพวน*. หน้า 45.

[2] *แหล่งเดิม*.

ต้องจัดหาข้าวปลาอาหาร เลี้ยงญาติพี่น้องที่มานอนเป็นเพื่อน และเชิญญาติผู้ใหญ่ร่วมรับประทานอาหารด้วย ส่วนญาติผู้ใหญ่ก็จะถือโอกาสให้ศีลให้พรให้อยู่เย็นเป็นสุขตลอดไปด้วย

เมื่อเจ้าของบ้านจัดทำเรือนเสร็จเรียบร้อยแล้ว ห้องโดยเฉพาะห้องซึ่งจัดเป็นห้องนอนนั้น ชาวพวนถือกันเป็นประเพณีว่าผู้ที่สามารถเข้าออกในห้องนอนได้ต้องเป็นคนภายในครอบครัวเท่านั้น คนอื่นจะเข้าออกไม่ได้เป็นอันขาด แม้เจ้าของบ้านจะพาเข้าไปดูไปชมก็ไม่ได้ หากมีคนบังเอิญเข้าไปในห้องนอนจะด้วยความรู้เท่าไม่ถึงการณ์ หรืออย่างไรก็ตามถือว่าเป็นการผิดประเพณีเรียกว่า "ผิดพ่อเลี้ยง"[1] เจ้าของบ้านจะต้องจัดดอกไม้ธูปเทียนไปบอกกล่าว ขอขมาพ่อเลี้ยงที่ได้มีคนล่วงเกินเข้าไปในที่หวงห้าม พ่อเลี้ยงคือ ผู้ที่ได้เล่าเรียนวิชาคาถาอาคมต่างๆ วิชาทางไสยศาสตร์ต่างๆ เช่น วิชาแพทย์แผนโบราณ วิชาเวทย์มนต์สำหรับรักษาโรคภัยไข้เจ็บ เมื่อเรียนแล้วครูอาจารย์จะมอบเครื่องรางของขลังให้นำมาเก็บรักษาไว้ในห้องนอน หรือห่อเหน็บไว้ที่ฝาบ้าน หรือเก็บไว้บนหิ้งสำหรับเป็นเครื่องคุ้มครองปกป้องรักษา ทุกบ้านทุกเรือนจำเป็นจะต้องมีพ่อเลี้ยงไว้ประจำบ้านเพื่อจะได้เป็นเครื่องปกป้องคุ้มครองรักษาคนภายในครอบครัว ถ้าเป็นบ้านเรือนที่พ่อบ้านไม่ได้เรียนวิชาคาถาอาคมอะไรเลย ถือว่าบ้านนั้นไม่มีของรักษา ไม่มีพ่อเลี้ยง ลูกหลานก็ไม่มีผู้ปกป้องคุ้มครองรักษา บิดามารดาจะต้องนำลูกหลานไปฝากให้อยู่ในความคุ้มครองของผู้ที่มีของดีรักษา และต้องเรียกผู้คุ้มครองรักษาว่าพ่อเลี้ยง เรียกผู้อยู่ในความคุ้มครองรักษาว่าลูกเลี้ยง

การทอผ้า

หลังจากว่างเว้นจากการทำนา ชาวพวนมักจะทอผ้า สถานที่ที่ใช้ในการทอผ้า คือ บริเวณใต้ถุนบ้านที่ค่อนข้างสูงโปร่ง ผู้ที่ทำหน้าที่ทอผ้าจะเป็นผู้หญิงซึ่งว่างเว้นจากการทำนาหรือเกี่ยวข้าว หญิงชาวพวนเมื่ออายุ 16 – 17 ปี ต้องได้รับการฝึกหัดทอผ้ากันทุกคน การทอผ้าดังกล่าวก็เพื่อประโยชน์ใช้สอยในครอบครัว ชาวพวนจะทอผ้าโดยการใช้ฝ้ายนำมาย้อมสีเอง ซึ่งมีกรรมวิธีในการทอผ้าดังต่อไปนี้

1. ปลูกฝ้าย การปลูกฝ้ายไม่มีพิธีรีตองอะไรมากนัก เพียงแต่เมื่อถึงฤดูฝนก็ให้นำเมล็ดฝ้ายไปหว่านลงในไร่ เมื่อฝนตกลงมาเมล็ดฝ้ายจะงอกออกมาเป็นต้น และเติบโตงอกงามขึ้นเป็นลำดับ เมื่อต้นฝ้ายแก่แตกทั่วทุกเส้นแล้วจึงเก็บฝ้ายไปไว้ที่บ้าน หลังจากเสร็จสิ้นการทำนาแล้วจึงเริ่มทำฝ้ายกันต่อไป

2. คัดเลือกฝ้าย และทำความสะอาดฝ้าย เลือกฝ้ายที่ดีเอาไว้ ส่วนฝ้ายที่ไม่ดี เช่นเมล็ดลีบให้นำไปทิ้ง ต่อจากนั้นจึงดูเก็บเอากิ่งไม้ ใบไม้ ที่ติดมากับฝ้ายออกเสียด้วย เรียกขั้นตอนนี้ว่า "การตูนฝ้าย"

3. หีบฝ้าย คือ การนำเอาเมล็ดฝ้ายออกโดยวิธีหีบด้วยมือ มือขวาหมุนลูกหีบ ส่วนมือซ้ายป้อนฝ้ายเข้าในหีบ เรียกว่า "อิ้วฝ้าย"

4. ดีดฝ้ายที่เอาเมล็ดออกแล้วให้พองตัว นำฝ้ายที่เอาเมล็ดออกแล้วมาดีดให้พองตัวโดยใช้ "กงฝ้าย" ซึ่งมีลักษณะคล้ายคันธนู มีสายสำหรับดีดเพื่อให้สายไปกระทบฝ้าย ดีดสายกงฝ้ายไปเรื่อยๆ จนกว่าฝ้ายจะพองตัว เรียกว่า "การยิงฝ้าย"

5. คลึงฝ้าย เอาฝ้ายที่ดีดจนพองตัวแล้วออกมา ทำให้มีรูปลักษณะกลมขนาดประมาณเท่านิ้วมือยาวประมาณ 7 – 8 นิ้ว เรียกว่า "ทำล้อมฝ้าย" อุปกรณ์ที่ใช้ในการทำคือ ไม้กระดานกว้างประมาณ 7 – 8 นิ้ว ยาวประมาณ 12 นิ้ว 1 แผ่น ไม้กลมคล้ายตะเกียบ แต่มีขนาดยาวกว่า 1 อัน วิธีทำคือ หยิบเอาปุยฝ้าย

---

[1] วิเชียร วงศ์วิเศษ. (2525). *เล่มเดิม.* หน้า 47.

มาคลี่ลงบนแผ่นกระดานให้ยาวไปตามความยาวของแผ่นกระดาน เมื่อยาวได้ขนาดตามที่ต้องการแล้ว เอาไม้กลมคล้ายตะเกียบวางลงตรงกลางของฝ้ายนั้น ใช้ฝ่ามือคลึงฝ้ายให้ม้วนเข้าไปกับไม้ หมุนไปมาเบาๆ เหมือนอย่างการปั่นเทียนและธูป เมื่อฝ้ายกลมเรียบร้อยแล้วจึงถอดไม้ออกเก็บฝ้ายไว้ ฝ้ายที่ทำเป็นรูปกลมๆ ยาวๆ นี้ เรียกว่า "ล้อมฝ้าย"

6. ปั่นฝ้าย นำล้อมฝ้ายมาทำให้เป็นเส้นด้าย เรียกว่า "เข่นฝ้าย" อุปกรณ์ที่ใช้ในการปั่นฝ้าย เรียกว่า "หลา" การปั่นฝ้ายเป็นขั้นตอนที่ยากกว่าขั้นตอนอื่นๆ เพราะมือทั้งสองข้างจะต้องสัมพันธ์กันในระยะที่พอดี คือมือขวาหมุนหลา มือซ้ายบีบล้อมให้พันกับหลา เมื่อล้อมฝ้ายพันติดหลาดีแล้วจึงดึงออกมาให้เป็นเส้นด้าย การดึงควรดึงให้มืออยู่ในระดับเดียวกันกับหลา แล้วจึงค่อยหย่อนมือลงมาเพื่อให้ด้ายพันกับหลาเป็นการเก็บเส้นด้ายไว้ที่หลา ทำเช่นนี้ต่อไปจนกระทั่งได้ด้ายเป็นกลุ่มพอแก่ความต้องการจึงหยุด แล้วถอดด้ายออกจากหลานำไปเก็บไว้ ด้ายที่ถอดออกมาเก็บไว้นี้ เรียกว่า "หลอดด้าย"

7. ทำเส้นด้ายซึ่งทำเป็นหลอดแล้วให้เป็นใจ หรือเป็นเข็ด เรียกว่า "เปียฝ้าย" อุปกรณ์ที่ใช้ในการเปียฝ้าย คือ "เปีย" การเปียฝ้ายนี้ทำให้เส้นด้ายอยู่ตัว ไม่คืนตัว ไม่คลี่คลายด้ายที่นำมาเปียจนเสร็จเรียบร้อยแล้ว เรียกว่า "เข็ด"

8. เมื่อเอาฝ้ายมาทำเป็นเส้นด้ายตามที่กล่าวมาข้างต้นแล้ว ถ้าต้องการจะใช้ด้ายเป็นเส้นยืนสำหรับทอผ้าต้องนำด้ายไปพันไว้กับวัตถุชนิดหนึ่งซึ่งสานด้วยไม้ไผ่เรียกว่า "กวัก" การนำด้ายไปพันกับกวักนี้เรียกว่า "การกวักฝ้าย" และถ้าต้องการจะใช้ด้ายเป็นเส้นพุ่งสำหรับทอผ้า ต้องนำด้ายไปพันกับไม้ไผ่เล็กๆ ข้างในกลวง ขนาดเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณครึ่งเซนติเมตร ยาวประมาณ 2 นิ้ว ไม้นี้เรียกว่า "ไม้ก้อหลอด" การนำด้ายไปพันกับไม้ก้อหลอด เรียกว่า "การกรอหลอดด้าย"

9. ต่อด้ายเส้นยืนให้ติดกับด้ายซึ่งอยู่กับฟืม ฟืมคือ เครื่องสำหรับทอผ้ามีฟันเป็นซี่ๆ คล้ายหวี สำหรับสอดด้ายและไหม ใช้กระทบด้ายและไหมให้ประสานกัน

10. เมื่อต่อด้ายเสร็จเรียบร้อยแล้วจึงนำไปจัดแต่งเข้ากับอุปกรณ์สำหรับทอ เรียกว่า "กี่" การนำด้ายไปแต่งที่กี่นี้ เรียกว่า "แต่งหูก" หลังจากแต่งหูกเสร็จแล้วจึงเริ่มทอผ้าได้[1]

ลวดลายทอผ้าของชาวพวน สามารถจำแนกออกเป็น 5 แบบ คือ

1. ผ้าลายน้ำไหลหรือสายฝน จัดว่าเป็นผ้าที่มีลวดลายเป็นเอกลักษณ์ของชาวพวน สีของผ้าเป็นสีเข้ม ส่วนสีของลายอ่อนกว่าเล็กน้อย และลายเหล่านี้มีทั้งที่เป็นสีวรรณะเดียวกัน หรือต่างวรรณะสีก็ได้ ลายจะเป็นเส้นหยักคล้ายกับมีการสั่นสะเทือนตลอดทั้งผืน ขนาดของเส้นหยักเล็กมาก ความงามของผ้าลายน้ำไหลอยู่ที่ความพราวพร่างเป็นประกายระยิบระยับของลวดลายเหล่านี้ แนวความคิดของลายน่าจะได้มาจากลักษณะของน้ำที่ไหลแรงหรือฝนที่สาดกระหน่ำลงมา

2. ผ้ามัดหมี่ลายโลด (หมี่โลดหรือหมี่หัวโลด) เป็นผ้าที่มีลวดลาย และดอกดวงต่างๆ กระจายอยู่เต็มผืน ลวดลายเหล่านี้ปรากฏอยู่ในกรอบสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูน ช่างทอจะเลือกใช้เป็นลายๆ ไปในการทอผ้าแต่ละผืน บางผืนมีสีพื้นและสีของลวดลายกลมกลืนกันเป็นอย่างดี แต่บางผืนเป็นลายสีตัดกันอย่างชัดเจน ส่วนชายผ้าเป็นสีพื้นเรียบ ตัวอย่างของชื่อลวดลายมีดังนี้ เช่น ลายหม่าจับดอกใหญ่ ลายหม่าจับดอกเล็ก ลายหม่าตุ้ม ลายบัวศรี ลายขอเล็ก ลายขอใหญ่ ลายดอกผักแว่น ฯลฯ

---

[1] สัมภาษณ์ นางลงวน ประดับมุข อายุ 76 ปี 75 หมู่ 4 ต.บ้านทราย อ.บ้านหมี่ จ.ลพบุรี และ วิเชียร วงศ์วิเศษ. (2525). *เล่มเดิม*. หน้า 70-72.

3. ผ้ามัดหมี่ลายเปี่ยง (หมี่เปี่ยง) เป็นผ้าที่มีลวดลายเป็นดอกดวงอย่างชัดเจน ดอกดวงเหล่านี้วางอยู่ในแถบ ซึ่งแถบเหล่านี้จะอยู่ห่างกันประมาณหนึ่งเท่าครึ่งของความกว้างของแถบลาย ในช่องระหว่างแถบจะเป็นผ้าพื้นที่มีสีสดใส อาจมีเส้นหมี่ยอด[1] แทรกอยู่บ้างก็ได้ ราคาของผ้าหมี่เปี่ยงถูกกว่าผ้ามัดหมี่ลาดลาย หรือหมี่ตา

4. ผ้ามัดหมี่ลายลาย (หมี่ล้ายหรือหมี่ตา) เป็นผ้าที่มีลวดลายเป็นดอกดวงอยู่ในแถบเช่นเดียวกับหมี่เปี่ยง แต่ขนาดของแถบแคบกว่า คือกว้างประมาณ 1-1/2 นิ้ว พาดไปตามหน้ากว้างของผ้า ในบริเวณที่ว่างระหว่างแถบจะมีเส้นหนาประมาณหมี่ 4 ลำ[2] ย้อมสีเดียวหรือย้อมมัดหมี่ 4 สี (มีสีเหลือง ขาว ดำ แดง) ทอแซมเป็นระยะในส่วนที่เป็นช่องว่างนี้ เส้นเหล่านี้บางครั้งอาจทอแบบยกขิต หรือไม่ยกก็ได้ เส้นแถบเล็กๆ 4 สี ทำให้เกิดความรู้สึกเคลื่อนไหวคล้ายกับละลอกคลื่นในทะเล ที่มีชื่อว่า หมี่ตา เพราะมองเห็นเป็นตาสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูนในแถบได้อย่างชัดเจน

5. ผ้าแบบมีเชิง สีของผ้าจะทอเป็นสีพื้นเรียบสีเดียวค่อนข้างเข้ม อาจมีลวดลายบ้างแต่เป็นลายเล็กๆ ที่ไม่ชัดเจนนัก ด้านล่างของผ้ามีเชิงที่ทอด้วยไหมสีสดใสเป็นรูปแบบเรขาคณิต บางผืนอาจทอเป็นลวดลายที่หรูหราและมีเนื้อที่ของเชิงค่อนข้างกว้าง

กล่าวโดยสรุปแล้ว ผ้าทอของชาวพวนจะทอด้วยฝ้ายที่นำมาย้อมสีเองและทอด้วยกี่กระตุก สีส่วนรวมของผ้าทอเป็นสีค่อนข้างเข้มเพราะใช้ไหมเส้นยืนเป็นสีออกดำ สีของไหมเส้นพุ่งมีเกือบทุกสี เมื่อทอเสร็จลวดลายจากการย้อมแบบมัดหมี่จะปรากฏให้เห็นได้อย่างชัดเจน

ภาษา

ภาษาที่ชาวพวนใช้พูดคุยสื่อสารถึงกันนั้น เป็นภาษาเฉพาะของชาวพวน นั่นคือ **ภาษาพวน** ซึ่งมีลักษณะคล้ายภาษาอีสาน ไม่ว่าจะในเรื่องของการออกเสียง และคำบางคำในภาษาพวนก็เป็นคำคำเดียวกันและมีความหมายเดียวกันกับภาษาอีสานด้วย ภาษาพวนเป็นภาษาในตระกูลไต (Tai) ซึ่งมีความแตกต่างกับภาษาไทยดังต่อไปนี้[3]

1. เสียง ร ในภาษาไทย จะเป็นเสียง ฮ ในภาษาพวน เช่น รัก – ฮัก , ริม – ฮิม
2. เสียง ช ในภาษาไทย จะเป็นเสียง ซ ในภาษาพวน เช่น ชั้น – ซั้น , ช้าง – ซ้าง
3. เสียงพยัญชนะควบกล้ำในภาษาพวนมีเฉพาะ กว , ขว , คว เท่านั้น เช่น กวาง , ขวาง , ควาย
4. คำที่ประสม ไ , ใ ในภาษาไทย จะเป็น สระ เ-อ ในภาษาพวน เช่น หัวใจ – หัวเจอ , ใคร – เผอ , ทำอะไร – เฮ็ดพิเลอ , ที่ไหน – อยู่กะเลอ

---

[1] หมี่ยอด หมายถึง เส้นหมี่ที่มีสีเหลือง ดำ แดง ขาว อันเกิดจากการมัดย้อมแล้วนำมาทอแทรกลงไปในช่องว่างระหว่างแถบลายเปี่ยง อาจมีหลายเส้นแถบก็ได้ ดูคล้ายกับละลอกคลื่น

[2] ลำ หมายถึง ไหมเส้นพุ่งที่ทอเรียงกัน 4 เส้นทำให้เกิดพื้นที่ส่วนหนึ่งของดอกหรือลวดลาย ถ้าใช้ไหมเส้นพุ่งเรียงกันถึง 20 เส้น จึงทำให้เกิดดอกดวงที่สมบูรณ์ขึ้น 1 ดอก เรียกว่า หมี่ 5 ลำ ถ้าใช้เส้นไหมเรียงกัน 28 เส้น ดอกดวงจะโตขึ้น เรียกว่า หมี่ 7 ลำ

[3] มูลนิธิไทยพวน. (2532). *พจนานุกรมภาษาไทยพวน*. หน้า 11-14.

5. คำที่ประสมสระเสียงยาวมีตัวสะกดในแม่กก ภาษาพวนจะออกเสียงเป็นสระประสมเสียงสั้น เช่น ปลวก – ปัวะ , เผือก – เผือะ , เปียก – เปียะ

6. คำในภาษาพวนส่วนใหญ่มีเสียงวรรณยุกต์ตรี แต่จะมีเสียงสั้นกว่าเสียงวรรณยุกต์ตรีในภาษาไทย

ตารางเปรียบเทียบภาษาไทยภาคกลาง ภาคอีสาน และภาษาพวน[1]

ภาษาไทยภาคกลาง	ภาษาอีสาน	ภาษาพวน
ทำ	เฮ็ด	เฮ็ด
ดุ	เบิ่ง	เบิ่ง
พูด	เว้า	ปะ , เว้า
บ่น	จ่ม	จ่ม
เดิน	ย่าง	ย่าง
ขี้เกียจ	ขี้ค้าน	ขี้ค้าน
คิดถึง	คิดฮอด	คิดฮอด
ไม่	บ่	บ่
อร่อย	แซบ	แซบ
ครั้ง	เที่อ	เที่อ
โกหก	ขี้ตัวะ	ขี้ตัวะ
ทะเลาะ	เล็ว	เล็ว
เร็ว	ฟ่าว	ฟ้าว
ไพเราะ	ม่วน	ม่วน
ใส่	ใส่	เล่อ
วิ่ง	แล่น	แล่น
พัด	วี	วี
ไหน	ไส	กะเลอ
กลุ้มใจ	กุ้มใจ	กุ้มเจอ
ใคร	ไผ	เผอ
วัน	มื้อ	มื้อ
วันนี้	มื้อนี้	มื้อนี้
เมื่อวาน	มื้อก่อน	มื้อก่อน
อ้อน	พี	พี
เสื่อ	สาด	สาด
มีด	มีด	พร้า

[1] มูลนิธิไทยพวน. (2532). *เล่มเดิม.* หน้า 11-14. และสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ. (2530). *พจนานุกรมภาษาถิ่นภาคตะวันออกเฉียงเหนือ.*

ภาษาไทยภาคกลาง	ภาษาอีสาน	ภาษาพวน
บ้าน	เฮี้ยน	เฮือน
หน้าต่าง	ป่องเอี้ยม	ป่องเอี้ยม
ไม้คาน	คันบ่า	คันบ่า
ตะเกียง	โคม	โคม
ช้อน	บ่วง	บ่วง
กระป๋องน้ำ	ถังน้ำ	ดุ
ไม้กวาด	ไม้กวาด	ยู
ชอบ	มัก	มัก
รัก	ฮัก	ฮัก
พี่ชาย	อ้าย	อ้าย
กิ้งก่า	กะปอม	กะปอม , กี่โกน
จิ้งจก	ขี่เกี้ยม	ขี่เกี้ยม
น้ำพริก	แจ่ว	แจ่ว
สนิม	ขี้เมี่ยง	ขี้เมี่ยง
ขนมจีน	ข้าวปุ้น	ข้าวปุ้น
แกงเผ็ด	แกงฮอน	แกงฝอ
ปลาร้า	ปาแดก	ปาแดก
ปลาช่อน	ปาข้อ	ปาข้อ
ทอดมัน	ปาเห็ด	ปาเบี่ยง , ปาเห็ด
มันแกว	มันแกว	มันเพา
ถั่วลิสง	ถั่วลิสง	หม่าฮ้อ
ถั่วแระ	แฮ	ถั่วเท
มะเขือยาว	บักเขือยาว	หม่าเขือหำม้า
มะเขือเทศ	บักเขือเทศ	หม่าเด่น
ชะอม	ผักขา	ผักเน่า
ฟักเขียว	หม่าโตน	หม่าโตน
พริกขี้หนู	หมากเผ็ด	หม่าเผ็ดน้อย
มะละกอ	มะหุ่ง	มะหุ่ง
มะกอก	หมากกอก	หม่าเกาะ
ขนุน	หมากมี่	หม่ามี่
พุทธา	หมากทัน	หม่าทัน
ทับทิม	หมากพิลา	หม่าพิลา
สับปะรด	หมากนัด	หม่าออ
ฝรั่ง	หมากสีดา	หม่าโอ่ย
รองเท้า	เกิบ	เกิบ

ภาษาไทยภาคกลาง	ภาษาอีสาน	ภาษาพวน
รู้จัก	ฮูจั๊ก	ฮูจั๊ก
ผอม	จ่อย	จ่อย
เกลียด	ซัง	ซัง
คอยดู	ซอมบึ่ง	ซอมบึ่ง
ช่วย	ซ้อย	ซ้อย
เหม่อ	เซ่อ	เซ่อ
เล่น	เล็น	เล็น
นินทา	เว้าขวัญ	เว้าขวัญ
สว่าง	ฮุ้ง	ฮุ้ง
มะรืน	มื้อฮือ	มื้อฮือ

นอกจากชาวพวนจะมีภาษาพูดเป็นของตนเองแล้ว ชาวพวนยังมีภาษาเขียนที่เป็นของตนเองอีกด้วย นั่นก็คือ **อักษรพวน** อักษรพวนแบ่งออกได้เป็น 2 ชนิด คือ [1]

1. **อักษรธรรม** เป็นอักษรที่ใช้ในการบันทึกเรื่องราวทางศาสนา หรือคัมภีร์อันศักดิ์สิทธิ์ของชาวพวน

2. **อักษรไทยน้อย** ใช้เขียนเรื่องราวทางโลก เช่น นิทานเรื่องการะเกด และเรื่องสุริวงศ์ เป็นต้น ชาวพวนจะนิยมนำเรื่องราวที่เขียนด้วยอักษรไทยน้อยเหล่านี้มาอ่านในการอยู่เป็นเพื่อนศพ เรียกว่า "งันเฮือนตี" โดยใส่ทำนองและลีลาที่ไพเราะน่าฟังเป็นอย่างยิ่ง

ความเชื่อเกี่ยวกับการบำบัดรักษาโรค

ในยามเจ็บป่วยไม่สบาย ชาวพวนจะไปเชิญหมอเรียกว่า "หมอยา" มารักษาอาการป่วยที่บ้านตน หมอยาเป็นแพทย์แผนโบราณซึ่งอาศัยอยู่ในท้องถิ่นนั้น เมื่อถูกเชิญมารักษาคนไข้ หมอยาจะเอาตำราของตนติดตัวไปด้วย หลังจากตรวจดูอาการของคนไข้จนทราบว่ามีอาการเป็นอย่างไรแล้ว หมอยาจะนั่งเปิดตำราอ่านเรื่อยไปจนกว่าจะพบยาซึ่งมีสรรพคุณตรงกับอาการป่วยของคนไข้ เมื่อพบแล้วจึงคัดลอกชื่อยาใส่กระดาษให้ญาติของคนไข้ไปหาเก็บเอามา ยาเหล่านี้ส่วนมากจะเป็นจำพวกรากไม้ ต้นไม้ และใบไม้ ซึ่งมีอยู่ทั่วไปในป่า เมื่อหายามาได้แล้ว หากเป็นยาต้มก็จัดการนำใส่หม้อต้มให้คนไข้รับประทาน หากเป็นยาบดก็จัดการฝนรากไม้เข้ากับหินฝนยาจนรากไม้ละเอียด จึงนำมาละลายกับน้ำให้คนไข้รับประทาน ถ้ารับประทานไปแล้วยานั้นถูกกับโรคก็ให้คนไข้รับประทานต่อไป แต่ถ้ารับประทานแล้วยาไม่ถูกกับโรค หมอยาจะต้องเปิดตำรายาหาดูยาขนานอื่นต่อไปอีก หากคนไข้อาการยังไม่ดีขึ้น คราวนี้ญาติพี่น้องของคนไข้จะขอ

---

[1] มูลนิธิไทยพวน. (2532). *เล่มเดิม* . หน้า 14.

ร้องหมอให้ตั้งขันข้าว เรียกว่า "ตั้งขัน" หรือ "ตั้งคาย" เพื่อให้หมอดูแลคนไข้อย่างเต็มที่ วิธีตั้งขันข้าว คือต้องจัดหาสิ่งของตามที่หมอจะสั่ง ซึ่งส่วนมากมักจะเป็นเงินทอง หลังจากนั้นหมอจะทำพิธีสักการะบูชาครู แล้วเก็บของนั้นใส่ไว้ในขัน และเอาผ้าห่อไว้ให้เรียบร้อยนำไปเก็บไว้ในที่สูง เมื่อตั้งขันข้าวแล้วเท่ากับว่าหมอจะต้องดูแลคนไข้อย่างเต็มที่ ดูแลคนไข้อย่างใกล้ชิด หากคนไข้มีอาการหนัก หมอจะต้องนอนค้างคืนอยู่ที่บ้านคนไข้ เพื่อเฝ้าดูแลอาการของคนไข้ จนกว่าคนไข้จะอาการดีขึ้นหมอจึงกลับบ้านได้ แต่จะต้องแวะมาเยี่ยมเยียนคนไข้บ้างเป็นครั้งคราว เมื่อคนไข้หายดีแล้วญาติพี่น้องของคนไข้จะนำขันข้าวไปให้หมอ เรียกว่า "คืนขันข้าว" หมอจะทำพิธีสักการระบูชาครูอีกครั้งหนึ่ง จากนั้นหมอจะคืนเงินขันข้าวครึ่งหนึ่งให้แก่ญาติพี่น้องคนไข้ แต่หากหลังจากตั้งขันข้าวแล้ว หมอก็ยังไม่สามารถรักษาคนไข้ให้มีอาการดีขึ้นได้ หมออาจจะบอกเลิกการรักษาโดยบอกญาติคนไข้คว่ำขันข้าวเสีย เมื่อคว่ำขันข้าวแล้วเป็นการบอกเลิกการรักษา แต่ถ้าหากคนไข้มีอาการหนักมากจนถึงแก่ความตาย แม้หมอจะไม่ได้สั่งให้คว่ำขันข้าว ญาติของคนไข้จะเป็นผู้คว่ำขันข้าวเสียเองก่อนที่คนไข้จะตาย ทั้งนี้เพราะชาวพวนถือกันว่าไม่ควรให้คนไข้ตายในขณะที่ยังตั้งขันข้าวอยู่ หรือที่เรียกว่า "ตายทับขันข้าว" การคว่ำขันข้าวคือการเก็บของที่ใส่ไว้ในขันออกให้หมด[1]

เนื่องจากชาวพวนยังมีความเชื่อในเรื่องผีสางอยู่มาก ดังนั้นการรักษาอาการเจ็บป่วยบางครั้งจึงมักจะมีความเชื่อเหล่านี้เข้ามาเกี่ยวข้อง วิธีการรักษาดังกล่าวมีหลายวิธี เช่นตัวอย่างดังต่อไปนี้

วิธีทิ้งข้าว เด็กทารกหากร้องไห้มาก แม้พ่อแม่จะพยายามหาวิธีแก้ไขปลอบโยนต่างๆ เด็กก็ยังไม่ยอมหยุดร้อง พ่อแม่ของเด็กจะต้องไปเชิญแม่เฒ่าซึ่งมีอายุตั้งแต่ 60 – 70 ปีขึ้นไป มาทำ "พิธีทิ้งข้าว" โดยแม่เฒ่าจะนำเอาข้าวสุกมาปั้นเป็นก้อน แล้วใช้ก้อนข้าวนี้ลูบหรือลากไปตามตัวเด็กตั้งแต่ศรีษะถึงปลายมือปลายเท้า ส่วนปากก็กล่าวเรียกผีสางให้มากินก้อนข้าวที่อยู่ในมือแล้วพากันไปเสีย อย่าได้มารบกวนเด็กอีกเลย เมื่อกล่าวเรียกผีสางจบแล้ว แม่เฒ่าจะบ้วนน้ำลายใส่ก้อนข้าวแล้วโยนก้อนข้าวทิ้งไปทางทิศตะวันตกเป็นอันเสร็จพิธี[2]

วิธีเรียกขวัญและสู่ขวัญ เด็กหากเกิดอาการไม่สบาย ปวดหัว ตัวร้อน พ่อแม่ของเด็กจะไปเชิญแม่เฒ่ามาทำพิธี ซึ่งพิธีดังกล่าวมีอยู่ด้วยกัน 2 ขั้นตอน คือ ขั้นตอนการเรียกขวัญ และขั้นตอนการสู่ขวัญให้เด็ก

1. การเรียกขวัญ พ่อแม่ของเด็กต้องจัดเตรียมสิ่งของ สำหรับใช้ในการทำพิธีเรียกขวัญ ได้แก่ ข้าวสุก 1 ก้อน ไข่ต้ม 1 ฟอง เกลือ 1 ถ้วย แล้วนำของทั้งหมดนี้ใส่ไว้ในกล่องข้าว หรือที่ชาวพวน เรียกว่า "แอบข้าว" หลังจากนั้นแม่เฒ่าจะใช้ผ้าขาวม้าห่อกล่องข้าวเอาไว้ แล้วนำขึ้นสะพายบ่าเดินออกจากบ้านไปตามเส้นทางหัวบ้านหรือท้ายบ้าน ปากก็พูดพร่ำเรียกขวัญของเด็กให้มารับประทานข้าวกับไข่ในกล่องข้าวที่ตนสะพายอยู่นั้น เมื่อเดินไปพอสมควรแล้วจึงกลับมาที่บ้านของเด็ก และมอบกล่องข้าวให้แก่เด็กซึ่งพ่อแม่ของเด็กจะนำเด็กมาคอยรับ ในเวลากลางคืนเมื่อเด็กเข้านอน พ่อแม่ของเด็กจะนำกล่องข้าวนั้นไปวางไว้ที่บนหัวนอนของเด็ก เป็นอันเสร็จขั้นตอนของการเรียกขวัญข้าว[3]

---

[1] สัมภาษณ์ นายสำเร็จ หน่ายทุกข์ อายุ 61 ปี 80 หมู่ 1 ต.บ้านกลับ อ.บ้านหมี่ จ.ลพบุรี

[2] แหล่งเดิม.

[3] สัมภาษณ์ นางอุดม หน่ายทุกข์ อายุ 58 ปี 80 หมู่ 1 ต.บ้านกลับ อ.บ้านหมี่ จ.ลพบุรี

2. การสู่ขวัญ ตอนเช้าของวันรุ่งขึ้น พ่อแม่ของเด็กต้องจัดเตรียมสิ่งของ ได้แก่ ถาด 1 ใบ ในถาดใส่ชามไว้ 3 ใบ พร้อมด้วยกล่องข้าวซึ่งแม่เฒ่านำไปทำพิธีเรียกขวัญเมื่อวานนี้ ส่วนชามทั้ง 3 ใบที่เตรียมไว้ให้นำไปใส่ข้าวสุก 1 ใบ ใส่เกลือป่น 1 ใบ และปล่อยให้ว่างไว้ 1 ใบ เมื่อแม่เฒ่ามาถึงบ้านของเด็กแล้ว พ่อแม่ของเด็กจึงยกถาดที่จัดเตรียมไว้พร้อมด้วยกล่องข้าวไปให้แม่เฒ่าพร้อมกับพาเด็กไปด้วย แม่เฒ่าจะเปิดฝากล่องข้าวแล้วหยิบไข่ต้มมาปอก ปอกเสร็จจึงวางไข่ลงในชามที่ว่างเปล่าอยู่ จากนั้นจึงเริ่มพิธีทำขวัญหรือ "สู่ขวัญ" โดยแม่เฒ่าจะกล่าวคำเรียกขวัญมาสู่ตัวเด็ก ขณะเดียวกันแม่เฒ่าจะหยิบไข่ต้มคำเล็กๆ หยิบข้าวสุกคำเล็กๆ จิ้มกับเกลือ แล้วนำไปวางบนศีรษะของเด็ก และมือของเด็ก แม่เฒ่าจะกระทำอยู่เช่นนี้เรื่อยไปจนกระทั่งกล่าวคำสู่ขวัญจบ หลังจากแม่เฒ่ากล่าวคำสู่ขวัญจบแล้ว ข้าวสุก ไข่ต้ม และเกลือที่ยังเหลืออยู่จะนำไปให้เด็กรับประทานต่อไป เป็นอันเสร็จขั้นตอนของการสู่ขวัญ[1]

นอกจากวิธีที่กล่าวมาข้างต้นแล้ว ชาวพวนยังมีวิธีการรักษาโรคภัยไข้เจ็บด้วยวิธีอื่นอีก เช่น รักษาด้วยวิธีการดน้ำมนต์ รักษาด้วยวิธีการเสี่ยงทาย เป็นต้น

ประเพณี

ประเพณีของชาวพวนสามารถจำแนกได้เป็น 2 ลักษณะ คือ ประเพณีที่เกี่ยวกับชีวิตและประเพณีที่เกี่ยวกับศาสนา

1. ประเพณีที่เกี่ยวกับชีวิต

การแต่งงาน

การแต่งงานเริ่มต้นจากฝ่ายชายต้องหาวันฤกษ์งามยามดีจัดเถ้าแก่ไปสู่ขอหญิงที่ตนจะแต่งงานด้วย เถ้าแก่ที่ไปสู่ขอต้องไปเป็นคู่คือ 2 คน 4 คน หรือ 6 คน เถ้าแก่ต้องเป็นคนประพฤติดีมีศีลธรรม มีครอบครัวและอยู่ครองกันด้วยความราบรื่นเป็นสุข การไปสู่ขอครั้งนี้เรียกว่า "ไปเจาะสาว" เมื่อเจรจาสู่ขอเป็นที่ตกลงกันเรียบร้อยแล้ว ฝ่ายชายจะกำหนดวันให้เถ้าแก่ไปอีกครั้งหนึ่งเพื่อไปตกลงเรื่องวันแต่งงานให้ฝ่ายหญิงทราบเป็นการแน่นอน การไปครั้งที่สองนี้ฝ่ายชายต้องจัดเตรียมสิ่งของไปด้วย สิ่งของที่ต้องจัดเตรียมไปได้แก่[2]

1. หมาก 2 ไหมมัดติดกัน
2. ห่อยาเส้น ซึ่งมีจำนวนห่อตามที่ฝ่ายหญิงเรียกร้อง มัดห่อยาด้วยฟางไม่ใช้ตอกมัด เพราะชาวพวนถือเป็นประเพณีว่าสิ่งของที่จะนำมาใช้ในพิธีแต่งงาน ต้องมีชื่อและความหมายที่เป็นสิริมงคล ตอก มีความหมายถึง การตอก การตี เช่น ตอกตะปู ตีตะปู ดังนั้นจึงใช้ไม่ได้
3. ไต้ 1 คู่ มัดติดกัน
4. กระเทียม 4 หัว มัดเป็น 2 มัด มัดละ 2 หัว แล้วจึงมัดติดกันอีกครั้งหนึ่ง

---

[1] สัมภาษณ์ นางอุดม หน่ายทุกข์ อายุ 58 ปี 80 หมู่ 1 ต.บ้านกลับ อ.บ้านหมี่ จ.ลพบุรี

[2] วิเชียร วงศ์วิเศษ. (2525). *ไทยพวน*. หน้า 77.

5. เกลือ 2 ห่อมัดติดกัน

เมื่อถึงวันที่นัดหมายกันไว้ ฝ่ายชายก็จะจัดสิ่งของที่เตรียมไว้ข้างต้นใส่ย่ามให้เถ้าแก่เป็นผู้สะพายไป เถ้าแก่ที่ไปคราวนี้เป็นหญิงที่มีสามีแล้ว มีความประพฤติดีมีศีลธรรม เรียกว่า "แม่เซ้อ"

สิ่งของที่จัดใส่ย่ามให้เถ้าแก่สะพายไปนี้ถือเป็นเคล็ดว่า ต้องมัดของให้ติดกันเป็นคู่เพื่อให้คู่บ่าวสาวมีความรักต่อกัน อยู่ครองกันยั่งยืนจนเฒ่าจนแก่ อย่าได้มีใจเหินห่างเลิกร้างกันและขอให้มีความรุ่งเรืองสว่างไสวเหมือนอย่างไต้ที่จุดไฟ ขอให้มีเกียรติคุณ ชื่อเสียงขจรขจายเหมือนอย่างความหอมของกระเทียม ขอให้มั่นคงอยู่ในความดีของตนเสมือนเกลือที่รักษาความเค็ม ส่วนหมากและยาเส้นเป็นของสำหรับต้อนรับแขก ที่นำไปให้ก็เพื่อเป็นเครื่องเตือนใจว่าเมื่อแต่งงานมีเหย้ามีเรือนแล้ว แม่บ้านก็ควรจัดเตรียมของนี้ไว้ประจำบ้านเสมออย่าได้ขาด

เมื่อเถ้าแก่ของฝ่ายชายไปถึงบ้านของฝ่ายหญิงแล้วจึงนำของทั้งหมดที่ใส่ย่ามสะพายไปมอบให้แก่คนของฝ่ายหญิงที่มารอรับอยู่ จากนั้นฝ่ายหญิงจะนำห่อยาเส้นที่ได้ไปแจกจ่ายแก่ญาติมิตรของตนทุกคนจนทั่วกัน การนำห่อยาเส้นไปแจกจ่ายแก่ญาตินี้เป็นเสมือนการมาบอกให้ทราบว่าตนจะแต่งงานแล้ว ส่วนญาติที่ได้รับห่อยาเส้นไปก็จะห่อของเช่น พริก ถั่ว งา เกลือไปให้ 2 เท่า เช่น ได้รับยาเส้นไป 1 ห่อ จะห่อของกลับคืนไปให้ 2 ห่อ เมื่อญาตินำของมาให้หมดแล้ว เถ้าแก่ฝ่ายหญิงจะนำห่อของทั้งหมดใส่หาบเพื่อมอบให้เถ้าแก่ฝ่ายชาย เมื่อเสร็จเรียบร้อยแล้วจึงพากันกลับ

ในวันแต่งงาน เรียกว่า "วันก่ายสาว" ฝ่ายชายจะต้องจัดขันหมากใส่พานไว้ชุดหนึ่ง สิ่งของที่จัดใส่พาน ได้แก่[1]

1. หมาก 4 ชิ้น ชิ้นละ 4 คำ
2. เต้าปูน 2 เต้า เต้ายา 2 เต้า
3. พลู 4 ใบ สีเสียด 4 คำ ใช้มีดตัดแต่ไม่ให้ขาดออกจากกัน
4. มีด 2 เล่ม มีดนี้จัดทำขึ้นไว้สำหรับใช้ในพิธีแต่งงานโดยเฉพาะ เรียกว่า "มีดฮ่วมโฮง" เป็นมีดที่ทำฝัก 2 ฝักติดกัน

เมื่อจัดของทั้งหมดใส่พานเรียบร้อยแล้วจึงใช้ผ้าคลุมเพื่อให้คนถือไปพร้อมกับเถ้าแก่ และจะต้องจัดขันหมากอีกชุดหนึ่งใส่กระบุง 2 ใบ ให้คนหาบไป เรียกว่า "หาบหัวหมาก" ของที่จัดใส่หาบได้แก่[2]

1. หมาก 2 มัด มัดละ 10 ไหม
2. ชะลอมใส่ไข่ 2 ใบ มัดติดกัน เรียกว่า "หับไข่"
3. ตีนแหทำด้วยตะกั่วลักษณะเหมือนโซ่ 1 ตีน
4. ถุงใส่งา 2 ถุงมัดติดกัน เรียกว่า "ไห่งา"
5. หม้อนึ่ง 1 ใบ ไหนึ่งข้าว 1 ใบ
6. ตะเกียบเงิน 1 คู่ ตะเกียบทอง 1 คู่ ตะเกียบเงินทาด้วยปูนขาว ตะเกียบทองทาด้วยขมิ้นชัน เรียกว่า "ถู่เงิน ถู่ทอง"
7. ห่อหมกไก่ ห่อหมกปลา เรียกว่า "เมาะไก่ เมาะปลา"
8. ข้าวต้มมัด
9. กล้วย 1 คู่ เผือก 1 คู่ มัน 1 คู่ อ้อย 1 คู่

---

[1] วิเชียร วงศ์วิเศษ. (2525). *เล่มเดิม*. หน้า 78.

[2] *แหล่งเดิม*. หน้า 78-79.

จัดของทั้งหมดใส่กระบุงให้เรียบร้อย แล้วให้คนหาบไปพร้อมเถ้าแก่ เมื่อได้ฤกษ์งามยามดีเถ้าแก่จึงจัดขบวนขันหมากไปยังบ้านเจ้าสาว ในขบวนขันหมากจะมีคนถือดาบนำหน้าขบวน 1 คน และเดินคุมข้างหลังขบวนอีก 1 คน ทั้งนี้ก็เพื่อป้องกันขบวนขันหมาก ด้วยเกรงว่าจะมีคนมาแย่งชิงขันหมาก

เมื่อขบวนขันหมากไปถึงบ้านเจ้าสาวแล้ว เถ้าแก่ฝ่ายเจ้าสาวจะให้คนนำขันหมากซึ่งจัดเช่นเดียวกับของเจ้าบ่าวออกมาตั้งเคียงกัน แล้วต่างฝ่ายต่างก็เชื้อเชิญให้รับประทานหมากของกันและกัน จากนั้นเถ้าแก่ฝ่ายเจ้าบ่าวจะมอบเงินค่าน้ำนมให้แก่พ่อแม่ของเจ้าสาวตามประเพณีในแต่ละหมู่บ้านจะกำหนดจำนวนเงินค่าน้ำนมแตกต่างกันออกไป เช่น บ้านกล้วย-เงินค่าน้ำนม 42 บาท 2 สลึง ส่วนบ้านทราย-เงินค่าน้ำนม 32 บาท 2 สลึง เป็นต้น และฝ่ายเจ้าบ่าวก็จะต้องจ่ายเงินค่าน้ำนมให้ครบตามจำนวนที่กำหนดไว้ จะจ่ายขาดหรือเกินกว่าที่กำหนดไม่ได้ นอกจากนี้ฝ่ายเจ้าบ่าวยังจะต้องจ่ายเงินเพิ่มให้แก่ฝ่ายเจ้าสาวอีกด้วยในบางกรณี ดังต่อไปนี้[1]

1. ถ้าฝ่ายเจ้าสาวมีพี่ชายหรือพี่สาวร่วมบิดามารดาเดียวกันซึ่งยังไม่ได้แต่งงาน แต่เจ้าสาวแต่งงานก่อนพี่ชายพี่สาว ฝ่ายเจ้าบ่าวจะต้องถูกเรียกเงินให้แก่พี่ชายพี่สาวของเจ้าสาวอีก ทั้งนี้สุดแล้วแต่จะตกลงกันในสมัยก่อนให้กันแค่พอเป็นพิธีเท่านั้น แต่ในปัจจุบันเรียกกันเป็นจำนวนเงินคนละ 100 บาท เงินนี้เรียกว่า "เงินแข็งอ้ายเงินแข็งเอ้ย"

2. ถ้าเจ้าสาวยังไม่เคยแต่งงานเลย ถือว่ายังเป็นสาวบริสุทธิ์ ฝ่ายเจ้าบ่าวก็ต้องเพิ่มเงินให้แก่ฝ่ายเจ้าสาวเป็นพิเศษอีกเช่นเดียวกัน จะเพิ่มเงินให้อีกเท่าไรนั้นก็สุดแล้วแต่จะตกลงกันเรียกว่า "เงินต่อหมีด"

เจ้าบ่าวจะไปถึงบ้านเจ้าสาวหลังจากที่เถ้าแก่จัดการมอบเงินกันเสร็จเรียบร้อยแล้ว เมื่อเจ้าบ่าวไปถึงก็ไม่ต้องทำพิธีอะไรอีก เพียงแต่จะมีการเลี้ยงอาหารกันเท่านั้น หลังจากรับประทานอาหารเสร็จ เถ้าแก่และคณะของฝ่ายเจ้าบ่าวก็กลับได้ เพราะถือว่าการแต่งงานได้เสร็จเรียบร้อยแล้ว แต่สำหรับเจ้าบ่าวนั้น หลังจากแต่งงานแล้วจะกลับไปบ้านของตนอีกไม่ได้เป็นเวลา 3 วัน จนกว่าทางฝ่ายเจ้าสาวจะจัดทำพิธีให้กลับบ้านตามประเพณีเสียก่อน

ในวันที่สามหลังจากวันแต่งงาน ฝ่ายทางบ้านของเจ้าสาวจะต้องจัดทำขนมให้เจ้าบ่าวกลับบ้านเพื่อนำไปฝากพ่อแม่และญาติพี่น้องของเจ้าบ่าว ขนมที่จัดทำไป ได้แก่ ขนมเปียกปูน เรียกว่า "ข้าวปาด" ข้าวต้มมัด ขนมทั้งสองอย่างนี้ห้ามใส่มะพร้าว ข้าวเกรียบข้าวแดงทอด จัดไปให้เพียงพอสำหรับแจกญาติพี่น้องของเจ้าบ่าวอย่างทั่วถึง การกลับบ้านของเจ้าบ่าวนั้นให้ใช้เส้นทางเดิม คือ เมื่อวันแต่งงานเดินมาตามเส้นทางไหนก็ให้เดินกลับตามเส้นทางนั้น เรียกว่า "ขืนฮอย" เมื่อกลับถึงบ้านเจ้าบ่าวจะนอนค้างอยู่ที่บ้านของตนได้หนึ่งคืน

หลังจากจัดทำพิธีให้เจ้าบ่าวกลับบ้านของตนแล้ว คราวนี้แม่ของเจ้าบ่าวก็จะต้องหาโอกาสไปเยี่ยมลูกสะใภ้ให้ได้สักวันหนึ่ง เรียกว่า "ไปเยี่ยมลูกเภ้อ" ตราบใดที่แม่สามียังไม่ได้ไปเยี่ยมลูกสะใภ้ ลูกสะใภ้ก็จะขึ้นบ้านพ่อแม่สามีไม่ได้เป็นอันขาด เมื่อแม่สามีไปเยี่ยมลูกสะใภ้แล้วลูกสะใภ้จึงจะไปเยี่ยมพ่อแม่สามีได้

ประเพณีที่ลูกสะใภ้ไปเยี่ยมพ่อแม่สามีนี้ ไม่ได้มีการกำหนดระยะเวลาไว้ว่าหลังจากแต่งงานแล้วกี่วันจึงให้ไปเยี่ยม ทั้งนี้สุดแล้วแต่ลูกสะใภ้ว่าจะทำของที่จะนำไปเยี่ยมเสร็จเมื่อไร เมื่อทำเสร็จแล้วจึงค่อยไป สิ่งของที่ต้องจัดทำในการไปเยี่ยมพ่อแม่สามีซึ่งใช้เวลามาก คือ ผ้านุ่ง ผ้าซิ่น ผ้าขาวม้า เพราะต้องทอเองทั้งหมด ผ้าที่จะนำไปเยี่ยมนี้ก็เฉพาะแต่พ่อแม่สามี และญาติผู้ใหญ่ที่ใกล้ชิดเท่านั้น คล้ายกับว่าจัดผ้าไปไหว้พร้อมกับจัดขนมเหมือนอย่างที่จัดให้สามีกลับบ้านเมื่อแต่งงานได้สามวันนั้นไปด้วย ในการไปเยี่ยมพ่อแม่

---

[1] วิเชียร วงศ์วิเศษ. (2525). *เล่มเดิม*. หน้า 80-81.

สามีนี้ต้องจัดผู้นำไปด้วย 1 คน ผู้นำนั้นต้องเป็นหญิงที่มีสามีแล้วและต้องเป็นคนที่มีอายุไม่มากนักเพราะจะต้องเดินมาก คือต้องนำไปเยี่ยมญาติของสามีทุกบ้าน หญิงที่เป็นผู้นำไปนี้เรียกว่า "แม่เซ้อ" ในการไปเยี่ยมพ่อแม่สามีนี้ มีข้อกำหนดในเรื่องการแต่งกายของแม่เซ้อและสะใภ้ไว้ดังนี้

1. แม่เซ้อ นุ่งผ้าซิ่นตาเดิบซึ่งเป็นผ้าซิ่นสำหรับคนแก่นุ่งตามปกติ แม้แม่เซ้อมีอายุยังไม่ถึงเกณฑ์ที่จะนุ่งผ้าชนิดนี้ก็จำเป็นจะต้องนุ่ง ใช้ผ้าขาวม้าสี จะเป็นสีอะไรก็ได้รัดอก เรียกว่า "แห้งตู้" มีผ้าแพรสีขาวเฉลียงบ่าผืนหนึ่ง ใส่เครื่องประดับ เช่น เครื่องทอง เพชรพลอย ตามความเหมาะสมของวัย

2. สะใภ้ นุ่งผ้าซิ่นตาเดิบเช่นเดียวกับแม่เซ้อ ใช้ผ้าขาวม้าสีเหลืองรัดอก มีผ้าแพรสีขาวเฉลียงบ่าผืนหนึ่ง เกล้าผมจุกแล้วปักปิ่น ใส่เครื่องประดับ เช่น สร้อยข้อมือ แหวน ต่างหู ตามแต่จะมี

เมื่อได้ฤกษ์งามยามดี แม่เซ้อและสะใภ้ก็จะพากันไปบ้านพ่อแม่สามีเพื่อมอบของที่เป็นส่วนของพ่อแม่สามีและของที่จะเยี่ยมญาติทั้งหมดให้แก่พ่อแม่สามีด้วยความเคารพนับถือ ต่อจากนั้นเป็นหน้าที่ของแม่สามีและญาติที่จะมาต้อนรับ แล้วจัดของใส่หาบให้สะใภ้นำไปเยี่ยมญาติคนอื่นๆ ต่อไป เมื่อเยี่ยมญาติจนครบหมดแล้วจึงค่อยกลับมาบ้านพ่อแม่สามีอีกครั้ง บ้านญาติที่จะต้องจัดของไปเยี่ยมนั้น แบ่งออกได้เป็น 3 ประเภท คือ[1]

1. บ้านญาติผู้ใหญ่ที่ใกล้ชิด สะใภ้ต้องนำผ้าสำหรับผู้ใหญ่คนละ 1 ชุด และ ขนม 1 หาบไปมอบให้
2. บ้านญาติที่ห่างไกลหน่อย สะใภ้จะต้องนำขนม 1 หาบไปมอบให้
3. บ้านญาติที่ห่างไกลมาก สะใภ้ต้องนำขนม 1 กระบุงไปมอบให้

ระหว่างที่สะใภ้กำลังไปเยี่ยมบ้านญาติอยู่นั้น ทางบ้านพ่อแม่สามี บรรดาญาติที่ได้รับการเยี่ยมเยียนจากสะใภ้แล้วจะพากันนำเงินมอบให้แก่สะใภ้มากบ้างน้อยบ้างตามสมควรแก่ฐานะของตน แล้วพ่อแม่สามีก็จะเป็นผู้นำเงินเหล่านี้รวบรวมมอบให้แก่สะใภ้ต่อไป การที่ญาติฝ่ายสามีรวบรวมเงินมอบให้แก่สะใภ้นี้เข้าใจว่าคงเป็นการช่วยเหลือเพื่อให้ลูกหลานทั้งสองนำเงินนี้ไปสร้างเนื้อสร้างตัวต่อไป เมื่อเยี่ยมเยียนญาติฝ่ายสามีเสร็จแล้วสะใภ้ก็กลับบ้านของตนในเย็นวันนั้น

การคลอดลูก

หญิงเมื่อตั้งครรภ์ใกล้จะคลอด สามีจะต้องไปตัดไม้สะแกในป่าเพื่อใช้เป็นฟืนสำหรับอยู่ไฟ เหตุผลที่ต้องใช้ไม้สะแกมาทำเป็นฟืนก็เพราะว่า ไม้สะแกเมื่อจุดไฟแล้วจะไม่แตกปะทุเหมือนอย่างไม้ชนิดอื่น เมื่อหาฟืนได้มากพอสมควรแล้วจึงขนฟืนมาตั้งเรียงกองไว้ที่หน้าบ้าน รอจนกว่าภรรยาปวดท้องใกล้จะคลอด สามีจึงค่อยไปผลักกองฟืนให้ล้มลง ผู้ที่มาทำคลอดให้คือหญิงชาวบ้านซึ่งมีอายุแล้ว เรียกว่า "หมอตำแย" หมอตำแยไม่เคยได้ศึกษาเล่าเรียนวิชาความรู้ในเรื่องการทำคลอดมาเลย เป็นเพียงแต่ผู้สนใจในด้านนี้เคยดูและจดจำเอามา ในการทำคลอดหมอตำแยก็จะไม่ได้สิ่งตอบแทนใดๆ เป็นการทำคลอดให้ด้วยจิตเมตตากรุณาในฐานะที่เป็นญาติและเป็นเพื่อนบ้านใกล้เรือนเคียงกัน

หลังจากคลอดลูกแล้ว แม่ของเด็กจะต้องรับประทานยา ยาดังกล่าวนี้มีส่วนประกอบอยู่เพียง 2 อย่างเท่านั้นคือ เกลือ กับ มะขามเปียก จากนั้นจึงนำเอาฟืนที่จัดหาไว้นั้นมาจุดไฟ เรียกว่า "ดั้งไฟ" จัดการทำพิธีให้แม่ของเด็กอยู่ไฟ ใน 3 วัน 3 คืนแรกต้องให้นั่งอยู่ ห้ามไม่ให้นอนราบลงกับพื้นเป็นอันขาด ถ้าง่วง

---

[1] วิเชียร วงศ์วิเศษ. (2525). *เล่มเดิม*. หน้า 83.

นอนต้องการจะหลับก็ให้นั่งหลับ ทั้งนี้เพราะถือกันว่าเพื่อป้องกันไม่ให้เลือดไหลย้อนกลับขึ้นมาทางส่วนบนของร่างกาย

เมื่อจัดการจุดไฟเรียบร้อยแล้ว สามีต้องไปหาปลาที่มีขนาดเท่าๆ กันมา 2 ตัว จะใช้ปลาอะไรก็ได้ แต่ส่วนใหญ่แล้วจะนิยมใช้ปลาดุกเสียบไม้แขวนห้อยหัวลงแล้วนำมาย่างบนเตาไฟนั้น ทั้งนี้เพื่อเหตุผลอะไรไม่มีใครทราบ

การอยู่ไฟหรือที่ชาวพวนเรียกว่า " อยู่กำ" คำว่า "กำ" ในที่นี้หมายความว่างดเว้น กล่าวคือในระหว่างการอยู่ไฟหรือกำนี้ แม่ของเด็กจะต้องงดเว้นการรับประทานอาหารทุกชนิด จะรับประทานได้แต่เฉพาะข้าวกับเกลือเท่านั้น ทั้งนี้เพื่อป้องกันไม่ให้เป็นพิษต่อร่างกาย และเพื่อให้แผลหายเร็ว วิธีรับประทานดังกล่าวทำโดยนำข้าวมาคลุกกับเกลือแล้วปั้นเป็นก้อนยาวๆ เรียกว่า "ข้าวทู้" สำหรับเก็บไว้รับประทาน การอยู่ไฟนี้หากเป็นการคลอดลูกคนแรกต้องอยู่ไฟอย่างน้อย 1 เดือน สำหรับการคลอดลูกคนต่อๆ ไปก็อยู่พอสมควร

สำหรับเด็ก เมื่อจัดการเรื่องของแม่เด็กเรียบร้อยแล้วจึงจัดการตัดสายสะดือเรียกว่า "ตัดสายแห่" โดยใช้ไผ่หรือไม้รวกที่มีคมตัด หลังจากตัดสายสะดือและนำสายสะดือไปล้างน้ำให้สะอาด แล้วนำมาใส่ลงในกระบอกไม้ไผ่และเอาเกลือโรยเล็กน้อย จากนั้นจึงนำกระบอกไม้ไผ่ซึ่งใส่สายสะดือไปฝังไว้ที่ใต้บันไดทางขึ้นบ้าน และต่อไปหากมีลูกอีกสักกี่คนก็ตาม ให้นำสายสะดือของลูกมาฝังรวมกันไว้ ณ ที่แห่งเดียวกันนี้ทั้งหมด เนื่องจากถือกันเป็นเคล็ดว่าเพื่อให้ลูกมีความรักความห่วงใยบ้านเกิดของตน หลังจากตัดสายสะดือแล้วจึงจัดการป้อนข้าวให้เด็ก เรียกว่า "แกล้มข้าว" ถ้าเด็กเป็นชายจะให้ผู้ชายป้อน ถ้าเด็กเป็นหญิงก็ให้ผู้หญิงป้อน ผู้ที่มาทำหน้าที่ป้อนข้าวให้เด็กนั้นจะต้องเป็นคนดีมีศีลธรรมและมีสติปัญญาเฉลียวฉลาด ซึ่งส่วนมากก็คือพ่อแม่ของเด็กนั่นเองเป็นผู้ป้อน การป้อนข้าวให้เด็กนี้จะป้อนเพียง 3 คำ โดยการเอาข้าวไปแตะที่ริมฝีปากของเด็กพอเป็นพิธีเท่านั้น

เมื่อเด็กอายุครบ 1 เดือน แม่ของเด็กจึงจะเลิกอยู่ไฟ เรียก "ออกไฟ" หรือ "ออกกำ" หลังจากที่แม่ของเด็กออกไฟแล้ว จะต้องทำพิธีโกนผมไฟและทำขวัญให้เด็กด้วย สิ่งของที่ต้องจัดเตรียมไว้สำหรับการโกนผมไฟและทำขวัญให้เด็ก คือ กรรไกรและมีดโกน น้ำพระพุทธมนต์ ด้ายสำหรับผูกข้อมือ เมื่อได้เวลาฤกษ์งามยามดีจะโกนผมก็ให้ผู้เฒ่าผู้แก่ซึ่งเป็นคนมีศีลธรรมเอากรรไกรชลิบผมให้ก่อน ส่วนการทำขวัญจะต้องจัดสำรับข้าวปลาอาหาร 2 สำรับซึ่งประกอบด้วย ไก่ต้ม 1 ตัว ไข่ต้ม 2 ฟอง และจะมีหมอทำขวัญอีก 1 คน หลังจากโกนผมไฟและทำขวัญให้เด็กเสร็จเรียบร้อยแล้วจึงพาเด็กไปอาบน้ำ นำไข่ต้ม 2 ฟองมาลอยในน้ำให้เด็กอาบ และต้องนำไข่ลอยน้ำให้เด็กอาบเป็นเวลา 3 วัน เนื่องจากถือเป็นเคล็ดว่า เพื่อให้เด็กมีผิวพรรณขาวละเอียดเหมือนอย่างไข่ หลังจากอาบน้ำให้เด็กเสร็จแล้ว ผู้เฒ่าผู้แก่จะมาผูกข้อมือให้แม่และเด็กเป็นการให้ศีลให้พร เสร็จแล้วจะเลี้ยงข้าวปลาอาหารกัน ต่อจากนั้นแม่และเด็กจะต้องหาโอกาสไปขอขมาผู้ที่ทำคลอดให้แก่ตน เพราะถือว่าผู้ทำคลอดได้มาถูกต้องสิ่งสกปรกในร่างกายของตน ในการไปขอขมานี้บางคนก็นำสตางค์ไปให้แก่ผู้ทำคลอดด้วย 1 เฟื้องบ้าง 1 สลึงบ้าง บางคนก็ซื้อผ้าขาวยาวขนาดเป็นผ้าห่มเฉลียงบ่าได้ 1ผืน สำหรับใช้เป็นผ้าห่มเฉลียงบ่าไปรักษาศีลที่วัดในวันพระ เพราะผู้ทำคลอดเป็นคนที่มีอายุที่ถือศีลแล้ว

การบวช

การบวชนับเป็นประเพณีที่สำคัญอย่างหนึ่งของชาวพวน ชาวพวนต้องการที่จะให้ลูกหลานของตนได้บวชเพื่อเป็นการสืบทอดให้พระพุทธศาสนายืนยาวต่อไป การบวชที่นิยมทำกันมี 2 อย่างคือ บวชเป็นภิกษุ เรียกว่า อุปสมบท และบวชเป็นสามเณร เรียกว่า บรรพชา

ชาวพวนส่วนมากนิยมบวชกันในเดือนสี่หรือเดือนมีนาคม การบวชจะบวชพร้อมกันเป็นจำนวนมาก ตั้งแต่ 20 – 30 คน ผู้ที่เกิดปีเดียวกันเมื่ออายุครบบวชก็มักจะบวชพร้อมกัน บรรดาผู้ที่มีลูกหลานเมื่อลูกหลานมีอายุเข้าสู่วัยที่สมควรจะบวชได้ก็จะจัดการให้ลูกหลานได้บวชกันทุกคน ดังนั้นชายชาวพวนจึงแทบจะหาผู้ที่ไม่ได้บวชไม่ได้เลย ทั้งนี้เพราะชาวพวนเชื่อมั่นในอานิสงค์ของการบวชที่ว่า ผู้ใดยังไม่ได้บวชลูกหลานไว้ในพระพุทธศาสนาผู้นั้นเชื่อว่ายังไม่ได้เป็นญาติสนิทใกล้ชิดพระพุทธศาสนา ผู้ใดได้บวชลูกหลานไว้ในพระพุทธศาสนาแล้ว ผู้นั้นเชื่อว่าได้เป็นญาติสนิทใกล้ชิดพระพุทธศาสนา และชาวพวนก็ยังมีความเชื่อว่าเมื่อลูกหลานบวชในพระพุทธศาสนาแล้ว หากบิดามารดาตายไปเสวยทุกขเวทนาอยู่ในนรกภูมิจะสามารถช่วยบิดามารดาให้พ้นจากนรกภูมิได้ เพื่อต้องการผลดังกล่าวนี้ เมื่อลูกหลานมีอายุสมควรที่จะบรรพชาเป็นสามเณรได้ คือมีอายุอยู่ในช่วง 13 – 15 ปี ก็จะจัดการให้ลูกหลานได้บรรพชา การบรรพชาเป็นสามเณรไม่มีพิธีรีตองยุ่งยากนัก เพียงแต่ในเวลาเย็นก่อนวันบรรพชาหนึ่งวันจะไปบอกให้ญาติสนิทมาร่วมทำขวัญกันเท่านั้น พอรุ่งเช้าบิดามารดาจึงนำไปวัดเพื่อบรรพชา เมื่อบรรพชาเป็นสามเณรแล้วเรียกว่า "จั่วอ้าย" สำหรับผู้ที่มีอายุครบบวชเป็นพระได้ ก็จะจัดการบวชเป็นพระต่อไป การบวชเป็นพระหรือการอุปสมบทนั้นมีพิธีรีตองมากกว่าการบวชเป็นสามเณร เช่น จะต้องเชิญญาติสนิทมิตรสหายมาร่วมอนุโมทนาด้วย ต้องจัดหาอาหารคาวหวานไว้เลี้ยงผู้ที่มาร่วมอนุโมทนาและถวายพระวันอุปสมบททั้งเช้าและเพลด้วย เวลานำนาคเข้าวัดก็จะต้องแห่แหนกันอย่างเอิกเกริก และถ้าหากอุปสมบทพร้อมกันหลายคน ตั้งแต่ 20 คนขึ้นไป ยิ่งมีพิธีรีตองเพิ่มขึ้นอีก ในเวลาเย็นก่อนวันอุปสมบทหนึ่งวันจะมีการทำขวัญนาค ต่อจากนั้นพระสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์ รุ่งเช้าถวายอาหารบิณฑบาตแก่พระสงฆ์ และเลี้ยงอาหารญาติที่มาร่วมทำบุญตักบาตร จากนั้นจึงแห่นาคไปวัดเพื่อทำการอุปสมบทต่อไป เมื่ออุปสมบทเป็นพระแล้ว เรียกว่า "จ้าวหัว"[1]

การทำศพ

ชาวพวนไม่นิยมเก็บศพไว้หลายวัน ถ้าตายในวันที่ไม่ห้ามฝังศพหรือเผาศพ และมีเวลาพอที่จะจัดการฝังหรือเผาได้ก็จะจัดการนำไปฝังหรือเผาเลย เช่น ตายในเวลาเช้า จะนำไปเผาในเวลาเย็น เมื่อมีคนตาย ญาติพี่น้องและเพื่อนบ้านใกล้เรือนเคียงจะมาช่วยโดยพร้อมหน้ากัน บรรดาผู้ที่เป็นญาติใกล้ชิดจะช่วยกันจัดการอาบน้ำศพ แล้วนำศพไปนอนหันศีรษะไปทางทิศใต้หรือทิศตะวันตก ทั้งนี้สุดแต่สถานที่จะอำนวยให้ จากนั้นจึงนำเอาผ้ามาขึงไว้รอบศพเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า การทำเช่นนี้เรียกว่า "ดอย" เป็นการนำศพไปดอยไว้เพื่อคอยบรรจุลงในโรงศพ และที่ต้องนำเอาผ้ามาขึงไว้รอบศพก็เพื่อป้องกันไม่ให้แมวกระโดดข้ามได้ เพราะเชื่อกันว่าถ้าแมวกระโดดข้ามศพ ศพจะลุกขึ้นนั่ง[2]

---

[1] สัมภาษณ์ นายสำเร็จ หน่ายทุกข์ อายุ 61 ปี 80 หมู่ 1 ต.บ้านกล้วย อ.บ้านหมี่ จ.ลพบุรี

[2] แหล่งเดิม.

เมื่อดอยศพเสร็จเรียบร้อยแล้ว พวกที่ชำนาญในงานช่างไม้ก็จะมาช่วยกันทำโรงศพหรือที่ชาวพวนเรียกกันว่า "โมง" เมื่อเสร็จเรียบร้อยแล้วจึงนำเอาศพบรรจุลงในโรงศพ ต่อจากนั้นจึงไปนิมนต์พระมาสวดมาติกาบังสุกุล เรียกว่านิมนต์มาให้บุญหรือมาโปรดสัตว์ เพราะถือเป็นธรรมเนียมว่า เมื่อคนตายแล้วต้องไปนิมนต์พระมาโปรดในทันทีอย่ารอให้ศพเย็น ขณะเดียวกันที่บ้านของคนตาย เจ้าของบ้านจะต้องตั้งขันน้ำส้มป่อยไว้ที่เชิงบันได เพื่อบรรดาผู้ที่มาบ้านคนตายจะได้ใช้น้ำส้มป่อยนี้ประพรมศรีษะก่อนที่จะกลับบ้านของตน เพราะชาวพวนเชื่อกันว่าเมื่อเอาน้ำส้มป่อยมาประพรมศรีษะแล้ว ผีสางที่จับหรือเกาะอยู่ตามเนื้อตามตัวและเสื้อผ้าก็จะหลุดไปและไม่สามารถติดตามมาได้อีก[1]

การเผาศพจัดทำขึ้นในป่าช้า หากจัดทำพิธีที่วัดก็สามารถเคลื่อนย้ายศพมาเผาได้เลย แต่หากจัดพิธีศพที่บ้านจะต้องเคลื่อนย้ายศพมาเผาในป่าช้าที่วัด และก่อนที่จะนำศพมาเผาที่วัด เจ้าของบ้านจะต้องนำน้ำร้อนมาราดบริเวณที่ได้ตั้งศพไว้ก่อน เพื่อเป็นการขับไล่วิญญาณผีสางที่อาจสิงสถิตย์อยู่ ณ ที่ตรงนั้นให้ออกไป นอกจากนั้นในระหว่างทางที่เคลื่อนศพจากบ้านไปยังวัด จะต้องโปรยข้าวตอกดอกไม้ไปตลอดทางจนกระทั่งถึงวัด ทั้งนี้เพื่อให้วิญญาณคนตายที่สิงสถิตย์อยู่ที่บ้านตามมาวัดได้ถูก เมื่อเคลื่อนศพมาถึงยังป่าช้าแล้วจึงนำศพขึ้นไปตั้งบนกองฟืนที่จัดเตรียมไว้ เรียกว่า "กองฟอน" ต่อจากนั้นจึงทำการเผาศพ แต่หากเป็นศพของหญิงมีครรภ์ที่คลอดลูกตายทั้งแม่ทั้งลูกในขณะที่ลูกยังอยู่ในครรภ์ ซึ่งเรียกว่า "ตายทั้งกลม" ศพเช่นนี้ถือว่าเผาไม่ได้ จะต้องนำไปฝังเท่านั้น[2]

หลังจากทำการฝังศพหรือเผาศพเสร็จเรียบร้อยแล้ว เมื่อญาติพี่น้องของผู้ตายกลับมาถึงบ้าน ในตอนเย็นของวันนั้นจะไปนิมนต์พระสงฆ์ 5 รูปมาเจริญพระพุทธมนต์ที่บ้าน บรรดาอุปกรณ์เครื่องมือเครื่องใช้ในการจัดทำพิธีศพ เช่น มีด พร้า กบ สิ่ว ค้อน ขวาน จอบ เสียม ต้องนำมาเข้าพิธีทั้งหมด โดยต้องนำเอาด้ายสายสิญจน์ล้อมรอบอุปกรณ์เครื่องใช้ทั้งหมดนี้ไว้ เมื่อพระสงฆ์เจริญพุทธมนต์จบแล้ว นิมนต์ท่านประพรมน้ำพระพุทธมนต์บ้านเรือนและอุปกรณ์เครื่องใช้ ตลอดจนผู้คนในบ้านนั้นทั้งหมดด้วย พิธีนี้เรียกว่าการนิมนต์พระสงฆ์มา "ตั้งมังคะละ" คำว่า มังคะละ มาจากคำว่า มงคล ซึ่งหมายถึงเหตุแห่งความเจริญ เข้าใจว่าเมื่อบ้านเรือนไหนมีคนตายถือว่าไม่เป็นมงคล เมื่อจัดการนำศพไปฝังหรือเผาเรียบร้อยแล้วก็ควรทำบ้านเรือนให้เป็นมงคล จึงนิมนต์พระสงฆ์มาตั้งมังคะละเช่นเดียวกับชาวภาคกลาง เมื่อจัดทำพิธีศพเรียบร้อยแล้วจะต้องทำบุญ 7 วัน ที่บ้านของตน[3]

ประเพณีที่เกี่ยวกับศาสนา

ประเพณีบุญข้าวจี่

ชาวพวนมีงานบุญใหญ่ที่สนุกสนานนั่นคือ "บุญข้าวจี่" ซึ่งชาวพวนมีคำพูดประโยคหนึ่งว่า "เดือนอ้ายคล้อย จ้าวหัวคอยบุญข้าวจี่" หมายถึงว่า พอเดือนอ้ายย่างมาถึง พระจะคอยการทำบุญข้าวจี่

---

[1] สัมภาษณ์ นายเต้า ชัยพงศ์ อายุ 63 ปี วัดธัญญะนิตยาราม ต.หลุมข้าว อ.บ้านหมี่ จ.ลพบุรี

[2] แหล่งเดิม.

[3] แหล่งเดิม.

ข้าวจี่ คือ ข้าวเหนียวปิ้ง ในเวลาที่ชาวพวนจะเดินทางไกลก็มักจะปั้นข้าวเหนียวเป็นก้อนกลมๆ แล้วนำไป "จี่" หมายถึงนำไปอังไฟจนกระทั่งเกรียมเหลืองไปทั้งก้อน เพื่อเก็บไว้ได้นานและสะดวกแก่การนำติดตัวไปเป็นเสบียงระหว่างทาง

ชาวพวนจะทำบุญข้าวจี่กันในระยะเดือนอ้าย ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่อากาศแห้งแล้ง ทั้งนี้ก็เพราะว่าในระยะนี้เป็นยามว่างจากการทำนาทำไร่ และมีการเดินทางไปมาหาสู่กับญาติมิตรในหมู่บ้านใกล้เคียง ชาวพวนจึงจำเป็นต้องทำข้าวจี่ไว้เป็นเสบียงในระหว่างการเดินทาง เมื่อทำข้าวจี่ขึ้นมาแล้ว ชาวพวนก็นึกถึงพระภิกษุที่อยู่ตามวัดต่างๆ เกรงว่าเมื่อตนออกเดินทางพ้นหมู่บ้านไปแล้ว จะไม่มีใครไปทำบุญถวายอาหารแด่พระภิกษุ ดังนั้นจึงนำข้าวจี่ส่วนหนึ่งที่ทำขึ้นไปถวายพระเสียก่อน แล้วจึงออกเดินทางจากหมู่บ้านไป จึงทำให้เกิดเป็นประเพณีการทำบุญข้าวจี่ขึ้น

สำหรับการทำบุญข้าวจี่ของชาวพวนในเดือนอ้ายนั้น ไม่ได้กำหนดวันไว้แน่นอน แต่จะไปกำหนดตกลงกับพระภิกษุที่วัดไว้ล่วงหน้า และในคืนก่อนที่จะมีการทำบุญข้าวจี่ พระก็จะตีกลองเพื่อปลุกชาวบ้านให้ลุกขึ้นมาทำข้าวจี่

การทำข้าวจี่สำหรับถวายพระนั้นต้องทำขึ้นเป็นพิเศษ ไม่ได้ทำอย่างง่ายๆ เหมือนข้าวจี่ที่ทำไว้รับประทานกันเอง ทั้งนี้เป็นการแสดงออกถึงความศรัทธาที่มีต่อพระพุทธศาสนาอย่างแท้จริง การทำข้าวจี่สำหรับถวายพระจะนำข้าวเหนียวมาปั้นเป็นก้อนโต กลมรีดล้ายไข่ห่านมีไม้เสียบกลาง นำไปจี่หรืออังไฟจนข้าวเหนียวเริ่มสุกจึงใช้ไข่ทาให้รอบแล้วจี่จนสุก ส่งกลิ่นหอมอบอวล พอสุกแล้วจึงดึงไม้ที่เสียบไว้ตรงกลางออก นำเอาน้ำตาลปึกหรือน้ำอ้อยใส่เข้าไปตรงกลางก้อนข้าวจี่แทนที่ เพื่อให้มีรสชาติอร่อยเวลารับประทาน

ในตอนเช้าของวันทำบุญข้าวจี่ พระจะตีกลองในเวลาประมาณ 7 นาฬิกา เมื่อชาวบ้านได้ยินเสียงกลองก็จะพากันนำข้าวจี่ไปถวายพระ และฟังเทศน์ถือศีลกันที่วัด

ประเพณีกำฟ้า

คำว่า "กำ" เป็นคำภาษาพวน หมายถึงการนับถือสักการะ

คำว่า "ฟ้า" หมายถึงเจ้าฟ้า เจ้าแผ่นดิน หรือผู้ที่อยู่สูงเทียมฟ้า คือ พวกเทวดาและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ซึ่งไม่อาจมองเห็นได้

คำว่า "กำฟ้า" จึงหมายถึงการนับถือฟ้า เป็นงานบุญอย่างหนึ่งของชาวพวน โดยเชื่อกันว่าเมื่อได้มีการทำบุญประกอบพิธีกรรมตั้งบายศรีบูชา และประกาศขอพรจากเทพยดาผู้รักษาฟากฟ้าแล้ว เทวดาจะบันดาลให้ฝนตกต้องตามฤดูกาล

ประเพณีกำฟ้าของชาวพวนในแต่ละท้องที่จะกำหนดวันเวลาต่างกัน แต่ส่วนใหญ่แล้วจะอยู่ภายในช่วงเวลา 3 เดือน คือ เดือนอ้าย ขึ้น 14 ค่ำ เดือนยี่ขึ้น 13 ค่ำ และเดือน 3 ขึ้น 3 ค่ำ หรือเมื่อฟ้าร้องครั้งแรกในเดือน 3 เช่นที่เมืองลพบุรีมักทำพิธีกำฟ้ากันในเดือน 3 ขึ้น 3 ค่ำ เป็นต้น

ตามประเพณีนั้น วันสุกดิบซึ่งตรงกับวันขึ้น 2 ค่ำเดือน 3 คนในบ้านทุกคนจะช่วยกันทำข้าวปุ้น (ขนมจีน) ทั้งน้ำพริก น้ำยา และทำข้าวจี่ และข้าวหลาม การเผาข้าวหลามในวันสุกดิบนั้นเป็นโอกาสให้หนุ่มสาวได้รู้จักกัน โดยฝ่ายชายจะเข้าไปตัดไม้ไผ่มาไว้ที่ลานวัด จากนั้นก็จะแบ่งกันเป็นกลุ่ม คือกลุ่มตัดกระบอกข้าวหลามก็จะตัดเป็นท่อนๆ วางเรียงไว้ ส่วนกลุ่มจัดปะรำพิธีสงฆ์และจัดตั้งโรงพิธีบายศรีบูชาเทวดาก็ทำงานของตนไป ส่วนผู้หญิงก็จัดงานแม่บ้านช่วยกันเตรียมมะพร้าว ข้าวเหนียว น้ำตาล ไข่ และเครื่องเซ่น

ในพิธีบายศรีให้ครบถ้วน ทั้งชายหญิงแต่ละกลุ่มจะช่วยกันทำงานให้เสร็จในตอนบ่ายแล้วจึงไปแต่งตัวเข้ามาร่วมพิธี

เวลาประมาณ 15.00 น. จะมีพิธีสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์เย็น เสร็จแล้วผู้อาวุโสจะทำหน้าที่พราหมณ์สวดเบิกบายศรีบูชาเทพยดา แล้วอ่านประกาศอันเชิญเทวดาให้มารับเครื่องสังเวยและมาดูพิธีกรรมการรำขอพร ซึ่งผู้รำนั้นเป็นสาวๆ ในหมู่บ้านรำถวาย สำหรับข้าวหลามที่เผาที่วัดนั้น เรียกว่า "ข้าวหลามทิพย์" ซึ่งเชื่อกันว่าเมื่อกินข้าวหลามทิพย์แล้ว จะไม่ถูกฟ้าผ่า

พิธีกรรมในวันสุกดิบงานกำฟ้าอีกอย่างหนึ่งคือ ตอนกลางคืนก่อนจะเข้านอน คนเฒ่าคนแก่ในบ้านจะเอาไม้ไปเคาะที่เตาไฟ แล้วกล่าวคำเป็นมงคล ในทำนองขอให้เทพยดาปกป้องรักษา ขอให้มีความอยู่ดีกินดี มีข้าวปลาอาหารสมบูรณ์

รุ่งเช้าวันขึ้น 3 ค่ำเดือน 3 เป็นวันกำฟ้า คนในบ้านจะตื่นขึ้นมาแต่เช้าตรู่เพื่อเตรียมอาหารคาวหวานหาบไปถวายพระ ก่อนที่จะถวายภัตตาหารแด่พระภิกษุสงฆ์ ชาวบ้านจะร่วมกันใส่บาตรข้าวหลามและข้าวจี่ หลังจากนั้นจึงถวายภัตตาหารแด่พระสงฆ์ แล้วรับประทานอาหารร่วมกัน

ในวันกำฟ้าทุกคนในบ้านจะหยุดทำงานหนึ่งวัน ชาวพวนเชื่อกันว่าหากใครฝ่าฝืนจะถูกสาปแช่งหรืออาจถูกฟ้าผ่า เมื่อถึงเวลาตอนบ่าย หนุ่มสาวจะหาทางพบกัน โดยการเล่นกีฬาพื้นบ้าน และการละเล่นพื้นเมือง เช่น มอญซ่อนผ้า ช่วงชัย หมากัดห่าน เป็นต้น เมื่อพ้นกำฟ้าไป 7 วัน ก็จะต้องถือกำฟ้าอีกครึ่งวัน และต่อจากนั้น 5 วัน ชาวพวนก็จะจัดสำรับคาวหวานไปถวายพระอีกครั้งหนึ่ง

ในช่วงเวลากำฟ้านั้น คนเฒ่าคนแก่ในครอบครัวจะคอยฟังเสียงฟ้าร้องเป็นพยากรณ์เกี่ยวกับการกินดีอยู่ดีในหมู่บ้าน ซึ่งพยากรณ์ได้ 2 ประเภท ดังต่อไปนี้

1. เกี่ยวกับอาชีพและเหตุการณ์ความเป็นอยู่ เมื่อได้ยินฟ้าร้อง หมายถึง ฟ้าจะเปิดประตูน้ำ
ถ้าได้ยินเสียงฟ้าร้องดังมาจากทิศเหนือ หรือตะวันออกเฉียงเหนือ พยากรณ์ว่าฝนจะดีทำนาได้ข้าวดี
ดังมาจากทิศใต้ พยากรณ์ว่า ฝนจะแล้ง นาจะเสียหาย
ดังมาทางทิศตะวันออก พยากรณ์ว่าฝนจะตกปานกลาง นาในที่ลุ่มดี นาที่ดอนจะเสียหาย
ดังมาทางทิศตะวันตก พยากรณ์ว่าจะเกิดความแห้งแล้ง ข้าวจะยากหมากจะแพง[1]

2. เกี่ยวกับความเป็นอยู่

ถ้าได้ยินฟ้าร้องทางทิศเหนือ	จะอดข้าว
ถ้าได้ยินฟ้าร้องทางทิศใต้	จะอดเกลือ
ถ้าได้ยินทางตะวันออก	จะอยู่เย็นเป็นสุข
ถ้าได้ยินทางตะวันตก	จะมีการรบราฆ่าฟันกัน[2]

---

[1] สัมภาษณ์ นางสงวน ประดับมุข อายุ 76 ปี 75 หมู่ 4 ต.บ้านทราย อ.บ้านหมี่ จ.ลพบุรี

[2] แหล่งเดิม.

ประเพณีสงกรานต์

ประเพณีสงกรานต์ของชาวพวนมีลักษณะบางประการคล้ายกับสงกรานต์ไทย กล่าวคือ มีการทำบุญและก่อพระทรายเช่นเดียวกับวัดไทยทั่วไป แต่พิธีกรรมที่แตกต่างจากสงกรานต์ของชาวไทย คือ พิธีสูดเสื้อสูดผ้าในวันใดวันหนึ่งระหว่างสงกรานต์

พิธีสูดเสื้อสูดผ้าเป็นพิธีที่ทำเพื่อความเป็นมงคลของคนในครอบครัว ชาวพวนจะนำเสื้อผ้าของทุกคนในครอบครัวใส่กระบุงมาเข้าพิธี ภายในกระบุงมีข้าวสารและหญ้าคา ปิดปากกระบุงด้วยถาดที่มีกล้วยหั่นเป็นแว่น ข้าวปั้นเป็นก้อน และจุดเทียนปักบนก้อนข้าวหรือผลไม้ พระสงฆ์เป็นผู้ประกอบพิธีกรรมโดยเจริญพระพุทธมนต์บทที่เรียกว่าสวดไช (สวดชัย) 18 บาท หน้าพระพุทธรูปมีโอ่งน้ำมนต์ เทียนที่ใช้ทำน้ำมนต์เป็นเทียนที่เรียกว่า "เทียนเวียนหัวและเทียนศอกก้อย" รวม 3 เล่ม เทียนเวียนหัวมีความยาวรอบศีรษะ ส่วนเทียนอีกเล่มซึ่งยาวจากข้อศอกถึงปลายนิ้วก้อยเรียกว่าเทียนศอกก้อย ส่วนเล่มที่ 3 ยาวจากคอถึงหน้าอกของแต่ละคน เทียน 3 เล่มนี้ต้องนำมารวมกันเป็นเกลียวอีกทีหนึ่ง เจ้าของเทียนจะใช้เล็บหยิกลงบนเทียนเท่าอายุของตนซึ่งชาวพวนถือว่าเป็นการต่ออายุข้ามปีใหม่ เมื่อเสร็จพิธีก็จะนำน้ำมนต์ไปประพรมที่บ้านเพื่อความเป็นมงคล ข้าวสารและทรายใช้โปรยรอบบ้านเพื่อป้องกันภูตผี หญ้าคานำไปเสียบหลังคาบ้านเพื่อป้องกันภูตผีเช่นกัน เช้าวันรุ่งขึ้นฉลองพระทรายและเลี้ยงพระเช้า ถือว่าเสร็จพิธี[1]

ประเพณีทำบุญข้าวห่อหรือประเพณีบุญข้าวประดับดิน

การทำบุญข้าวห่อเป็นประเพณีการทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้แก่ญาติผู้ล่วงลับไปแล้วและผีที่ไม่มีญาติ ในเช้าวันพระกลางเดือนเก้าชาวพวนจะทำข้าวปลาอาหารมาถวายพระ กล่าวคือ ชาวพวนจะนำอาหารใส่กระบุงหาบมาถวายพระตอนเช้า ถวายอาหารเสร็จแล้วกลับไปบ้านนำข้าวห่อซึ่งประกอบด้วยห่อข้าวและห่อหมากพูล ในห่อข้าวมีกล้วยหั่นเป็นแว่น กับกระยาสารท และขนม ส่วนอีกห่อเป็นหมากพลู ในแต่ละห่อมีรายชื่อผู้ตายที่ต้องการจะอุทิศส่วนกุศลไปให้ ชาวพวนเชื่อกันว่าใกล้ๆ วันพระผีได้รับอนุญาตให้มารับส่วนกุศลจากญาติพี่น้องของตน ผีที่มีญาติอุทิศส่วนให้ก็มีความสุข ส่วนผีที่ไม่ได้รับส่วนกุศลก็จะเศร้าโศก ห่อข้าวและห่อหมากพลูนั้นนำไปวางให้ผีตามโคนต้นไม้ใหญ่บ้าง ภายในบริเวณวัดบ้าง หรือตามทุ่งนา ส่วนรายชื่อผู้ตายนิมนต์ให้พระบังสุกุลก่อนแล้วจึงนำไปเผาไฟ แล้วกรวดน้ำอุทิศส่วนกุศลให้ผู้ตาย[2]

ประเพณีใส่กระจาด

ประเพณีใส่กระจาด หรือประเพณีเส่อกระจาด เป็นประเพณีอย่างหนึ่งของชาวพวน โดยจะจัดให้มีขึ้นในงานเทศกาลเทศน์มหาชาติ ส่วนมากจะกำหนดในฤดูกาลออกพรรษา คือระยะเดือน 11 ข้างแรม เป็นต้น ก่อนจะถึงวันเทศน์มหาชาติ 1 วันเรียกว่า "วันตั้ง" ก็คือวันใส่กระจาดนั่นเอง

ก่อนจะถึงวันใส่กระจาดหนึ่งวัน เรียกว่า วันต้อนสาว คำว่า "ต้อนสาว" เป็นภาษาพวน หมายถึงการที่เจ้าบ้านจะไปวานลูกสาวของหมู่บ้านที่รู้จักมักคุ้นมาช่วยที่บ้านของตน เพื่อช่วยทำขนม ห่อข้าวต้ม

---

[1] สัมภาษณ์ นางธงชัย ไม่ทราบนามสกุล อายุ 41 ปี 125 หมู่ 3 ต.บ้านกลับ อ.บ้านหมี่ จ.ลพบุรี

[2] แหล่งเดิม.

ตำข้าวปุ้น (ขนมจีน) และช่วยต้อนรับแขกที่จะมาใส่กระจาด ในคืนนี้จะมีหนุ่มๆ ไปเที่ยวตามบ้านสาวๆ ที่ตนชอบอยู่ และจะช่วยกันทำขนมไปคุยกันไปตลอดคืน และเตรียมจัดของไว้เลี้ยงแขกจนสว่าง พอรุ่งขึ้นก็กวาดจัดบ้านไว้รับแขกในวันใส่กระจาด

วันใส่กระจาด ชาวพวนจะนำของ เช่น กล้วย อ้อย ส้ม ฐูป เทียน หรือของอื่นๆ ก็ได้มาใส่กระจาดตามบ้านของคนที่รู้จัก เจ้าของบ้านก็จะนำอาหารที่เตรียมไว้มาเลี้ยงรับรองแขก เมื่อแขกกินเสร็จแล้วจะลากลับ เจ้าของบ้านจะเอาข้าวต้มมัดฝากไปให้คนละมัด เรียกว่า คืนกระจาด ในวันนี้จะใส่กระจาดกันจนมืด หรือจนกว่าบ้านไหนแขกจะหมด และทุกบ้านจะต้องปฏิบัติอย่างเดียวกัน แขกที่ไปใส่กระจาดจะต้องกินอาหารของเจ้าของบ้านทุกครั้งบ้านละเล็กละน้อย[1]

ในวันรุ่งขึ้นเป็นวันเทศน์ ชาวพวนจะนำของที่แขกมาใส่กระจาดทำเป็นกัณฑ์เทศน์ไปถวายพระที่วัด โดยถือว่าการทำบุญมหาชาตินี้เป็นการทำบุญครั้งยิ่งใหญ่ประจำปี

ประเพณีลงข่วง

"ลงข่วง" เป็นประเพณีของชาวพวนอย่างหนึ่ง

"ข่วง" คงหมายถึงบริเวณที่โล่งแจ้งซึ่งกว้างพอสมควร พอที่จะเป็นบริเวณรวมคนได้ประมาณ 20 – 30 คน เพื่อจะทำงานบางอย่างได้

โดยทั่วไป "การลงข่วง" หมายถึงการนัดหมายเพื่อนบ้านออกมาทำงานพร้อมกันและเป็นการนัดพบของหนุ่มสาวด้วย ส่วนมากจะรวมกันเป็นล้องๆ คำว่า "ล้อง" หมายถึงบ้านใกล้เคียงกัน เช่น ล้องบ้านกล้วย, ล้องบ้านทราย, ล้องบ้านกลาง เป็นต้น

ประเพณีลงข่วง มีจุดหมายสำคัญอยู่ที่การได้พบปะพูดคุยกันของหนุ่มสาว งานที่นำมาทำขณะลงข่วงนั้นส่วนใหญ่เป็นงานเบ็ดเตล็ด เช่น การทอผ้า ปั่นด้าย การกระเทาะเปลือกถั่วลิสง การซ้อมข้าว การไพหญ้า การแคะเม็ดมะขาม ฯลฯ และส่วนมากจะเป็นงานพื้นบ้าน

ก่อนการลงข่วงจะมีการเก็บหลัว (เศษไม้ใบไม้) เพื่อนำมาก่อไฟเพื่อให้เกิดแสงสว่าง ในตอนเย็นสาวจะเดินเก็บหลัว (เพื่อบอกใบ้ให้หนุ่มทราบว่าวันนี้จะมีการลงข่วง) มากองรวมไว้บริเวณที่จะลงข่วง แล้วขึ้นบ้านประกอบอาหารเพื่อรับประทานก่อนแล้วจึงลงข่วง หลังจากรับประทานอาหารและอาบน้ำแต่งตัวเสร็จตอนหัวค่ำก็จะช่วยกันก่อกองไฟ นำงานที่จะทำลงมาจากบ้าน และทำกันไปคุยกันไปเป็นที่สนุกสนาน จากนั้นหนุ่มๆ ในละแวกบ้านก็จะเดินมาเที่ยวเป็นกลุ่มๆ การมาของหนุ่มๆ อาจจะเป่าแคน เป่าปาก ร้องเพลง เป็นการให้เสียงล่วงหน้าเพื่อสาวๆ จะได้เตรียมตัวต้อนรับ โดยการนำน้ำดื่มมาวางไว้ในบริเวณงานหรืออาจจะมีขนมหวานไว้ให้ด้วย หนุ่มที่สนใจสาวใดอาจจะแยกเป็นคู่ๆ จะมีบางกลุ่มร้องเพลงและชวนคุยตลกขบขันเป็นที่น่าสนุกสนานตามประสาหนุ่มสาว จนดึกหนุ่มจึงจะไปส่งสาวกลับบ้าน[2]

---

[1] สัมภาษณ์ นายสำเร็จ หน่ายทุกข์ อายุ 61 ปี 80 หมู่ 1 ต.บ้านกล้วย อ.บ้านหมี่ จ.ลพบุรี

[2] แหล่งเดิม.

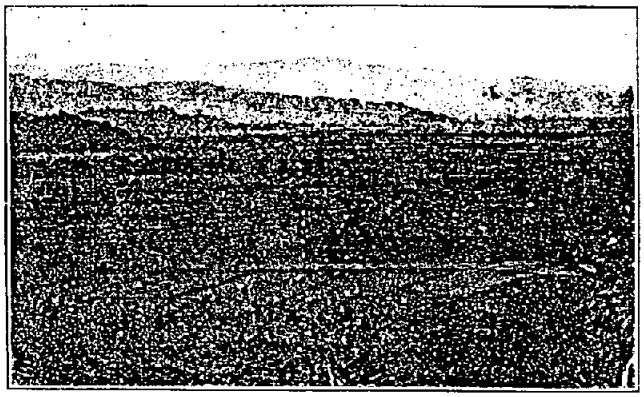

ภาพถ่ายเมืองพวนในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ซึ่งถ่ายโดยพระวิภาคภูวดล

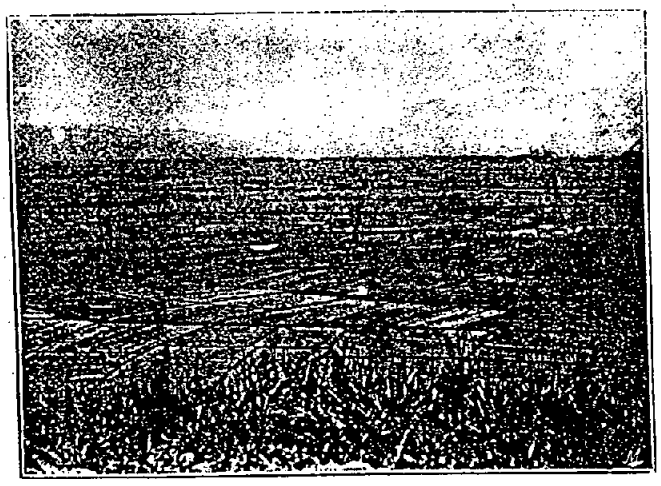

ที่ราบสูงเชียงขวางในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

เจ้าขันตีเจ้าเมืองพวน(คนยืน) และเหล่าขุนนางเมืองพวน
ภาพนี้ถ่ายเมื่อ พ.ศ.2428 จากภาพทำให้เห็นถึงอิทธิพล
ของญวนซึ่งแฝงอยู่ในการแต่งกายของชาวพวน

หลวงพ่อพระแสน พระพุทธรูปสำคัญเก่าแก่ของวัดกุฎีทอง เมืองพรหม สร้างตามแบบฝีมือช่างพวน และได้อัญเชิญมาจากเมืองพวนตั้งแต่เมื่อครั้งที่ชาวพวนถูกกวาดต้อนเข้ามาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

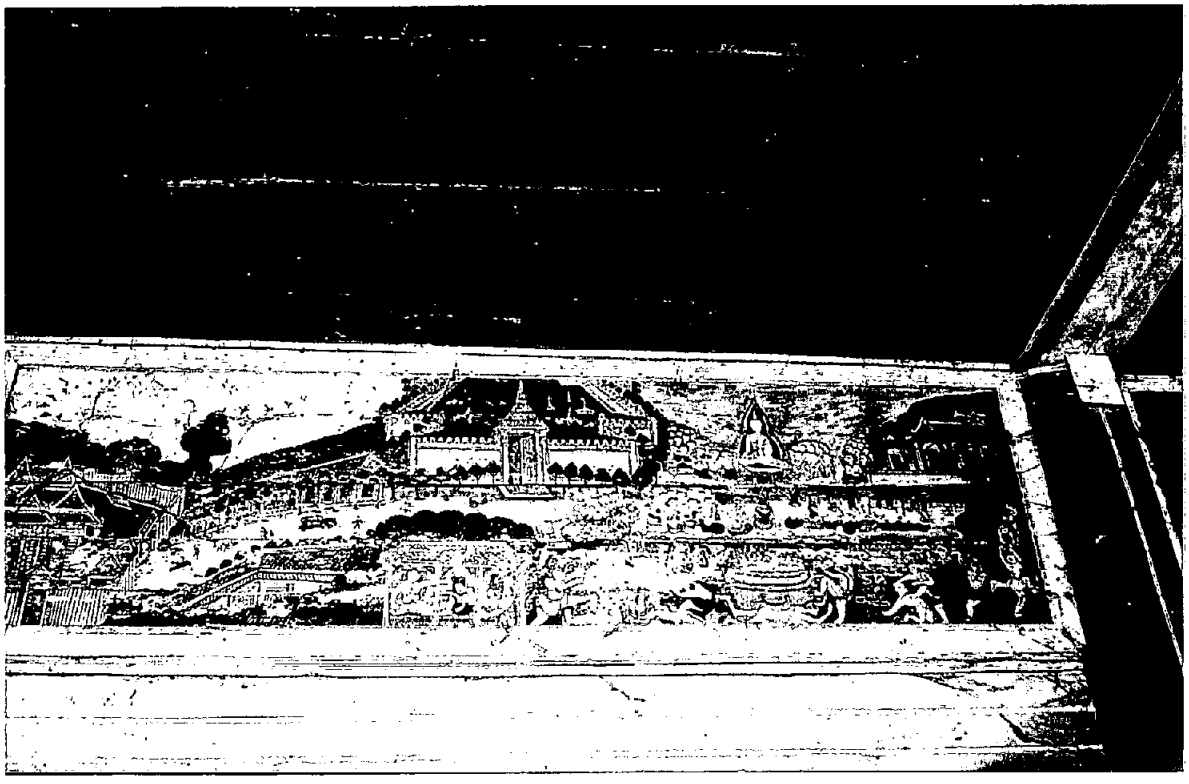

ภาพจิตรกรรมใต้เพดานศาลาการเปรียญวัดอุตตะมะพิชัย เมืองพรหม เขียนเมื่อ พ.ศ.2473 บางส่วนแสดงการแต่งกายของชาวบ้านบ้านแป้ง ซึ่งเป็นชาวพวน

บ้านเรือนของชาวพวน

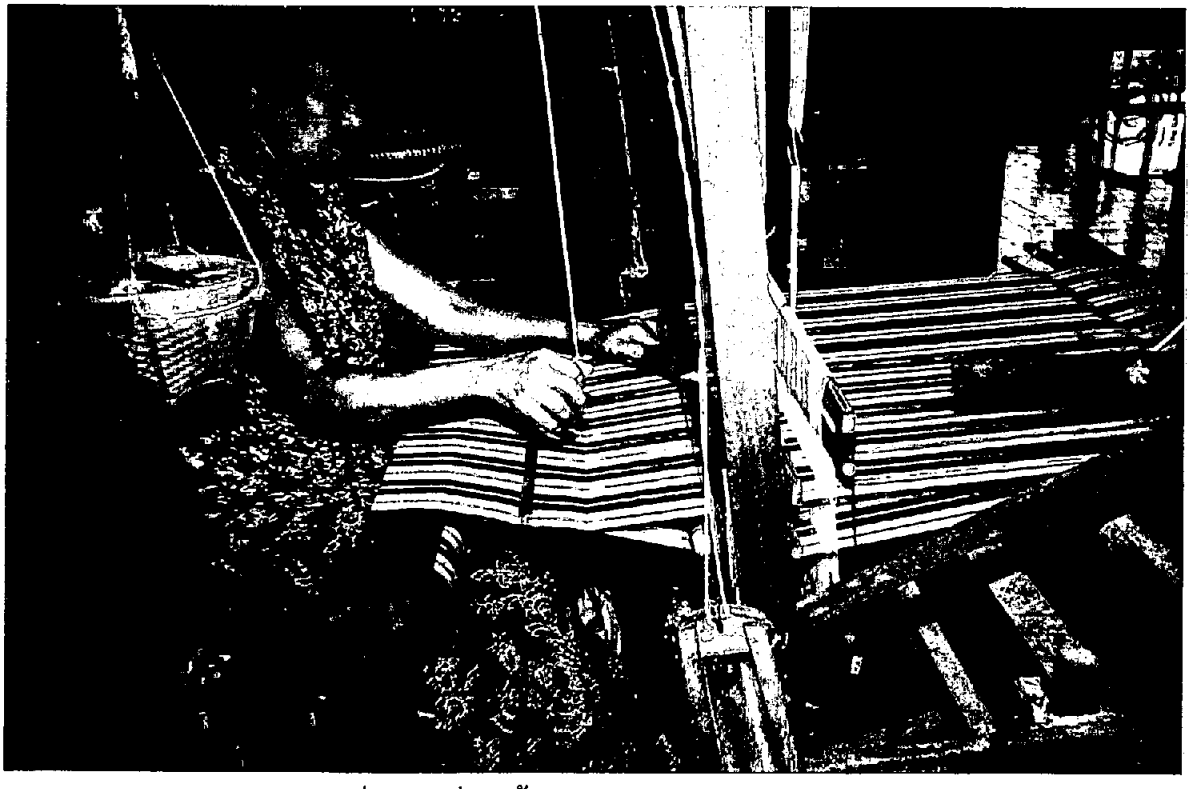

กี่ทอผ้า ซึ่งมักตั้งอยู่ใต้ถุนบ้าน

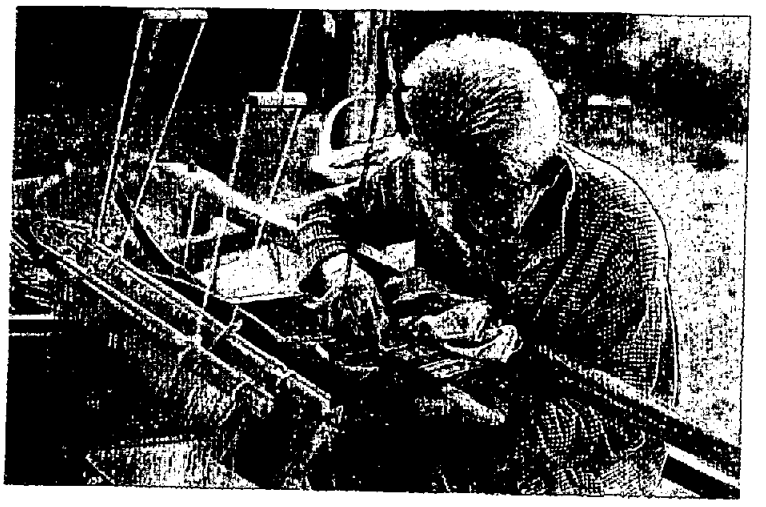

การทอผ้าซิ่นตีนจกของชาวพวน

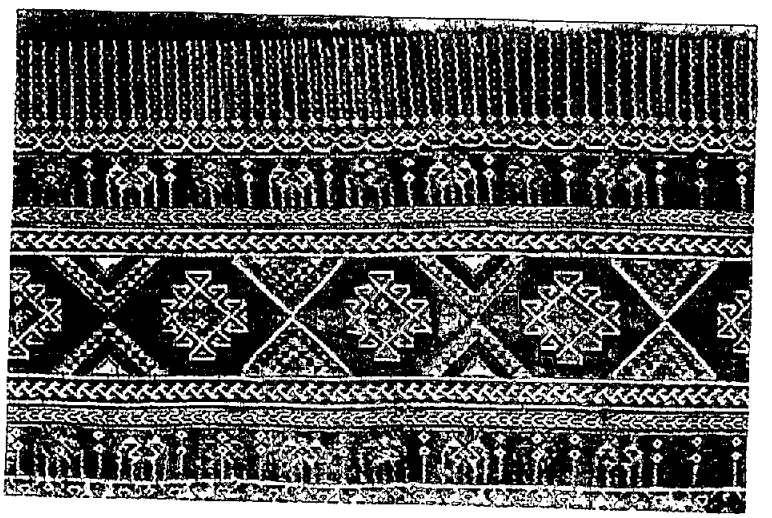

ผ้าลายสิบสองดอกหรือสิบสองขอ

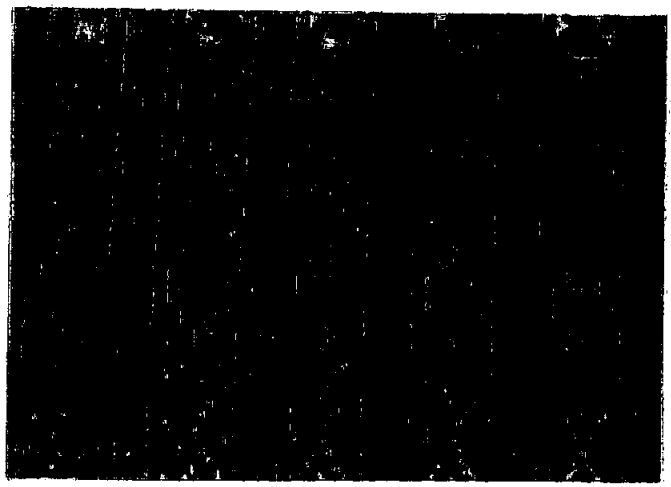

ผ้าลายเบี้ยง

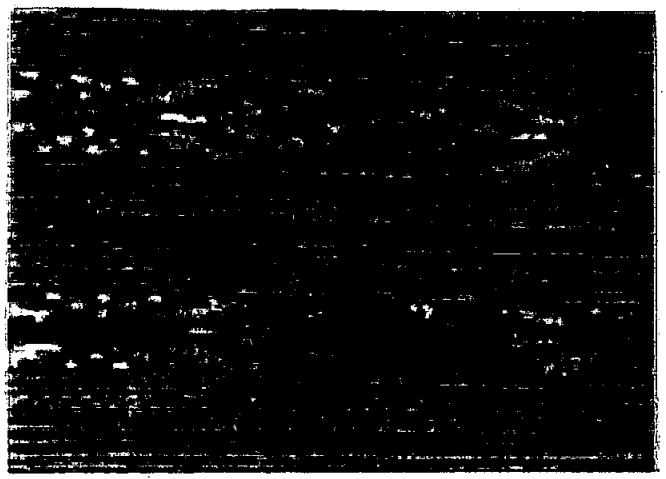

ผ้าลายตะขอ

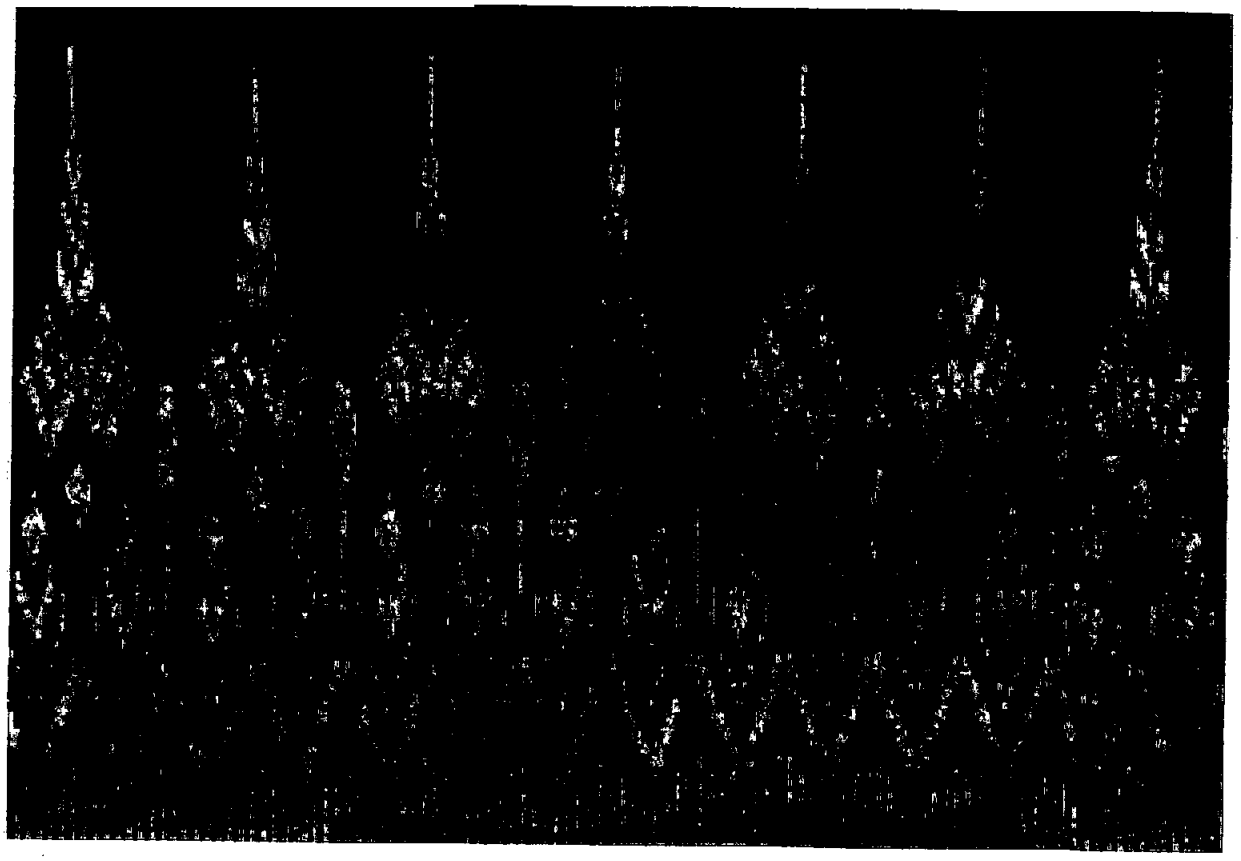

ผ้าลายซุ้มปราสาท

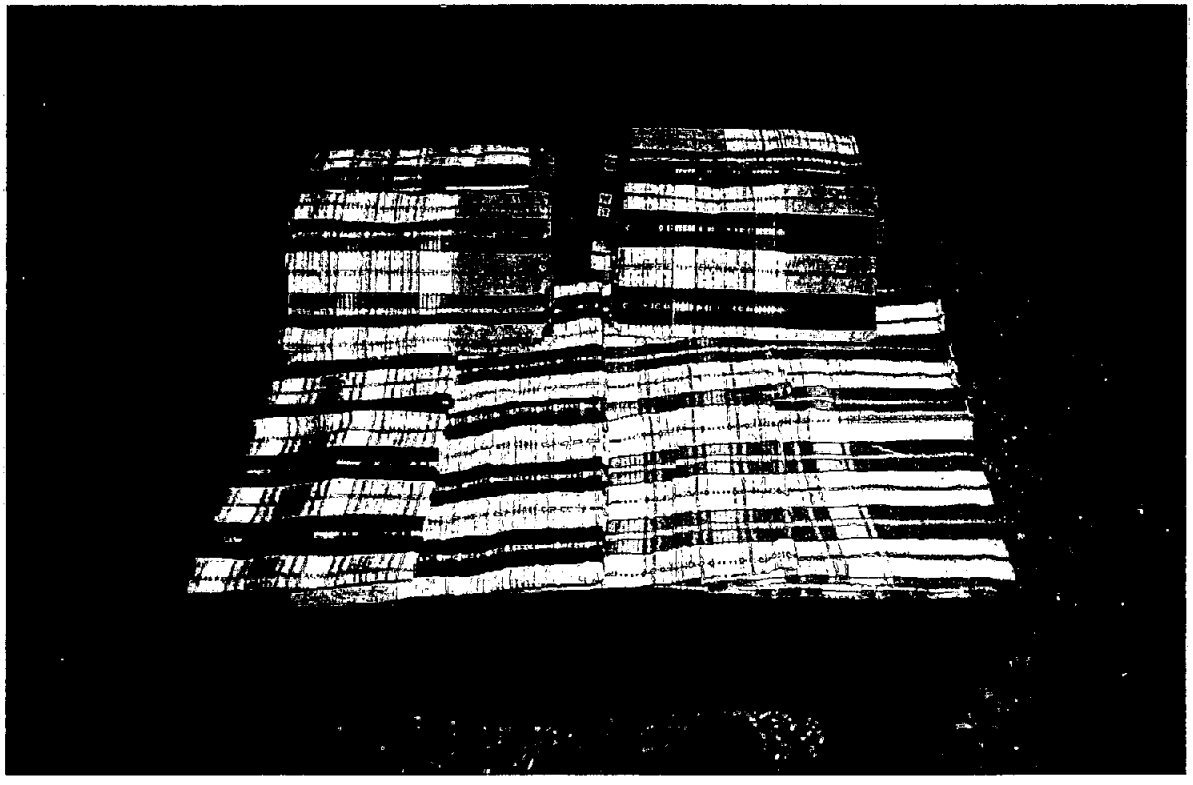

ผ้าขาวม้าลายไส้ปลาไหล เป็นผ้าที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะ
ของชาวพวนเมืองลพบุรี

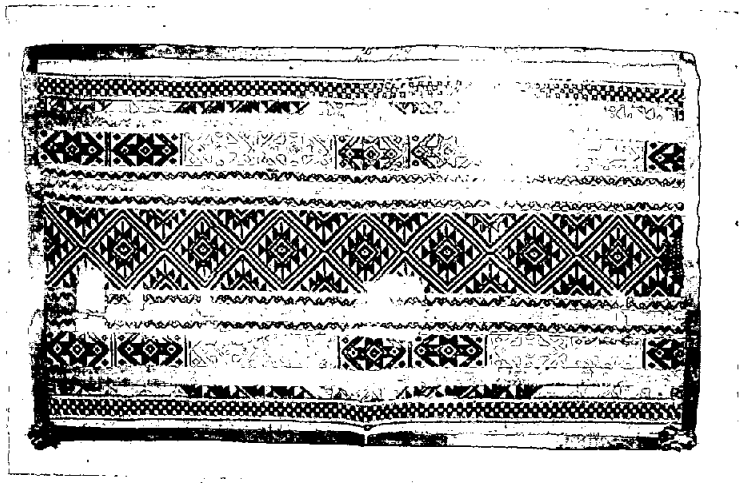

ผ้าห่อคัมภีร์ลายขิดที่ชาวพวนนำมาจากเมืองพวนเมื่อคราวถูกกวาดต้อนเข้ามา

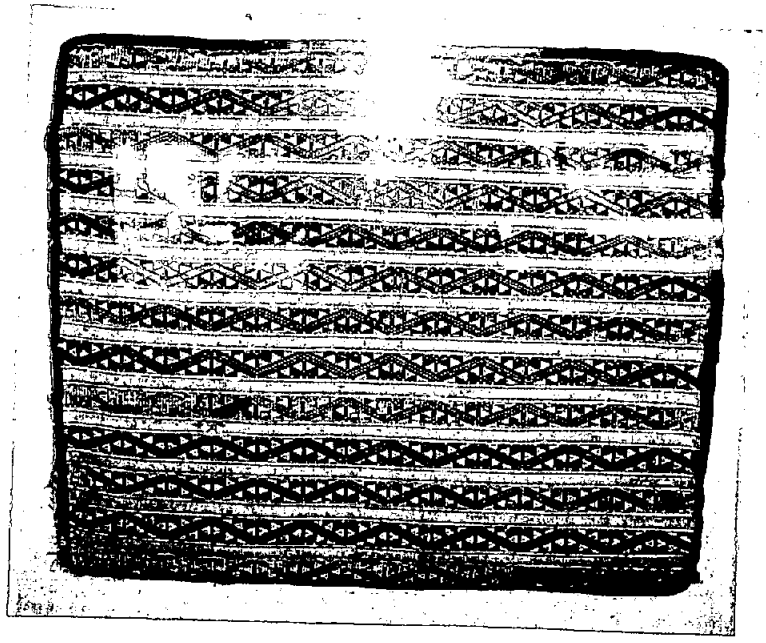

ผ้าห่อคัมภีร์ลายเครือเถาที่ชาวพวนนำมาจากเมืองพวนเมื่อคราวถูกกวาดต้อนเข้ามา

การแต่งกายของผู้เฒ่าผู้แก่ชาวพวน

การแต่งกายของสาวชาวพวน

การแต่งกายของเด็กชาวพวน

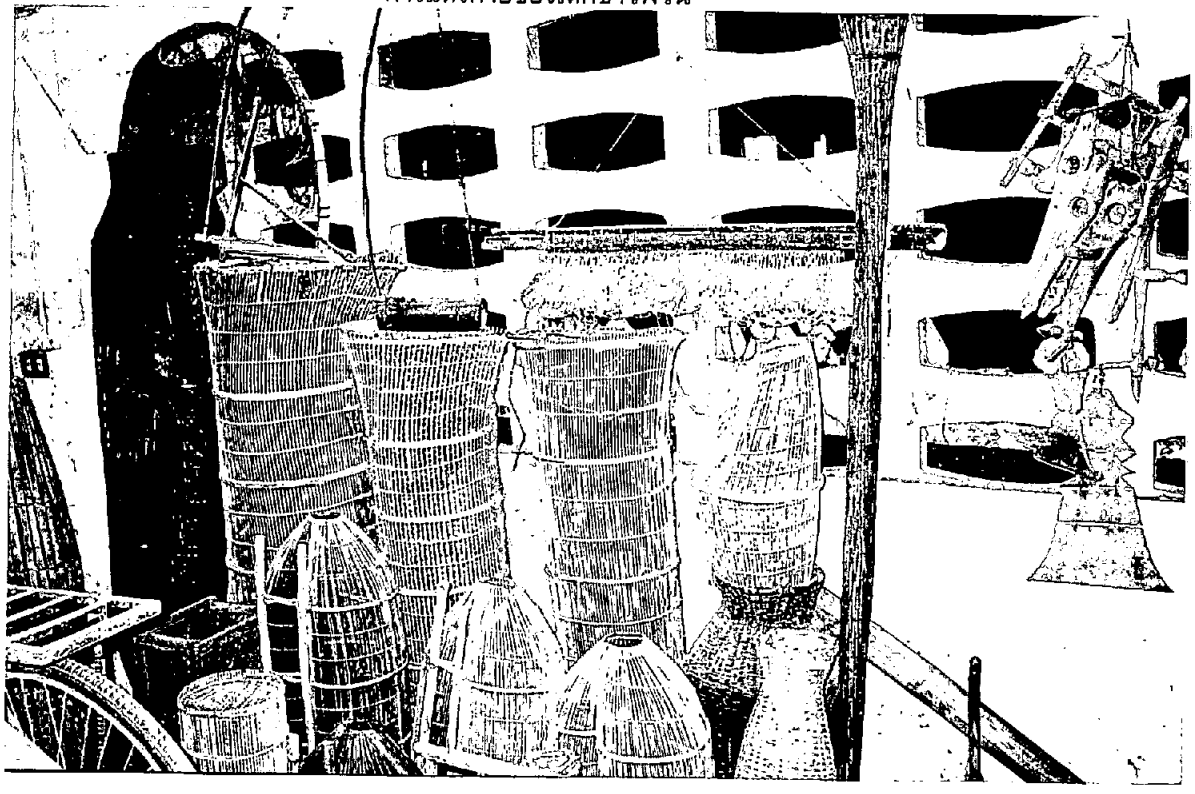

เครื่องมือจับสัตว์น้ำของชาวพวน

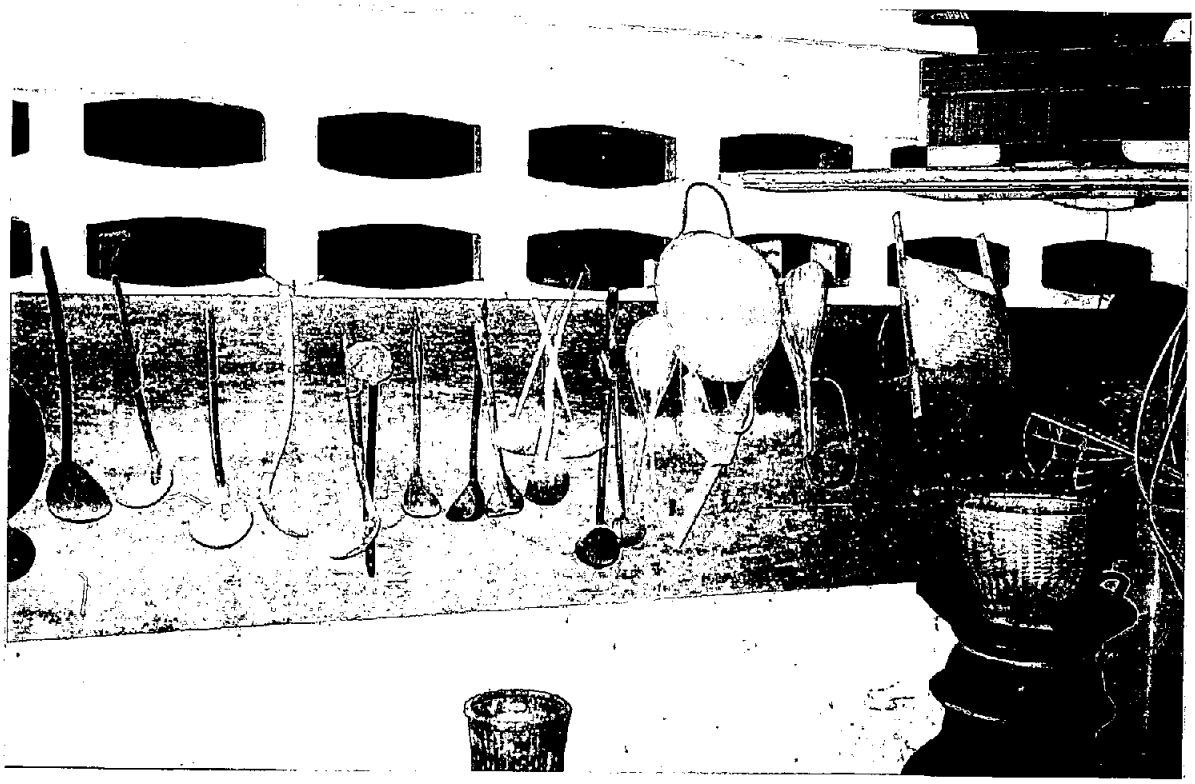

เครื่องใช้ในครัวชาวพวน

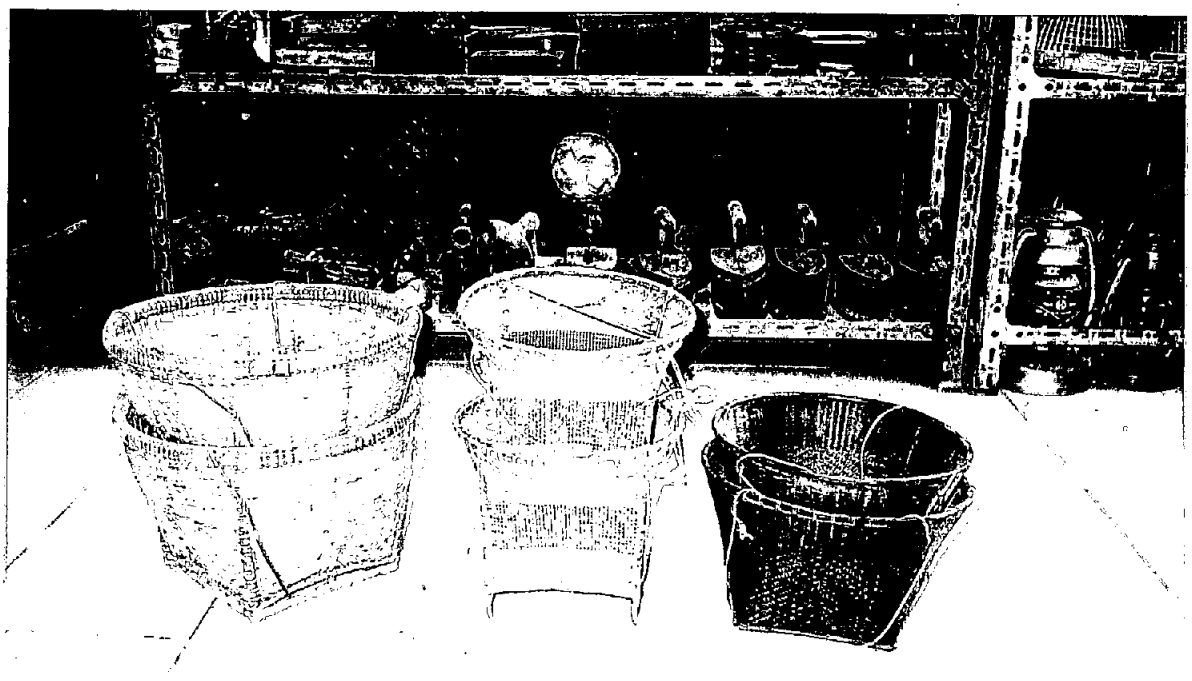

ซ้าแฮ ตะกร้าสำหรับใส่อาหารไปถวายพระ

ชาวพวนมักหาบซ้าแอไปวัดในวันพระ

ประเพณีกำฟ้าของชาวพวนเมืองลพบุรี

ประเพณีใส่กระจาด

ประเพณีลงข่วงของชาวพวนเมืองลพบุรี

ประวัติย่อผู้วิจัย

ประวัติย่อผู้วิจัย

ชื่อ ชื่อสกุล	นางสาวปรารถนา แซ่อึ้ง
วันเดือนปีเกิด	13 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2516
สถานที่เกิด	เขตดุสิต กรุงเทพฯ
สถานที่อยู่ปัจจุบัน	120-122 ต.ตลาดหลวง อ.เมือง จ.อ่างทอง
ตำแหน่งหน้าที่การงานในปัจจุบัน	-
สถานที่ทำงานปัจจุบัน	-
ประวัติการศึกษา	
พ.ศ.2530	มัธยมศึกษาปีที่ 3 จากโรงเรียนอัมพรไพศาล
พ.ศ.2537	ศศ.บ. มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร
พ.ศ.2543	ศศ.ม. มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร